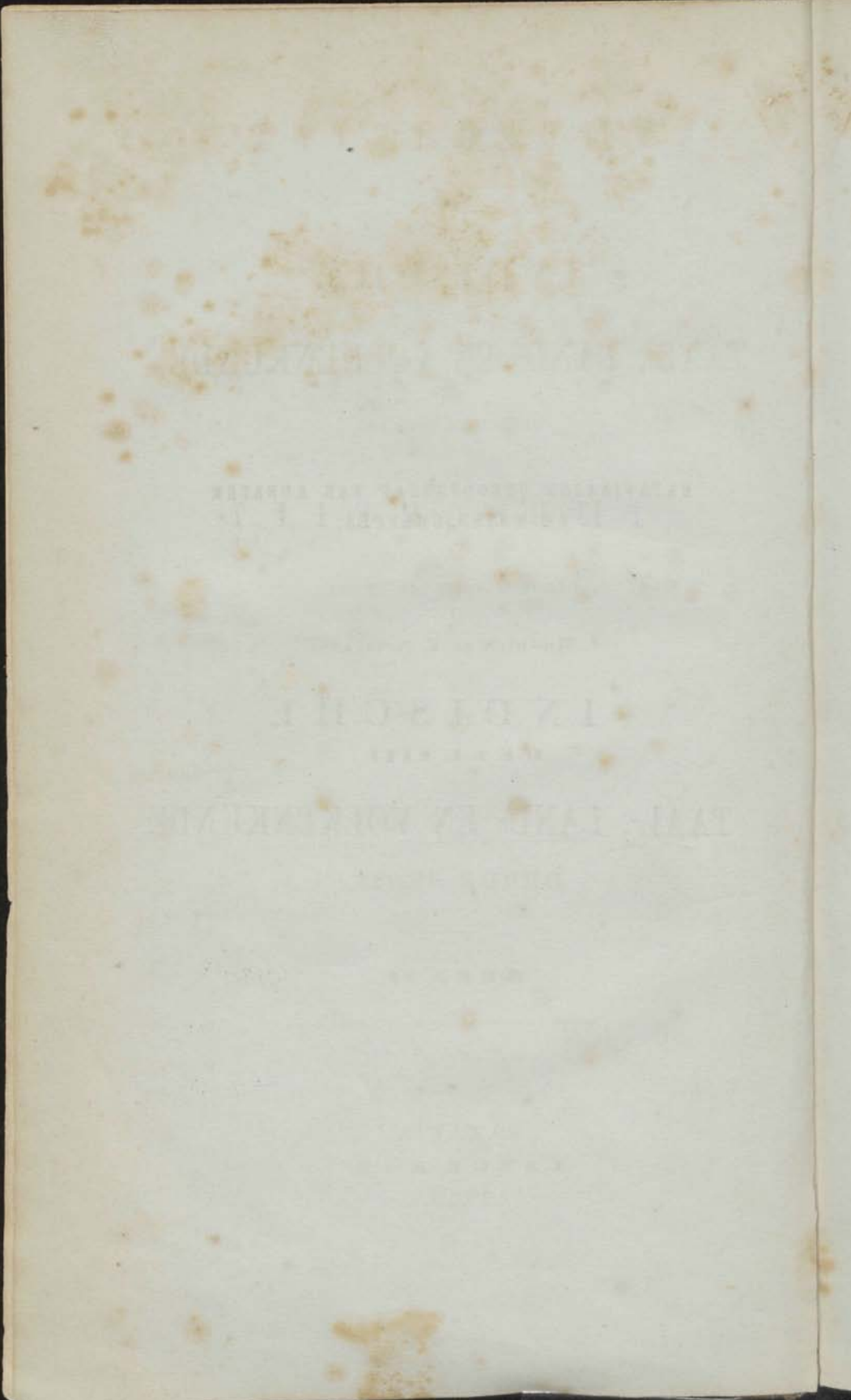

T I J D S C H R I F T

VOOR

I N D I S C H E

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

T I J D S C H R I F T
VOOR
INDISCHE
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN;

ONDER REDAKTIE DER HEEREN

J. Munnich en E. Netscher.

DEEEL VIII.

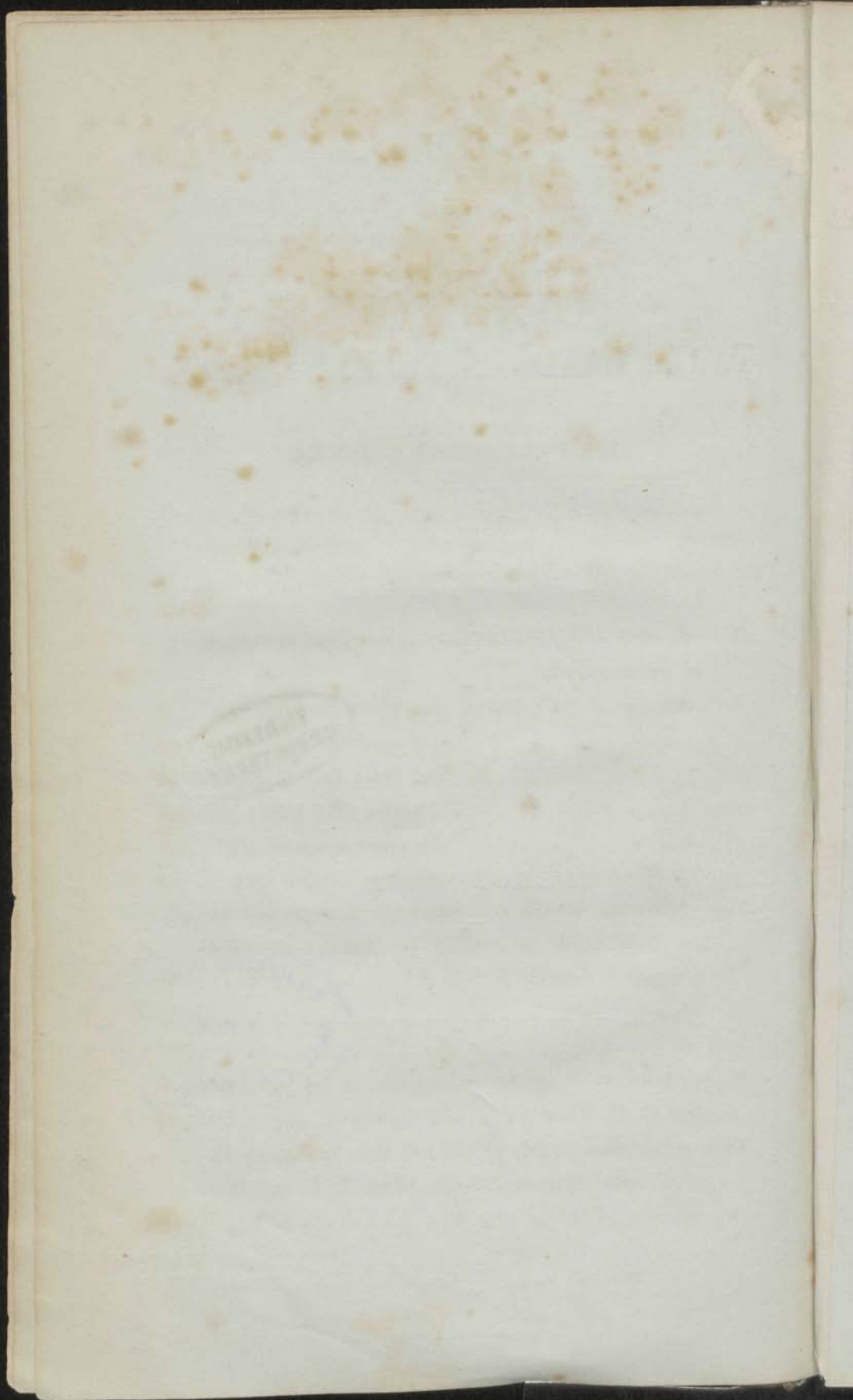

DERDE SERIE.

DEEEL II.

BATAVIA,
LANGE & CO.
1859.

INHOUD

VAN

HET ACHTSTE DEEL.

	Bladz.
Vergaderingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen.	
Bestuursvergaderingen gehouden: den 28sten december 1857.	1
den 7den mei 1858	88
den 19den junij 1858	95
den 3den julij 1858	280
den 16den september 1858	285
den 2den oktober 1858.	299
14de opgave der boekwerken, waarmede de bibliotheek van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen is verrijkt.	11
15de idem.	77
16de idem.	321
De landbouw in de residentie Amboina, in het jaar 1853, door C. M. Visser. ; ;	19
Beknopte en zakelijke inhoud van het kawi-handschrift Pamentjangah Ngoerah Sidemen, door P. L. van Bloemen Waanders	61

Beschrijving van een metalen Çivabeeld, door R. H. Th. Friederich (<i>met eene plaat</i>).	72
Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der Balinezen, inzonderheid die van Boeileleng, door P. L. van Bloemen Waanders.	105
Antwoord op Eenige opmerkingen, naar aanleiding van een Maleisch woordenboek en eene Maleische spraakkunst, door H. von Dewall, met eene proeve van bewerking voor het woordenboek, door A. B. Cohen Stuart; door H. von Dewall.	327

 BERIGTEN.

Mr. Jacob Cornelis Matheus Radermacher	75
Oude muntbiljetten.	76
Johan Maurits Mohr.	317
Bij de kaart van Soerakarta.	318

VERGADERINGEN
VAN HET
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 28sten DECEMBER 1857.

Tegenwoordig zijn de HH.

Jhr. F. V. A. Ridder de Stuers, *president*.

D. Janette Walen, *thesaurier*.

J. Munnich, *bibliothekaris*.

R. Friederich.

E. Netscher.

A. W. P. Weitzel.

Dr. P. Bleeker, *sekretaris*;

hebbende de directeur, de heer P. J. B. de Perez, kennis gegeven verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

I. De president doet mededeeling dat deze vergadering ver-
traagd is geworden door zijne afwezigheid, gedurende eenige
maanden, van Batavia, terwijl in dien tijd de vicepresident ge-
roepen is geworden tot de vervulling van een ambt, hetwelk
weinig tijd voor andere werkzaamheden beschikbaar laat.

II. Worden voorgelezen en goedgekeurd de notulen der bestuursvergadering gehouden den 27sten julij 1857.

III. Ter tafel worden gebragt:

1. Brief van den heer Th. Bik, te kennen gevende dat het lid, de heer Vreede Bik, wegens ziekte, naar Nederland zullende vertrekken, als lid des genootschaps wenscht te worden afgevoerd.

2. Kennisgave van dezelfde strekking van het lid, den heer Lammers van Toorenborg, predikant te Samarang.

Is verstaan:

De namen van beide heeren van de ledenlijst af te voeren.

3. Brief van den resident van Batavia van den 15^{den} december 1857 no. 3621, verzoekende dat de direktie hem, zoo mogelijk in den loop der maand januarij aanstaande, doe toekomen een verslag betreffende het wetenswaardige der verrigtingen en resultaten des genootschaps over 1857.

Is verstaan:

Hieraan als naar gewoonte te voldoen.

IV. Renvooi van het gouvernement van den 20sten november 1857 no. 15620, houdende verzoek te berigten of het genootschap eenige oudheidkundige voorwerpen, gevonden in het distrikt Gandasoeli, residentie Preanger-regentschappen, bestaande uit 3 geel koperen schenkbladen, 1 potje en eene bidkrans, waarschijnlijk afkomstig uit den Hindoetijd en vermeld in den brief van den resident der Preanger-regentschappen van den 11^{den} november jl. no. 3851, tegen den daarvoor besteden prijs van *f* 13 wenscht over te nemen.

De voorwerpen geacht wordende den genoemden prijs waard te zijn en hunne verkrijging voor 's genootschaps oudheidkundig kabinet wenschelijk zijnde,

Is verstaan:

Het gouvernement te berigten dat het genootschap genegen

is tot de bedoelde overname en de voorwerpen te doen plaatsen in het museum.

V. Twee voorstellen van het besturend lid den heer Munich, de strekking hebbende om 's genootschaps mineralogische, geologische en geognostische verzamelingen over te doen aan het gouvernement, ten behoeve van het kabinet der mijn genie en het pathologisch-anatomisch museum in het groot militair hospitaal te Weltevreden.

Is na discussie verstaan:

Bedoelde verzamelingen voorloopig in 's genootschaps lokalen te behouden.

VI. Brief van den eersten gouvernements sekretaris van Batavia dd. 28 julij jl. no. 1868, onder aanbieding van afschriften van den brief van den Pruisischen zaakgelastigde te 's Hage van den 5^{den} mei jl., van dien van den minister van kolonien van 's Hage den 9^{den} mei jl. la. A. no. 36/533 en van dien van den eersten gouvernements sekretaris van den 28sten julij 1857 no. 1867 aan de hoofden van gewestelijk bestuur op en buiten Java, allen handelende over de aanstaande komst in deze gewesten van den natuurkundige Fedor Jagor en aanbevelende dezen geleerde eventueel 's genootschaps medewerking te willen verleen ter bereiking van het doel zijner reis.

Is verstaan:

De bedoelde medewerking zooveel mogelijk te verleen.

VII. Brief van den gouvernements sekretaris van Batavia den 30sten julij jl. no. 1894, mededeelende dat, naar aanleiding van 's genootschaps brief van den 15^{den} junij jl., de directeur van financiën aangeschreven is te berigten welk papieren geld van vroegeren tijd nog voorhanden is, tevens ter spekulatie aanbiedende afschrift van het daarop gevolgd berigt van genoemden directeur van den 20sten julij jl. no. 5616, meldende dat van de papieren munt, door de regering in Indie geëmitteerd vóór het bestaan van het recepissenstelsel, bij het departement van finan-

cien geene exemplaren voorhanden zijn; dat na de invoering van dat stelsel andere papieren munt noch gecreëerd noch uitgegeven is, doch dat nu en dan bij 's lands kassen ter verwisseling worden aangeboden exemplaren van het niet meer gangbare koper vertegenwoordigende papier, waarvan, bij voorkomende gelegenheid, na onbruikbaarmaking, aan het genootschap zoude kunnen worden afgestaan.

VIII. Brief van den gouvernements sekretaris van Batavia den 5^{den} december 1857 no. 3077, aanbiedende afschrift van het schrijven van den nederlandschen kommissaris in Japan van den 10^{den} september jl. no. 28, waaruit blijkt, dat het exemplaar van 's genootschaps tijdschrift, door de regering aangekocht, naar Japan gezonden en aan de japansche regering aangeboden is, met voorstel om de aandacht van de japansche geleerden daarop te doen vestigen; dat voorshands slechts zal kunnen worden afgewacht of zulks tot intekening op het tijdschrift zal leiden, maar dat de nederlandsche kommissaris in Japan van meening is, dat het nog wel een' geruimen tijd zal duren, voor dat men in Japan daaraan die belangstelling zal wijden, welke een noemenswaardig getal intekeningen zou ten gevolge hebben.

IX. Brief van denzelfden kommissaris, in antwoord op 's genootschaps brief van den 10^{den} junij 1857 en in overweging gevende te benoemen tot korresponderend lid des genootschaps den heer Nagai Ginba Na Kami, directeur der japansche marine en gouverneur van de school voor de zeemagt in Jedo.

Is verstaan:

Genoemden heer den titel van korresponderend lid des genootschaps te verleenen en het desbetreffelijk diploma ter uitreiking te doen geworden aan den nederlandschen kommissaris voornoemd.

X. Naar aanleiding van gedachtenwisselingen over Japan wordt verder besloten der japansche regering, van wege het genootschap, aan te bieden een exemplaar der door het genoot-

schap uitgegeven werken, voor zoo ver die nog gemist kunnen worden.

XI. Brieven van het lid des genootschaps, den heer H. von Rosenberg, aanbiedende:

1. Eenen afdruk van de door hem vervaardigde kaart van het eiland Nias.

2. Eene medaille geslagen naar aanleiding van de inneming van Bondjol in 1839.

3. Zijne diensten bij zijne aanstaande zending naar Nieuw-Guinea.

Is verstaan:

1. Den heer von Rosenberg te schrijven.

a. Dat het genootschap met erkentelijkheid heeft ontvangen het exemplaar zijner kaart van Nias, alsmede de medaille van Bondjol.

b. Dat het genootschap zich aanbevolen houdt voor zijne medewerking gedurende zijn verblijf op Nieuw-Guinea.

2. Een berigt in 's genootschaps tijdschrift te plaatsen omtrent de genoemde medaille, waaromtrent bij 's gouvernements archief nadere inlichtingen zullen worden opgespoord.

XII. Brief van den gouvernements sekretaris van Batavia den 20sten december 1857 no. 3212, uitnoodigende te willen mededeelen of de direktie wenscht te ontvangen afdrukken van de thans gelithografeerde kaart van het eiland Nias en in het bevestigend geval, het aantal verlangd wordende afdrukken op te geven en het daartoe benoodigde papier beschikbaar te stellen.

Is verstaan:

Te antwoorden dat het genootschap gaarne zoude ontvangen, om ze te voegen bij de geografische en natuurkundige beschrijving van Nias, bestemd voor 's genootschaps werken, 700 afdrukken dier kaart, zullende het daartoe benoodigde papier beschikbaar worden gesteld bij de boekhandelaars Lange & Co.

XIII. Ter sprake wordt gebragt de op handen zijnde expé-

ditie naar Nieuw-Guinea, en de wenschelijkheid die zending dienstbaar te maken aan de belangen des genootschaps.

Is na gedachtenwisseling verstaan:

Aan de heeren Van der Goes, J. H. Croockewit Hzn., F. G. Bekman, van Rooijen en H. von Rosenberg, allen tot die zending behoorende, elk in het bijzonder, eenen brief te doen afgaan, de medewerking inroepende ter bevordering van 's genootschaps belangen gedurende hunne reizen en verblijf op Nieuw-Guinea.

XIV. Brief van Z. E. den heer P. Mijer, van 's Hage den 2^{den} augustus 1857, berigtende de ontvangst van het diploma van honorair lidmaatschap des genootschaps, met de betuiging dat die benoeming daartoe door Zijne Excellentie met erkentelijkheid wordt aangenomen.

XV. Berigt van den heer Brumund, handelende over eenige oudheden van Panataran en andere plaatsen en overigens de strekking hebbende, in overeenstemming met den brief van den gouvernements sekretaris van den 1sten maart 1855 no. 345, hem in handen gesteld om te dienen van berigt, dat een bevoegd persoon worde aangewezen om een oudheidkundig onderzoek in te stellen naar de ruinen van Singosarie en Panataran.

Is verstaan:

De onderwerpelijke stukken bij de direktie ter lezing te doen rondgaan en den heer Brumund voor zijn berigt den dank der direktie te betuigen.

XVI. Projekten van huishoudelijke wetten des genootschaps van de heeren bestuurderen Swart en Netscher.

Is verstaan:

Deze projekten bij heeren direktieuren ter lezing te doen rond gaan.

XVII. Brief van den vicepresident des genootschaps, den heer mr. A. J. Swart, van Batavia den 28sten december 1857, onder aanbidding van eenige onder zijne berusting geweest zijn-

de stukken te kennen gevende, dat overdrukke bezigheden; aan zijne ambtelijke betrekking verbonden, het hem hoogst bezwaarlijk maken zijne pligten als vicepresident des genootschaps tevens naar behooren te vervullen, waarom hij de vrijheid neemt, president en leden der direktie te verzoeken zijn ontslag als vicepresident en medelid der direktie te willen aannemen, met zijne dankbetuigingen voor de veelvuldige blijken van welwillendheid en vertrouwen hem in die hoedanigheid te beurt gevallen.

Is verstaan:

Den heer Swart het door hem verzochte ontslag te verleenen, onder betuiging van het leedwezen der direktie, waarvan hij altijd een zoo werkzaam lid heeft uitgemaakt.

XVIII. Voorstel van den afgetreden vicepresident des genootschaps, den heer Swart, om, naar aanleiding van het gouvernement's besluit van den 22sten maart 1855 no. 2, den heer Friederich bij het gouvernement in aanmerking te brengen voor de traktementsverhooving in dat besluit bedoeld.

Dit voorstel is bij de meerderheid der direktie reeds in lezing geweest.

Na gedachtenwisseling is verstaan:

Den heer Friederich voor te dragen bij het gouvernement tot het maximum der traktementsverhooving bij aangehaald besluit bedoeld.

XIX. Mededeeling van den heer Friederich, dat de heer J. F. G. Brumund hem verzocht heeft aan de direktie mede te deelen:

- a. Dat hij, wegens vertrek naar Nederland genoodzaakt is zijn ontslag als lid der direktie te vragen.
- b. Dat hij echter als gewoon lid van het genootschap wenscht te worden beschouwd.
- c. Dat hij, bij zijne komst in Nederland, den minister van kolonien zal verzoeken om het origineel van zijn oudheid-

kundigen arbeid over Boro Boedor enz. af te staan aan het genootschap.

Aangenomen voor kennisgave.

XX. Berigt van den heer Friederich, betrekkelijk de hem in handen gestelde lijst van maleische handschriften van den heer J. A. W. Ophuijzen, in de vorige bestuurversgadering ter tafel gebragt door den heer Bleeker, en meldende dat de verkrijging dier manuskripten voor 's genootschaps verzamelingen als zeer belangrijk te achten is.

XXI. De president deelt mede, dat hij, op zijne laatste reis over Java, op meerdere plaatsen met de hoofden van gewestelijk bestuur het noodzakelijke heeft besproken, om aan den invloed van het weder enz. blootgestelde oudheden daartegen zoo veel mogelijk te vrijwaren, en zich vleit dat de maatregelen, dientengevolge genomen, zullen bijdragen tot eene betere bewaring en instandhouding van velen dier oudheden.

XXII. Rapport van den heer Friederich van november 1857, omtrent een nederduitsch en sangi-manganitoesch woordenboek, vervaardigd door den heer J. G. F. Riedel te Menado, naar aanleiding van het in handen van de heeren Friederich en Netscher gestelde schrijven van den gouvernements sekretaris van den 4^{den} november 1857 no. 2161, houdende uitnoodiging op het genootschap te berigten omtrent de waarde van bedoeld woordenboek en de middelen om daarvan het meest partij te trekken.

Geen besluit ten gevolge van gezegd rapport genomen.

XXIII. De heer Netscher geeft in overweging, het Nederlandsch-indisch zendeling- en bijbelgenootschap, alsmede het genootschap van in- en uitwendige zending te verzoeken, om van elke der in hun bezit zijnde bijbelvertalingen of godsdienstige werken in indische talen een exemplaar gratis aan 's genootschaps bibliotheek af te staan.

De heer Munnich neemt op zich, daartoe verzoek te doen.

XXIV. Een afdruk van makassaarsche en boeginesche letters en zamenstellingen, aangeboden namens den heer Millies te Utrecht.

Is verstaan :

Dezen afdruk in de bibliotheek te plaatsen, zullende voor de aanbieding op de gewone wijze de dank der direktie betuigd worden.

XXV. De heer Netscher verzoekt magtiging tot het doen aanmaken eener kast tot bewaring van 's genootschaps munten en penningen, welke magtiging wordt verleend.

XXVI. Dergelijke magtiging wordt verzocht en verkregen voor den aankoop van een nieuw tafelkleed voor de vergaderingen des genootschaps.

XXVII. Namens den heer mr. A. Prins worden aangeboden eenige ethnologische voorwerpen van de Westkust van Borneo.

Is verstaan :

De voorwerpen te plaatsen in 's genootschaps museum en den heer Prins den dank der direktie voor de aanbieding te betuigen.

XXVIII. De heer Netscher biedt aan twee boeginesche en balinsche petjes, welke evenzeer in dank worden aangenomen.

XXIX. De heer Munnich biedt aan vier metalen beeldjes en twee ringen, als geschenk aan het genootschap van den heer J. B. Roselje.

Is besloten : als boven.

XXX. Wordt besproken de verkiezing van een nieuw bestuurslid, ter vervanging van het afgetreden lid den heer Brumund.

Is verstaan :

Deze verkiezing uit te stellen tot eene volgende vergadering en ook de afwezige direktieuren daarmede in wetenschap te stellen.

XXXI. De heer Bleeker brengt ter sprake de aanstaande komst te Batavia van de Oostenrijksche wetenschappelijke expe-

ditie, met de Novara in april of mei uit Europa vertrokken, en geeft in overweging dat het genootschap, zich, bij aankomst der geleerden tot die expeditie behoorende, met hen in aanraking stelle.

De president verklaart zich bereid die heeren te zijnent te ontvangen en geeft voorts in overweging eene kommissie uit de direktie te benoemen, welke zich met de heeren der expeditie in aanraking stellen en hun tot verlichting strekken zal.

Dit voorstel aangenomen zijnde worden tot leden dier kommissie gekozen de heeren Friederich en Weitzel, welke zich die benoeming laten welgevalen.

De directeur-sekretaris,

BLEEKER.

14de O P G A V E

DER

B O E K W E R K E N

WAARMEDE

DE BIBLIOTHEEK VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IS VERRIJKT.

Boeken.

- * S. Muller, Reizen en onderzoekingen in den Indischen Archipel in 1828 en 1836. Nieuwe uitgave, uitgeg. van wege het Koninkl. Inst. v. de Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I. Dl. I, II. Amsterd. 1857. (v. h. instit.)
- Handleiding tot de kennis der natuur, uitgeg. door de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. 2de Druk. Amsterd., Devent. en Leijd. 1856.
- J. H. Scholten, Geschiedenis der Christelijke godgeleerdheid gedurende het tijdperk des Nieuwen Testaments. 2de Druk. Leijd. 1858.
- * J. Kops, Flora Batava. 181ste Aflev. Amsterd. (v. h. gvnt.)
- * C. Leemans, Aegyptische monumenten van het Nederl. Museum van oudheden te Leijden. 18de Aflev. (v. h. gvnt.)

- P. van Os, Veertig jaren. Geschiedenis van den laatsten tijd, vrij bewerkt naar het Hoogduitsch van K. von Rotteck en anderen. Dln. I—III. Sneek. 1855, 1856.
- De dichtwerken van Bilderdijk. Uitgave door da Costa. 20ste Alev. Haarl. 1857.
- * A. C. Oudemans Sr., Woordenboek op de gedichten van G. Az. Bredero, uitgeg. door de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden. Nieuwe reeks van werken. Dl. IX. Leiden. 1857. (v. d. schr.)
- H. A. Blume, De toekenning van regt op verblijf in Ned. Indië enz. Leijd. 1858.
- De krisis in Indië enz. door een Engelsch officier. Vert. door Dr. D. Koorders. Amsterd. 1858.
- S. A. Buddingh, Proeve eener chronologisch-historische schets van de lotgevallen der Protestantsche kerk in Ned. Indië van 1615 tot 1857. Arnh. 1857.
- J. J. A. Santhagens, Versnelde gemeenschap tusschen Java en Nederland. Amsterd. 1858.
- J. H. Scholten, Dogmatices Christianae initia. Edit. secunda. Lugd. Batav., Lips. 1858.
- Anon., Boegineesch heldendicht op Daeng Kalaboe, uitgeg. en vert. door Dr. B. F. Matthes. Makassar. 1858. (v. d. heer Matthes).

Geschriften van wetenschappelijke en andere instellingen.

Indisch genootschap te 's Gravenhage:

- * Handelingen en geschriften. 's Gravenh. (v. h. gen.)
Jg. IV. Alev. 2. (1857).

Canter Visscher, Bijdrage betreffende de Chinezen in Ned. Indië.

Levensschetsen van de heeren P. R. Cantzlaar en C. S. W. Graaf van Hogendorp.

Koninklijke Akademie van Wetenschappen:

Afdeeling Natuurkunde:

* Verslagen en mededeelingen. Amsterd. 1857. (v. d. akad.)
Deel V. St. 3.

- A. H. van der Boon Mesch, Over de bepaling van het Alcoholgehalte in vloeistoffen, die, behalve alcohol en water, nog andere stoffen bevatten, en over de waarde der verschillende Ebullioscopen.
- J. G. S. van Breda, Eenige waarnemingen over de zoogenaamde Nabeelden.
- F. Kaiser, De stelling van Secchi te Rome, over den Ring van Saturnus, getoetst aan metingen, volbragt op het observatorium der Hoogeschool te Leiden.
- J. A. C. Oudemans, Bepaling van de loopbaan der planeet Proserpina, uit de gezamenlijke waarnemingen op haar volbragt bij de eerste drie verschijningen met inachtneming der storingen door Jupiter en Saturnus.
- W. Vrolik, Levensberigt van François Dozy.

Deel VI. St. 1.

- J. A. C. Oudemans, Over de bepaling der geografische lengte door de waarneming van gelijke hoogten der Maan en eener Ster.
- D. G. Muller, Beschouwingen over de werking der dampgringselectriciteit en de beveiliging der gebouwen daartegen.
- Voorloopig verslag der Commissie tot het vervaardigen van kopijen van den standaard-meter en het standaard-kilogram, berustende onder bewaring der Akademie.
- G. Vrolik, Merkwaardige verschijnselen bij den groei eener *Lonicera Periclymenum*. L.
- F. A. G. Miquel, Rhodoleine (Champ.) generis *hactenus dubii characterem*, adjectâ specie *Sumatranâ*, exposuit F. A. G. M.

DI. VI. St. 2.

- W. H. de Vriese, De uitkomsten der kina-kultuur in Ned. Indië, in 1856.
- F. A. G. Miquel, Nova genera *Apocynearum Indicarum*.
- F. J. Stamkart, Beschrijving van het model van een werktuigje, geschikt om de afwijkingen van het kompas, veroorzaakt door de aantrekking van het scheepsijzer, na op zee in twee of meer koersen te zijn waargenomen, voor alle overige koersen aan te wijzen.

DI. VI. St. 3.

- A. W. M. van Hasselt, Over de herkenning van den vergiftmoord door strychnine, in verband met de beoordeeling der waarde van het geregeld scheidkundig bewijs.
- J. Baden Ghijben, Over de bepaling van de spherische aberratie der linzen.
- F. Kaiser, De stelling van Secchi te Rome, omtrent den Ring van Saturnus, getoetst aan de jongste metingen, door Secchi zelve volbragt.

H. Schlegel, Aanteekening over den invloed van het water op de kleuren van sommige vogels.

Id., Aanteekening over de plaatsing der Muisvogels (colins) in het natuurlijk stelsel.

Afdeeling Letterkunde:

* Verslagen en mededeelingen. Amsterd. (v d. akad.)

1856. Deel. II. St. 2.

1857. Deel. II. St. 3.

C. Leemans, Bedenkingen tegen de verhandeling van den heer A. Rutgers over de Tabulae Eugubinae.

Id., Mededeeling over eene nieuwe bijdrage tot de geschiedenis der Vaderlandsche kunst.

Deel II. St. 4.

L. J. F. Jansen, Echtheid of onechtheid der Eugubiniſche Tafelen? Antwoord op de jongste vertoogen van den heer A. Rutgers.

Koninklijk instituut van ingenieurs:

* Verhandelingen. 's Gravenh. (v. h. instit.)

1856 — 1857. Afl. 2.

1857 — 1858. Afl. 1.

S. Strootman, Beschrijving van den regen- en uitdampingsmeter, geplaatst bij de woning van den opzigter van den waterstaat C. van der Sterr, aan den Helder.

N. T. Michaëlis, Beschrijving van de oorzaken der onder- en achterloopsheid van het stoompompegebouw de Lijnden en van de in het werk gestelde middelen tot herstelling.

E. Olivier Dz., Nadere nota betrekkelijk het verhang en het vermogen van de Bovenmaas.

H. C. Bosscha, Verslag van proeven, genomen te Deventer, ter bepaling van den besten vorm van gegoten ijzeren balken, met inachtneming van de grenzen der veerkracht.

Uittreksel uit de rapporten van het voorgevallene op de rivieren in Nederland, in Februarij 1857.

H. F. Fijnje, Nota omtrent de tafel van de waterstanden op de Nederlandsche hoofdrievieren, gedurende het jaar 1856.

* Uittreksels uit vreemde tijdschriften. 's Gravenh. (v. h. instit.)

1856—1857. No. 4.

1857—1858. No. 1.

Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen:

Verhandelingen. Batav.

Deel XXVI. 1857.

- R. Friederich, Bijdrage over inscriptiën van Java en Sumatra.
- E. Netscher, Proeve tot opheldering van de gronden der Maleische spelling door W. Robinson. Uit het Engelsch vertaald.
- P. Bleeker, Bijdrage tot de kennis der Sphyrænoïden van den Indischen Archipel.
- Id., Nieuwe nalezingen op de Ichthyologie van Japan.
- Id., Zes platen, behoorende bij de Nalezingen op de Ichthyologie van Bengalen en Hindostan. (Verh. Dl. XXV.)
- Index specierum piscium in voluminibus XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV et XXVI Actorum Societatis Artium et Scientiarum Bataviensis descriptarum, adjectis citationibus ubi descriptiones Bleekerianae recentiores emendataeque reperiuntur.
- J. Mannich, Catalogus der Boekwerken waarmede 's Genootschaps bibliotheek is verrijkt sedert de laatste opgave, voorkomende in Dl. XXV.

Natuurkundige vereeniging in N. I.:

* Verhandelingen. Batav. (v. d. vereen.)

Dl. II. 1857.

- A. Bernstein, Bijdrage tot de nadere kennis van het geslacht *Collocalia* Gr. (*Cypselus esculentus* en *C. nidificus*).
- G. A. de Lange, Verslag van de geodesische triangulatie der residentie Banjoemas, door G. A. de Lange en J. J. van Limburg Brouwer.
- P. Bleeker, *Conspectus specierum piscium moluccensium hucusque cognitarum*.
- Id., *Recherches sur les crustacés de l'Inde Archipelagique*.
1. Sur les Décapodes oxyrhingues de l'Archipel Indien.
 2. Sur les Isopodes cymothodiens de l'Archipel Indien.
- Id., Tiende bijdrage tot de kennis der ichthyologische fauna van Borneo. Visschen van de rivieren Barito, Kahajan en Kapoeas.
- Id., Achtste bijdrage tot de kennis der vischfauna van Amboina.

Nederl. maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij:

Tijdschrift. 's Gravenh.

Jg. III. No. 5. 1858.

Société industrielle de Mulhouse:

* Bulletin. Mulh. 1857. (v. d. soc.)

No. 138 et 139.

- G. A. Hien, Mémoire sur la théorie de la surchauffe dans les machines à vapeur. Description du graisseur mécanique de M. Jaccoud fils. Rapport fait au nom du comité de mécanique par M. Aug. Dollfus.
- Carlos Kocchlin, Notice sur une teinture par substitution.—Rapport sur cette notice, par M. Eug. Matthieu Plessy.
- Lettre adressée à M. le Préfet du Haut-Rhin, par la Société industrielle de Mulhouse, sur l'inobservance de la loi sur le travail des enfants dans les manufactures.
- Des allumettes chimiques. Note extraite du rapport de M. Stas, membre du jury central de l'Exposition universelle de 1855, par M. Emile Dollfus.
- Résumé des séances de Février, Mars et Avril 1857.
- No. 140.
- M. Rampal, De la Savonimétrie et de l'analyse des savons.
- Rapport fait sur ce mémoire, par M. E. Matthieu Plessy.
- Divers Rapports.
- Programme des prix proposés par la Société industrielle, dans son assemblée générale de 27 Mai 1857, pour être décernés dans l'assemblée générale de Mai 1858.

Deutsche morgenländische Gesellschaft:

- * Zeitschrift. Leipz. (v. d. Gesellsch.)
Bd. XI. H. 1. (1857).

- C. Schlottmann, Ueber die Bedeutungen der türkischen Verbalformen.
- G. Rosen, Ueber die Lage des alten Debir im Stamme Juda.
- M. A. Levy, Ueber die aramäische Inschrift auf einer Vase des Serapeums zu Memphis; und über eine Gemme mit himjarischer Inschrift.
- H. Wuttke, Entstehung und Beschaffenheit des fönikisch-hebräischen Alphabetes. Spiegel, Das erste Capitel des Bundehesch.
- W. F. A. Behrner, Hadji Chalfa's Dusturu 'l-amel. Ein Beitrag zur osmanischen Finanzgeschichte.

Notizen, etc.

- J. Oppert, Die Grabschrift Darius I, in Naksch-i-Rustam.
- G. Stäbelin, Die Zahlen im Buche Daniel.
- Ueber die Wanderungen des Centralheiligtums der Hebräer vom Tode des Hohenpriesters Eli bis auf die Erbauung des Tempels zu Jerusalem.
- G. A. F. Nesselmann, Zur arabischen Numismatik.
- G. Flügel, Zur Frage über die ältesten Uebersetzungen indischer und persischer medicinischer Werke ins Arabische.
- E. Osiander, Ueber den Joktaniden Selef (Gen. 10, 26).
- H. C. Reichardt, Inedirte jüdische Münzen, in Palästina gesammelt.
- Mordman, Fünf Grabschriften.

Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg:

Classe physico-mathématique:

* Bulletin. St. Pétersb., Leipz. (v. d. acad.)

Tom. XII-XIV. 1854-1856.

Tom. XV. 1857.

Jakobowitsch, Mikroskopische Untersuchungen über die Nervenursprünge im Rückenmarke etc.

Regel, Beiträge zur russischen Flora.

Baer, Kaspische Studien.

Maximowitsch und Ruprecht, Die ersten botanischen Nachrichten über das Amurland.

Jacobi, Description d' un télégraphe électrique naval, établi sur la frégate à vapeur le Polkan.

Gruber, Die Bursae Mucosae praepatellares.

Maximowitsch und Regel, Vegetations-Skizzen des Amurlandes.

Fritzsehe, Ueber ein Doppelsalz aus Bromnatrium und bromsaurem Natron.

Zinin, Ueber die Copulation des Benzoin mit Säuregruppen.

Tchébychev, Sur la série de Lagrange.

Pélikan, Recherches physiologiques et toxicologiques sur le curare.

Petruschefsky, Untersuchungen über die Eigenschaften des galvanischen Elementes.

Gruber, Die neue Bursa mucosa sinus tarsi seu ligamenti fundiformis tarsi.

Jacobi, Die galvanische Pendeluhr.

Jéleznow, Notice sur les moyens de découvrir la présence de l'ergot dans les farines.

Bonniakowsky, Sur une extension du théorème de Wilson.

Gruber, Geschichtliche Berichtigung über das Caput auriculare musculi styloglossi des Menschen.

Eichwald, Ein par Worte über die Naphtha auf der Insel Tschelekän.

Trautvetter, Ueber *Betula oycoviensis* Bess.

Kokscharow, Notiz über zwei Topaskrystalle aus Nertschiusk.

Lenz, Bemerkungen über den Gebrauch des Fahrenheit'schen Aräometers zur Bestimmung des Salzgehaltes des Meerwassers.

Trautvetter, Ueber die Ulmen des Kiew'schen Gouvernements.

Bonniakowsky, Développements analytiques pour servir à compléter la théorie des maxima et minima des fonctions à plusieurs variables indépendantes.

Rapports, etc.

Classe historico-philologique:

* Bulletin. St. Pétersb. Leipz. (v. d. acad.)

Tom. XI—XIII 1854—1856.

Tijdschriften.

- Indisch Schoolblad. 1857. No. 12. Batav. (*Verschijnt niet verder*).
- De Indische Schoolbode voor opvoeding en onderwijs. Batav. No. 1 en 2.
- De Indiër. Zalt-Bomm. 1857. No. 94—104; 1858. (Land-mail editie) No. 1—3.
- Tijdschrift voor N. I. Zalt-bomm. 1857. No. 12.
- Algemeene Konst- en Letterbode., Haarl. 's Gravenh. 1857. No. 48—52; 1858. No. 1—5.
- Tijdschrift: Het regt in N. I. Batav. 1857. No. 4—6.
- De opwekker. Batav. 1857—1858. No. 2—4.
- Bijblad op het Staatsblad van N. I. Batav. Deel II. 1. 1858.
- De Oost-post. Soerab. 1858. No. 3—17.
- * Java-Bode. Batav. (v. d. uitgev.) 1858. No. 1—26.
- * Bataviaasch Handelsblad. Batav. (v. d. uitgev.) 1858. 1—26.
- Javasche Courant. Batav. 1858. No. 1—26.
- The Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia. Singapore. 1854. Nos 7—9; 1st suppl.; 1855. Nos 4—12; 1856. (New. series. Vol. I) No. 1.
-

DE LANDBOUW

IN DE RESIDENTIE

A M B O I N A

IN HET JAAR 1853.

DOOR

C. M. VISSER,

in leven gouverneur der Moluksche eilanden.

In de residentie Amboina bestaat geen andere regelmatige kultuur dan die der kruidnagelen.

Sagoe, klappers, rijst, aardvruchten en tabak worden hier en daar voor eigen rekening geteeld, zonder dat van gouvernementswege daartoe last gegeven of daarover, met uitzondering van de rijst op het eiland Boeroe, toezigt gehouden wordt; niettemin zal, van ieder dezer soorten van aanplantingen, het meest wetenswaardige hieronder worden aangeteekend.

I. NAGELKULTUUR.

Het eiland Makian, ten zuiden van het eiland Tidore gelegen is de plaats waar, in vorige eeuwen, het eerst de kruidnagelen zijn ontdekt; van daar zijn de jonge boompjes heimelijk, kort,

voor de komst der portugezen, naar Klein-Ceram en vervolgens naar de noordkust van het eiland Amboina of op Hitoe overgebracht, terwijl dezelve enkel op het andere gedeelte van gemeld eiland of op Leitimor, alsmede op de Uliassers, of Saparoea, Haroekoe en Noesa-laut, door de nederlanders zijn overgebracht en de aanplanting tot die eilanden uitsluitend beperkt is geworden, nadat zij dezelve overal elders in den Molukschen archipel hadden doen uitroeijen.

De nagelteelt, welke de belangrijkste tak van 's gouvernements inkomsten en van het volksbestaan op de eilanden Amboina, Saparoea, Haroekoe en Noesa-laut uitmaakt, verkeerde tot in het begin dezer eeuw in een' bloeienden toestand, zoodat gemiddeld 'sjaars 600,000 ponden kruidnagelen werden geoogst.

Van 1800 tot 1824 bedroeg de oogst gemiddeld 'sjaars niet meer dan 30,000 ponden. Dit gaf aanleiding aan den toenmaligen gouverneur der Moluksche eilanden, wijlen mr. P. Merkus, om de oorzaak van dien achteruitgang te zoeken in de omstandigheid, dat de nagelbosschen te dicht op elkander geplant en te wijd en zijd, in dicht begroeide bosschen, op hooge bergen en in diepe valleijen verspreid waren, waardoor de boomen elkander in hunnen groei hinderden en ieder nuttig toezigt onmogelijk maakte. Diensvolgens werd door genoemden hoofdambtenaar, bij zijn besluit van 10 januarij 1827 no. 8 bepaald, dat voortaan de nagelboomen, onder dadelijk toezigt van het gouvernement, in geregelde tuinen en op behoorlijken afstand zouden worden geplant.

Ongeacht de vele zwarigheden welke in de uitvoering van dezen maatregel werden ondervonden, gelegen in den afkeer van den inlander voor alle nieuwigheden, de moeilijkheid om geschikte gronden te vinden en in het weinige gezag, den regenten, sedert het in werking brengen van het reglement op het binnenlandsch bestuur der residentie Amboina, over hunne bevolking gelaten, heeft echter het aanleggen van geregelde

tuinen plaats gehad en beloofde die wijze van aanplanting, welke in het jaar 1835 uit niet minder dan 128,000 boomen bestond, de meest gunstige vooruitzigten.

Daar evenwel bij vorengemelde plantwijze als beginsel was aangenomen, dat de aangeplante boompjes in den aanvang slechts schaduw ontleenen zouden van de in de tuinen te planten pisangboomen, welke bij meerdere ontwikkeling van den boom werden gerooid, terwijl al verder het voorschrift, bij artikel 18 van het reglement voor het aanleggen en onderhoud der nageltuinen (besluit 10 januarij 1827 no. 8) gegeven omtrent het schoonhouden der tuinen, op last van den toenmaligen inspekteur der kultures Wouters spoedig ontaardde in een volstrekt onbedekt laten van den grond van elk graslahmpje en de meesten dezer tuinen op de helling van gebergten aangelegd waren, zoo stroomde bij zware regens de door het onophoudelijk wieden los geworden bovenkorst der aarde uit den tuin weg.

Het gevolg van een en ander was, dat de van schaduw verstoken nagelboom wel spoedig opschoot en de vereischte hoogte bereikte, zelfs enkelen dier boomen vruchten gaven, maar even spoedig aan het kwijnen geraakten, waartoe het wegspoelen van voedende aarddeelen bij regens en het daardoor ontbloom raken der wortels niet weinig bijdroeg, zoo dat meest overal, waar van deze soort van tuinen nog overblijfselen bestaan, dezelve een' treurigen aanblik opleveren en het bewijs daarstellen, dat men, bij kunstmatigen aanleg van eenig plantsoen, niet ongestraft van den door de natuur aangewezen weg kan afwijken.

Het verval dier tuinen, dat reeds in 1834 en dus 6 of 7 jaren na den eersten aanleg zichtbaar was, deed, in dat jaar en vervolgens, het voorschrift ontstaan, om bij het aanleggen van nieuwe tuinen de jonge plantjes door waroe- of baroeboomen te beschaduw en den grond, hoewel van gras gezuiverd, niet

meer zóó zorgvuldig als voor dien tijd te laten wieden en vegen, doch ook deze wijze van aanplanten, waarbij in het oog gehouden werd, dat het uitkappen van zwaar geboomte noodzakelijk was om allerwege, in de niet aan de stranden bestaande of aan te leggen tuinen, de zeedampen te doen doordringen, had weinig beter resultaat en ook van dezen lateren aanleg zijn thans weinig goede boomen meer overgebleven.

Eindelijk werden door den waarnemenden gouverneur der Moluksche eilanden, jonkhr. de Stuers, bij besluit van den 10den januarij 1839 no. 1, op nieuw voor het aanleggen van nageltuinen andere voorschriften gegeven, meer overeenkomende met den natuurlijke aard van den boom in zijn' ongekunstelden staat, terwijl nog later, door den gouverneur der Moluksche eilanden de Serière, bij besluit van 31 maart 1845 no. 1, als beginsel voor dat aanleggen van nageltuinen, het systema der doesongs geheel aangenomen werd, en mitsdien van toen af de aanplanting in geregelde tuinen geschiedde op de wijze als de boom in de doesong geheel vrij opgroeit en zich ontwikkelt, dat is op koele, weinig uitgekapte, door zware boomen beschaduwde en zoo mogelijk eenigzins hellende boschgronden.

In hoe ver nu deze laatste plantwijze aan het doel zal beantwoorden, kan, ofschoon daarmede reeds sedert het jaar 1845 is aangevangen, met geene zekerheid gezegd worden, doch de regenten hebben daar omtrent goede verwachting. Ook ik deel over het algemeen dit gevoelen, hoezeer van oordeel zijnde dat de geringe oogsten, welke de nagelboomen sedert het begin dezer eeuw hebben opgeleverd, het gevolg zijn van het gemis aan toezigt, hetwelk over die kultuur kan worden gehouden, wanneer deze aan den inlander geheel wordt overgelaten, in welk geval hij zijne nagelboomen voor het grootste gedeelte plant op en langs steile gebergten en in diepe valleijen.

De oorzaak der geringe oogsten is, mijns inziens, alleen toe te schrijven aan het minder getal boomen, dat, sedert het

begin dezer eeuw, in vergelijk van vroeger aanwezig was, en waar over reeds in 1805 door den toenmaligen gouverneur der Moluksche eilanden J. W. Cranssen werd geklaagd.

Tot het jaar 1792 bedroeg het aanwezig getal vruchtboomen gemiddeld van 200 tot 300,000 'sjaars, doch aangezien de drie dat jaar voorafgaande jaren toevallig een' grooten oogst hadden afgeworpen, werd eene groote extirpatie bevolen, terwijl de kort daarop gevolgde inbezitneming van dit gouvernement door de engelschen, eener wederaanplanting niet bevorderlijk was, en eindelijk eene buitengewoon fel geheerscht hebbende hitte in 1804 vele boomen deed uitsterven. Door een en ander was het getal vruchtdragende boomen in 1805 tot het gering getal van 84,991 gedaald.

Onder het bestuur van den gouverneur Cranssen hebben geen belangrijke aanplantingen plaats gehad, evenmin door het engelsche tusschenbestuur van 1810 tot 1816. Dat in de eerste jaren na den opstand van Saparoea in 1817 aan die kultuur ook weinig de hand is gehouden zal wel geen betoog behoeven en het kan dus geene bevreemding baren, dat tot het jaar 1826 de oogst van kruidnagelen niet is vermeerderd, hetgeen ook nog op dit oogenblik geene plaats kan hebben, nithoofde na de mislukking der nageltuinen volgens den aanleg van 1827, het getal goede, vruchtdragende boomen, dat is die in doesongs zijn geplant, slechts 10,000 meer dan in 1805 bedraagt.

Dat de produktie van de tegenwoordige boomen niet minder dan in vorige tijden is, kan daaruit iets blijken, dat in de laatste 10 jaren van gemiddeld 90,000 vruchtdragende boomen geoogst is 325,000 ponden kruidnagelen of per boom $2\frac{1}{2}$ pond, terwijl van 1750 tot 1760 van gemiddeld 200,000 boomen juist ook $2\frac{1}{2}$ pond per boom 'sjaars verkregen is; hebbende de opbrengst der boomen van 1686 tot 1760 gemiddeld 'sjaars per boom niet meer dan 3 ponden bedragen.

En alsnu overgaande tot de vermelding der bijzonderheden

betreffende de nagelkultuur zelve, dient nog vooraf aangemerkt te worden, dat de teelt der kruidnagelen gevoegelijk in twee deelen kan gesplitst worden, als: die in de doesongs of *buiten* de tuinen, en die *in* geregelde tuinen.

Gronden.

De gronden tot de aanplanting der nagelboomen *buiten* de tuinen benuttigd wordende, zijn van verschillende hoedanigheid.

Het best tiert echter de nagelboom in zwarte kleiaarde, vermengd met steenachtig gruis; doch vermits de gronden van eenige negorijen op het eiland Amboina en die van de eilanden Saparoea, Haroekoe en Noesa-laut niet anders zijn dan eene koraalmassa, ter meerdere of mindere hoogte met zand, aarde, klei of leem bedekt, zoo zijn niet overal voor de aanplanting van nagelen even doelmatige gronden kunnen gevonden worden en, als een gevolg daarvan, is het zeker, dat de nagelboom geplant in eenen bodem, welke slechts eene dunne laag humus bevat, spoedig na zijne eerste ontwikkeling, zoodra de wortels de lager gelegen koraalmassa raken, begint te kwijnen en langzaam versterft.

Overigens ontwikkelt zich de nagelboom in de doesongs, vooral daar waar veel schaduw bestaat, zeer langzaam.

De geaardheid der gronden, waarop de nageltuinen zijn aangelegd, is almede verschillend.

Bij voorkeur worden daartoe die gronden, welke uit zwarte, kleiachtige aarde, vermengd met steengruis bestaan en waarin aanplantingen van doerian- of kanariboomen groeijen, gekozen; men vindt evenwel vele tuinen, waarin slechts weinige vruchtboomen staan en de schaduw het meest van niet vruchtgevend geboomte ontleend wordt, even als ook hier en daar van sommige tuinen de grond uit roode aarde of uit zand vermengd met aarde bestaat, welke laatste soort van gronden echter voor

de nagelaanplanting niet te verkiezen is en dan ook alleen uit gebrek aan betere soort is gebezigd.

Aanplantingen.

De nagelaanplantingen in geregelde tuinen staan onder het dadelijk toezigt van het gouvernement. Iedere dati (huisgezin) van elke negorij is verplicht daarvan 40 stuks te onderhouden, en, behalve het algemeen toezigt, door den gouverneur en de assistent-residenten in de afdeelingen gehouden, worden de tuinen waarin deze nagelboomen zijn geplant, regelmatig alle drie maanden geïnspekteerd door ieder der nagelgekommitteerden van de eilanden Amboina, Saparoea, Haroekoe en Noesa-laut, die daarbij te werk gaan volgens de instructie, gearresteerd bij besluit van den gouverneur der Moluksche eilanden van 23 januarij 1828 no. 6.

Over de aanplantingen van nagelboomen in de doesongs wordt van gouvernementswege geen ander toezigt gehouden, dan dat elke dati van iedere negorij 50 nagelboomen heeft aangeplant en dat getal voltallig houdt, alsmede dat op het einde van elken oogst een onderzoek ingesteld wordt, of al de vruchten van den boom geplukt en niet tot moernagelen gerijpt zijn, overigens wordt de wijze van aanplanting en het onderhoud der boomen geheel aan de bevolking overgelaten, welke echter, in het algemeen, tamelijk goede zorgen voor deze aanplantingen draagt; een gevolg der daaromtrent sedert meer dan twee eeuwen haar opgelegde verplichtingen en van de zucht om zich uit deze kultuur eene, en men kan zeggen bijna eenige bron van geldelijke inkomsten te verzekeren.

De nagelboomen, waarvan hier rede is, worden in de doesongs op beschaduwde plaatsen, meestal onder kanari-, doerian, gajang-, batjang- of andere vruchtboomen, welke de inlanders voor onderhoud of gewin kweeken, aangeplant, dan wel, daar

waar dergelijke vruchtboomen niet bestaan, onder ander geen vruchtgevend geboomte.

De aanplanting in geregelde tuinen geschiedt thans overeenkomstig de wijze, voorgeschreven bij besluit van den gouverneur der Moluksche eilanden van 31 maart 1845 no. 1, dat is onder de schaduw van zooveel mogelijk hoog geboomte en op bepaalde afstanden en in rechte lijnen, hier en daar doorsneden met regelmatige voetpaden, om den tuin te kunnen doorkruisen, terwijl het geheel door eene pagar afgescheiden wordt van de overige den nageltuin omgevende landen of doesongs.

Voor het aanleggen der voorzegde tuinen, waarin de jonge boompjes op onderlinge afstanden van 20 à 24 voeten geplant worden, bezigt men stekken uit de doesongs, welke aldaar van afgevallen moernagelen gegroeid zijn.

Ofschoon in de tuinen, volgens het systema van 1827 aangelegd, de ontwikkeling van den nagelboom zoo snel voortging dat deze reeds op zesjarigen ouderdom vruchten begon te dragen, kan dit van de aanplantingen van 1839 en 1845 niet worden gezegd. De groei van den boom, vooral naar deze laatste plantwijze, is weinig sneller dan van dien in de doesongs en diensvolgens zijn er nog slechts weinige boomen in de nieuwe tuinen, welke vruchten dragen, hoezeer sommigen daarvan reeds in 1843 zijn geplant.

Deze latere ontwikkeling, welke niet het gevolg is van een kwijnenden toestand, daar de aanplantingen in verre weg de meeste nieuwe tuinen krachtvol staan, belooft voor de toekomst de beste uitkomsten, en men mag met grond verwachten dat de inlander eindelijk in den aanleg dezer tuinen vergoeding zal vinden voor de vele moeiten en zorgen, welke hij zich sedert 1827 aan de aanplanting van nagelboomen heeft moeten getroosten.

Uit het bovenstaande blijkt alzoo, dat iedere *dati* in de tuinen 40, *buiten* de tuinen 50 boomen moet onderhouden; aan dat voorschrift wordt thans volledig voldaan.

Het is niet onbelangrijk hier te doen volgen een overzicht van den stand der nagelkultuur op ultimo december 1853 in vergelijking met dien op ultimo december 1852.

	In de oude tuinen.		In de nieuwe tuinen.		Buiten de tuinen of in bosschen.		Totaal.	
	Vruchtgevende boomen.	Geen vruchtgevende boomen.	Vruchtgevende boomen.	Geen vruchtgevende boomen.	Vruchtgevende boomen.	Geen vruchtgevende boomen.	Vruchtgevende boomen.	Geen vruchtgevende boomen.
Aanwezig op ult. December 1853.	39112	5044	642	123257	94232	148893	133980	277194
Id. » » » 1852.	39851	5271	144	124117	94772	143558	134767	272046
En alzoo op ult. Dec. 1853.	»	»	498	»	»	5338	»	4248
	meer. } min.	729	227	»	860	540	»	781

Alzoo blijkt, dat per saldo, de vermindering van de vermeerdering aftrekkende, het geheel der aanplantingen in 1853 weder is vooruitgegaan met 3467 boomen.

Wanneer men nu het getal boomen in de oude en nieuwe tuinen, 168,155, verdeelt over 2775 dati's, welke de nagelplantende negorijen bevatten, dan krijgt men voor iedere dati nagenoeg 61 boomen.

Even zoo gunstig is het met de hoeveelheid nagelboomen buiten de tuinen gesteld; op ultimo december 1853 waren aanwezig 243,125, welk getal boomen, verdeeld over 2775 dati's, nagenoeg voor elke dati 87 boomen geeft.

Bij doorsnede bezit dus elke dati nagenoeg 21 boomen meer in en ruim 37 meer buiten de tuinen dan het voorschrift van aanplanting tot 40 en 50 boomen.

Onderhoud.

Het eenige onderhoud dat aan den nagelboom, zoo wel in de tuinen als in de doesons, behoeft te worden besteed,

is te zorgen, dat hij in zijne jeugdige ontwikkeling niet onder onkruid of heesters verstikke of dat klimopplanten zich niet om zijnen stam slingeren; de tuinen alleen vorderen nog het instand houden van de daar om geplante levende pagars en het schoonhouden van eenige door die tuinen loopende voetpaden.

Zoodra de nagelen beginnen te rijpen, wordt rondom den stam des booms, zoo ver de takken zich verspreiden, al het gras en onkruid zorgvuldig uitgetrokken en de grond dagelijks bezemschoon gehouden, om de afvallende vruchten op den naakten aardbodem te beter te kunnen onderscheiden en oprapen.

Dit uittrekken van gras geeft tevens aan de aardkorst eene zekere mate van rulheid en bevordert, zoo lang het gras niet weder is opgeschoten, het indringen van regens in de aarde, waardoor de wortels van den boom nieuwe voedende kracht erlangen. Vermits nu in den regel ieder volwassen nagelboom in drie jaren twee malen vruchten geeft en alzoo dat wieden van gras zich in gelijke mate herhaalt, kan men zulks aanmerken als datgeen, hetwelk boven het aangevoerde wordt verrigt tot onderhoud van den nagelboom, welke anders door het te dik en te dicht om zijnen stam groeiende gras en onkruid weinig voedsel voor zijne wortels en stam zou erlangen.

Uitbreiding.

Voor uitbreiding van eenig belang is de nagelkultuur *in* of *buiten* de tuinen niet meer valbaar.

Reeds herhaaldelijk is in 1851, 1852 en 1853 aangetoond, dat er weinig gronden voor het aanleggen van tuinen meer beschikbaar zijn; ook de doesongs bevatten weinig ruimte meer, om daarin nog eenige noemenswaardige aanplantingen te bewerkstelligen.

Weersgesteldheid.

Felle hitte doet de nagelboomen sterven, de bloesems en bladeren veranderen en de pas gezette vruchten afvallen.

Aanhoudende regen is even ongunstig voor den nagelboom en doet almede de vruchten afvallen.

De weersgesteldheid in 1853 was voor de ontwikkeling en rijping der nagelen niet gunstig.

Bij uitzondering van vorige jaren hadden de nagelen zich reeds in de maanden maart en april bijna overal gezet, doch de daarop in de maanden julij en augustus gevolgde harde oostewinden, vergezeld van zware regens, deden de toen reeds ver ontwikkelde vruchten grootendeels afvallen.

Een gedeelte bleef echter tegen regen en wind bestand en kon in oktober en november geoogst worden; maar vermits zich ook in de maand mei aan sommige boomen vruchten hadden gezet, zoo was het gevolg daarvan, dat de oogst op twee verschillende tijdstippen moest geschieden en het tweede gedeelte eerst in januarij geplukt kon worden.

Oogst.

Aan den oogst der nagelen neemt de geheele bevolking eener negorij, mannen, vrouwen en kinderen, deel.

In oktober of november is de vrucht rijp ter plukking en vertoont zich dan over het algemeen hoog rood. Twintig of dertig dagen te voren heeft de vrucht eene gele kleur. Zoodra zulks wordt waargenomen begeven de vrouwen en kinderen zich twee malen 's weeks naar de tuinen en doesongs om den grond rondom en onder den boom zorgvuldig te zuiveren, ten einde mogelijk voor de algemeene plukking af te vallen rijpe nagelen niet zouden verloren gaan, welke alsdan opgeraapt, naar huis gebragt en in de zon gedroogd worden.

Aan de later aan te vangen plukking neemt de geheele negorij, niemand uitgezonderd, deel, tot welk einde allen zich des morgens zeer vroegtijdig, hun voedsel voor den geheelen dag medenemende, naar de doesongs en tuinen begeven en eerst na het ondergaan der zon van daar terugkeeren.

Het plukken der vruchten op de boomen geschiedt uitsluitend door de mannen; de vrouwen en kinderen houden zich onder den boom onledig met het oprapen der vallende vruchten.

De mannen beklimmen den boom, voorzien van eene bamboe, lang 7 à 8 voeten, aan het uiteinde tot eenen haak uitgesneden; van een goemoetoetouw, ter lengte van 20 à 25 vademen, en van een mandje.

De bamboe dient om de uiteinden der takken, welke te zwak zijn om den man te dragen, tot zich te trekken; het touw om de zwaardere takken, welke evenwel niet of niet dan met gevaar door den plukker kunnen worden betreden, aan den hoofdstam vast te binden, ten einde, aldus ondersteund, den man te kunnen toelaten; het mandje om de geplukte vruchten te bergen.

De dunne takken aan het boveneinde van den boom worden zachtjes tot elkander gebogen; met het goemoetoetouw voorzigtig tot een gebonden en aldus beklommen.

Het plukken der vruchten, welke zich aan de uiteinden der takken bevinden, geschiedt door de vrucht met de hand zoo kort mogelijk met de uiteinden dier takken af te breken, hetgeen door deskundigen verkieslijk wordt geacht, boven het plukken der vruchten elk afzonderlijk, omdat:

a. de aldus afgebroken uiteinden der takjes spoedig weder uitspruiten.

b. het plukken der vruchten één voor één, bij het groot getal boomen, in een middelmatig oogstjaar te veel tijd na zich slepen en bij jaren van grooten oogst ondoenlijk wezen zou, aangezien, op de laatst aangegeven wijze een man in drie dagen niet zoude kunnen doen, wat hij thans in één dag verrigt.

Aan deze ruwe wijze van behandeling der boomen, wordt toegeschreven, dat om de vier jaren gewoonlijk slechts een groote oogst invalt; doch die wijze van plukken is tot nog toe de eenig uitvoerbare bevonden, daar het geaccidenteerd terrein der

nageltuinen en de hoogte der boomen het vroeger beproefde gebruik van ladders onmogelijk maakt.

De oogst was in 1853 over het algemeen gunstig en bedroeg, onder ultimo december, eene hoeveelheid van 338,728 ponden, waarbij gevoegd hetgeen na ultimo december 1853 nog is ontvangen, 4,481 ponden, zoodat de geheele oogst bedroeg 343,209 ponden. In 1852 is geoogst 309,296 ponden, en alzoo in 1853 meer 33,913 ponden.

Zelden zijn er echter jaren geweest, waarin het droogen der nagelen zoo goed heeft kunnen geschieden als in 1853. Onafgebroken warmte, soms zelfs groote hitte, heeft den tijd van den oogst gekenmerkt en overal waren telkens de geplukte nagelen binnen twee à drie dagen droog.

Gezuiverd van stelen en vuilnis is met het inwegen der nagelen reeds in december aangevangen van datgene wat in november geplukt en gedroogd was, terwijl in januarij en februarij het later geoogste bij 'slands pakhuizen is ingenomen.

De inlevering der nagelen geschiedt bij 'slands pakhuizen door elken planter van de vruchten der hem toebehoorende boomen, het zij in de tuinen, het zij in de doesongs.

Bij die inname wordt bij den naam van iederen leverancier het getal der door hem ter schale gebragte ponden aangeteekend; vervolgens door de nagelschrijvers, die deze weegboeken invullen, achter elke ingeleverde hoeveelheid, het geldswaardig bedrag opgeteekend, met aanduiding van hetgeen daarvan moet worden afgetrokken wegens de uit te keeren 4 percent, voor de helft aan de regenten en voor de wederhelft aan de nagelschrijvers, en met aantooning eindelijk van het zuiver bedrag aan elken inleveraar van nagelen.

Betaling.

Voor de geoogste 343,209 ponden kruidnagelen kompeteert

aan de bevolking, à 30 duiten per pond, eene som van <i>f</i> 85,802:30;	
waarvan is uitgekeerd: aan de bevolking 82,370:21; aan de regenten en nagelschrijvers <i>f</i> 3,432:09, terwijl daarenboven nog voor hasilgelden aan de regenten, oudsten en marinjo's der negorijen moet worden betaald, tegen <i>f</i> 15 per barra van 550 ponden, <i>f</i> 9,360:29; zoodat de gezamenlijke uitkeering van den jongsten nagelooft beliep <i>f</i> 95,162:59, waarvan incumbeert aan de regenten en bevolking van het eiland Amboina <i>f</i> 38,461:08	
	" Saparoea " 32,140:02
	" Haroekoe " 12,288:21
	" Noesa-laut " 12,273:28
	<hr/> Totaal <i>f</i> 95,162:59

Transport.

Het transport der nagelen naar de pakhuizen te Amboina, Hila, Saparoea en Haroekoe geschiedt door elken inleveraar of planter van de door hem geoogste hoeveelheid, en vindt in de vorengemelde afdeelingen plaats door de inlanders, die de nagelen in manden dragen van de door hen bewoonde negorij.

De nagelen van het eiland Noesa-laut worden op het eiland Saparoea ingeleverd en aldaar over zee in orembajen overgebracht.

In den regel worden met een koopvaardijfchip de nagelen van Saparoea en van Haroekoe afgehaald en van daar regtstreeks naar Batavia overgevoerd; hetzelfde vindt plaats met de nagelen uit 's lands pakhuys te Amboina, doch in 1853 heeft daarop eene uitzondering plaats gehad, zijnde dezelve alstoen regtstreeks naar Holland afgeladen in het tot gemeld einde alhier aangekomen nederlandsch barkschip Louise Roeloffine, gezagvoerder A. Struijk.

De overvoer der nagelen naar Batavia is uitbesteed aan den

aannemer voor de levering van rijst te Amboina, tegen *f* 22 per kojau.

Algemeene aanmerkingen.

Ten slotte wordt hier nog kortelijk vermeld, dat de toestand der nageltuinen bij de gedurende 1853 gehouden inspektie over het algemeen gunstig was te noemen, met uitzondering van dat gedeelte van het eiland Amboina, bekend onder den naam van Leitimor, alwaar de nagelboom op de al te steile bergen niet schijnt te willen tieren en het alzoo noodzakelijk maakt die tuinen gedeeltelijk te verlaten en, bij gemis van andere geschikte gronden, het alsdan ontbrekende getal nagelboomen aan dat hetwelk door de bevolking *in* tuinen moet worden onderhouden, *buiten* dezelve te doen aanplanten.

De kwijnende of gestorven boompjes zijn door nieuwe aanplantingen vervangen en daar, waar het noodig werd geacht, is de aanplanting van meer schaduwgevende boomen gelast, waartoe thans vruchtgevende boomen zijn aanbevolen, ten einde van den nageltuin voor den inlander dubbel voordeel te doen trekken.

Ook in het jaar 1853 zijn speciaal op het eiland Amboina weder in de nieuwe tuinen eenige nagelboomen van tienjarigen leeftijd door den worm aangetast en daarna gestorven. Het aangewende behoedmiddel tegen het ontstaan van dezen worm, bestaande in het schoon houden van den nagelboom op 1 à 2 voeten rondom den stam, heeft niet gebaat, evenmin als de last om in die tuinen, waar de worm zich vertoont, te trachten denzelfden op te sporen en te dooden.

Deze worm schijnt van den vroegsten tijd, en toen erger dan nu, de nagelboomen te hebben verwoest, daar Rumphius denzelfden noemt de grootste pest voor de nagelkultuur.

II. NOOTMUSKAATKULTUUR.

In den jare 1785 is aan de bevolking van het eiland Amboina de aanplanting en het onderhoud van 10,000 boomen opgedragen, alsmede de levering van derzelve vruchten aan de toenmalige Oost-indische kompagnie.

De aanplanting is bewerkstelligd en de vruchten, tot eene gemiddelde hoeveelheid van 3000 ponden 's jaars, tot het jaar 1827 aan het gouvernement geleverd, in welk jaar, uit aanmerking van de geringe leverantie, bij besluit van Zijne Excellentie den kommissaris generaal van 13 augustus 1827 no. 18 (staatsblad no. 80), die kultuur aan den inlander voor eigen rekening is overgelaten.

Wel verre dat dit den inlander tot spoorslag zou hebben verstrekt, om, uit aanmerking van de hooger te bedingen prijzen voor het produkt, zich met meer ijver op die kultuur toe te leggen, hebben de meeste eigenaren van notenboomen onmiddellijk dezelve omgehakt en ter hoofdplaats voor brandhout verkocht.

Uithoofde de bevolking echter eenigermate aan die kultuur was gewoon geraakt, heeft zij in latere jaren weder eenige aanplantingen gedaan, welke echter thans weder, uit aanmerking der geringe waarde van het produkt, zijnde 20 duiten voor de 100 noten, worden verwaarloosd.

Ook eenige partikuliere ingezetenen hebben aan de zijde der baai van Amboina in hunne tuinen niet onbelangrijke aanplantingen van nootmuskaatboomen gedaan, welke over het algemeen veel beloven; echter ondervinden zij vele moeilijkheden in het bekomen van vast werkvolk en dit is eener uitbreiding, zoo wel als het goed onderhouden der boomen zeer nadeelig.

Het getal notenboomen op het eiland Amboina is niet met juistheid bekend, doch kan op 12,000 geschat worden;

op de overige eilanden van de residentie Amboina wordt slechts hier en daar een enkele boom gevonden.

Tijdens mijn laatste bezoek op de zuidkust van Ceram, alwaar in vorige tijden veel nootmuskaatboomen werden gevonden, heb ik de hoofden en bevolking aangemoedigd om zich weder op deze kultuur toe te leggen.

De uitvoer van nootmuskaat bedroeg in 1853 eene hoeveelheid van 106 pikols en 40 kati's.

III. SAGOETEELT.

Alleen in de afdeeling Hila en bepaaldelijk op de binnenkust van Ceram, te Loki, en op de noordkust van dat eiland, te Nanat, worden sagoebosschen aangetroffen, welke voor rekening van het gouvernement worden geëxploiteerd.

Het beheer dier bosschen, voor gouvernements rekening, dateert van den tijd dat door den gouverneur van Amboina, Arnold de Vlaming, de bevolking der binnenkust van Ceram (Howamahowal) is uitgeroeid of naar elders overgebracht.

De uitgestrektheid van die bosschen is onbekend; zij leveren echter genoegzame sagoë op, om in het gebrek aan dat meel van de meeste der negorijen op het eiland Amboina te voorzien.

Het toezigt over meermelde bosschen is opgedragen aan eenen opziener te Loki, die naar eene instructie, gearresteerd bij besluit van den gouverneur der Moluksche eilanden van 24 september 1840 no. 1, handelt.

Naar gelang zekere gedeelten van de bosschen klopbare boomen bevatten, worden dezelve jaarlijks verpacht of, zoo daarvoor zich geene gegadigden opdoen, voor het kloppen van sagoemeel opengesteld en, in dat laatste geval, door den

klopper van eenen sagoeboom als aandeel voor het gouvernement afgestaan :

Van den mahuputiboom of eerste soort	: .	10	toemangs.
Van de majan-baroe of tweede soort	. . .	9	idem.
Van de sirih-boewah of derde soort	. . .	7	idem.

Deze alzoo het gouvernement toegevallen sagoe wordt tegen 20 duiten de toemang verkocht.

De opbrengst daarvan heeft in 1853 eene som van *f* 2053 bedragen en de verpachte doesongs of gedeelten der bosschen eene som van *f* 231.

Volgens opgave zouden, onder ultimo december 1853, in meermelde bosschen een getal van 1453 klopbare sagoe-boomen aanwezig geweest zijn, doch men kan aannemen dat dit getal veel grooter zijn moet.

Bijplantingen van de bosschen hebben nu en dan plaats, doch met geen gunstig gevolg, daar die bosschen, door hunne uitgestrektheid niet omheind kunnende worden, voor de wilde varkens geheel open staan.

Zooveel mogelijk worden de bosschen ook zuiver gehouden, doch hiertoe worden meer handen vereischt dan op dat gedeelte van Ceram worden gevonden.

In vorige tijden had dit schoon maken van de bosschen plaats ter gelegenheid van den jaarlijkschen honggitogt, wanneer een gedeelte der opvarenden van die vloot daartoe voor eenige dagen gedetacheerd werd. Ook in vroegere dagen rustte op eenige negorijen onder Hila de verpligting om die bosschen gedeeltelijk zuiver te houden, doch door verloop van tijd is dit in onbruik geraakt en thans moeilijk weder in te voeren.

Buiten deze gouvernementen sagoebosschen geschiedt de aanplanting van den sagoeboom door de bevolking in doesongs, welke zijn of de eigendom der verschillende dati's (huisgezinnen) of van verschillende personen, die het regt

op die gronden door aankoop of versterfregt hebben verkregen en diensvolgens doesong-bablian (aangekochte doesongs) of doesong-poesaka (erfdoesongs) genoemd worden.

Enkele aanplantingen, bijzonder in de afdeeling Hila, zijn ook geschied op onverdeelde negorijgronden, waardoor de bezitter slechts het regt op de aanplantingen verkrijgt; alsdan worden die gronden doesong-tananam (aangeplante doesongs) geheeten.

Ook van deze sagoebosschen valt het moeilijk, zoo niet onmogelijk de uitgestrektheid der aan- of bijplanting op te geven of van derzelver produktie eenige opgave te doen.

Tot dit alles zou een bepaald onderzoek worden vereischt, hetwelk, om de uitgestrektheid van sommige sagoedoesongs, vooral op de eilanden Ceram en Boeroe, en de verspreidheid van al de sagoeanplantingen, uiterst moeilijk, langdurig en kostbaar wezen zou, daar men de opdracht daarvan niet aan eiken regent in zijn gebied kan toevertrouwen en mitsdien tot dat einde bijzondere personen zou moeten aanstellen, die daarvoor zouden moeten worden bezoldigd.

Gezwegen dan nog dat dergelijk onderzoek, door de achterdocht van regenten en bevolking, welligt nog slechts zeer onvolledig zou afloopen.

Echter kan hier worden vermeld, dat, over het algemeen, de uitgestrektheid der sagoebosschen of aanplantingen op de eilanden Amboina, Saparoea, Haroekoe en Noesa-laut niet zoodanig is, dat zij voldoende kan genoemd worden om daaruit de bevolking dier eilanden genoegzaam te voeden, welke dan ook jaarlijks de ontbrekende sagoe op de eilanden Boeroe en Ceram gaat opzoeken.

Op de eilanden Boeroe en Ceram bestaat daarentegen meest in alle negorijen overvloed van sagoe. Behalve dat de gronden voor de aankweeking van deze palmsoort meer ge-

schikt schijnen, is de uitgestrektheid land, welke iedere negorij van die groote eilanden bezit, vooral in verhouding tot de veel geringere bevolking dan op de overige eilanden der residentie Amboina, eene voorname oorzaak van de grootere uitbreiding der sagoepalmaanplantingen aldaar.

Gelijk bekend is plant de sagoeboom zich zelven voort. Nog voor dat de moederstam geveld is, spruiten, op twee- of driejarigen ouderdom, uit zijne wortelen nieuwe loten voort, welke meest allen reeds bij de rijping van den hoofdstam eene zekere hoogte hebben bereikt en later weder tot zoo vele boomen opschieten op de plaats waar zij gewassen zijn, dan wel, indien daartoe in de nabijheid ruimte bestaat, bij het vellen van den moederstam in de ledige vakken worden overgeplant.

De sagoe komt niet voor op drooge, hoog gelegen gronden, al zijn die voor ander plantsoen nog zoo geschikt.

Zwaar vochtige bodem daarentegen brengt goede sagoe voort; gedurende den regentijd staan zelfs de sagoeboschen voor een groot gedeelte onder water, zonder dat dit aan het gewas eenig nadeel toebrengt, tenzij wanneer het water al te hoog is en te lang blijft staan zonder te kunnen afloopen. Is dit het geval dan sterft wel is waar de boom niet, maar hij levert minder bruikbaar meel op. De in een' goeden grond geplante sagoeboom bereikt in den tijd van 10 tot 12 jaren zijn' vollen wasdom en is dan klopbaar; wordt hij echter niet overgeplant, hetgeen over het algemeen plaats vindt; treft hij een minder geschikten grond en moet hij zonder eenige zorg alle hinderpalen van klimopgewassen, die zich om denzelfven heenslingeren, van zelf overwinnen, dan heeft hij twintig jaren noodig alvorens geveld te kunnen worden en levert dan evenwel nog niet zoo veel op als de beter behandelde sagoeboom, schoon hij dan ook over het algemeen weinig zorg vereischt.

Indien de boom zijn' vollen wasdom heeft bereikt, moet hij ten minste binnen het jaar worden geveld, anders gaat het meel verloren.

Dit tijdstip der rijpheid is echter niet altijd even gemakkelijk te onderkennen en hangt af van de soort der sagoe en ook eenigermate van de gesteldheid van den grond.

In sommige bosschen wordt het tijdstip afgewacht, tot de boom zijne *sirik-boewak* uitschiet, alvorens tot de bewerking over te gaan, en levert dan het meeste en beste meel.

Deed men dit daarentegen in andere doesongs, dan zou dit reeds te laat zijn en veel sagoe doen verloren gaan

Het tijdstip der volle rijpheid van den sagoeboom is dus niet altijd even gemakkelijk te onderkennen en hangt van verschillende kenteekens af, die ieder eigenaar van een sagoebosch het best bij ondervinding leert kennen.

De meest algemeen bekende soorten van den sagoeboom zijn:

1°. De *tuni*, wiens takken van scherpe, lange, wijd van elkander staande doornen zijn voorzien, welke echter, wanneer de boom eene hoogte van vier voeten heeft bereikt, allengs korter worden.

Een middelmatige boom van deze soort levert 40 tot 50 toemangs op, die 25 ponden elk zullen wegen, dus de geheele boom ruim 1200 ponden gezuiverd meel.

Het meel van dezen boom is wit.

2°. De *ihor*, eene goede soort; heeft meer doornen dan de *tuni* en een langer blad; een middelbare boom geeft evenveel sagoe als de *tuni*; dat is van 40 tot 50 toemangs van 25 ponden elk; het meel is rood.

3°. De *molat*, met doornen, waarvan de takken, tot de stam de hoogte van ongeveer een voet heeft bereikt, met kleine, scherpe doornen zijn voorzien, doch zoodra de stam hooger opschiet gaan die doornen verloren en vertoonen zich nergens meer aan de takken; het meel van dezen boom is wit en deszelfs produktie 20 toemangs van 25 ponden elk.

4°. De *makanaro* is de minste van allen; heeft vele doornen en een donkergroen blad; een middelbare boom brengt 14 à 15 toemangs op van 25 ponden elk.

Behalve deze vier soorten heeft men nog eenige spelingen, die deskundigen echter niet voor bijzondere soorten erkennen.

De meerdere of mindere waarde der verschillende soorten heeft betrekking op de hoeveelheid en niet op de goede hoedanigheid van het sagoemeel. De amboinees vraagt op de markt nooit naar de soort van sagoë, maar wel naar de zwaarte der toemang en de zuiverheid van het meel; deze toemangs toch verschillen zeer veel van elkanderen. De sagoë in den omtrek van Amboina, het zij aan deze of gene zijde der baai, wordt doorgaans verkocht in toemangs ter zwaarte van 25 ponden; in de buitennegorijen zijn ze doorgaans de helft zwaarder, terwijl de sagoë van Ceram daarentegen weder veel kleiner wordt gemaakt.

De bewerking van de sagoë in de residentie Amboina is nage-noeg overal dezelfde.

De boom, die eene middelbare lengte van 40 tot 60 voeten en eene dikte van $\frac{1}{2}$ voet zal hebben, geveld zijnde, wordt in de lengte van vier of vijf deelen gehakt. Vervolgens wordt met een bamboezen werktuig, niet ongelijk aan eenen dissel, *nani* genoemd, het merg uit den boom geklopt, in manden gedaan en naar de digt daarbij daartoe aangelegde goot gebragt, welke goot steeds nevens eene rivier, bron of ander water is opgesteld, om het sagoewater te kunnen wasschen.

De goot wordt vervaardigd van de buitenschel van den sagoëboom, *wad* genoemd, en zal eene lengte van 10 à 12 voeten hebben; de beide einden stopt men digt met het afgehakte merg, *ela* genoemd, waarna deze wad den naam van *goti* aanneemt; vervolgens neemt men een zwaren sagoetak, plaatst dien met de ronde zijde beneden en de holle zijde boven, dwars over de *goti* aan het eene einde, zoodat het water uit den

sagoetak (die nu *sahani* heet) in de goti valt; aan het einde van den *sahani* maakt men eene zeef van *roenot*, zijnde het vezelachtige bekleedsel van den kokosboom.

Nu stort men een gedeelte der *ela* in den *sahani*, schept er water op met eenen emmer, die van *nipah*bladeren of van *lombar*, *pinang* of iets dergelijks gemaakt wordt, aan eene buigzame en zeer veerkrachtige roede bevestigd is en met al dezen toestel niet meer den gewonen naam van *timba*, maar van *gaguna* draagt. Met dit water nu perst de arbeider de *ela* uit; dit water neemt terstond het fijne sagoemeel op, loopt door de zeef af in de goti en bezinkt daar, wegens zijne natuurlijke zwaarte, zeer spoedig. De arbeider schept er nog een of twee malen zuiver water op, tot het onvermengd affloopt en er dus geen meel meer in de *ela* is overgebleven, alsdan werpt hij de door de zeef teruggehouden houtachtige vezels weg, onder den naam van *ampas-ela*, dat nog tot een schraal voedsel voor varkens geschikt is.

Het aldus verkregen sagoemeel wordt in verschillende vormen ter markt gebracht en geconsumeerd, als:

1°. Zoo als hetzelfde na het vellen van eenen boom verwerkt is, kan het in dien staat 2 tot 3 maanden lang goed blijven, mits slechts zorg dragende, dat het in de toemang niet te droog blijve; van dit meel wordt de bij den *amboinees* als dagelijks en geliefkoosd voedsel zoo bekende *papeda* gemaakt.

2°. Als sagoebrood, in welk geval het meel eene ligte drooging, zifting door fijne en grovere zeven ondergaat, waarna hetzelfde in vormen van klei gebakken wordt; deze sagoebroodjes zijn een goed voedsel en kunnen lang bewaard worden.

3°. Als sagoe-boeborné of gekorrelde sagoe; dezelve wordt door den inlander op eene zeer ondoelmatige wijze gemaakt, door ze in eenen doek te doen en te schudden en te kloppen, waarna ze in eene ijzeren pan boven het vuur wordt gezet om, onder gestadig omroeren, de noodige vastheid te verkrijgen.

4°. Als sagoe-tutupola, dat is het gewone sagoemeel in bamboezen gebakken.

5°. Als sagoe-sinoli, dat is het meel in eenea pot droog gebakken, de gedaante van eenen koek hebbende, en eindelijk:

6°. Als sagoe-uha, dat is sagoemeel in versche bladeren gewikkeld, gebakken.

Overigens levert de sagoeboom buiten het meel aan den inlander nog op:

- a. De bast van den boom, genoemd *wad*, die tot brandhout dienen kan.
- b. De grove deelen of draden welke van het sagoemeel worden gezuiverd, *ela* genoemd, dat tot voeder van het vee dient.
- c. Van de oude bladeren wordt de zoogenaamde *atap* vervaardigd, dienende tot dekking van huizen.
- d. Van de takken wordt de *gaba-gaba* verkregen, welke de bamboe vervangt en tot het maken van wanden voor huizen dient, zoo mede voor latten.
- e. De versche schel van jeugdige takken geeft een ruw en minder duurzaam touw, bekend onder den naam van *lahesi*.

Het vorenstaande doet zien, dat alles wat de sagoeboom oplevert voor den amboinees van waarde is, ja zijn voornaamste rijkdom uitmaakt. Het is dus dubbel te betreuren, dat de inlander voor deze kultuur zoo veel onverschilligheid aan den dag legt.

Ofschoon de meeste negorijen op de eilanden Amboina, Sapa-roea, Haroekoe en Noesa-laut geen voldoende sagoetuinten bezitten om in de voeding te voorzien, zal de inlander evenwel uit eigen beweging geene aanplanting doen, noch eenige zorg aan de bestaande aanplantingen besteden en wordt ieder bevel daartoe als een drukkende last beschouwd.

Gelukkig dat de eilanden Ceram en Boeroe zoo rijk aan sa-

goe zijn, doch tevens is het bedroevend dat de bevolking daar almede zoo onverschillig is, dat zij over het algemeen geen andere boomen vellen zal, dan zij tot eigen consumptie noodig heeft en de overigen liever verdroogen laat dan daaruit eene bron van inkomsten te vinden.

Omtrent de consumptie is het onmogelijk iets met zekerheid te zeggen, aangezien zoo wel van den invoer van de eilanden Boeroe en Ceram als van de opbrengst dier sagoebosschen in de verschillende negorijen geene aantekening wordt gehouden.

Tot voeding echter kan gerekend worden per ziel $2\frac{1}{2}$ pd. sagoe per dag noodig te zijn; en aangezien de inlandsche bevolking der eilanden Amboina, Saparoea, Haroekoe en Noesa-laut, tellende 54,244 zielen, in den regel zich alleen met sagoe voedt, zoo kan het verbruik in een jaar op 1,980,125 toemangs sagoe van 25 ponden elk gesteld worden, zijnde het produkt van 99,006 boomen.

Ten slotte wordt hier nog vermeld dat in den loop van het jaar 1853 te Amboina door den heer G. A. Hoedt is in werking gebragt eene fabriek voor het korrelen der sagoe voor de europesche markt, welke tot dus ver goede uitkomsten heeft opgeleverd. Tot aanmoediging van dezen tak van nijverheid heeft het gouvernement, bij besluit van den 9den augustus 1853 no. 4, magtiging verleend, om van gemelden fabrikant in te koopen eene hoeveelheid van 1000 pikols gekorrelde sagoe, tegen den prijs van f 9 het pikol.

IV. KLAPPERTEELT.

De klapperboom wordt in deze residentie niet voor gouvernement's rekening geteeld, noch de vruchten tegen bepaalde prijzen aan den lande geleverd.

De aanplanting geschiedt, even als van den sagoeboom, door de bevolking in hare dati's, doesongs, of op partikuliere gronden.

Uitgestrektheid der aanplantingen.

Volgens eene gedane opname waren onder ultimo december 1853 aanwezig:

	Vruchtdragende klapperboomen.	Jonge klapperboomen.
op het eiland Amboina . . .	112.472	106.521
” ” ” Saparoea . . .	48.152	39.017
” ” ” Haroekoe . . .	26.710	21.695
” ” ” Noesa-laut . . .	15.738	14.745
” ” ” Ceram	16.492	19.068
” ” ” Manipa	4.371	5.626
” ” ” Boans	4.000	3.001
” ” ” Boeroe	3.330	3.330
	<hr/>	<hr/>
Totaal . . .	231.265	213.003.

Hetgeen, overgeslagen over het getal negorijbewoners voor elke ziel geeft:

op het eiland Amboina	5	c. c.	$4\frac{1}{3}$
” ” ” Saparoea	4	”	$3\frac{3}{5}$
” ” ” Haroekoe	$3\frac{1}{4}$	”	$3\frac{1}{4}$
” ” ” Noesa-laut	$4\frac{1}{2}$	”	$4\frac{3}{8}$
” ” ” Ceram	$1\frac{1}{3}$	”	$1\frac{5}{8}$
” ” ” Boano	$2\frac{1}{3}$	”	$1\frac{5}{8}$
” ” ” Manipa			
” ” ” Boeroe	$1\frac{1}{4}$	”	$1\frac{1}{4}$

In de meeste negorijen der opgemelde eilanden en speciaal op Boeroe en Ceram zijn nog geschikte gronden in menigte voorhanden tot aanplanting van klapperboomen.

Bijplantingen.

Het is niet mogelijk met eenigen grond eene bepaalde op-

gave te leveren van de bijplantingen van klapperboomen, gedurende het afgelopen en vroegere jaren bewerkstelligd.

Door de indiening voortaan jaarlijks van een kultuurverslag zal het mogelijk wezen hieromtrent in den vervolge voldoende opgaven te suppediteren; voor het oogenblik moet men zich bepalen tot de opmerking, dat over het algemeen die bijplanting nog al aanzienlijk geweest en het getal klapperboomen in de laatste 50 jaren meer dan verdubbeld is.

Soorten.

De vijf algemeen bekende soorten zijn:

1. kalapa-merah.
2. kalapa-hidju.
3. kalapa-langsa.
4. kalapa-parang en
5. kalapa-putih of kalapa-trang.

De kalapa-kanari is eene zeldzaamheid, misschien eene speelsoort waaromtrent de inlanders elkander velerlei sprookjes diets maken.

Fabrikaat van olie.

De gewone wijze om klapperolie te bereiden is moeilijk en omslagtig. Nadat de kokosnoot van de buiten- en binnenschel is ontdaan, wordt de kern geraspt en in een aarden schotel opgezameld; vervolgens giet men er eene hoeveelheid zuiver water op en perst de geraspte klapper met de handen uit, waardoor de zoogenaamde kokosmelk wordt verkregen, welke in eene ijzeren pan (*batjoe*) wordt gedaan. Dit herhaalt men tot drie malen, tot dat er zoo veel doenlijk alle oliedeelen zijn uitgewrongen. Daarna wordt de kokosmelk (*santan*) op het vuur gezet, hetwelk òf tamelijk sterk òf zeer zacht moet zijn, om spoedig de afscheiding der olie te bewerkstelligen.

Met een sterk vuur wordt verkregen *minjak-limba*, met een zacht *minjak-pompa*, hetwelk echter geen verschil van eenig belang oplevert.

Van 5 tot 6 vruchten wordt een flesch olie bereid, welke gemiddeld tegen 22 duiten wordt verkocht.

Een bekwame oliekoker kan per dag 24 noten of 4 flessehen olie bereiden.

De aldus bereide olie blijft slechts vijf à zes dagen eetbaar; na dien tijd krijgt ze eene onaangename sterke lucht, en wordt dan enkel voor de lamp gebruikt.

Uit- en invoer van noten en olie.

Uit- en invoer van noten en olie van elders in de Ambonsche eilanden heeft weinig plaats. Met uitzondering op het eiland Amboina worden de klappernoten en de daaruit bereide olie door de bevolking zelve verbruikt; een gedeelte der bevolking van laatstgemeld eiland voorziet in de behoefte aan klappernoten en olie ter hoofdplaats.

Indien er betere gemeenschap tusschen de onderscheidene eilanden met de hoofdplaats Amboina bestond, zou de uitvoer van de olie derwaarts een belangrijk artikel van handel kunnen worden. Thans geschiedt zulks niet, omdat de aldaar gevestigde handelaren geene transportmiddelen bezitten, ter overbrenging van olie in eenige noemenswaardige hoeveelheid, en de huur van vaartuigen, maar vooral van scheppers daartoe uiterst moeilijk en kostbaar is, waardoor de winsten op den verkoop van olie te behalen door die hooge uitgaven verloren zouden gaan.

De negorijbewoners der rondom Amboina gelegen eilanden, zijn ook tot het drijven van dergelijken handel naar de hoofdplaats te lui en zij missen ook geschikte vaartuigen, om eene eenigzins belangrijke hoeveelheid olie over te brengen; de zedelijke

en maatschappelijke toestand van den inlander der Ambonsche eilanden staat ook hier in alle ontwikkeling in den weg en, zoo lang hij aan meerdere geestbeschaving voor grootere behoeften geen' prikkel zal ontleenen, is het te vreezen dat hij, zich blijvende bewegen in den zoo engen kring zijner dagelijksche, gemakkelijk te vervullen behoeften, tot vermeerdering zijner welvaart geene pogingen aanwenden zal.

Niettemin worden bij elke passende gelegenheid de hoofden en bevolking tot de aanplanting van meer klapperboomen aange-
moedigd.

Op Ceram, speciaal op de zuidkust, heeft evenwel de bevolking zulk een afkeer van de klapperteelt, dat de last tot aanplanting, in het begin dezer eeuw door den toenmaligen gouverneur van Amboina W. T. Cranssen gegeven, het uitwijken van de bevolking der meeste negorijen op dat gedeelte van voormeld eiland naar het gebergte ten gevolge had.

Of een dergelijk volksverloop nu weder te vreezen zij bij het hernieuwen van een' zoodanigen last, en zonder dezen geschiedt geene aanplanting, valt met geene zekerheid op te geven. Eene proeve daarmede te nemen komt echter, bij den ruwen staat, waarin de gemelde bevolking verkeert, voor alsnog ongeraden voor.

V. KAKAOKULTUUR.

Deze kultuur wordt niet voor rekening van het gouvernement gedreven; echter zijn er eenige weinige partikulieren, die aan de westzijde der baai van Amboina kakao-aanplantingen hebben bewerkstelligd, welke gezamenlijk 10 à 12,000 boomen zullen bevatten. Volgens informatie staan deze aanplantingen gunstig en zou de grond in die streek zeer geschikt voor die kultuur zijn, doch de uitbreiding verhinderd worden door de moeilijkheid om alhier vrije arbeiders tegen een billijk loon te bekomen.

VI. KOFFIJKULTUUR.

Voor rekening van het gouvernement noch van partikulieren wordt hier koffij geplant; in vorige tijden heeft zulks door de Oost-indische kompagnie plaats gehad, doch de aanplantingen zijn, uithoofde van den steen- en koraalachtigen grond der Ambonsche eilanden, niet geslaagd.

Op het eiland Boeroe is in het jaar 1847 eene proeve met het aanleggen van koffijtuinen genomen, waarvan evenwel nu niets meer bestaat, aangezien de grond, waarop de aanplanting is geschied, te dicht nabij het strand gelegen en te moerassig was.

Aan geschikte gronden voor deze kultuur ontbreekt het op de eilanden Boeroe en Ceram niet, doch de bevolking van eerstgemeld eiland is te gering en die van het laatste te ruw en te weinig aan geregelden arbeid gewoon, om deze kultuur in te voeren.

VII. RIJSTKULTUUR EN TWEDE GEWASSEN.

Alleen op het eiland Boeroe wordt, onder toezigt van het gouvernement, rijst geplant, op bewaterbare gronden.

De gouverneur der Molukkos, Cleerens, was van meening, dat door de strandregenten, met behulp der alfoersche bevolking, eene aanzienlijke uitbreiding aan die kultuur zoude kunnen worden gegeven.

Op zijne voordragt werd dan ook, bij besluit van den 9den oktober 1848 no. 4, tot voortzetting van de genomen proeve, gedurende twee jaren, beschikbaar gesteld een krediet van f 3000 's jaars, met bepaling dat voorloopig het gouvernement de helft van het produkt zoude behouden, om te strekken in mindering der levering voor de militairen te Amboina en onderhoorigheden.

De aanleg der sawahvelden heeft plaats gehad in de vlakke van Wailea, gelegen nabij de hoofdkampong Kajeli; de aanplanting is, tot dus ver, tot geen grootere uitgestrektheid dan van 5 jonken van 2000 □ roeden elk kunnen gebragt worden.

Vroeger werd deze uitgestrektheid grond gemeenschappelijk door de padiplanters bewerkt, doch thans is ieder zijn aandeel, in petakken van 40 □ rijnlandsche roeden, aangewezen.

Het negorijvolk van Boeroe schijnt voor den rijstbouw geene genegenheid te hebben en slechts enkele inlanders nemen daaraan deel; de bewerking der sawah's geschiedt voornamelijk door de burgers en door de regenten met gehuurde alfoeren, aan welke laatsten *f* 4 uur 's maands wordt uitbetaald.

De opbrengst dezer rijstvelden is geweest:

in 1848	katie's padie	20,650
" 1849	" "	40,300
" 1850	" "	43,855
" 1851	" "	25,750
" 1852	" "	49,995
" 1853	" "	28,380

waarvan de helft in rijst aan het gouvernement is geleverd tegen eenen prijs van *f* 6 het pikol.

Aan eene verdere uitbreiding der rijstkultuur is, bij de schaarsheid en, zoo als hiervoren gezegd, weinige genegenheid der bevolking voor die kultuur, niet te denken, waartoe anders ruimschoots de gelegenheid zou bestaan.

In vorige tijden is de bevolking van Boeroe verplicht geweest jaarlijks, ten behoeve der Oost-indische kompagnie, eene bepaalde hoeveelheid rijst, tegen vastgestelde prijzen, te leveren, doch die verplichting is later opgeheven, uit aanmerking van het geringe produkt.

Overigens wordt in deze residentie geene padi op natte gron-

den (sawah's) geteeld, en is zelfs de kunst om de velden te bewateren en ze tot rijstvelden aan te leggen geheel onbekend.

Op het eiland Amboina wordt weinig en op de eilanden Haroekoe en Noesa-laut in het geheel geen rijst geteeld.

Op het eiland Saparoea wordt zij slechts aangeplant door de inlanders van eenige negorijen, en daar de aanplanting geschiedt op datigronde, welke met geen vruchtgevend geboomte zijn bezet, ligt het in den aard der zaak, bij het heerschende gebrek aan beschikbare goede gronden aldaar, dat de rijstteelt ook op dat eiland niet groot kan wezen.

Op het eiland Ceram en bijzonder onder de afdeeling Wa-haai wordt op eene groote schaal door de alfoeren padi geplant doch ook op drooge velden, welke jaarlijks worden verwisseld.

Bemesting van de gronden, voor rijstkultuur gebezigd, heeft niet plaats.

Voor de aanplanting wordt het tot rijstveld bestemde gedeelte grond behoorlijk ompaggerd, vervolgens van onkruid, gras en struiken zorgvuldig gezuiverd en in de daardoor rul geworden aarde, zonder dat echter de grond geploegd of omgespit wordt, het zaadkoren gestrooid; vervolgens wordt de bodem met de voeten getreden om het zaad eenigermate voor vogels te bedekken, en eindelijk het geheel met bladeren, bij voorkeur die van den waroeboom, bestrooid, met het dubbele doel om het gestrooide zaad nog meer voor de oogen der vogels te verbergen en den grond eenigermate te bemesten door het verrotten der gezegde bladeren.

Vervolgens wordt aan den padituin niets meer gedaan.

Het zaad schiet op, te gelijk met het daar tusschen groeiende onkruid, hetwelk nimmer gewied wordt; verplanting van de jonge halmpjes heeft niet plaats. Heeft eindelijk het graan zijne rijpheid bekomen, dan wordt de padi geplukt, hetgeen op Ceram en Saparoea geschiedt door den derden en vierden vin-

ger van de rechterhand te brengen onder de aar; de opgemelde vingers daarna opwaarts trekkende, blijven de padikorrels in de hand terug.

Het padistroo wordt daarna verbrand en de grond op het eiland Saparoea tot tweede gewas gebezigd of wel tot pisang-tuin aangelegd.

Ontginningen van woeste of andere gronden tot uitbreiding van de rijstkultuur hebben eigenlijk niet plaats, daar het jaarlijks schoonmaken van boschgronden door de alfoeren, tot den aanleg van padituinen, niet anders strekt dan om verlaten tuinen daardoor te vervangen.

Omtrent de soorten van padi, welke hier worden geplant, kan men geene opgave doen, daar de inlander daarvoor geene namen heeft. Het is evenwel voorgekomen, dat de padi op Boeroe geteeld, tot de soort, bekend onder den naam van padi-dalam, behoort, zijnde de korrel van deze rijst groot en zeer wit; die op Ceram geplant behoort tot de genjasoort en is van eene roode varieteit. De daarvan gepelde rijst is hard en, gekookt zijnde, buitengewoon droog.

Tweede gewassen worden in den regel, op de gronden waarvan padi geoogst is, niet geteeld; evenwel worden in de maand januarij obi, pataters, kombili en djagong nog al in aanzienlijke hoeveelheden geplant en gezaaid, welke in april of mei gerooid worden.

Voor de rijstkultuur is de weersgesteldheid in 1853 zeer schadelijk geweest.

Het zaaijen geschiedt meestal in juni of juli; de oogst heeft gewoonlijk in november en december plaats.

De vroeg ingevallen droogte en felle hitte gedurende oktober, november en december heeft het gewas overal geheel doen verschroeijen, en zeker geen vierde gedeelte van hetgeen in andere jaren op Ceram geoogst wordt, maakt de opbrengst van 1853 uit.

Vermits echter op Ceram de aangekweekt wordende rijst slechts nu en dan bij feesten als lekkernij en nergens als uitsluitend voedingsmiddel wordt gebezigd, en de meer aangevonden rijst dan tot het voorzegde einde benoodigd is, geruimd wordt tegen andere goederen, zoo als wit, blaauw en zwart katoen, kruid, kogels, geweesloten, hakmessen, bijlen en andere benoedigheden, heeft het gedeeltelijk mislukken van den jongsten oogst geen ander nadeel te weeg gebragt, dan dat het der ceramsche bevolking de mogelijkheid heeft benomen uit de opbrengst van dat gewas hare behoeften aan te schaffen, en zij daarin alnu door het kloppen en vellen van sagoeboomen of op eenige andere wijze moet te gemoet komen.

Dat het, bij eene dusdanige wijze als hierboven is beschreven, van de rijstkultuur en van het van de hand zetten van dat gedeelte van den oogst, hetwelk niet tot eigen gebruik benuttigd wordt, onmogelijk is eene opgave te leveren van de prijzen, waarvoor de verkoop van een gedeelte der padi plaats vindt, zal wel geen betoog behoeven, terwijl ook bij de onbekendheid der hoegrootheden van aanplanting en oogst, nopens den uitvoer geen bepaalde inlichtingen gegeven kunnen worden.

De invoer van rijst ter hoofdplaats Amboina heeft in 1853 bedragen, als:

van Java	664	kojans	9	pikols.
„ Makasar	69	id.	15	id.
„ Kema	16	id.	—	id.
„ Banda	146	id.	6	id.
Totaal	896	kojans,	6	pikols.

Invoer van rijst heeft op Ceram niet en op de overige eilanden slechts in geringe hoeveelheid plaats en dient alleen voor consumptie der weinige daar wonende europesche ambtenaren en voor de inlandsche bevolking, om bij feesten, voornamelijk begrafenissen en huwelijksmaaltijden, te worden opgedischt, dan wel, in nog geringere mate, tot meel gestampt,

op allerlei wijzen tot gebak en andere snoeperijen te worden verbruikt en verkocht.

Bij raming kan voor invoer gesteld worden: in de afdeeling Saparoea en Haroekoe 8 à 10 kojans; in de afdeeling Hila en Larike 12 kojans, in jaren van gemiddelden oogst der nagelen, welke, als eenige vaste bron van inkomsten der bevolking van die afdeelingen, de maatstaf is voor de meerdere of mindere hoegrootheid hunner uitgaven voor den inkoop van rijst.

Bij geringe oogstjaren vermindert die invoer tot 4 à 6 kojans voor eerstgemelde afdeeling, tot 8 voor de laatste, terwijl bij zeer groote oogstjaren de invoer respectievelijk tot 16 en 20 kojans kan stijgen.

Op de meeste der Ambonsche eilanden zijn gronden in overvloed beschikbaar om drooge rijstvelden aan te leggen.

Overreding langs zachte wegen, proeven op eene kleine schaal genomen, zouden aanvankelijk de middelen moeten wezen, om de wantrouwende cerammers er toe te brengen zich op den rijstbouw toe te leggen; doch op den voorgrond zal daarbij gesteld moeten worden, dat de cerammer nimmer verplicht zal worden deze kultuur voor gouvernements rekening te ondernemen. De gedachte aan dien dwang zou spoedig de uitwijking naar het gebergte ten gevolge hebben, om daar met de aan orde en tucht niet onderworpen altoeren te heulen en de weinige beschaving en onderwerping aan gezag, voor meerdere woestheid en grootere bandeloosheid te verwisselen.

Tijdens mijn aanwezen op de zuidkust van Ceram, in de maand november 1853, zijn de hoofden aangespoord, om, door zachte middelen, hunne bevolking tot uitbreiding van den rijstbouw aan te moedigen.

VIII. TABAKSKULTUUR.

Ook de tabak wordt in de residentie Amboina niet voor gou-

vernements rekening geplant of het produkt aan den lande geleverd.

Op het gedeelte van het eiland Amboina, bekend onder den naam van Leitimor, wordt geen tabak geteeld; de aanplanting geschiedt overigens in de meeste negorijen der verschillende eilanden, doch, met uitzondering van Ceram en Boeroe, in zeer geringe hoeveelheid.

Bij voorkeur wordt tot de aanplanting van tabak gebruik gemaakt van goede, kleiachtige gronden en zelfs op de noordkust van Ceram van drooge kalkachtige gronden.

De hoegrootheid van de aanplanting is moeilijk, zelfs bij raming, op te geven; alleen kan gezegd worden, dat de altoeren van de nagorijen Hatoesoea, Kamarian, Tehoelalei en in de strandnegorijen Kairatoe, Apsano, Awaja, Waraka, Toeloeti, Iha, Koolor en Piroe, op de zuidkust, en Hatenoeroe, Wahirama, en Kobi op de noordkust van Ceram, alsmede eenige altoersche negorijen van het achterland van het eiland Boeroe vrij aanzienlijke hoeveelheden tabak aankweeken.

De aanplanting geschiedt voorts op gronden, welke daartoe vooraf zorgvuldig, door afbranding, van heesters en onkruid gezuiverd zijn, doch zonder evenwel te ploegen of te spitten.

Het tabakszaad, afkomstig van den oogst van het vorige jaar, wordt vooraf in beddingen gestrooid, om daar tot jeugdige plantjes op te schieten, welke, na de opgemelde bereiding van den grond voor de tabaksteelt bestemd, in dezen overgeplant worden, op $1\frac{1}{2}$ voet afstand van elkander; waarna die aanplantingen, gedurende al den tijd van derzelve wasdom, zorgvuldig van gras en onkruid schoon gehouden worden.

De tabaksplant tot rijpheid gekomen zijnde, worden de bladeren geplukt, op elkander gelegd en in het huis des planters opgeslagen, tot dat, binnen eenige dagen, die bladeren geel zijn geworden; dan wordt op den achterkant van het blad de hoofdsteel eenigzins afgeschraapt, daarna het blad opgerold en met

een mes gekorven, in grootte niet ongelijk aan de wijze waarop de balische tabak gekorven is; vervolgens wordt het gekorvene op matten in den zon te droogen gelegd en daarna in bamboezen bewaard.

In deze wijze van bewerking bestaat op Ceram alleen dat verschil, dat de tabak aldaar zeer grof, ter breedte van een duim, gekorven wordt.

Van de hoegrootheid van den oogst van 1853 is met zekerheid niets op te geven. Het grootste gedeelte van de tabaksaanplanting wordt tot eigen gebruik benuttigd en is, met uitzondering van hetgeen Ceram en Boeroe opleveren, niet voldoende voor de consumptie onder de bevolking der overige eilanden zoodat het ontbrekende moet worden aangevoerd.

Van de eilanden Ceram en Boeroe wordt veel tabak uitgevoerd naar Amboina en de overige omliggende eilanden, doch de meeste uitvoer geschiedt op de plaats zelve, door inlanders of burgers van de Ambonsche eilanden, welke dien tabak bij ruiling tegen andere goederen inkoopen.

De kwaliteit van de ceramsche en boeroesche tabak wordt zeer geroemd, vooral die van Kajratoe en Toeloeti op de zuidkust en van Wahirama op de noordkust, alsmede van Namaroli op het eiland Boeroe, en zeker is het, dat, indien aan de aanplanting meer uitbreiding kan worden gegeven, waartoe het op de eilanden Ceram en Boeroe niet aan geschikte gronden ontbreekt, en het droogen en de bereiding van den tabak eene betere, meer zorgvuldige bewerking kan ondergaan, alsdan ook daaruit, vooral voor de bewoners van Ceram, eene ruime bron van inkomsten zou kunnen ontspruiten.

IX. HOUTBOSSCHEN.

Op de eilanden Amboina, Saparoea, Haroekoe en Noesa-laut zijn weinig bosschen meer; daar waar dezelve in vroegere tij-

den hebben bestaan zijn ze omgeveld, om in de behoeften aan houtwerken voor de civiele en militaire gebouwen en voor den aanbouw van kerken, schoollokalen, regentswoningen enz. te voorzien. Thans vindt men op de voorzegde eilanden, ver van de stranden, op hoog gebergte of in diepe ravijnen, nog slechts weinige boomen van deugdzaam hout.

Ook van de geregelde aanplantingen van djatihout, in het midden der vorige eeuw bevolen, is weinig meer over. Behalve dat deze houtsoort, door de steenachtigheid van den bodem op de Ambonsche eilanden, niet goed tieren wilde, zijn de enkele goede stammen, die daarvan zijn voortgekomen, omgehakt ten dienste van opgerigten gebouwen, en daar er sedert den eersten aanleg slechts geringe bijplanting is geschied, kan men van de djatiaanplantingen zeggen dat ze verdwenen zijn.

Op Ceram en Boeroe is de rijkdom aan hout aanzienlijk. De bosschen leveren aldaar eene onschatbare hoeveelheid van allerlei soorten van deugdzaam hout op.

Het bezoek van een gedeelte der bosschen langs Cerams zuiderstrand, door den luitenant ter zee J. H. G. Jordens in 1852, en van Boeroe in 1846 door den ambtenaar T. J. Wiler, heeft de rijkdom derzelven nog meer aan het licht gebracht.

Vermits echter van de bosschen van Ceram evenmin als van die van Boeroe eene opmeting heeft plaats gehad, kan de uitgestrektheid daarvan niet worden opgegeven, terwijl ook dergelijke opmeting, indien ze al kon worden bewerkstelligd, niet tot het daarmede beoogde doel zou leiden, aangezien de bosschen op Ceram en Boeroe geenszins, zoo als op Java, uit eene en dezelfde houtsoort bestaan, maar in dezelve de meest bruikbare boomen voor huis- of scheepsbouw vermengd gevonden worden met eene menigte andere houtsoorten, welke tot niets te benuttigen zijn.

Bij de gesteldheid van land en volk, is het wel begrijpelijk dat op Ceram en Boeroe geene bijplantingen in de bosschen plaats hebben.

De inlander velt met zijne gewone zorgeloosheid wel den boom, om dezen tot een balk te bekappen of daaruit, hoe groot en zwaar die ook zij, twee planken te bewerken, maar bekreunt zich geenszins om de ledige ruimte aan te vullen door nieuwe aanplantingen, hetgeen hij aan de natuur overlaat. En dat, onder dergelijke omstandigheden, ook van geen nieuwe aanplanting sprake is, zal wel geen beoog behoeven. Aan uitbreiding van den sagoeboom, wiens merg den inlander voedsel verschafft en van welks verkoop hij voordeelen geniet, denkt de inlander van Ceram in het geheel niet, veel minder bekomert hij zich om aanplantingen van deugdzame houtsoorten.

Op het eiland Boeroe zijn de houtbosschen te ver van de bewoonde buurten gelegen, om aan dezelve eenige zorg te besteden.

Even moeilijk als het valt de uitgestrektheid der bosschen op te geven, evenmin kunnen de houtsoorten, welke in de bosschen gevonden worden, allen met namen genoemd worden.

Intusschen kunnen als de voornaamsten onder de deugdzame vermeld worden: lingoa-batoe en lingoa-gaba-gaba, ijzerki-, ra-kira, halaor, siki, samer, belo-itam, lasi, govasa-batoe, govasa-poetih, poeleh, kasawari, djawa, kajoe-merah, monjalaut, bintangor-itam, bintangor, bapa, makalai-merah, nani; terwijl ook op Ceram het bekende wortelhout, hetwelk een uitgewas is van den lingoaboom, in tamelijken overvloed wordt gevonden, even als het ebben- en kamonihout op Boroe.

Het aankappen van hout, alwaar dat ten dienste van het gouvernement in de residentie Amboina plaats vindt, geschiedt niet perceelsgewijze, hetgeen dan ook door de vermenging der houtsoorten in hetzelfde bosch niet wel kan plaats hebben.

Voorzien van de opgave der voor het gouvernement benoedigde balken en planken, begeeft zich de bevolking naar het bosch, velt de boomen, welke zij vermeent aan de voorge-

schreven einden te zullen voldoen, en blijkt het, nadat de boom geveld is, dat daaruit geen balk of planken van de voorgeschreven dimensien kunnen worden gekapt, dan blijft zoodanige boom liggen, tot dat wind en zon dien hebben verteerd. Staat aan eenen te vellen boom, eene menigte jonge deugdzame boomen in den weg, dan worden deze, zonder nadenken, insgelijks geveld of, in den val van den eerstbedoelden boom, meêdoogenloos verplet onder het gewigt van den nedervallenden stam.

Dat dusdanige wijze van aankappen ten laatste op eene geheele vernieling der bosschen moet uitloopen, zal wel niet behoeven te worden aangetoond.

Is de boom, welken men benoodigd heeft, eindelijk gevonden en geveld, ten koste van zoo veel ander hout, dan wordt dezelve, op de plaats, tot den voorgeschreven balk of tot twee planken bekapt, welke daarna naar de negorij gedragen worden, om vervolgens in praauwen naar Amboina of Saparoea te worden overgebracht, zoodat op Ceram geene sleping van hout, gelijk dat op Java geschiedt, plaats heeft.

Is nu aan het vellen en bekappen van den boom en aan het overbrengen der daaruit gewonnen balken of planken naar de negorij veel arbeid en tijd ten koste gelegd, dan wacht der bevolking, inzonderheid die van Ceram en Boeroe, nog grootere inspanning om dergelijke houtwerken naar Amboina over te brengen. Met hooge zeeën en zware winden soms te kampen hebbende, is het niet vreemd dat eene praauw, met houtwerken van Ceram en Boeroe geladen, veertien en meer dagen op reis is, alvorens Amboina te bereiken, om daarna eene bijna even lange terugreis te maken, wanneer de houtwerken gelost en op de stapelplaats geleverd zijn.

Wanneer de cerammers voor het gouvernement hout naar Amboina overbrengen, voeren zij gewoonlijk nog eenige balken en planken van ligte dimensien voor den partikulieren handel

aan, doch buiten dergelijke gelegenheden heeft er geen aanvoer van hout plaats, waartegen almede de groote afstand, de slechte middelen van transport en de moeilijkheden der reis zoo vele beletselen zijn.

Voor de bevolking zelve is de behoefte aan hout zeer gering.

Voor den opbouw van hare huizen maakt zij zelden gebruik van uitgelezen houtwerken; de meest nabij de negorij staande boomen, van welke soort ook, worden voldoende geacht, om de palen, stijlen, balken en ribben van het op te rigten huis uit te maken, waarvan de wanden met atappen of gaba-gaba worden bekleed.

Alleen voor kerken, schoolgebouwen, mohamedaansche tempels en ook voor balei's (vergaderplaatsen) wordt van goede deugdzaame houtsoorten gebruik gemaakt, doch daar de opbouw of vernieuwing dier gebouwen niet dagelijks plaats vindt, is de behoefte aan houtwerken voor die einden zeer gering.

X. VEETEELT.

Het aantal runderen bedroeg onder ultimo december 1853 in de residentie Amboina 1459 stuks, toebehoorende aan het gouvernement, en 979 het eigendom van partikulieren.

De gouvernements runderen zijn afkomstig van eenen inkoop van p. m. 300 stuks, welke in 1825 door het gouvernement heeft plaats gehad. Deze runderen zijn in de onderscheidene negorijen verdeeld geworden, tegen genot door de negorijbewoners van de helft der overwinsten.

Het getal schapen in de residentie Amboina is zeer gering.

Varkens vindt men in de afdeeling Amboina in tamelijke hoeveelheid; op de overige eilanden minder, doch veel in de alfoersche negorijen van de eilanden Ceram en Boeroe.

Voor partikuliere rekening heeft in de residentie Amboina gedurende het jaar 1853 geen in- noch uitvoer van vee plaats gehad.

Ziekten onder de runderen hebben alleen plaats in het enkele geval, dat eenige invoer van Java plaats heeft en zoolang dezelve nog niet geacclimateerd zijn. Sterfte vindt weinig plaats; het meest onder jonge kalveren ten gevolge van gebrek aan behoorlijke oppassing.

De weinige zorg die voor den veestapel wordt gedragen is een beletsel tegen den aanwas; niettegenstaande aan de bevolking voor de verzorging der gouvernements runderen de helft der overwinsten is toegekend, is zij nogtans te onverschillig om voor het onderhoud goede zorg te dragen en alzoo door het aankopen van dat vee eene bron van inkomsten te zoeken.

Tot verbetering of vermeerdering van den veestapel kunnen, bij ontstentenis van alle hulpmiddelen daartoe, geene pogingen worden aangewend. De onverschilligheid van regenten en bevolking is overigens ook tegen eene uitbreiding van eenen veestapel een beletsel, hoezeer er anders nog genoegzame vlakten op de Ambonsche eilanden gevonden worden, waarop rundvee zou kunnen weiden.

Tot oppassing van het vee mangelt het bovendien aan geschikte personen, want hoezeer zich daartoe wel inlanders aanmelden, ontvangen deze wel het bedongen loon, maar laten het vee aan hun lot over en verwijderen zich van hetzelfde, zoodra de runderen uit den stal zijn gedreven, waardoor niet zelden kalveren verdwalen en sterven of stieren en koeijen zich van de kudde verwijderen en verwilderden.

Over het algemeen is intusschen, en ondanks al deze hinderpalen, het rundvee in deze residentie vrij goed te noemen.

Wenschelijk ware het mitsdien, dat deze tak van nijverheid, welke der bevolking groote winsten zou kunnen aanbrengeu, werde uitgebreid; maar zoo lang de inlander dezer eilanden in den tegenwoordigen zedelijken en maatschappelijken toestand blijft verkeeren, zal eene verwezenlijking hieromtrent zich nog lang doen wachten.

BEKNOPTE EN ZAKELIJKE INHOUD

VAN HET KAWIHANDSCHRIFT

PAMENTJANGAH NGOERAH SIDEMEN,

DOOR

P. L. VAN BLOEMEN WAANDERS.

In het groote en magtige rijk van Daha (Kediri) leefde weleer de brahmaan Sidi Mantra.

Van af zijne prilste jeugd arbeidzaam en vlijtig, was hij rein en zuiver van gemoed, betrachtte de pligten, welke Batara Siwa den brahmanen voorschrijft, met de stiptste naauwgezetheid en was zijn levenswandel een voorbeeld voor velen.

Tot belooning hiervoor schonk Sanghijang Widi (de almachtige god) hem eene trouwe gade en vele aardsche goederen.

Zijn geluk ware volkomen geweest indien hij, bij al die zegeningen, zich ook nog in het bezit eens zoons had mogen verheugen. Lange jaren bleef deze wensch evenwel onverhoord, en niet dan na vele en kostbare offeranden den goden, als blijk van hulde en ootmoed, te hebben aangeboden, behaagde het de hoogste godheid zijnen wensch te verhooren en hem een' zoon te schenken, rijk aan schoonheid en verstand, doch nog rijker aan zaden van vele ondeugden welke hij in zich omdroeg.

Manik Kangkeran, zoo had Sidi Mantra zijnen zoon genoemd, groeide spoedig en welig op en met hem de ondeugden welke de godheid in hem had neergelegd.

Onder deze ondeugden bekleedde eene onbegrensde zucht naar het spel, eene eerste plaats.

Reeds op zeer jeugdigen leeftijd was zijn grootste vermaak bij het hanengevecht tegenwoordig te zijn, en waren vermaningen noch bestraffingen zijner brave ouders in staat deze ongelukkige neiging tot het dobbelspel te onderdrukken, of hem te bewegen zich met nuttige bezigheden onledig te houden.

Van bloot toeschouwer werd hij weldra een der voornaamste hanenvechters uit den omtrek, en sprak men in het gansche rijk van den vermogenden Manik Kangkeran, die zulke hooge geldsommen op het spel zette, en die op eene zoo aangename wijze wist te verliezen.

Aldus verliepen eenige jaren. Manik Kangkeran maakte zich dien tijd ten nutte, om het gansche vermogen zijner ouders in handen van meer gelakkige spelers te doen overgaan, en hen van rijke en aanzienlijke lieden, zoo als ze vroeger waren, tot den bedelstaf te doemen.

Hoe grievend en smartelijk het voor den braven, zijne goden vreezenden man ook wezen mogt, zich, door de laakbare handelingen zijns eenigen zoons, aldus in de diepste armoede te zien gedompeld, zoo berustte hij nogtans met gelatenheid in den wil van hem, door wien alles geschiedt, en ontdeed zich van zijne laatste bezittingen, ten einde de speelschulden zijns zoons te betalen.

Ofschoon nu Manik Kangkeran wist dat zijne ouders ten eenenmale buiten magte waren de op nieuw door hem te maken speelschulden te betalen, belette hem zulks niet zijne dobbelzucht, zoo mogelijk, nog vrijer den teugel te vieren, en geldsommen te verliezen, die, werden ze niet voldaan, hem en zijne ouders voor eeuwig in het verderf zouden storten, en hen tot den slavenstand verwijzen. Door zijne schuldeischers gemaand, sneekte en bad hij zijnen vader, te trachten hem en zich

zelve uit dezen benarden toestand te redden; dan deze was uitgeput en ten einde raad hoe zich en de zijnen aan het wachten lot te onttrekken.

Dagen achtereen bleef Sidi Mantra in diep gepeins verzonken; hij at noch dronk, en geen weldadige slaap sloot meer zijne oogen.

Als uit een zwaren droom ontwaakt, rijst hij eindelijk, met eenen glans van vreugde op het aangezicht, van zijnen zetel op; een helder licht heeft zich aan hem vertoond, hij zal zich en de zijnen uit deze droevige omstandigheid helpen, en weder zal het hem gegeven zijn gelukkige en hoopvolle dagen te beleven. In het oostelijk gedeelte des lands ligt een berg, dien men Goenong Agong noemt; het is de voormalige top van den Mahaméroë, door Batara Goeroc daarvan afgenomen en naar die verwijderde streek verplaatst. In de ingewanden van dezen heiligen berg bevinden zich onuitputtelijke bronnen van edelgesteenten, goud en zilver; de Naga Basoekih is met de bewaking daarvan belast.

Indien hij nu derwaarts gaat zal deze laatste hem niet weigeren zijne bede te verhooren en een klein en onbeduidend gedeelte dier onnoemelijke schatten af te staan.

Al dadelijk maakt hij de noodige aanstalten en toog reeds den volgende ochtend op reis.

Over bergen en dalen trekkende bereikt hij eindelijk zijn doel.

Op den top des berg gekomen, zet hij zich in eene nederige en eerbiedige houding aan den rand des kraters, brengt zijne tangoran (schel) in beweging en doet het geluid daarvan gepaard gaan met de mantra's, die den Naga in zijne tegenwoordigheid zullen brengen.

Deze laatste laat zich dan ook niet lang wachten en verschijnt weldra voor zijnen bezoeker. Sidi Mantra doet hem een omstandig en treffend verhaal van de vele ongelukken, welke hem

in de laatste jaren hebben getroffen, en roept zijne alvermogen-
gende hulp in.

De Naga, wetende dat Sidi Mantra een gunsteling der Go-
den is, belooft hem zijnen bijstand, en voldoet daaraan door
eenige malen zijn reusachtig ligchaam heen en weer te schud-
den en uit zijne schubben een niet te noemen hoeveelheid edel-
gesteenten en goudstukken te doen vallen, welke hij Sidi Man-
tra vergunt op te nemen en daarmede naar zijne woonplaats
terug te keeren.

Nadat deze den Naga voor dit milde gunstbewijs heeft be-
dankt, keert hij met zijnen rijken buit naar Daha terug. De
vele en aanzienlijke schulden, door Manik Kangkeran gemaakt,
worden voldaan en vrede en rust in zijne woning hersteld.

Niettegenstaande de droevige lessen welke Manik Kangkeran
zoo herhaaldelijk had ontvangen, en de ontzaggelijke verliezen
door hem geleden, scheen hij echter voor geene verbetering
vatbaar, en waren zachte vermaningen noch strenge kastijdingen
zijns vaders in staat, hem op den regten weg terug te brengen
en het spelen te doen nalaten; integendeel schenen die groote
verliezen zijne hartstogtelijke zucht naar het spel meer voedsel
te geven en meende hij de fortuin zich dat toch eindelijk eens
ten zijnen gunste zoude moeten keeren. In die verwachting even-
wel teleurgesteld, gaat hij voort schuld op schuld te stapelen, tot
eindelijk zijn ongelukkige vader gedrongen werd een tweeden
togt naar den Goenong Agong te ondernemen. Na veel
smeeken en weklagen gelukt het dezen eindelijk, den Naga te
bewegen hem nog eens ter hulpe te komen; het zoude evenwel
voor het laatst zijn en nimmer behoefde Sidi Mantra meer op
dien bijstand rekenen.

Met een hart vol vreugde en een buidel met goud en edel-
gesteenten gevuld treedt hij de echtelijke woning weder binnen.

Door zijne schuldeischers vervolgd en bedreigd, bevindt
zich Manik Kangkeran, tegen zijne gewoonte, toevallig te huis.

en doet zijnen vader vele vragen nopens den oorsprong van den medegebragten schat. Deze durft echter het geheim der goden niet openbaren en geeft niet dan ontwijkende antwoorden.

Het is bijna overbodig te zeggen, dat ook deze schatten, binnen een betrekkelijk korten tijd, den weg waren opgegaan, dien de vroegere hadden gevolgd, en tot zelfs de laatste penning welke Sidi Mantra was overgebleven aan het spel werd opgeofferd.

Wat zal Manik Kangkeran in dezen inderdaad hopeloozen toestand nu beginnen; het spel, zijn hoogste geluk, zijn eenige troost, zijn alles vaarwel zeggen, om als een vergeten soedra van den handenarbeid te gaan leven en ten spot te strekken aan hen, in wier gezelschap hij tot heden al die genoegens na-joeg? Neen, dit denkbeeld was al te smartelijk en al te vernederend dan dat hij lang daarbij zou stilstaan. Zijn vader blijft weigeren aan zijn verzoek gehoor te geven, en door het opzoeken van een nieuwen schat andermaal weelde en overvloed in zijne woning te brengen; welnu, hij zal zelf de wijde wereld ingaan en de geheimzinnige plek opzoeken, van waar zijn vader die edelgesteenten haalde.

Reeds meermalen had hij door zijne vele vrienden en speelnooten hooren gewagen van de onmetelijke schatten welke in den schoot der aarde verborgen waren, en voornamelijk den Goenong Agong als hoofdader dier edele metalen en gesteenten hooren noemen; misschien was het wel naar dien berg dat zijn vader ging en de schatten, die hij zoo roekeloos verspild had, van de goden ontving!

Hoe meer hij hierover nadacht, hoe meer ook dit vermoeden versterkt werd. Hij besloot daarom, het mogt hem alles kosten, in de eerste plaats derwaarts te gaan en de bronnen op te sporen waaruit zijn vader geput had.

Wel was hij niet in de geheimen der pandita's ingewijd en kon hij geene der vereischt wordende toover- of andere formulie-

ren, doch ook zonder dezelve zou hij zich helpen en de schel zijns vaders, die ook door dezen was medegenomen, hem den regten weg wijzen.

Terwijl zijn vader sliep, sloop hij, eenen dief gelijk, naar de plaats waar deze gewoon was de tangoran neder te zetten, maakte zich daarvan meester en verliet heimelijk de ouderlijke woning.

Na vele ontberingen en vermoeijenissen te hebben uitgestaan, bereikte hij, na dagen zwervens, het einddoel zijner reis.

Hij zette zich op den rand des kraters en begon uit al zijne magt te schellen.

De grot weergalmde van het schelle geluid der bel, doch niets vertoonde zich aan zijn oog, en reeds begon hij aan eenen goeden uitslag te wanhopen, toen hij plotseling een donderend geluid binnen den krater hoorde en eenige oogenblikken later den Naga daaruit zag opstijgen.

Deze vroeg hem op barschen toon wie hij was, van waar hij kwam en wat hij wilde. Op deemoedigen toon antwoordde Manik Kangkeran, dat hij, de zoon van den brahmaan Sidi Mantra, door het spel was ongelukkig geworden en voorzeker het met den dood zoude moeten bekoopen, indien de Naga hem onverhoord liet vertrekken en hij in handen zijner schuldeischers viel.

Naga Basoekih, met het lot van den schuldigen doch beminnelijken en schoonen jongeling bewogen, beloofde hem te zullen ondersteunen, nadat deze hem de plegtige verzekering had gegeven hij het spel voor altijd zoude vaarwel zeggen en zich, in navolging zijns vaders, aan de studie der heilige boeken wijden. Daarop daalde de Naga de diepte weder af om den beloofden schat te halen. Toen zijn ligchaam bereids binnen den krater en alleen zijn staart nog voor het oog van Manik Kangkeran zichtbaar was, ontwaarde deze dat die staart aan deszelfs uiteinde was voorzien van een juweel van eene buitengewone grootte.

Vergetende al de weldaden, die hij en zijn vader van den Naga ontvangen hadden, en alleen aan de stem der misdaad gehoor gevende, trok hij zijne kris hloekteloe (de driebochtige) en hieuw daarmede den staart des Naga's af, waarna hij met het kostbare kleinood ijlings de vlugt nam. De Naga, verwoed over het verlies van zijnen staart, vliegt met de snelheid des bliksems naar boven om den onverlaat te straffen. Deze heeft zich evenwel uit de voeten gemaakt en is reeds ver weg; de indrukseken zijner voetstappen zijn echter nog versch en ongeschonden en zulks is voor den bovenmagtigen Naga voldoende om zijnen vijand te treffen. Met zijne vergiftige tong likt hij eenigen dier indrukseken en op denzelfden stond valt de voortvlugtige dood ter aarde en verandert zijn misdadig ligchaam in stof en asch.

De ouders van Manik Kangkeran, over de lange en onverklaarbare afwezigheid van hunnen zoon ongerust geworden, en zich geene rekenschap kunnende geven werwaarts deze zich begeven had, deden veel nasporingen naar hem, doch niemand wist iets nopens diens wedervaren medetedeelen.

Na veel peinzen en overdenken brengt het verdwijnen van zijne tangoran den brahmaan eindelijk op het denkbeeld, dat welligt anderen het geheim van den Goenong Agong aan Manik Kangkeran hebben verraden en deze zich derwaarts heeft begeven. Hij besloot daarom een derden togt te ondernemen en zijnen zoon naar de ouderlijke woning terug te voeren.

Den top des bergs bereikt hebbende begint hij de door den Naga bekende mantra's op te zeggen.

Deze laatste komt te voorschijn en Sidi Mantra doet onderzoek naar zijnen zoon.

De Naga antwoordt hem dat zijn zoon in de daad daar was geweest, doch deze voor zijn misdadig gedrag ter helle was gevaren.

Deze droevige mare maakt den goeden brahmaan wanho-

pend; hij valt den Naga te voet, smeekt hem, in de gevoeligste bewoordingen, zijnen vloek op te heffen en zijnen zoon in het leven weder terug te roepen. Hoe misdadig ook, Manik Kangkeran was toch zijn eenige zoon en lieveling; zonder dezen was het hem niet mogelijk zijn reeds zoo ongelukkig lot nog langer te torschen.

De Naga, nog steeds treurende over het verlies van zijnen kostbaren staart, antwoordt den brahmaan dat ook hij slechts in het bezit was van één staart en het verlies daarvan hem niet minder ter harte ging, doch dat hij aannam Manik Kangkeran weder in het leven te zullen terugroepen, indien Sidi Mantra hem zijnen staart kon terug geven.

De brahmaan begon daarop eenige voor den Naga onverstaaubare mantra's te prevelen en ziet de staart is weder hersteld. Ook de Naga voldoet nu aan zijne belofte en weinige oogenblikken later staat Manik Kangkeran voor zijnen verheugden vader.

Nadat de eerste vreugde van het wederzien eenigzins bekoeld was, en Sidi Mantra al het verdriet herdacht wat zijn zoon hem door diens schandelijk gedrag reeds berokkend had, besloot hij dezen achter te laten, gelastende hem voortaan in den omtrek van den Goenong Agong verblijf te houden, en met zijnen vadervloek bedreigende, indien hij het zou durven wagen naar Daha terug te keeren.

De geduchte les van den Naga ontvangen had een diepe indruk op Manik Kangkeran gemaakt; hij onderwierp zich aan den wil zijns vaders. Zij namen afscheid van elkander en Sidi Mantra keerde naar Daha terug.

Ter plaatse komende waar het land de smalste breedte had, besloot hij zijnen zoon voor goed den pas af te snijden om naar Daha terug te kunnen keeren, en hem door eene onoverkomelijke hinderpaal te noodzaken binnen de grenzen zijner nieuwe woonplaats te verblijven.

Dien overeenkomstig prevelde hij eenige gebeden; trok met den nagel van zijnen wijsvinger eene streep over de strook lands alwaar hij stond, en plotseling dringt de zee met geweld daar binnen en scheidt Java van dat gedeelte alwaar Manik Kangkeran zich bevond en welk land tegenwoordig Bali heet.

Manik Kangkeran had van de goden eene bovennatuurlijke kracht (ka-sakti-an) ontvangen. Hij verstond namelijk de kunst, om, eenvoudig door waterloozing, gansche bosschen en woestenijen in brand te steken en van alle onkruid te zuiveren, zoodat die grond, als ware men in Luilekkerland, met eenen tooverslag bekwaam werd gemaakt om de graankorrels in zijnen schoot te ontvangen. Door deze gave verkreeg Manik Kangkeran natuurlijk weldra eene groote vermaardheid en sloten zich velen bij hem aan, om, door zijne meerdere kennis en bovennatuurlijke kracht geleid, zich welvaart te verschaffen.

Op zekeren tijd dat Manik Kangkeran zich onledig hield het land te doorkruisen en over bergen en door bosschen te dwalen, kwam hij aan de kluis van eenen heremiet (doekoeh), die met eene schoffel bezig was zijnen tuin van onkruid te zuiveren.

Op het zien van den vreemdeling rigtte de doekoeh zich op, en vroeg hem wie hij was, dat zij zich zoo durfde vermeten hem, den grooten kluizenaar, in zijne eenzaamheid te storen.

De hooge toon, dien de kluizenaar aansloeg, maakte Manik Kangkeran driftig, en even onbeleefd deed hij de wedervraag wie hij, kluizenaar, was, dat hij een persoon als Manik Kangkeran op zoodanig vermetelen toon durfde aanspreken. De kluizenaar nam op dit gezegde zijn wiedijzer, zette het loodregt op den grond en ging op het bovineinde zitten, als ware het de gemakkelijkste leuningstoel. Met zelfvoldoening zag hij daarna op den brahmaan Manik Kangkeran neer en zeide: „zie, dat kan ik doen, en wie buiten mij bezit die magt?” Manik Kangkeran antwoordde: „is dat alles wat gij kunt en bestaat uwe ka-sak-

ti-an alleen daarin?; man, ik beklaag u, gij zijt door de goden misdeeld. Wat zoudt gij zeggen, indien ik de bosschen, te midden waarvan uwe woning staat, zonder mijne handen te vereelten, zooals de uwen zijn, en zonder mijnen rug te krommen, door eene nietigheid in het fraaiste bouwland herschiep?"

"Is uwe taal geen zwetserij en worden die woorden u niet door hoogmoed ingegeven, dan verklaar ik mij door u overwonnen en zweer, dat ik, zoo wel als mijne onderdanen die hier in het gebergte wonen en mij als hunnen opperheer erkennen, u als vorst zullen huldigen", hervatte de doekoeh. Manik Kangkeran nam dit aanbod aan, begaf zich eenigzins ter zijde, bewaterde de naastbijstaande boomen, en eenige oogenblikken daarna was het bosch als weggevaagd en in het bekoorlijkste bouwland herschapen. De bewondering van den doekoeh steeg op dit gezigt ten top, hij boog zich voor den magtige neder en erkende hem als vorst van het land.

Lang regeerde Manik Kangkeran in rust en vrede; hij verbeterde den landbouw, moedigde de nijverheid aan en zijn volk nam met reuzenschreden in menigte en welvaart toe.

Door zijne wijze regering, zoo wel als door zijne bovennaatuurlijke magt, sprak men wijd en zijd van Manik Kangkeran. Ook Ngoerah Sidemen, een vorst van een niet ver van daar verwijderd rijkje, had van hem gehoord.

Toen dan ook Manik Kangkeran dezen liet weten dat hij het voornemen had zijn rijk een bezoek te brengen, liet hij alles in gereedheid maken om de ontvangst van dien hoogen gast zoo luisterrijk mogelijk te doen zijn. Manik Kangkeran nam zijnen intrek in de poeri van Ngoerah Sidemen en werd door dezen vorstelijk ontvangen.

Ngoerah Sidemen deed dit namelijk met een bijoogmerk, gevoelende hij grooten lust om zijn eenig kind, eene beeldschoone maagd, aan Manik Kangkeran uit te huwen, ten einde de zekerheid te erlangen dat het rijk in het onverdeelde bezit zijner

nakomelingschap zoude blijven. Daarom had hij zijner dochter gelast, om, in persoon, den gast sirih en andere ververschingen te komen voorzetten. Op het gezigt der schoone maagd vatte Manik Kangkeran eene hevige liefde voor haar op en besloot hare hand aan Ngoerah Sidemen te vragen.

Ngoerah Sidemen, die niets liever zag, bewilligde natuurlijk dadelijk in het huwelijk, doch onder voorwaarde, dat Manik Kangkeran niet meer naar den Goenong Agong zoude terugkeeren en te Sidemen zoude blijven wonen, ten einde hem later in het bestuur op te volgen; dat, wanneer hij deze voorwaarden aannam, hij alsdan een feestmaal zou doen aanrigten (maperan), en het huwelijk daarna zou voltrokken worden. Hoezeer die laatste voorwaarde zeer vernederend voor Manik Kangkeran was, vermits hij door het maperan zijne kaste verloor en tot wesja werd gedegradeerd, was hij al te verliefd dan dat hij niet zou hebben toegegeven. Het feest had plaats; Manik Kangkeran huwde met de maagd en werd wesja.

Later volgde hij zijnen schoonvader in het bestuur op en van hem stammen de Ngoerah Sidemens af, die later in dat rijkje geregeerd en in Karang-aseem eene zoo gewigtige rol gespeeld hebben.

BESCHRIJVING

VAN EEN

METALEN ÇIVABEELD.

DOOR

R. H. TH. FRIEDERICH.

(*Met eene plaat.*)

Dit beeld, van bijzonder fraaije bewerking, stemt, ten opzichte van kleeding, versierselen en hoofdtooisel, geheel overeen met de beste Çivabeelden in het museum van het Bataviaasch genootschap.

Het is eene staande figuur, waarvan de beenen beneden de kniën gebroken zijn. Vier armen, die zich reeds van de schouders afscheiden. Alle vier handen gebroken. Hoofdtooisel: de çivaïtische *djatá* (balin. *glung kurung*), duidelijk uit haarvlechten bestaande, op het achterhoofd; de *djatá* wordt door eenen band boven het overige hoofdhaar vastgehouden. Om het voorhoofd: de *mukuta* of *makuta* (beide vormen bestaan in het Skt.), versierd met vier groote juweelen, in het midden van het voorhoofd, boven de ooren en achter dezelve, en vier kleinere daartusschen. Op de schouders en op den rug vallen haarlokken neder; op iederen schouder twee, op den rug zes. Voor de *djatá* en daarmede te zamen hangende is een zittend beeld met onder-

geslagen beenen, dat in ons geval wel niet de *gangá* kan verbeelden, maar vrij duidelijk een *Buddha* of *buddhistischen heilige*. Dit beeld is gevat in eene omgeving, gelijk de meeste zittende beelden; buiten aan dezelve bevinden zich nog versierse-len en ze bedekt het grootste gedeelte der *djatá*. Midden op het voorhoofd heeft het beeld het *derde oog* (*súrija*, aan *Çiva* behorende). Rijke oorringen (*kundala*) in de lang getrokken ooren. Twee halsbanden (*hára*), van voren te zamen gebonden door een juweel; de bovenste halsband van paarlen, de andere een snoer. Op de rugzijde ziet men niets van deze halsbanden, zoodat men gelooven moet, dat zij op de schouders, of aan de op de schouders vallende haarvlechten vastgemaakt zijn; Een derde band hangt slangvormig tot beneden de borst; ook daarvan ontwaart men niets op de rugzijde.

Over den linkerschouder en onder den rechterarm door loopt de dunne *upavíta*, de *bráhma*nen-snoer (vervaardigd uit drie koorden van *mundja* gras); buitendien een breedere band, zoo als de priesters van Bali bij feestelijke gelegenheden dragen. Op Bali zag ik dezen band (ook *upavíta* genoemd) alleen van wit katoen vervaardigd; ons beeld vertoont daarentegen ruiten en bloemen en schijnt van eene meer kostbare stof te zijn. Om de bovenarmen zijn banden (*báhubandha*), even als die der fraaijere beelden in ons museum. Beneden den navel is een dunne, eenvoudige band (balin. *babadong*). Om het kleed (*sarong* of liever balin. *kambèn*, een onge-naaid kleed) loopen twee breede banden, in het midden van versier-selen voorzien (balin. *tambédana*); aan hetzelfde is gehecht een band, die regt tusschen de beenen nedervalt (vgl. bal. *samir*, een zamengerold uiteinde van het kleed, waaraan echter onze band niet geheel beantwoordt, of liever de *djawat*; Verslag van Bali. Verh. Bat. Gen. XXII. 54). Ook is deze band nog met de *tambédana* door twee naar de heupen oplopende einden (Balin. *lintjër*) verbonden. Het kleed zeer kunstig bewerkt.

Uit het voorkomen van het *Buddha*-beeld in het hoofdtooisel

wordt het onduidelijk, of wij hier met eene voorstelling van Çiva te doen hebben. Het derde oog en de *djatá* pleiten voor die godheid; ik zeg godheid, of goddelijk persoon, hoewel ik thans bij sommige beelden zeer genegen ben, ze niet voor voorstellingen van goden te houden, maar soms van vorsten en van *Muni's* (zooals *Bhagaván Trinavinda Maharshi*. Verh. Bat. Gen. XXIII, Javaansche outheden, pag. 14; vgl. dl. XXI, pl. 7 en de inscriptie *ibid.* pl. 17).

De heer J. F. G. Brumund heeft mij daarop opmerkzaam gemaakt, dat zich bij de groote beelden van een karakter als het onze, voornamelijk te Boro Bodor, dikwijls in het hoofdtooisel eene voorstelling van Buddha vindt.

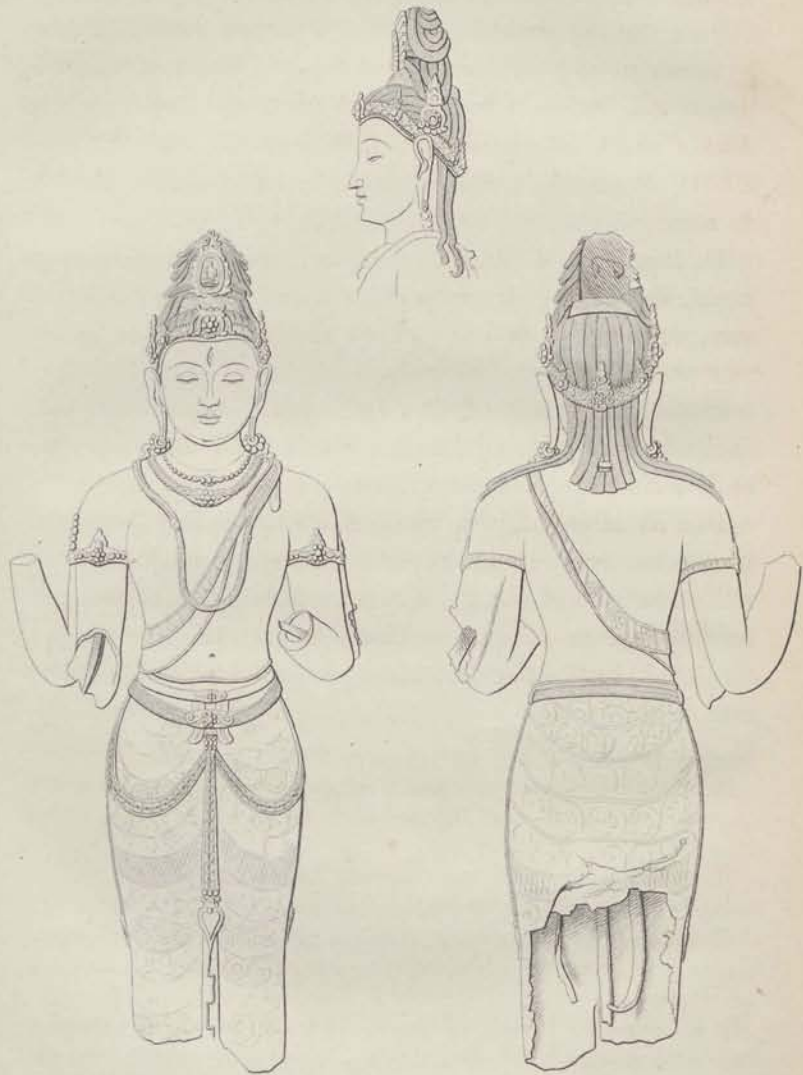
Ik ben echter niet genegen deze beelden bepaaldelijk buddhistisch te noemen; zij behooren blijkbaar tot dien tijd, waarin Çiva-Buddha, of Sugata en Çambhu te zamen vereerd werden.

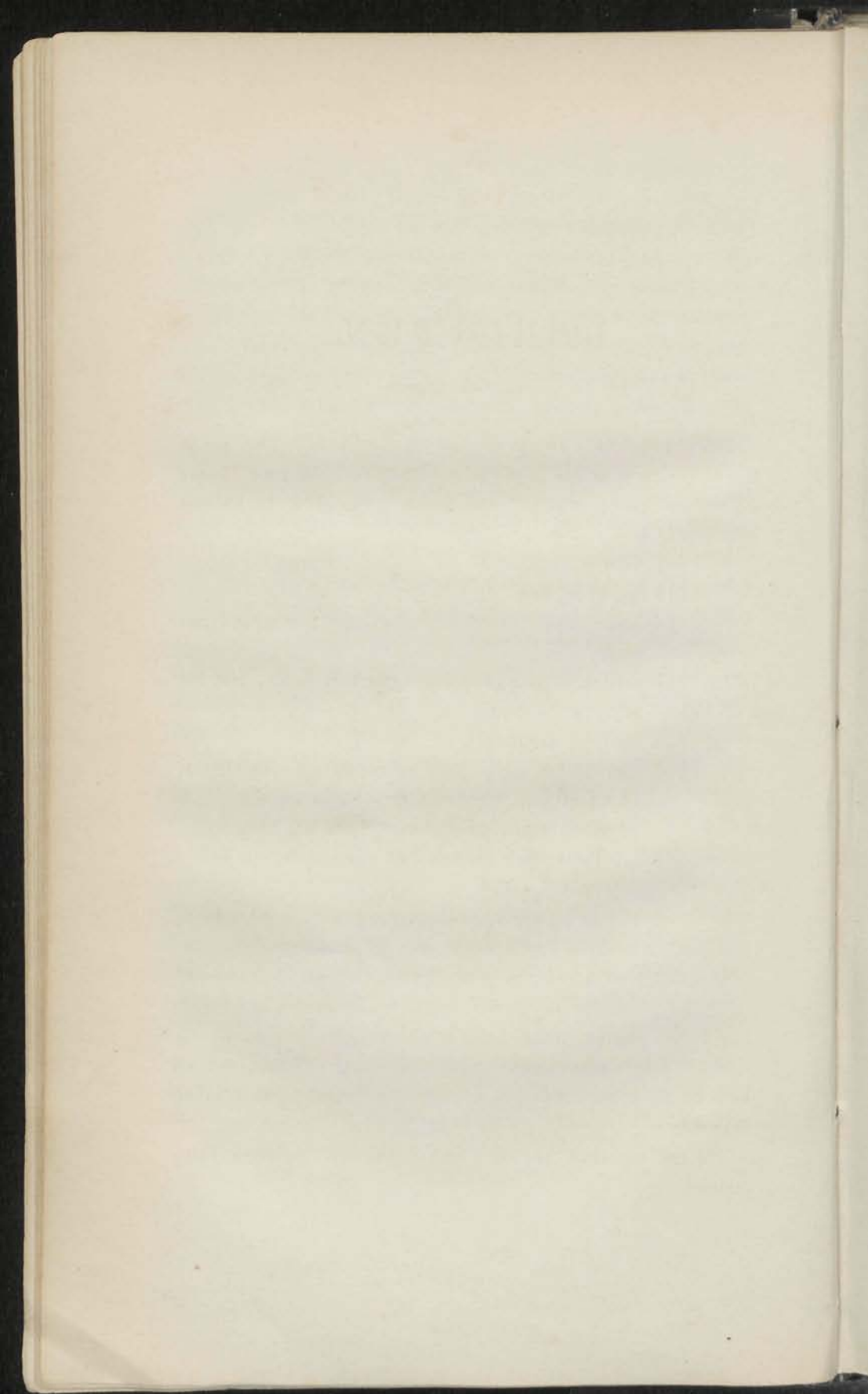
Daar ik in een anderen arbeid uit inscriptien deze vereeniging aangewezen heb, en reeds dikwerf over de vele heenduidingen naar zulk eenen toestand van godsdienst op Java uit de monumenten der literatuur en kunst opmerkzaam maakte, zal het overbodig zijn bij dit beeld in verdere bespiegelingen over hetzelfde onderwerp te treden (1).

(1) Het hierboven beschreven beeld is een geschenk van Zijne Excellentie den gouverneur generaal mr. A. J. Duijmaer van Twist aan het Bataviansch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Het beeld is in oktober 1855 gevonden nabij de desa Tekarran, in de residentie Soerakarta, bij het graven in eene sloot.

Het is hol gegoten, van een gemengd metaal, waarschijnlijk koper met een weinig tin, om eene soort van ijzeren geraamte, dat op de breuken der armen en beenen zichtbaar is. Het geheel is overtrokken met dun geplet zilver; de versierselen zijn gedeeltelijk verguld. De geheele lengte van hetgeen van dit fraaije beeld is overgebleven is 0.95 ned. el.

BERIGTEN.

Mr. Jacob Cornelis Matheus Radermacher, geboren te 's Hage, vertrok den 30sten december 1757 naar Indië, als onderkoopman, waar hij den 14den julij 1758 te Batavia aankwam.

In 1761 werd hij aangesteld tot titulair koopman.

In 1762 opperkoopman.

In 1764 kwam hij in Nederland terug, met het schip Baarsande.

In 1767 vertrok hij als passagier weder naar Indië, met het schip Tulpenburg.

In 1768 werd hij aangesteld tot baljuw.

In 1770, den 28sten mei, Raad extra-ordinair van Indië, president van 't eerwaardig collegie van schepenen en scholarchen, mitsgaders kolonel der burgerij.

In 1778 het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen opgerigt.

In 1783 vertrok hij weder naar Nederland, met het schip Java, kapitein Jan Tromp.

In 1783, den 24sten december, werd hij, ten gevolge van eenen opstand onder de chinesche ekwipaadje, vermoord; hij had twee wonden bekomen.

Rademacher was gehuwd met Anna Jacoba Bosch; ook zij bekwam bij opgenoemde gelegenheid twee wonden, waarvan zij herstelde.

Hij liet een zoon na, die minderjarig was, genaamd Frans Reinier.

Het schip Java, kapitein Tromp, arriveerde den 16den juni 1784 in Texel.

Uit de archieven der voormalige Oost-Indische compagnie door
P. A. Leupe.

Oude muntbiljetten. — Door den heer H. W. Hufferreuter, te Batavia, is het muntkabinet van het Bataviaasch genootschap verrijkt met de volgende belangrijke verzameling muntbiljetten.

1784	—	15	rijksd.
"	—	20	"
1795	—	5	"
"	—	10	"
"	—	15	"
1799	—	5	"
1807	—	5	"
1809	—	1	"
"	—	2	"
"	—	3	rijksd.
"	—	5	"
1810	—	1	" Sprokkelm.
"	—	1	" Herfstm.
"	—	2	"
"	—	3	"
1811	—	3	"
"	—	5	"
"	—	10	"
1814	—	15	ropijen.

Redactie.

15de O P G A V E

DER

B O E K W E R K E N

WAARMEDE

DE BIBLIOTHEEK VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IS VERRIJKT.

Boeken.

- P. Bar. Melvill van Carnbee, Algemeene Atlas van N. I. 4de Serie.
- Verzameling van verscheide echte stukken, concerneerende den opstand der Chinezen buiten, en de daarop gevolgde gruwelijke massacre binnen Batavia. Dord. enz.
- De dichtwerken van Bilderdijk. Uitgeg. door da Costa. 21ste en 22ste aflev. Haarl. 1857.
- M. S. Polak, Algemeene geschiedenis der wereld. Aflev. 203 en 204. Amsterd.
- R. W. J. C. Bake, Een woord over de verhooging van het plantloon op Java. Amsterd. 1858.
- R. Hildreth, Geschiedenis van de Vereenigde Staten van Noord Amerika. Vert. uit het Eng. door M. Keijzer. Dln. III en IV. 's Gravenh. 1856, 1857.
- J. B. J. van Doren, Herinneringen en schetsen van Nederl. O. I. Dl. I. St. 2. Amsterd. 1857.

- A. J. van der Aa, Nederlands Oost-Indië. 40ste Aflev. Breda. Fr. Valentijn's Oud en Nieuw Oost-Indiën. Uitg. door M. Keijzer. Aflev. 17—19. 's Gravenh. 1856.
- F. A. W. Miquel, Flora van Nederl. Indië. Dl. II. Aflev. 2 en 3; Dl. III. Eerste ged. Aflev. 3. Amsterd., Utr. 1857.
- B. E. C. Belmonte, Over de hervorming van het regeringstelsel in Nederl. West-Indië. Leid. 1857.
- G. Umbgrove, Iets over Indië en bijzonder over het leger. 's Gravenh. 1858.
- L. van der Bor, Berijmde schets van de geschiedenis der Nederlanders in den O. I. Archipel. Arnh. 1857.
- W. A. van Hengel, Geschiedenis der zedelijke en godsdienstige beschaving van het hedendaagsche Europa. Dln. I—IV. Amsterd., Arnh. 1831—1847.
- A. von Humboldt, Natuurbeschouwingen. Naar het Hoogd. d. E. M. Beima. Leid. 1850.
- Chinesche aantekeningen omtrent Nederl. Indië. 's Gravenh. 1858.
- * Naamboekje van Nederl. Indië. 1808. Batav. (v. d. heer E. Netscher).
- * De dweezucht. Een woord uit het Indisch oosten. Amsterd. 1858. (v. d. heer F. Günt).
- J. H. Scholten, De leer der hervormde kerk in hare grondbeginselen, enz. 3de druk. Dl. I en II. Leid. 1855.
- H. D. Levyssohn Norman, De Britsche heerschappij over Java en onderhoorigheden. (1811—1816). 's Gravenh. 1857.
- Iets over handel en scheepvaart met betrekking tot Java. Rotterdam. 1858.
- * J. A. van der Chijs, Proeve van herstel der verlorene boeken van Livius. Leijd. 1854. (v. d. schr.)
- * P. A. Leupe, Instructie voor den eersten commandeur aan de Kaap de Goede Hoop (J. A. van Riebeck). 1651. (v. d. heer Leupe).
- * Id., Eerste algemeene en eerste bijzondere brief van de

- Kaap de goede Hoop aan de bewindhebbers der O. I. C., geschreven door den commandeur J. A. van Riebeeck. (v. d. heer Leupe)
- F. J. Pictet, *Traité de paléontologie*. Tom. IV. Paris. 1857. Atlas. 4me Livr. Paris. 1853.
- L. L. de Rosny, *Introduction à l'étude de la langue Japonaise*. Paris. 1857.
- * P. A. Hansen, *Supplément aux tables du soleil de M.M. P. A. Hansen et C. F. R. Olufsen*. Copenh. 1857. (v. d. Kong. Danske vidensk. Selskab).
- * J. Svansberg, *Exposition des opérations faites en Laponnie, pour la détermination d'un arc du méridien en 1801, 1802 et 1803*. Stockh. 1805. (v. de Kon. Zweedsche akad.)
- Complément de l'Encyclopédie moderne*. Tom. IV. Paris. 1857.
- * H. Zollinger, *Ueber die Rottlera-Arten des botanischen Gartens zu Buitenzorg etc.* (v. d. schr.)
- Ph. van Mökern, *Ostindien, seine Geschichte, etc.* Bd. I, II. Leipz. 1857.
- W. Dunker u. H. von Meyer, *Palaeontographica*. Bd. V. Lief. 2; Bd. VI. Lief. 2—4. Cass. 1857.
- M. S. Polak, *Die Unsterblichkeitsfrage etc.* Amsterd. 1857.
- * H. Zollinger, *Ueber den Begriff und Umfang einer "Flora Malesiana"* (v. d. schr.)
- * Kongliga Svenska fregatten *Eugenies resa omkring jorden under befäl af C. A. Virgin*. Aren. 1851—1853. Zoölogi. I. Botanik. I. Stockh. 1857. (v. d. Kon. Zweedsche akad.)
- * *Resumen de los trabajos meteorológicos correspondientes al año 1854 verificados en el Real observatorio de Madrid*. Ibid. 1857. (v. d. Kon. Spaansche akad.)
- * C. Scherzer, *Las historias del origen de los Indios de esta provincia de Guatemala, tracudidas de la lengua Quiché etc.* Viena. 1857. (v. d. heer C. Scherzer).

- * Th. Horsfield, *Plantae Javanicae rariores*. Lond. 1838—1852.
(v. d. schr.)
- C. G. C. Reinwardt, *Plantae Indiae Batavae orientalis*. Fasc. II.
Lugd. Bat. 1857.
- C. L. Bonaparte, *Conspectus generum avium*. Tom. II. Lugd.
Bat. 1857.
- * J. A. van der Chijs, *Dissert. de Herode Magno Judaeorum*
rege. Lugd. Bat. 1855. (v. d. schr.)
- J. J. de Hollander, *Maleisch leesboek*. St. V. Leijd. 1857.
- Het boek *Adji-sâkâ*, oude fabelachtige geschiedenis van Java.
Uit de poëzie in Javaansch proza overgebr. door C. F.
Winter Sr. Uitgeg. d. h. Kon. Instit. v. Taal-, Land- en
Volkenk. v. N. I. Amsterd. 1857.

*Geschriften van wetenschappelijke en andere
instellingen.*

- * *Annales academici*. 1853—1854. Lugd. Bat. (v. HH. cu-
ratoren der hoogeschole en athenaea).
Koninkl. akademie van wetenschappen:
- * *Verhandelingen*. Amsterd. (v. d. akad.)
Dl. V. 1857.

C. M. van der Sande Lacoste, *Synopsis Hepaticarum Javanicarum, adjectis*
quibusdam speciebus Hepaticarum novis extra-Javanicis.

De Biérens de Haan, *Reduction des Intégrales définies générales*

$$\left\{ \begin{array}{l} x \\ 0 \end{array} \right. F (+) \frac{\cos. p x d x}{g^2 + x^2} x \left\{ \begin{array}{l} x \\ 0 \end{array} \right. F (x) \frac{\sin. p x d x}{g^2 + x^2}$$

et application de ces formules aux cas, que $F(x)$ a un facteur de
la forme $\sin. a x$ ou $\cos. a x$.

W. Vrolik, *Ontleedkundige nasporingen omtrent Dendrolagus inustus*.

G. F. W. Bake, *Over de draaijende beweging van een Ligchaam om een vast*
punt, en de beweging der aarde om haar zwaartepunt.

Afdeeling Letterkunde:

- * *Verslagen en mededeelingen*. Amsterd. (v. d. akad.)
Dl. III. St. I. 1857.

S. Karsten, Over Demosthenes de Corona.

J. Bake, Over de vraag: of Plutarchus de auteur is van het stuk: *peri lupsoes*?

L. A. J. W. Bar. Sloet, Mededeeling over drie Middeleeuwsche Handschriften, te Arnhem gevonden,—Adviezen der Heeren Janssen, Moll, de Vries en de Wal, omtrent deze mededeeling.

Genootschap ter bevordering der natuurkundige wetenschappen te Groningen:

* Jaarlijksch verslag. 1857. Gron. (v. h. gen.)

Batav. genootschap v. K. en W.:

Tijdschrift voor Ind. taal-, land- en volkenkunde. Batav. Dl. VII. Afl. 4, 5.

Kon. instituut voor de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Ind.:

* Reglement. 1856. (v. h. inst.)

Nederlandsche maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij:

Tijdschrift. Jg. IV. No. 1. 's Gravenh. 1858.

Maatschappij der Nederl. letterkunde te Leiden:

* Nieuwe reeks van werken. Dl. IX. Leid. 1857. (v. d. maatsch.)

* Catalogus der bibliotheek. Bijvoegsel over de jaren 1853—1857 Leid. (v. d. maatsch.)

Kon. Nederl. maatschappij tot aanmoediging van den tuinbouw: *Annales d'horticulture et de botanique*. Vol. I. Nos. 3—10. Leid. 1857.

Kon. Nederl. meteorologisch instituut:

* Meteorologische waarnemingen in Nederland en zijne bezittingen enz. Jaar 1856. Utr. (v. h. instit.)

Vereeniging voor de statistiek:

Staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje. Jg. IX. Amsterd. 1857.

Hollandsche maatschappij der wetenschappen te Haarlem:

* Natuurkundige verhandelingen. Haarl. (v. d. maatsch.)

Tweede verzameling. Dl. XIII. 1857.

- G. R. Wagener, Beiträge zur Entwicklungs-Geschichte der Eingeweidewürmer.
 J. Bosquet, Notice sur quelques cirripèdes récemment découverts dans le terrain
 crétacé du Duché de Limbourg.

Académie der sciences :

Comptes rendus etc. Tom. XLIV. No. 14—26; Tom. XLV.
 No. 1—20. Paris. 1857.

Société impériale des naturalistes de Moscou :

* Bulletin. 1855. No. 3, 4. Mosc. (v. d. soc.)

Royal society of London :

* Transactions. Vols. 1830—1849. Lond. (v. d. soc.)

* Proceedings. Vol. I—VIII. 10. Lond. 1800—1857. (v. d. soc.)

* Report on the adjudication of the Copley, Rumford and
 Royal medals, etc. Lond. 1834. (v. d. soc.)

* Sir Humphry Davy's discourses. 1820—1826. Lond. 1827.
 (v. d. soc.)

Asiatic society of Bengal :

* Journal, Calcutta. (v. d. soc.) 1856. No. 4—7;
 1857. No. I.

H. Yule, An account of the Ancient Buddhist Remains at Pagan of the
 Irawadi.

T. Anderson, Notes on the Indian species of Lycium.

R. Schlagintweit, Report on the progress of the Magnetic Survey and of the
 Researches connected with it, from November 1855 to April 1856.

J. R. Withecombe, Mean temperature and fall of rain at Darjiling, Sikkim
 Himalayah, 1843 to 1855.

Proceedings of the Asiatic Society for January and February, 1857.

Abstracts of the results of the Hourly Meteorological observations taken
 at the Surveyor General's Office, Calcutta, in the months of October,
 November and December, 1856.

Meteorological Register kept at the Office of the Secretary to Government, N.
 W. P. Agra for the months of September, October, November and
 December, 1856.

1857. No. II.

A. Schlagintweit, Report on the Progress of the Magnetic Survey and of
 the Researches connected with it, from November 1855 to April 1856.

J. Nietner, Entomological Papers.

Proceedings of the Asiatic Society for March and April, 1857.

Abstracts of the Results of the Hourly Meteorological observations taken at the Surveyor General's Office, Calcutta, in the month of January, 1857.
1857. No. III.

H. G. Raverty, An account of the mountain district, forming the wester boundary of the Lower Derajat, commonly called Roh, with notices of the tribes inhabiting it.

B. H. Hodgson, On a new *Lagomys* and a new *Mustela* inhabiting the north region of Sikkim and the proximate parts of Tibet.

R. Schlagintweit, Report on the Proceedings of the officers engaged in the Magnetic Survey of India.

E. Blyth, Description of a new Indian Pigeon, akin to the "Stok Dove" of Europe; with notices of other Columbinae.

R. T. Leigh, Notes on Jumera Pat, in Sirgooja.

Proceedings of the Asiatic Society for the month of May, 1857.

Abstract of the results of the Hourly Meteorological observations taken at the Surveyor General's Office, Calcutta, in the month of February, 1857.

1857. No. IV.

W. Theobald, Notes on the distribution of some of the land and freshwater shells of India.

H. G. Raverty, Notes on Kokan Kashgar, Yarkand, and other places in Central Asia.

G. Montgomerie, Memorandum on the Nanga Parbat and other Snowy mountains of Himalaya Range adjacent to Kashen.

Proceedings of the Asiatic Society for the months of June, July, August, September and October, 1857.

Abstract of the result of the Hourly Meteorological observations taken at the Surveyor General's Office, Calcutta, in the months of March, April, May and June, 1857.

East India Company:

* M. J. Johnson, A catalogue of 606 principal fixed stars in the Southern Hemisphere. Lond. 1855. (v. d. Comp.)

Kaiserl. Leopold.-Carolin. Akademie der Naturforscher:

Bonplandia. Jhrg. V. No. 7—20. Hannov. 1857.

Königl. Preuss. Akademie der W.:

* Abhandlungen. 1855; 1856. Berl. (v. d. akad.)

* Monatsbericht. 1856; 1857. No. 1—8. Berl. (v. d. akad.)

Deutsche morgenländische Gesellschaft:

* Zeitschrift. Leipz. 1857. (v. d. Gesellsch.)

Bd. XI. H. 2.

- G. W. Freytag, Geschichte der Dynastien der Hamdaniden in Mosul und Aleppo.
 R. Gosche, Wissenschaftlicher Jahresbericht über das Jahr 1856.
 G. Rosen, Eine Kaside von Izzel Mola.
 H. Wright, Bemerkung zu Euger's Ausgabe von Al Mäwardi's „Constitutiones politicae“.
 M. A. Levy, Althebraische Siegelsteine.
 H. Lotze, Die „Djoe-tongo“ oder Judensprache in Suriname.
 G. Flügel, Ueber die ältesten Uebersetzungen indischer und persischer medicinische Werke ins Arabische.
 C. Wex, Ueber den Anfang der Sidonischen Inschrift.

Bd. XI. H. 3.

- Graul, Die Tamulische Bibliothek der Evang. Lutherischen Missionsanstalt in Leipzig.
 Steinthal, I. Ueber die Verwandtschaft des semitischen und indo-europäischen Sprachstammes mit einander. II. Die aufsteigende Sprachentwicklung.
 Fleischer, Uebersetze Briefwechsel zwischen den Anführern der Wahhabitiden und Pasa von Damascus.
 Blau und Stieckel, Ueber einige muhamedanische Münzen.
 Stieckel, Eine neuentdeckte Artältester kufischer Kupfermünzen.
 Fleischer und Rödiger, Persische Inschrift eines geschnittenen Steines.
 J. G. Wetzstein, Der Markt in Damaskus.
 M. Hang, Zur Erklärung des ersten Kapitels des Vendidad.
 A. Peters, Psalmen in der Urgestalt.
 F. Böttcher, Ueber I Kon. 10,22 und die Wasserleitung 2 Sam. 5,8.
 J. C. Tornberg, Ueber die Ausgrabungen arabischen Geldes in Schweden binnen der letzten zwei Jahre 1855 und 1856.
 O. M. v. Schlechta-Wssehrd, Fahnen und Rossschweife bei den Muhamedanern.
 Auszüge aus Briefen der Herrn Matthes, Chwolsohn, Friederich, de Slane, Schlottman, v. Kremer und Barth.

Bd. XI. H. 4.

- R. Gosche, Wissenschaftlicher Jahresbericht über das Jahr 1856.
 Fleischer, Neuarabische Volkslieder.
 A. von Gobineau, Persische Studien.
 Von Erdmann, Kalmückischer Dschamgar.
 Rapoport, Der Berg des Ostencerei den Samaritanen.
 * Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes.
 Leipz. (v. d. Gesellsch.)

1857. Bd. I No., 1.

- F. Windischmann, Mithra, Ein Beitrag zur Mythengeschichte des Orients.
Bd. I. No. 2.
- G. Flügel, Al- kindi, genannt „der Philosoph der Araber“. Ein Vorbild seiner Zeit und seines Volkes.
- * Bibliotheca Arabo- Sicala. Fasc. I—III. Lips. 1855, 1856.
(v. d. Gesellsch.)
- Zoologisch-botanisch Verein in Wien:
Verhandlungen. Bd. VI. Wien. 1856.
- Wetterauer Gesellschaft für die gesammte Naturkunde:
* Jahresbericht. Jhr. 1845—1855. Hannov. (v. d. Gesellsch.)
- Instituto historico e geografico do Brazil:
* Revista trimensal. Prim. Serie. Tom. I. (secund. edic.); Terc. Ser. No. 21—24. Rio de Janeiro. 1856. (v. h. instit.)
- Det Kongel. Danske Videnskabernes Selskab:
* Oversigt over det Forhandlingar. 1856. Kjöbenh. (v. d. Selsk.)
* Historisk Afdeling. 1856. H. 1. Kjöbenh. (v. d. Selsk.)
* Quaestiones quae in a. 1857 proponuntur. (v. d. Selsk.)
- Kongl. Vetenskaps Akademie:
* Handlingar. 1854. II; 1855. Stockh. (v. d. akad.)
* Ofversigt af Förhandlingar. 1856. Stockh. (v. d. akad.)
* Aors-Berättelse om botaniska Arbeten. 1852—1854. Stockh. (v. d. akad.)
* Aors-Berättelse om framstegen i Insekternas etc. 1853; 1854. Stockh. (v. d. akad.)
* B. v. Reskow, Om förflutna etc. Stockh. 1857. (v. d. akad.)
- Reale accademia delle scienze:
* Memorie. Vol. I. Fasc. 2. Napol. 1853. (v. d. akad.)

Tijdschriften.

- Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek. Dl. XV. No. 1—6. Zwolle. 1857.
- De Indische schoolbode. Batav. 1858. No. 3—5.
- De Indiër. Landmail-editie. Zalt-Bomm. 1858. No. 4—8.
- Tijdschrift voor N. I. Zalt-Bomm. 1858. No. 2.

- Algemeene konst- en letterbode. Haarl., 's Gravenh. Jaren
1788—1846; 1848; 1849; 1858. No. 6—20.
- Het regt in N. I. Batav. Jg. VIII. No. 7. 1857.
- De gids. Amsterd. 1854. No. 11; 1857. No. 6—12.
- West-Indië. Haarl. Dl. II. Afl. 3. 1857.
- Nederl. Kruidkundig archief. Leijd. Dl. II. St. 4. (1851); Dl.
III. St. 4. (1855).
- De economist. Amsterd. Jg. 1853; Jg. 1857. No. 5—11;
Bijblad 1857. No. 5—11.
- De opwekker. Batav. 1858. No. 5—8; Bijblad. Mei. 1858.
- De navorscher. Amsterd. 1857. No. 6—12.
- Bijblad op het Staatsblad van N. I. Batav. Dl. II. Afl. 2. (1858).
- De oostpost. Soerab. 1858. No. 18—51.
- * De Java-Bode. Batav. 1858. No. 27—53. (v. d. red.)
- * Bataviaasch handelsblad. Batav. 1858. No. 27—53. (v.
d. red.)
- Javasche Courant. Batav. 1858. No. 27—52.
- Bijdragen tot de natuurkundige wetenschappen. Amsterd. 1826—
1832. (*Niet verder verschenen.*)
- Athenaeum. Tijdschrift voor wetenschap en kunst. 's Gravenh.
Jg. I. No. 8 en 9. (1836).
- Staatkundig en staathuishoudkundig jaarboekje. Amsterd. Jr.
1854, 1855 en 1856.
- Onze tijd. Amsterd. Dl. 19 en 20. (1857)
- Revue et magasin de zoologie. Paris. 1857. No. 3—9.
- Annales des sciences naturelles. Paris. 3me Série. Tom. XIV.
No. 6, (1850); 4me Série. Tom. VI. No. 2—6; VII.
No. 1, 2. (1856, 1857)
- Journal des économistes. Paris. 1857. No. 4—11.
- La Belgique horticole. La Haye, Liège. 7me Ann. (1856—1857)
No. 7—12.
- Revue coloniale. Paris. 1856; 1857. No. 1—4, 6—12.
- Bibliothèque universelle de Genève. Ibid. Paris. Tom. I—
XLV. (1816—1830); 1857. No. 1—8.

- Annuaire de l'économie politique. Paris. 1856; 1857.
- The annals and magazine of natural history. Lond. No. 37, 38, 40, 114—119. (1851, 1857).
- The zoologist. Lond. No. 178—183. (1857)
- The American journal of science and arts. New Haven. No. 68—71. (1857)
- The Edinburg Review. Ibid. Vol. XXXIII—XLVI, XLVIII—LII, LIV—LXXV, LXXX—LXXXVI, LXXXIX—XCVI. (1820—1852); No. 214, 215. (1857)
- The Westminster Review. Lond. No. 17—24. (1856—1857)
- The Calcutta Review. Ibid. No. 56, 57. (1857)
- Notes and Queries. Lond. 1856. No. 1—4, 6, 8, 9; 1857.
- Annual of scientific discovery. Bost. Lond. 1855; 1856; 1857.
- Annales botanices systematicae. Lips. Tom. IV. Fasc. 2, 3. (1857).
- Archiv für Anatomie etc. Berl. 1856. H. 6; 1857. H. 4, 5; 1851. H. 6.
- Archiv der Naturgeschichte. Berl. 1856. No. 4—6; 1857. No. 2.
- Journal für Ornithologie. Cass. 1856. H. 6; 1857. H. 2, 3.
- Malakozoologische Blätter. Cass. 1857. Bog. 3—11.
- Linnaea. Berl., Hall. 1856. No. 4, 5.
- Zeitschrift für allgemeine Erdkunde. Berl. 1857. No. 4—9.
- Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt. Gotha. 1857. H. 2—5.
- Botanische Zeitung. Berl. 1857. No. 19—48.
- * Soerat chabar Batawie. Ibid. 1858. No. 1—13. (v. d. uitg.)

VERGADERINGEN
VAN HET
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN DEN 7den MEI 1858.

Tegenwoordig zijn de HH.

Jkhr. F. V. A. Ridder de Stuers, **President.**

P. J. B. de Perez.

J. Tromp.

D. Janette Walen, **Thesaurier.**

A. W. P. Weitzel.

J. Munnich, **Bibliothekaris.**

E. Netscher.

Dr. P. Bleeker, **Sekretaris.**

I. Worden voorgelezen de notulen der laatste bestuursvergadering:

De heer de Perez merkt op, dat de leiding der kommissie voor Nieuw Guinea niet is opgedragen aan den gouverneur der Molukken, zoo als in die notulen aangeteekend is, maar aan den resident van Banda. De sekretaris deelt mede, dat de opdracht in de vorige bestuursvergadering op hem verleend, om de leden der bedoelde kommissie, namens het genootschap, uit te

noodigen tot de belangen des genootschaps mede te werken, in dien zin is ten uitvoer gelegd, dat aan den resident van Banda en niet aan den gouverneur voornoemd eene aanschrijving van bedoelde strekking is afgegaan.

Met betrekking tot de lijst van maleische handschriften, in het bezit van den heer van Ophuijsen, assistent resident van Benkoelen, en ter tafel gebragt in de vorige bestuursvergadering, wordt goed gevonden, dat de heer Bleeker den heer Ophuijsen partikulier zal verzoeken te willen mededeelen, of hij genegen is die handschriften, geheel of gedeeltelijk, aan het genootschap af te staan en, zoo ja, onder welke voorwaarden.

Betrekkelijk het in de vorige bestuursvergadering mede reeds ter tafel gebragte advijs van de heeren Friederich en Netscher, omtrent een door den heer Riedel te Menado vervaardigd Sangi-Manigantoesch woordenboek, wordt bepaald, dat in den geest van dat advijs aan het gouvernement zal worden berigt.

II. Ter tafel worden voorts gebragt:

1. Eene lijst van door den regent van Soengei-lemau en Oeloe-Benkoeloe, pangeran Mohamad Sah, afgestane en door het lid, den heer van Ophuijsen, aangeboden zilveren en koperen jvasche en andere muntstukken, bestemd voor het munt- en penningkabinet des museums.

In dank aangenomen ter plaatsing in het museum.

2. Gouvernements besluit van den 29sten maart jl. no. 44, in antwoord op 's genootschaps brief van den 9den april 1857, mededeelende dat de noodige magtiging is verleend om uit den voorraad van s'lands drukkerij kosteloos, ten dienste van de bibliotheek van het genootschap te doen verstrekken een exemplaar der werken, vermeld in den brief van den directeur der produkten en civiele magazijnen van den 30sten december 1857 no. 8690 (1), alsmede dat der direktie jaarlijks zal toegezonden

(1) Zie de lijst aan deze notulen gehecht.

worden eene lijst van alle werken en stukken, in het afgelopen jaar bij 'slands drukkerij gedrukt, ten einde daaruit eene keuze te doen.

3. Gouvernements besluit van den 29sten april 1858 no. 1, in beschikking op 's genootschaps voorstel van januarij 1858, mededeelende dat het traktement van den heer R. H. Th. Friederich, adjunct-bibliothekaris des genootschaps, met f 50 's maands verhoogd en alzoo gebragt is op f 450 's maands.

Aangenomen voor kennisgave.

4. Brief van het lid, den heer F. W. F. Scholl te Salatiga, van den 25sten januarij jl., verzoekende ontslag als lid des genootschaps, wegens voorgenomen vertrek naar Europa.

5. Brief van dezelfde strekking van den 15den maart jl. namens het lid den heer C. F. W. Wiggers van Kerchem.

Is verstaan:

De namen van beide genoemde heeren van de ledenlijst af te voeren.

III. De heer Netscher deelt mede, dat de heer Schönberg Müller het genootschap heeft aangeboden eenige oudheden, gevonden bij het graven eener waterleiding nabij de desa Tandjong, distrikt Losari, residentie Cheribon, alsmede dat de heer Haffenreuter, 1ste algemeene pakhuismeester te Batavia, het genootschap in het bezit wenscht te stellen van eenige javasche papieren munt.

Is verstaan:

De aangeboden geschenken in dank aan te nemen.

IV. De heer Munnich verzoekt aantekening te houden, dat per schip Tollens, gezagvoeder van Rossum, door tusschenkomst van het gouvernement, als naar gewoonte, 4 kisten naar Nederland zijn gezonden, inhoudende exemplaren van het 26ste deel der verhandelingen en van het 6de deel van het tijdschrift des genootschaps voor de korresponderende leden en wetenschappelijke instellingen buiten Nederlandsch-indië; alsmede dat de

vroeger naar Nederland verzonden exemplaren van het 25ste deel der verhandelingen en van de 5 eerste deelen van het tijdschrift des genootschaps aldaar behoorlijk ontvangen zijn.

V. Wordt bepaald dat de koncept huishoudelijke wetten des genootschaps, ontworpen door de heeren Swart en Netscher, alsmede de daarop gestelde aanmerkingen, in de eerstvolgende bestuursvergadering ter tafel gebragt zullen worden.

VI. Wordt bepaald dat de bestuursvergaderingen der direktie voortaan zullen gehouden worden op den 1sten zaterdag van elke maand, en dat HH. direktoren aan die vergaderingen telkens tijdig bij cirkulaire zullen worden herinnerd.

VII. Worden voorgesteld en benoemd tot gewone leden des Genootschaps de heeren:

J. A. C. Oudemans te Batavia,

J. W. Huffenreuter te Batavia en

C. S. A. Thurkow te Samarang.

VIII. Wordt overgegaan tot de verkiezing van twee nieuwe bestuursleden, ter voorziening in de vakatures, ontstaan door het vertrek naar Nederland van den heer Brumund en door het aftreden van den heer A. J. Swart.

Bij opening der stembriefjes blijkt, dat, bij meerderheid van stemmen, gekozen zijn de heeren:

Dr. G. Wassink en

Jkhr. J. C. Reijnst; van welke verkiezing aan de nieuw benoemden mededeeling zal worden gedaan.

IX. De heer Bleeker brengt nog ter tafel eene lijst van die leden des genootschaps, welke het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch-indië op de gewone wijze wenschen te blijven ontvangen en waaruit blijkt dat het aantal dier leden 135 bedraagt.

Is verstaan:

De bedoelde lijst in handen te stellen van den thesaurier, ten einde daaryan gebruik te maken bij de verrekening der pre-

tentie des genootschaps, ten laste der Natuurkundige Vereeniging, groot f 3811.

X. De heer Munnich verzoekt nog aanteekening te houden, dat 2 deelen van het kostbare plaatwerk over Egypte, uit 's genootschaps bibliotheek, in der tijd naar Nederland gezonden ter inbinding, op de terugreis herwaarts met het schip Hendrika zijn vergaan.

XI. Ter sprake wordt nog gebragt de op handen zijnde komst te Batavia van het oostenrijksche fregat Novara. Der kommissie des genootschaps, benoemd tot verwelkoming der wetenschappelijke kommissie aan boord van dat fregat, door de afwezigheid, wegens ziekte, van den heer Friederich thans slechts uit den heer Weitzel bestaande, wordt in overweging gegeven een lid in plaats van den heer Friederich te verkiezen. De keuze valt op den heer Bleeker, welke zich haar laat welgevallen.

De directeur sekretaris,

BLEEKER.

LIJST DER WERKEN *uit den voorraad van 's lands drukkerij, waarvan kosteloos, ten dienste van de bibliotheek van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, een exemplaar zal worden verstrekt.*

- Afstandwijzer van Java.
 Aardrijkskunde (maleisch).
 Dharmo Wasitho. (Verzameling van zedespreuken). Javaansche vertaling van Winter.
 Fabelen (Winters javaansche vertaling van)
 Handelsverslagen van Java en Madura van 1841 t/m 1855.
 Handelsverslag van Makasar. 1846/48.
 Kerkelijke verordeningen in N.-I. 1816 t/m 1854. (Verzameling van)
 Leesboekjes. (Javaansche in ngoko).
 id. (id. in kromo).
 Leer- en spelboekje. (maleisch).
 idem (javaansch).
 idem (soendaasch).
 Naamregister van N.-I. 1849 t/m 1857.
 Reglement op de strafvordering voor de raden van justitie.
 Reglement op de burgerlijke regtsvordering voor de raden van justitie en het Hoog gerechtshof van N.-I.
 Reglement op de uitoefening der policie enz. onder de inlanders.
 Reglement op het indienen van periodieke stukken. (Verbeterde herdruk).
 Reglement op het houden der registers van den burgerlijken stand in N.-I.
 Reglement voor het korps pupillen op Java.
 Rekenboekje. (javaansch).
 idem (soendaasch).

Verzameling (tweede) van javaansche zedelijke verhalen, door Winter.

Wetboeken van N.-I. bevattende:

- 1e. Algemeene bepalingen van wetgeving.
- 2e. Reglement op de regterlijke organisatie.
- 3e. Het burgerlijk wetboek.
- 4e. Wetboek van koophandel.
- 5e. Bepalingen betrekkelijk de misdrijven, begaan ter gelegenheid van faillissement.

Wettelijke bepalingen. (javaansche vertaling).

Idem idem (maleische vertaling).

En, zoo voor het verledene als de toekomst,

De Javasche courant.

Het staatsblad van Nederlandsch-indie.

BESTUURSVERGADERING, GEHOUDEN DEN 10den JULIJ 1858.

Tegenwoordig zijn de HH.

Jkhr. F. V. A. Ridder de Stuers, **President**.

Dr. G. Wassink.

J. Tromp.

A. W. P. Weitzel.

D. Janette Walen, **Thesaurier**.

E. Netscher.

J. Munnich, **Bibliothekaris**.

Dr. P. Bleeker, **Sekretaris**;

I. De president de vergadering geopend hebbende, verwelkomt den heer Wassink, die, voor het eerst, na zijne wederbenoeming tot bestuurslid, in de direktie zitting neemt.

II. Worden voorgelezen en goedgekeurd de notulen der laatste bestuursvergadering, gehouden den 7den mei 1858.

III. Ter tafel worden gebragt:

a. Brief van dr. J. A. C. Oudemans, gedagteekend Batavia den 5den junij 1858, onder dankbetuiging aannemende zijne benoeming tot het gewone lidmaatschap des genootschaps.

Aangenomen voor kennigave.

b. Brief van den heer jkhr J. C. Reijst, gedagteekend Batavia den 13den junij, mededeelende dat hij, tot zijn leedwezen, niet kan aanvaarden het besturend lidmaatschap des genootschaps, tot hetwelk hij in de vorige bestuursvergadering was benoemd.

Aangenomen voor kennigave.

IV. De president stelt voor over te gaan tot kiezing van eenen vice-president en van een nieuw bestuurslid des genootschaps, ter aanvulling der bestaande vakatures.

Na opening der stembiljetten blijkt, dat benoemd zijn, tot: vice-president, de heer P. J. B. de Perez, en tot directeur, de heer G. F. de Bruijn Kops.

De heer de Perez verklaart de op hem gebragte keuze te willen aanvaarden.

Den heer de Bruijn Kops zal van zijne benoeming schriftelijk mededeeling worden gedaan.

V. De kommissie, benoemd om de diensten des genootschaps aan te bieden aan de wetenschappelijke expeditie van het oostenrijksche fregat Novara, berigt, bij monde aan den heer Bleeker, dat die expeditie, den dag na de laatste bestuursvergadering, te Batavia was aangekomen; dat haar alle medewerking en ondersteuning is verleend waartoe het genootschap bij magte was; en dat ook de heeren Netscher en Munnich zich beijverd hebben de leden dier expeditie van voorlichting te zijn, ten opzichte van de verzamelingen en de boekerij des genootschaps.

Bij monde van den president wordt aan de kommissie, bestaande uit de heeren Weitzel en Bleeker, alsmede aan de heeren Munnich en Netscher de dank der direktie betuigd, terwijl tevens wordt goedgekeurd het afstaan van eenige duplikaten uit het museum en van twee exemplaren van 's genootschaps werken aan genoemde expeditie, alsmede de aankoop van eenige ethnografische voorwerpen, welke door den heer Munnich, voor rekening des genootschaps, ten behoeve der expeditie heeft plaats gehad.

VI. De president geeft kennis, dat, naar aanleiding van de stemming der direktie op het haar ter lezing rondgezonden voorstel tot benoeming van de HH. B. Ritter von Wüllerstorff d'Urbair, kommandant, en dr. K. Scherzer, dr. G. Frauenfeld en dr. F. Hochstetter, leden der wetenschappelijke kommissie aan boord der Novara, respektievelijk tot honorair lid en korresponderende leden des genootschaps, de diploma's dier benoemingen zijn uitgereikt, terwijl hij voorlezing doet van de des

betrekkelijk door genoemde heeren ingezonden brieven van dankbetuiging.

Aangenomen voor kennisgave.

Ter tafel worden voorts gebragt:

VII. 1. Brief van het lid, den heer W. van Ommeren, gedagteekend Batavia den 20sten mei jl., houdende verzoek om ontslag als lid des genootschaps, wegens voorgenomen vertrek naar Europa.

Is verstaan:

Den naam van den heer van Ommeren van de ledenlijst te roijeren.

2. Brief van den fungerenden 1sten gouvernements sekretaris, gedagteekend 17 junij 1858 no. 1665, van den volgenden inhoud:

„Zoowel door het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen als door de Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indie is herhaaldelijk de hulp van het Gouvernement ingeroepen, om die ligchamen te ontmoet te komen met gelden, die zij tot hun voortdurend bestaan niet ontberen kunnen.

Het Gouvernement heeft immer, zoo veel doenlijk, aan die beroepen op deszelfs welwillendheid gehoor gegeven en ten behoeve van de beide genoemde instellingen reeds zeer aanzienlijke sommen uitgekeerd.

Intusschen houdt de vermeerdering der behoeften gelijken tred met den vooruitgang dier genootschappen; naar mate hunne verzamelingen zich uitbreiden en hunne aanraking met andere diergelijke instellingen toeneemt, worden de eischen grooter, en doet zich vooral eene zeer groote behoefte gevoelen aan lokalen voor vergaderingen, museums, bibliotheken enz.

Het Gouvernement erkent volgaarne de groote verdiensten der meergenoemde genootschappen, waarbij zich later

heeft gevoegd de Nederl. Indische Maatschappij van Nijverheid.

Het Gouvernement blijft dan ook immer bereid, om die lichamen te ondersteunen, maar het wenscht daarbij de eischen der wetenschap en die eener zuinige beschikking over 's lands gelden hand aan hand te doen gaan.

Hiertoe komt in de eerste plaats noodig voor, het teggengaan eener versnippering van krachten.

Het gouvernement vreest, dat de betrokken genootschappen immer met moeilijkheden zullen te kampen hebben, wanneer zij, ieder op zich zelf, afhankelijk blijven van herhaaldelijk vereischt wordende bijdragen van het Gouvernement en van particulieren, ten behoeve van gebouwen, verzamelingen, bezoldigd personeel enz.

Maar ook de gedurige mutatie onder de ingezetenen van Batavia en de uiterste beperktheid van personen, die zich uitsluitend aan de beoefening der wetenschap kunnen wijden, zijn zoo vele oorzaken, die elk genootschap afwislende tijdperken van bloei en stilstand of achteruitgang kunnen en hebben doen ondervinden, te meer naar gelang het aantal genootschappen toeneemt en dus meer personen als leden en bestuurders uit de gemeente moeten worden getrokken.

Zoowel voor den wetenschappelijken bloei der genoemde instellingen als in het belang harer financiële eischen zou de Regering eene vereeniging dier lichamen hoogst wenschelijk achten. Mogten zij tot één ligchaam kunnen worden zamengesmolten, met één gebouw en, naar het voorbeeld van het Koninklijk Instituut van Wetenschappen in Nederland, met verschillende afdeelingen, doch onder ééne hoofdleiding, uitgaande van het Gouvernement, met dien verstande, dat, hoezeer wetenschappelijk onafhankelijk en buiten eenigen invloed, 's Gouvernements belangen evenwel

in de toepassing van alle wetenschappelijk onderzoek en verkregen uitkomsten nimmer werden uit het oog verloren, dan vermeent het Gouvernement, dat zoo wel de wetenschappelijke als de materiele belangen der thans bij afwisseling bloeiende en kwijnende genootschappen zeer zouden worden bevoordeeld.

Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal heeft mij opgedragen uwe direktie uit te noodigen, om, in overleg met de direktien der overige in deze genoemde vereenigingen, uw gevoelen ter zake mede te deelen.

Daar de beschikking op verschillende belangrijke aangelegenheden afhankelijk is van hetgeen in deze zal worden besloten, zoo zal eene spoedige behandeling worden op prijs gesteld."

De f.d. 1° gouvernements Secretaris,

J. W. C. DIEPENHEIM.

Deze brief geeft aanleiding tot eene gedachtenwisseling, bij welke, in algemeene trekken, op de belangrijkheid der daarin onderwerpelijke aangelegenheid wordt gewezen, alsmede op de talrijke bezwaren, welke de verwezenlijking van de denkbeelden der regering ten deze in den weg staan.

Alvorens evenwel de zaak in meer bepaalde overweging te nemen en naar aanleiding van den brief zelven, waarin overleg gewenscht wordt met de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-indië en met de Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid, wordt besloten, aan deze genootschappen te schrijven, dat de direktie, bij monde van eene kommissie van twee leden, uit haar midden te benoemen, met een gelijk getal leden gekommitteerden uit de direktie der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-indie en uit de direktie der Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid, omtrent deze aangelegenheid in overleg wenscht te treden, ten einde die kommissien der

betrekkelijke direktien kunnen dienen van voorlichting en raad.

3. Brief van den fungerenden 1sten gouvernements sekretaris, gedagteekend Batavia den 15den junij 1858 no. 1640, namens het gouvernement weder aanbiedende het nederduitsch en sangimanganitoesch woordenboek, vervaardigd door den heer J. G. F. Riedel te Menado, met verzoek dit werkje in het meeste belang der wetenschap te willen openbaar maken, door middel van 's genootschaps werken.

Is verstaan:

Het bedoelde woordenboek in handen te stellen van den heer Friederich, om het voor de openbaarmaking te bewerken, en daarna in 's genootschaps verhandelingen of tijdschrift te publiceren.

4. Nota van het lid des genootschaps, den heer van Ophujsen, gedagteekend Benkoelen den 28sten april 1858, begeleidende:

Twee in de afdeeling Kroë vervaardigde sirihdoosjes van kralen en 10 pakjes brei- en haakwerk, vervaardigd door meisjes van de fatsoenlijke volksklasse der inlandsche bevolking van de bazar Manna, welke voorwerpen voor het museum des genootschaps ten geschenke worden aangeboden.

Is verstaan:

Onder dankbetuiging de voorwerpen aan te nemen en ze in het museum te plaatsen.

5. Brief van den fungerenden 1sten gouvernements sekretaris van den 4den junij jl. no. 1525, namens het gouvernement en ten geschenke aanbiedende, om daarvan ten meesten nutte voor de wetenschap gebruik te maken, eenige teekeningen, betrekking hebbende op Java en Menado enz., bewaard gebleven onder de papieren, nagelaten door wijlen den natuuronderzoeker L. M. Schwaner.

Is verstaan:

Onder dankbetuiging de teekeningen aan te nemen en eenigen daarvan, van natuurkundigen aard, af te geven tot boven om-

schreven doel aan de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-indie.

6. Brief van het korresponderend lid des genootschaps, den heer Leupe, gedagteekend Hellevoetsluis den 29sten september 1857, onder dankbetuiging aannemende zijne benoeming tot het korresponderend lidmaatschap des genootschaps en tevens aanbiedende een stuk door den stichter des genootschaps Radermacher aan de bewindhebbers der O. I. kompagnie ter kamer van Amsterdam ingezonden, behelzende eenige aanmerkingen over de uitreizen naar Indie, alsmede eenige andere nota's.

Is verstaan:

Bedoelde stukken te stellen in handen der kommissie van redaktie.

Bij deze gelegenheid wordt ter sprake gebracht het nog voorhanden zijn in 's genootschaps verzamelingen van eene mikroskoop en van een' ouden teleskoop, in der tijd den sterrekundige Mohr gediend hebbende tot zijne waarnemingen.

Alhoewel deze werktuigen door deskundigen geoordeeld zijn niet meer bruikbaar of herstelbaar te zijn, wordt bepaald: dat zij voorloopig in 's genootschaps museum bewaard zullen blijven.

7. Gouvernements besluit van den 2den juni 1858 no. 23, waarbij, ten vervolge van art. 2 van het besluit van 22 september 1857 no. 4, de nadere Aanteekeningen omtrent het rijk van Siak Sri Indrapoera van den resident van Pekalongan, gewezen resident van Riouw, F. N. Nieuwenhuijzen, ter beschikking van het genootschap worden gesteld.

Is verstaan:

De Aanteekeningen te stellen in handen der kommissie van redaktie.

8. Eene repliek van den heer von Dewall op eene kritiek van den heer Cohen Stuart, omtrent het door hem vervaardigd wordende maleisch woordenboek enz.

Gesteld in handen der kommissie van redaktie.

9. Een uitvoerig stuk van het lid des genootschaps, den heer P. L. van Bloemen Waanders te Boeieleng, houdende Aanteekeningen omtrent de zeden en gebruiken der balinezen, in het bijzonder van die uit de omstreken van Boeieleng.

Gesteld in handen der kommissie van redaktie.

10. De projekten der huishoudelijke wetten van het genootschap, met de aanteekeningen daarop door verschillende leden der direktie.

Is verstaan:

Met het oog op den brief van het gouvernement hierboven vermeld sub VII § 2, deze projekten voorloopig buiten behandeling te laten.

11. Brief van den fungerenden 1sten gouvernements sekretaris, gedagteekend 26 mei 1858 no. 1432, namens het gouvernement mededeelende, dat de regering voornemens is eene premie uit te loven voor leer- en leesboekjes ten dienste van de inlandsche scholen, geschreven of vertaald in goed, voldoende zuiver maleisch, met uitnoodiging of de direktie zich zal willen belasten met het beoordeelen der naar aanleiding dier uitloving eventueel te vervaardigen werkjes.

De president deelt mede dat op dezen brief reeds den 27sten mei in bevestigenden zin is geantwoord.

Goedgekeurd.

12. Brief van den heer F. Last, gedagteekend 18 juni 1858, berigtende dat zich in den boedel van wijlen den assistent-resident G. J. P. Carlier eene kleine verzameling van hindoesche oudheden in metaal bevindt, welke oudheden ter bezigtiging ter tafel zijn, en in overweging gevende, dat de direktie die voorwerpen, den eigendom der weduwe Carlier, overneme tegen de getaxeerde waarde van f 100.

De voorwerpen allezins belangrijk geacht wordende voor 's genootschaps museum,

Is verstaan:

Den thesaurier tot den aankoop te magtigen, indien de staat van 's genootschaps financiën zulks toelaat.

VIII. De heer Netscher doet de volgende aanbiedingen, mededeelingen en voorstellen.

1. Geschenk van eenige ethnologische voorwerpen van de Zuid- en Oosterafdeeling van Borneo en van Ceram.

In dank aangenomen voor het museum.

2. De heer Zwager, assistent-resident van Koetei, thans te Batavia aanwezig, heeft zich bereid verklaard de ethnologische voorwerpen van Borneo, reeds in 's genootschaps verzamelingen aanwezig, te rangschikken en te katalogiseren.

Is verstaan:

Dit welwillend aanbod van den heer Zwager in dank aan te nemen.

3. De heer Th. Horsfield heeft aan ieder lid der direktie aangeboden een exemplaar zijner kaart van Java, behoorende bij het door hem en den heer R. Brown uitgegeven werk *Plantae Javanicae Rariores*.

De dank der direktie voor deze aanbieding is reeds betuigd door den heer Munnich, als 's genootschaps bibliothekaris.

4. Tot eenen aankoop van eenige indische penningen in Nederland, voor als nog in 's genootschaps kabinet ontbrekende, is eene som van p. m. f 50 benoodigd, welke per wissel zoude kunnen worden overgemaakt.

Is verstaan:

Den thesaurier te magtigen ten deze overeenkomstig de eischen van den stand van 's genootschaps financiën te handelen.

5. Geschenk aan de boekerij van een Naamregister van Nederlandsch-indië van het jaar 1808.

Eene verzameling van dergelijke registers van vroegere jaren zou voor 's genootschaps boekerij wenschelijk zijn en aangezien ter Algemeene sekretarie nog exemplaren in voorraad zijn van dergelijke Naamregisters van de vorige eeuw, zou waarschijnlijk, op

daartoe gedane aanvraag, een exemplaar daarvan aan het genootschap kunnen worden verstrekt.

Is verstaan:

Dienovereenkomstig een voorstel aan het gouvernement te doen.

6. In een der laatste nummers van het tijdschrift des genootschaps is opgenomen eene ethnologische beschrijving van de zuidelijke distrikten van het regentschap Tji-andjoer, opgemaakt door den kontroleur Hoogeveen en door het gouvernement aan het genootschap ter openbaarmaking afgestaan.

De vraag wordt geopperd of dergelijke monografien niet zouden kunnen worden uitgelokt van de meest verschillende gedeelten van Java, door aan de controleurs der verschillende afdelingen te rigten eene cirkulaire, de strekking hebbende om tot het opmaken van dergelijke beschrijvingen aan te moedigen.

Is na gedachtenwisseling verstaan:

Dat deze wijze van uitnoodiging eigenaardige bezwaren in zou hebben, en het voorgestelde doel niet zou doen bereiken, doch dat het wenschelijk voorkomt, even als zulks vroeger door het genootschap geschiedde, van tijd tot tijd de aandacht openbaar te vestigen op meerdere punten, tot de ethnologie, statistiek, archaeologie en linguïstiek van den indischen archipel betrekking hebbende, waaromtrent de wetenschap gegevene of nadere kennis verlangt.

IX. Wordt voorts nog besloten:

Der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-indie mededeeling te doen van het aantal exemplaren van het Natuurkundig Tijdschrift voor Nederlandsch-indie, hetwelk door het genootschap, tegen den overeengekomen prijs, gewenscht wordt, ten behoeve van diegenen zijner leden, welke dat tijdschrift op de gewone wijze wenschen te blijven ontvangen,

De directeur sekretaris,

BLEEKER.

AANTEKENINGEN

OMTRENT DE

ZEDEN EN GEBRUIKEN DER BALINEZEN,

INZONDERHEID DIE VAN

BOELELENG.

DOOR

P. L. VAN BLOEMEN WAANDERS,

Assistent-resident aldaar.

VOORWOORD.

Met eenigen grond vrees ik dat men zeggen zal, er sommige details in deze aantekeningen voorkomen, die voor het publiek niet de minste waarde hebben en dus zeer geschikt achterwege hadden kunnen blijven. Ter mijner versooning zij echter opgemerkt, dat verre weg de meeste der in behandeling genomen onderwerpen behooren tot een rapport, in mei 1856 der

regering aangeboden en het, naar mijne meening, voor haar niet onbelangrijk konde zijn, onder meer andere, bij voorbeeld te weten in welke handen de teugels van het bestuur zich bevonden enz. Zoo als ik die nota toenmaals inzond, geef ik haar zonder beduidende vermindering thans terug, met bijvoeging slechts van die zaken, welke mij nader bekend werden en belangrijk genoeg toeschenen om openbaar gemaakt te worden.

Ook kan het bevreemden dat ik in den loop dezer aanteeeningen met geen enkel woord gewag maak van de taal en het schrift der Balinezen. De redenen welke mij tot de niet vermelding daarvan noopten, zijn de twee volgende:

1^e. Dewijl dit onderwerp bereids is behandeld geworden door den heer Friederich in zijn Voorloopig verslag over Bali (Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen deel XXII), en

2^e. Omdat ik mij reeds sedert eenen geruimen tijd onledig houd met de zamenstelling eener Balische vocabulaire, die, naar ik hoop, bij derzelve voltoojing en nadat ze het licht zal mogen hebben aanschouwd, in staat zal zijn meer klaarheid over gedaante, herkomst, zamenstelling, verwantschap met andere indische talen enz. enz. te verspreiden, dan die welke men in eene wijdloopige doch onvoldoende verhandeling daarover vermag te geven.

Ik zou hier niets meer bij te voegen hebben, ware het niet dat ik, van mijne zwakheid bewust, mij verpligt acht voor taal en stijl de welwillendheid en toegevendheid in te roepen van hen die mijn opstel wel zullen willen inzien; wat aan beiden evenwel ontbreekt, zal, ik vlei mij, door de juiste en waarachtige voorstelling der behandelde onderwerpen eenigzins vergoed worden.

I. BESTUUR.

Even als zulks met de overige acht Balische rijkjes het geval is, staat ook Boeeleng onder het bestuur van eenen vorst, die met eene vrij willekeurige en, in sommige gevallen, onbegrensde magt bekleed is.

Hij wordt in zijn gezag bijgestaan door een zeker aantal poenggawa's (rijks grooten), die ieder over een onbepaald getal huisgezinnen, in verschillende desa's of gehuchten verspreid, het gezag uitoefenen.

Deze poenggawa's, te Boeeleng meer bekend onder den kollektieven naam van pambekel-gedé, kiezen zich eenige lieden, die zij het geschiktst daartoe achten, en belasten deze met de uitoefening van het direkt gezag over kleine gedeelten hunner onderhoorigen.

Deze hoofden, klijan-tèmpèk genoemd, worden op hunne beurt bijgestaan door zoogenaamde djoeroeharah's en pangliman's, welke hoofdzakelijk dienen, om de bevelen van hooger hand op den kleinen man over te brengen.

Behalve de reeds genoemde personen hebben nog deel aan het bestuur een aanzienlijk getal sedahans (ontvangers van direkte belasting); de klijans soebak, belast met het toezicht over en de regelmatige verdeling van het water voor de rijstvelden; de pamangkoe's (tempelwachters); de klijans desa en de onder de bevelen van deze laatsten staande kabajans, pasèks en mandesa's of bandesa's, die de gezamenlijke bevolking tot den arbeid oproepen, zoodra er herstellingen, verbeteringen of vernieuwingen aan de djero'n dewa (godshuizen) te bewerkstelligen zijn.

Sedert goesti Pandji Sakti, herkomstig uit de desa Blahbatoo in Gijanjar, die zeven generatien geleden leefde en als eerste onafhankelijke vorst van Boeeleng wordt opgegeven, is dit landschap altijd door wesija's geregeerd geworden.

Het koningschap is erfelijk in de familie; dit is van toepassing in al de rijken van Bali.

De oudste zoon uit een wettig huwelijk, d. i. geboren uit eene moeder van de wesija-kaste, is in den regel de vermoedelijke troonsopvolger. Men is nogtans niet verplicht zich stipt daaraan te houden, en meermalen moet het gebeurd zijn, dat de regerende vorst, bij zijn leven, met voorbijgang van regt van eerstgeboorte, dien zoon bestemde, om hem na zijnen dood in het bestuur op te volgen, welke hem het liefst was en naar zijne meening de meeste geschiktheid bezat om die hooge waardigheid te bekleeden.

De regerende vorst vermag ook zijnen oudsten zoon, zelfs bij mindere bekwaamheid, tot zijnen opvolger bestemmen en de uitvoerende magt aan diens jongeren, doch meer schranderen broeder in handen geven. Deze laatste regeert alsdan in naam van den vorst en wordt mantja-nagara (rijksbestierder) geheeten.

Sterft de vorst zonder *wettig* mannelijk oir na te laten, dan wordt een zijner onechte zonen of, bij mangel van dien, zijn naaste bloedverwant of diens zoon verkozen. Bij geheele ontstentenis van mannelijke nakomelingen en bloedverwanten, tot den derden graad ingesloten, kan de weduwe, dochter of naaste bloedverwante uitgeroepen worden.

In dat geval wordt dezelfde volgorde in acht genomen als voor de mannelijke nakomelingen en bloedverwanten is bepaald.

Bij minderjarigheid van den vorst, wordt hij onder voogdij-schap gesteld of van zijne moeder of van een ander geschikt persoon, daartoe door de gezamenlijke poenggawa's en padanda's (priesters) uit de rijks-grooten te kiezen, die alsdan namens den vorst regeert.

De vorst wordt beschouwd meerderjarig te zijn zoodra zijne tanden zijn afgevijld, hetwelk gewoonlijk op 16 à 17 jarigen ouderdom plaats heeft.

De vorst heeft het regt over leven en dood.

Hij verklaart oorlog en sluit vrede en overeenkomsten van verschillenden aard, in overleg met de landsgrooten.

Een der poenggawa's, die het vertrouwen van den vorst verworven heeft, is in den regel belast met het dagelijksch beheer van zaken en de tenuitvoerlegging van 's vorsten wil.

De inkomsten van den vorst worden uit verschillende bronnen geput en zullen nader opgegeven worden.

De poenggawa's of pambekels gedé, die, zoo als gezegd is, over de onderdeelen des rijks gesteld zijn, kunnen uit de vier verschillende kasten gekozen worden.

Zij worden door de bevolking, onder goedkeuring van den vorst, aangesteld en door haar afgezet.

In sommige gevallen verleent de vorst ook de betrekking van pambekel-gedé aan enkelen zijner gunstelingen, zonder de betrokken bevolking daarin te kennen of haar te hooren. Munt zoodanig persoon echter niet in verstand en geestkracht boven zijne ondergeschikten uit, dan blijft hij, in den regel, niet lang in het genot zijner betrekking en wordt weldra door een ander verdrongen.

De poenggawa behartigt de belangen zijner onderhoorigen, zoo wel bij den vorst als bij gerezen schillen binnen of buiten zijn ressort.

Iedere voorkomende zaak kan door hem uitgewezen of in der minne geschikt worden.

Met toestemming van den vorst vermag hij zelfs moordzaken behandelen en doodvonnissen vellen.

Het staat partijen nochtans vrij een beroep op den vorst te doen.

De poenggawa's zijn verplicht eenmaal 's maands, dat is op boeda-klijon, in eene der raadzalen van het vorstelijk paleis bijeen te komen en, onder voorzitterschap van den vorst, over de belangen en andere aangelegenheden des lands te beraad-

slagen, en die werkzaamheden onderling te verdeelen, welke aan de vorstelijke woning of andere publieke gebouwen en werken dienen ten uitvoer gelegd te worden.

Het is hun vergund, op iederen oogenblik van den dag, in het belang van land en volk, een onderhoud met den vorst te erlangen.

Zij hebben hunne inkomsten uit de landrenten, boeten en belastingen op hanengevechten en andere dobbelspelen.

De klijan-tèmpèk wordt door den poenggawa aangesteld.

Hij is hoofd eener desa of wel van een gedeelte daarvan.

De hem ondergeschikte bevolking is hem gehoorzaamheid verschuldigd.

Met uitzondering van moordzaken, heeft hij de bevoegdheid alle voorgebragt wordende geschillen en misdrijven te onderzoeken en daarin uitspraak te doen. Partijen komen in hooger beroep voor den pambekel-gedé.

De klijan-tèmpèk heeft geen vaste inkomsten en het wordt aan de diskretie van den poenggawa overgelaten hem een willekeurig gedeelte der landrenten af te staan. Ook legt hij zijnen onderhoorigen, wegens nalatigheid als anderzins, wel eens geringe boeten op.

De djoerocharah's en panglimans worden, onder goedkeuring van den poenggawa, door den klijan-tèmpèk benoemd. Zij zijn de handlangers van het desahoofd, hebben geene inkomsten hoe ook genaamd, en zijn alleen van heerendiensten vrij.

De sedahans en hunne ondergeschikten, welke in de verschillende desa's verspreid zijn, staan onder de onmiddellijke bevelen van den op de hoofdplaats Boeileleng gevestigden sedahan-agoeng (ontvanger generaal). Buiten hem of den vorst kan zich niemand eenig gezag over die lieden, die tot zijne dienst behooren, aanmatigen.

De sedahans innen de landrenten en hebben het toezigt over de velden; de klijans soebak over het water en de waterleidingen.

Al deze lieden hebben hunne inkomsten uit de landrenten.

In iedere desa, hoe nietig en klein die ook wezen moge, vindt men minstens één roemah-dewa, bestemd om de gebeden en offeranden der desabewoners te ontvangen. Zoodanig godshuis wordt bewaakt door eenen mangkoe of tempelwachter. Bij benoedigde herstellingen als anderzins geeft de mangkoe daarvan kennis aan den klijan-desa. Deze gelast den paseks, bandesa's en kabajans de gezamenlijke desabewoners op te roepen en de vereischte werkzaamheden te doen uitvoeren.

Bij overlijden wordt de mangkoe meestal òf door zijne weduwe òf door een zijner kinderen opgevolgd; waaruit volgt dat deze bediening, op slechts weinige uitzonderingen na, in dezelfde familie blijft.

Eenige der voornaamste mangkoe's krijgen bij hunne benoeming een stuk sawahgrond, ter grootte van 2 tenah's zaapadi, van den vorst, voor hun leven, in vruchtgebruik. Overigens hebben zij hunne inkomsten uit de landrenten en erlangen al de offeranden, welke door de bevolking den goden als huldeblijk aangeboden en in de roemah-dewa nedergezet worden.

De klijans desa, die eene gewigtige plaats in het bestuur bekleeden, zijn almede aan de roemah-dewa geattacheerd en erlangen een klein gedeelte der landrenten, offeranden en belasting op de hanengevechten, die ieder jaar nabij de roemah-dewa gegeven worden.

De kabajans, bandesa's en paseks hebben, buiten hunne bemoeienis met de roemah-dewa en de oproeping der desabewoners, met het bestuur niets gemeens, zijn van alle verpligte diensten vrij en hebben hunne inkomsten uit een gedeelte van de opbrengst der hanenvechterijen en andere dobbelspelen, die ten voordeele der roemah-dewa ieder jaar plaats hebben.

II. DE NAMEN VAN DEN VORST EN POENGGAWA'S.
 VERDEELING VAN HET RIJK IN ONDER-
 DEELEN EN DESA'S.

Het landschap Boeieleng wordt geregeerd door den vorst Goesti Hang Loerah K'toet Dj'lantik.

Wegens zijne jeugd stond deze vorst een geruimen tijd onder voogdijschap van zijnen ziekelijken en weinig geestkracht bezittenden vader Goesti Poetoe Kebon.

Eenige maanden geleden heeft deze voogdijschap evenwel opgehouden en zijn de teugels van het zeer wankelend bestuur door hem, uit handen zijns vaders, overgenomen.

De onderdeelen des rijks worden, op dit oogenblik, door de ondervolgende poenggawa's of pambekels gedé beheerd, als:

Nenga Rahoes van Pengastoelan.

Ida Made Rahi van Bandjar.

Ida Bagoes Pagoelingan van Dèn Tjarik.

Goesti Made Rahi van Pandji.

Njoman Gempol van Bandjar Djawa.

K'toet Hanjaran van Bandjar Pagoejangan.

K'toet Liarta van Boeieleng.

Goesti K'toet Rahi van Padang Boelija.

Hi Moesa van Pagajaman.

Goesti Bagoes Dj'lantik van Boeieleng.

Gedé Danggin van Soedadji.

Goesti Madé Dahoe van Boengkoelan.

Hi Dahoe van idem.

Dewa Poetra van idem.

Goesti Njoman Gedé van idem.

Goesti Tangeb van idem.

Pan Njoman Gedé van idem.

Madé Tembahoe van Koeboe Tambahan.

Madé Rahi van idem.
 Pan Sijarni van Sinaboen.
 Goesti K'toet Mendala van Bon Dalem.
 Hi Gedé Nida van Tédjakoela.
 Ida Poetoe Boeroehan van idem.
 Hi Sri Kari van idem.
 Hi Sri Nadi van idem en
 Hi Noe Rahi van Panoektoekan.

Alzoo zien wij, dat het landschap in niet minder dan 26 onderdeelen is gesplitst, waarover een even groot getal beheerschers gesteld is.

Het is er echter ver van af, dat deze verdeeling bestendig zoo blijft en aan geene verandering onderhevig zoude zijn.

Die verdeeling is geheel afhankelijk van de grillen en lumen dezer zoo wispelturige bevolking.

Ofschoon eene geregelde indeeling van het rijk in regentschappen of distrikten, zoo als men die thans nog in Tabanan, Gijanmar en andere Balische rijkjes vindt, ook in Boeieleng moet bestaan hebben, is daarvan evenwel geen spoor meer terug te vinden en heeft deze bevolking zich, reeds sinds onheugelijke tijden, uit die voor haar al te knellende banden wettens los te wringen, om daarvoor in de plaats te stellen eene orde van zaken, zoo verward en met ieder beginsel van bestuur in tegenspraak, dat men den draad daarvan nauwelijks weet te vatten en niet dan met de uiterste inspanning uit dien doolhof kan geraken.

En toch, niettegenstaande deze verregaande beginselloosheid van het staatsgezag, mag het waarlijk verwondering baren, dat, in betrekkelijken zin, het Boeielengsche bestuur nog zoo goed werkt en er niet meer ongeregeldheden en misdrijven plaats hebben dan zulks thans het geval is.

Het streven naar onafhankelijkheid gaat bij de Boeielengers

zoo ver, dat bijna een ieder meent zijnen eigen poenggawa te kunnen kiezen. Iedere desa, en zelfs gedeelten daarvan, matigen zich die regten aan en kiezen zich poenggawa's naar hunnen smaak, om die weder te ontslaan zoodra ze hen moede zijn; hieruit volgt van zelf dat het getal poenggawa's onbegrensd is, en, indien tegen deze verregaande willekeur door den vorst niet eenigzins gewaakt werd, zou men eindelijk op 20 huisgezinnen één poenggawa kunnen tellen, of wel omgekeerd de keuze der bevolking zich slechts tot drie à vier poenggawa's bepalen.

Er zijn desa's die verscheidene pambekels gedé tellen. Zoo heeft Boengkoelan niet minder dan zes, Tédjakoela vier poenggawa's, wier magt, over dat gedeelte der bevolking wat zich onder hun bestuur heeft gesteld, voor allen van gelijke uitgebreidheid is, en die, ofschoon tot dezelfde desa behoorende, niets hoegenaamd met elkander uitstaande hebben, en alleen aan den vorst en hunne direkte onderhoorigen verantwoordelijk voor hunne daden zijn. Behalve dit tal van poenggawa's in eene en dezelfde desa kiest zich nu nog ieder dezer hoofden minstens een klijan-tèmpèk en een aanzienlijk getal van djoe-rocharahs, panglimans en pamidji's.

Over het algemeen zijn de poenggawa's zeer naijverig op elkanders magt en aanzien; listen noch kuiperijen worden door hen onbeproefd gelaten, ten einde elkander zoo veel mogelijk te schaden en de bevolking tegen hen optezetten; het behoeft geen verder betoog dat dusdanige laakbare handelingen in ruime mate bijdragen om de ordeloosheid, zoo mogelijk, nog te vermeerderen.

De bevolking, waarover de reeds genoemde 26 poenggawa's met het gezag bekleed zijn, zijn in de ondervolgende 123 desa's en gehuchten verspreid:

1 Pengastoelan.	34 Kali Boekboek.
2 Hoema Hanjar.	35 Banjoe-halit.
3 Kalang Hanjar.	36 Tjelok-boeloe.
4 Kali Sada.	37 Tjinelom.
5 Boeboenan.	38 Bandjar Djawa.
6 Soelanjar.	39 Selat.
7 Tegal-lenga.	40 Galiran.
8 Bandjar Hambengan.	41 Pamaron.
9 Kali Hanget.	42 Poh.
10 Tiga Wasa.	43 Penglatan.
11 Tjempaga.	44 Djineng-dalem.
12 Sida Tapa.	45 Banjoe-ning.
13 Goblek.	46 Kajoe-poetih-malaka.
14 Hoendoek.	47 Sinelon.
15 Banjoe Hatis.	48 Pabejan (Boeleleng).
16 Djo Hanjar.	49 Pegajaman.
17 Ring-dikit.	50 Pagoejangan.
18 Tangga Wesija.	51 Roenoe.
19 Patemoen.	52 Padang-klng.
20 Majong.	53 Petandakan.
21 Boesong Bijoe.	54 Hala Sangker.
22 Kekeran.	55 Pegadoengan.
23 Kala-paksa.	56 Bandjar-hasem.
24 Sepang.	57 " tega.
25 Pedawa.	58 Tinga-tinga.
26 Pelapahan.	59 Bakong.
27 Koetoel.	60 Sangket.
28 Telaga.	61 Hambenggan.
29 Dèn Tjarik.	62 Boeleleng (hoofdplaats).
30 Pandji.	63 Bandjar-tegal.
31 Hantoran.	64 Banjoe-mala.
32 Toekad Moengga.	65 Bratan.
33 Tegal-linggah.	66 Padang Boelija.

67	Gidgid.	95	Klamp'wak.
68	Poemahan.	96	Depa.
69	Batoe-dingding.	97	Tangkid.
70	Taman.	98	Tamblang.
71	Naga Sepa.	99	Bila.
72	Bantang Banoema.	100	Bongkala.
73	Pagadoenggan.	101	Menjali.
74	Hatijasa.	102	Djaga Raga.
75	Tamblang.	103	Boengkoelan.
76	Long Sega.	104	Koeboek'lod.
77	Penaroekan.	105	Koeboe-tambahan.
78	Krobokan.	106	Boelijan.
79	Koeboe Penaroengan.	107	Sani.
80	Sinaboen.	108	Boekti.
81	Klontjing.	109	Bon Dalem.
82	Silang-djana.	110	Bangka.
83	Soedadji.	111	Djoelah.
84	Sangsit.	112	Sembiran.
85	Pabejan (Sangsit).	113	Madènan.
86	Soehoek.	114	Kadoewoeran.
87	Bebetin.	115	Gentoeh.
88	Lemboekih.	116	Tédjakoela.
89	Galoengan.	117	Sangan. Boeh.
90	Pakistan.	118	Panoektoekan.
91	Sawahan.	119	Les.
92	Toendjoeng.	120	Sambirèntèng.
93	Klandis.	121	Gretek.
94	Bon Tijing.	122	Ngis.
		123	Tembok.

III. DESABESTUUR.

Zooals ik boven reeds met een paar woorden aantoonde is de inrigting van het Boelengsche bestuur welligt eenig in

hare soort en valt het uiterst moeilijk eene juiste verklaring daarvan te geven.

Even min als er eene geregelde verdeeling van het rijk in regentschappen of distrikten gevonden wordt, even zoo min bestaat hier ook een geordend dorpsbestuur, gelijk men dat elders, zelfs in de meest onbeschaafde landen, terug vindt. Immers het zijn niet de desa's of de gezamenlijke inwoners daarvan welke zich een hoofd kiezen, doch de afzonderlijke individuen.

De weinige eensgezindheid, die tusschen de dorpsbewoners in den regel bestaat, doet telkens den band verbreken, zoo noodzakelijk om orde en rust te bewaren. Twintig, ja zelfs vijftien huisgezinnen eener desa scheuren zich, om eene nietigheid, van het overige gedeelte los en stellen zich onder de bevelen van eenen poenggawa, wiens woning welligt uren ver van de hunnen verwijderd is. Zelfs bij verhuizing naar eene vreemde desa zijn zij niet verplicht zich aan het gezag van den pambekel, alwaar zij hun nieuw verblijf vestigen, te onderwerpen. Zoo woont onder anderen in Bandjar Djawa een huisgezin in vroegere jaren van Pengastoelan derwaarts verhuisd, hetwelk desniettemin blijft behooren tot de onderhoorigen van den pambekel van laatstgemelde desa, 13 palen ten westen van Bandjar Djawa gelegen.

Een ander huisgezin in Bandjar Djawa behoort aan den pambekel-gedé Daging van Soedadji, 8 palen van Bandjar Djawa woonachtig.

Alhoewel er nu ook vele desa's gevonden worden die slechts een poenggawa hebben, zoo mag daaruit volstrekt niet worden afgeleid dat er wel, even als elders, eenige regelmaat in het dorpsbestuur bestaat, vermits, gelijk ik daar even zeide, er niet veel toe behoort om ook in die desa's het bestuur in onderscheidene handen te zien overgaan.

Vraagt men een Boeलेngsch hoofd naar de hoegrootheid zijner magt, dan zal hij nimmer spreken van het aantal desa's,

die hij onder zich heeft, doch steeds gewagen van het getal dienstpligtigen, die hem gehoorzamen.

Hoe het ook zij, er is geene desa in het gansche rijk of minstens bevindt zich daarin één huisgezin dat alle gezag aan den poenggawa ontzegt en tot het gebied van den sedahan-agoeng of eenig ander persoon behoort.

De poenggawa's stellen over iedere desa een of meer klijans tèmpek aan, welke met het onmiddelijk gezag over dat gedeelte wat hun is toevertrouwd belast zijn.

Deze lieden, welke men in zekeren zin dorps hoofden zoude kunnen noemen, zorgen voor de handhaving der politie binnen hun ressort, voeren de bevelen uit van de boven hen gestelde poenggawa's en worden in de uitoefening van hun gezag bijgestaan door de reeds genoemde djoeroeharaha's en panglimans.

Behalve het overgrootste getal klijans tèmpek, djoeroeharaha's en panglimans, stellen de poenggawa's nog een zeker getal huisgezinnen in iedere desa vrij van heerendiensten. Deze lieden staan alsdan geheel ter beschikking van den poenggawa en worden pamidji genoemd.

Door het grootste misbruik, hetwelk de hoofden ten dezen aanzien van hunne magt maakten, werd er, tijdens het bestuur van den vorst Goesti Ngoerah Made Karang-aseem, bepaald, dat de poenggawa's, op de 100 huisgezinnen, niet meer dan 5 pamidji's mogten hebben.

Eene omstandigheid welke almede met ieder denkbeeld van orde in strijd is, is die, dat personen, tot de drie geprivilegeerde kasten behoorende en wonende in eene desa alwaar een poenggawa van eene lagere kaste het bestuur voert, niet verplicht zijn zich aan de bevelen en verordeningen van zoodanig hoofd te onderwerpen en aan niemand rekening hunner daden en handelingen verschuldigd zijn, dan aan den vorst zelve.

In overoude tijden heeft men reeds begrepen, dat eene dus-

danige inrigting van staat onbestaanbaar was met een goeden en geregelden loop van zaken.

Men was er daarom op bedacht naar een middel uit te zien, dat de bewoners van dezelfde desa, hoe heterogeen derzelver bestanddeelen ook mogten zijn, meer tot elkander brengen en den eenen geheel afhankelijk van den anderen maken zoude.

Ten gevolge van dien is eene inrigting ontstaan (die men overigens in al de andere rijken van Bali terugvindt), welke ik thans zal trachten uiteen te zetten, naardien zij met het tegenwoordige onderwerp in naauw verband staat.

In ieder dorp, zelfs in die welke niet meer dan 7 à 8 huisgezinnen bevatten, vindt men eene vereeniging onder den naam van sekahan. Zoodanige vereeniging bestaat daarin, dat eenige personen met elkander overeenkomen eene zekere som geld bijeen te leggen en dit verzamelde kapitaal of in deszelfs geheel of bij gedeelten op interest te zetten. Een der leden dier vereeniging wordt gekozen om de uitstaande gelden te administreren. Dezen noemt men penjarikan-seka.

Als schadeloosstelling voor zijne moeite wordt hem een dubbel aandeel uit de winsten toegelegd.

De een mag niet meer of minder bijdragen dan de ander; ook mag hij later eenige door hem bespaarde penningen niet meer aan het kapitaal toevoegen, ten ware ook de overige aandeelhebbers eene gelijke som aan dat kapitaal wenschen bijdragen.

Zoo lang het gezelschap niet wordt ontbonden, kan men zijn kapitaal niet terug vorderen.

De standvastige interest is 60 percent 's jaars.

Eenmaal 'sjaars en wel op galoengan (nieuwjaar) worden de renten aan de aandeelhebbers uitgekeerd.

De renten worden bij de maand gerekend en betaald, als wanneer die door den administrateur bij de hoofdsom (hina) opgenomen en andermaal op interest gezet worden.

Gebrek aan administratieve kennis is oorzaak dat de penjarikan er tegen opziet, dat afzonderlijke leden hun kapitaal door nieuwe bijdragen vermeerderen; eene dusdanige ingewikkelde rekening zoude zijne krachten te boven gaan. Van daar dat deze inrigtingen nimmer van eenigen omvang kunnen worden en het bijeengebragte kapitaal met de daarop gevallen interessen bij het einde van het jaar zelden eene som van *f* 120 tot *f* 150 te boven gaat.

Eenmaal 's maands, gewoonlijk op boeda-klijon, zijn al de aandeelhebbers verplicht te vergaderen (sangkepan), ten einde de administratie van den penjarikan na te zien en van dezen te vernemen, wat gedurende den loop der maand ten voordeele van het fonds is verrigt.

Zij die, zonder daarvoor gewigtige redenen te hebben, niet op de vergaderplaats verschijnen, betalen eene boete van 30 kepengs, die ten voordeele van het fonds wordt gebragt.

Ieder aandeelhebber is, op zijne beurt, verplicht de vergaderplaats te reinigen en te zorgen dat het gezelschap van de noodige ververschingen, als kwee-kwee, sirih, eene menigte van bloemen, een paar kruiken met drinkwater enz., worde voorzien. De nalatige verbeurt eene boete van 125 kepengs mede ten voordeele van het fonds komende.

De aandeelhouders hebben bij te doene leeningen de voorkeur boven vreemden. Zoo lang de interessen behoorlijk worden voldaan, kunnen de uitgezette gelden niet teruggeëischt worden, tenzij men het gezelschap wilde ontbinden.

Geene gelden worden uitgezet dan onder afgifte, door den leener, van een onderpand, hetwelk minstens de dubbele waarde van de op te nemen gelden bezit.

Deze panden neemt de penjarikan in bewaring.

Gebeurt het dat de eigenaar van het pand later in gebreke blijft te betalen, dan wel zijn pand te lossen, dan wordt zoodanig pand ten behoeve van het fonds verkocht.

Tot zoo ver de inrigting en grondslagen eener sekahan. Deze vereenigingen zijn echter velen en velerlei; den voornaamste daarvan zullen hier eene plaats ingeruimd worden. Die waarover ik hoofdzakelijk wensch te spreken is de zoogenaamde sekahan-bandjar.

Alle desabewoners, onverschillig tot welke kaste zij behooren en onverschillig of zij de bevelen van denzelfden poenggawa ontvangen dan wel tot verscheidene hoofden behooren, zijn verplicht aan de sekahan-bandjar deel te nemen. Bij weigering wordt hun een langer verblijf in de desa hunner inwooning ontzegd en kunnen zij, noch een der hunnen, na hunnen dood op het kerkhof dier desa begraven of verbrand worden.

In eene kleine desa is slechts eene seka-bandjar. Is de desa evenwel van eenige uitgebreidheid, dan is men verplicht, ten einde den penjarikan in zijn' moeilijken arbeid te ontmoet te komen, meer dan eene vereeniging daar te stellen, welke ieder een penjarikan, ook wel klijan-bandjar (wijkmeester) genoemd, aan hun hoofd hebben.

De gezamenlijke klijans bandjar staan onder toezigt van den aan de roemah-dewa geattacheerden klijan-desa, over wien ik bereids hiervoren sprak.

In groote desa's, zoo als Boeileleng met Bandjar Djawa en anderen, hebben die vereenigingen wijksgewijze plaats, en zijn, gelijk ik zeide, geheel en al onafhankelijk van de staatkundige indeeling, waartoe de verschillende leden der seka overigens behooren.

Ieder lid der vereeniging onderwerpt zich bij zijne toetreding stilzwijgend aan al de verordeningen, die van den klijan-bandjar mogten uitgaan. Hij is verplicht zijne medeleden behulpzaam te zijn, bij gelegenheid van door dezelve te geven feesten, of het verrigten van andere werkzaamheden, die eenigen arbeid en inspanning vereischen.

Ook rust de verpligting op hem, om deel te nemen aan alle

werkzaamheden van algemeen belang, indien zulks door den klijan-bandjar mogt gevorderd worden.

Kleine geschillen tusschen de leden der sekahan onderling worden door den penjarikan in der minne geschikt, of, zijn er kleine boeten op te leggen, dan komen die ten voordeele van het fonds.

Nademaal nu, zoo als wij hiervoren zagen, het gebeuren kan dat in eene en dezelfde desa zelfs tot tien poenggawa's het gezag uitoefenen, en deze verscheidenheid van hoofden zeer dikwijls groote hinderpalen in den weg stelt, om werken van eenig belang door de gezamenlijke desabewoners ten uitvoer te doen leggen, zoo wendt de vorst zich in dergelijke gevallen niet tot die poenggawa's, doch doet eenvoudig den klijan-desa, welke aan het hoofd der gezamenlijke sekahans bandjar staat, ontbieden en gelast dezen de bevolking d. i. de "wang-bandjar" het verlangde werk te doen uitvoeren.

Na de seka-bandjar, die op den gang van zaken zulk eenen gewigtigen invloed uitoefent, verdienen nog vermeld te worden

de seka-poenggawa.

" seka-sedahan.

" seka-djongkok.

" seka-manji.

" seka-desa.

" seka-soebak.

" seka-djaring en

" seka-gegamelan.

Over iedere dezer seka's zal ik later kortelijk spreken.

IV. BEVOLKING EN KASTENVERDEELING.

Zoo als bereids door menigen schrijver is aangegeven, bestaat het grootste gedeelte der hedendaagsche Balinesche bevolking uit uitgeweken Javanen. Deze groote volksverhuizing had voor-

namelijk plaats, toen, omstreeks vier en eene halve eeuw geleden, het op Java gevestigde hindoëisme voor de leer van Mohammad moest wijken en Madjapahit, de zetel van vorsten en grooten, te niet ging.

De oorspronkelijke bevolking van Bali was te schaars over het eiland verspreid, te dom en te zwak, om zich met kracht tegen de indringing dezer vreemdelingen te kunnen verzetten. Door de Javasche veldheeren Arija Damar en Gadja Mada werden zij geslagen en ten onder gebragt, terwijl zij zich, in vervolg van tijd, dermate met hunne overscheerschers hebben vermengd, dat de tegenwoordige Balinezen zich schier allen van Java afkomstig beschouwen.

Volgens ingewonnen berigten zou de bevolking van de Bolengsche bergdesa's Sembiran in het oosten, Tjempaga en Sida-tapa in het westelijk gedeelte, tot de oorspronkelijke Balische bevolking behooren.

Zulks verdient evenwel nadere bevestiging, vermits, vraagt men dien lieden zelve naar hunne afkomst, zij, met evenveel opgeblazenheid als ieder ander, zich „orang Madjapahit” noemen.

Hetgeen voor hunne Balische herkomst zou kunnen pleiten, is de omstandigheid, dat zij het verhevene der brahmanenkaste verwerpen, en, bij sterfgevallen als anderzins, zelden de hulp der priesters inroepen.

De Balische bevolking wordt, overeenkomstig hare godsdienst, verdeeld in de vier ondervolgende hoofdkasten, in het Bali-neesch „tjatoer-djalma” genoemd, als:

1e kaste: brahmana.

2e „ satrija.

3e „ wesija en

4e „ soedra.

De eerste of brahmanakaste, ook wel priesterkaste genoemd, stamt af van den brahmaan Batara Doewi Djendra, bijgenaamd Padanda Bahoe Rahoe. Hij kwam met zijn gezin van Blang-

bangan (op Java), landde te Pengambengan, in het landschap Djembrana, en toog, na vele wonderwerken in gemeld landschap verrigt en de bevolking welligt tot zijne leer overgehaald te hebben, naar Gelgel, het toenmalige verblijf van den Dewa-agoeng, oppervorst van Bali. De Dewa-agoeng liet hem eene woning bouwen, ter plaatse waar nu de poeri van Gijanjar staat. Deze woning noemde men „grija-hanjar” „nieuw huis”, welke naam later in Gijanjar verbasterd is.

Bahoe Rahoech had vijf vrouwen; de eerste in rang was eene brahmana-brahmani, de tweede eene brahmani-boeda, de derde eene dewa-ajoe (satrija), de vierde eene vrouw van het geslacht bandesa (wesija), en de vijfde eene slavin der laatstgenoemde.

Bij al zijne vrouwen verwekte hij kinderen, die in de vijf bestaande afdeelingen der thans levende brahmanen gesplitst worden:

Kamenoeh,

Manohaba,

Keniten,

Mas en

Pitapan of Kajoe-soenija.

Het grootste gedeelte der Boeclengsche brahmanen behoort tot de eerste afdeeling; zij zijn zeer trotsch op hunne geboorte en zullen zelden of nooit hunne dochters uithuwelijken aan brahmanen tot de andere afdeelingen behoorende.

De brahmanen beschouwen zich als ver verheven boven de drie overige kasten, en dewijl het meer dan waarschijnlijk is dat de wetboeken door hen zijn zamengesteld, hebben zij, vooral op het stuk van regtspleging, voorregten en straffen voor hunne kaste bedongen, die buiten alle verhouding staan tot die voor de overige kasten vastgesteld.

Tusschen iedere der vier kasten bestaat een afgrond, die peilloos en ten eenen male onoverkomelijk is. Ware het nogtans mogelijk, dan voorzeker zou de kloof, die de brahmanakaste van de satrija en overigen scheidt, nog oneindig dieper wezen dan

die, welke tusschen de andere kasten onderling bestaat. Immers eene vrouw uit de eerste kaste, die zich zoodanig vergeet dat zij voor eenen man uit eene der drie mindere kasten liefde koestert en met dien persoon een heimelijk huwelijk aangaat of verboden omgang heeft, wordt meêdoogenloos verbrand (laboeh-g'ni) of, met een zwaar gewigt aan de beenen, in zee verdrinken (laboeh-batoe), terwijl zoodanige strafbare vrouw uit de satrija- of wesijakaste slechts van hare vrijheid beroofd en als slavinn aan den vorst uitgeleverd wordt.

De padanda's (priesters) behooren tot de brahmanakaste. De brahmanen kunnen echter ook met wereldlijk gezag bekleed worden, onder dien verstande evenwel, dat hunne magt zich niet verder uitstrekke dan over een getal van twee honderd dienst- en schatpligtigen (pengaja's).

Ofschoon nu de Balische wetten de wereldlijke magt der brahmanen aldus beperkt hebben, wordt daarop niettemin groote inbreuk gemaakt en worden er tegenwoordig vele personen uit die kaste gevonden, wier magt even onbegrensd is als die der poenggawa's uit de overige kasten. Zij hebben het echter nog niet zoo ver kunnen brengen, dat een der leden hunner kaste een der Balische troonen heeft kunnen bestijgen.

Het predikaat der brahmanen is „ida”; de vrouwen noemt men „ida-ajoe.”

De satrija's, die den dewa-agoeng als hunnen stamvader beschouwen, en de wesija's, als nakomelingen van Arija Damar, Arija Blog, Arija Mengoeri, Arija Djlantik, Arija Bleteng, Arija Bentjoeloek, Patih Gadjä Mada en meer anderen, kunnen, in staatkundig opzigt, wel als de voornaamsten en invloedrijksten des eilands beschouwd worden. Uit deze kasten toch worden, bij uitsluiting, de vorsten en velen der rijksgrouten gekozen.

De voorregten welke de leden van de drie verhevene kasten genieten zal ik nader in de gelegenheid zijn, onder verschillende hoofden, mede te deelen.

De satrija's voeren het predikaat van „dewa,” de wesija's dat van „goesti”. Voor de vrouwen der satrijakaste „dewa-ajoe” of désak; voor de wesija's „goesti-ajoe”.

Onderverdeelingen van de satrijakaste zijn:

Poenjakan, sang of sangijan en bagoes (te Djembrana gagoes).

Van de wesijakaste: perbali, pasek, bandesa of mandesa, pe-tinggi, pinatih enz.

Door veelvuldige vermenging met soedrabloed is het, volgens de Boeलेngsche pandita's, tegenwoordig niet meer mogelijk de kaste van den vader te verliezen. Deze wordt alleen verloren door herhaalde onwaardige handelingen. Bijv. een brahmaan wordt tot soedra gedegradeerd, wanneer hij zich drie malen aan een misdadig feit heeft schuldig gemaakt.

Andere informatie, daaromtrent ingewonnen, stemmen overeen met de mededeelingen van den heer Friederich in zijn Voorloopig Verslag, bladz. 20, deel XXIII der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

De soedrakaste, die de groote meerderheid der Balische bevolking uitmaakt, is de dienstbare klasse.

Op haar drukken alle heerediensten. Volgens overoude wetten kan geen soedra tot de waardigheid van poenggawa opklimmen en werd het haar voormaals reeds als een groot voorrecht aangerekend, indien men een harer leden de nederige betrekking van klijan-tèmpèk liet vervullen.

Door verloop van tijd en in zekeren zin met den geest des tijds medegegaan, hebben zij zich, niet minder dan de Europeische tiers état en hunne kastegenooten van Hindostan, uit dien vernederenden staat weten op te heffen, zoodat zij thans, even als de drie gepriviligeerde kasten, althans voor zoo ver Boeलेng betreft, na den vorst de hoogste betrekkingen bekleeden.

Van de 26 Boeलेngsche poenggawa's behooren niet minder dan 16 tot de soedrakaste.

In den loop dezer aanteekeningen zullen, onder hun eigenaardig hoofd, de diensten en lasten worden opgegeven die op de soedrakaste nog bij uitsluiting drukken.

Men beweert dat de dewa-agoeng van Kloengkoeng in overoude tijden den titel van goesti verleende aan die personen uit de laagste of soedrakaste, welke zich jegens hun land verdienstelijk hadden gemaakt. Hoezeer zij nu door dezen titel wel niet voor hun en hunne afstammelingen in de wesijkaste waren opgenomen, kan men nogtans voor zeker aannemen, dat zij zich later daarmede hebben vermengd en men heden-daags nog vele goesti's ziet, oorspronkelijk uit soedrabloed gesproten.

Hoezeer in ligchaamsvorm en kleeding tusschen de Balinezen volstrekt geen onderscheid bestaat, leert men het verschil in geboorte kennen, bijv. bij eene zamenkomst en gesprek tusschen eenen soedra en een persoon uit eene der drie verhevene kasten, (wangsa-ménak).

Een soedra zal zoodanigen persoon immer den voorrang geven en dezen niet dan in de hooge taal aanspreken, terwijl de hooggeborene meestal in de laag Balinesche taal antwoordt.

Geen soedra, van welken rang hij ook wezen moge, zal durven gebruik maken van eene verhevene zitplaats, wanneer hij eenen ida, dewa of goesti op een matje ziet zitten.

Wie meer over de kastenverdeeling wenscht te weten, wordt verwezen naar het belangrijke verslag van den heer Friederich, voorkomende in het 23ste deel der Verhandelingen van het Bataviasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, alwaar over dat onderwerp uitvoerig gesproken wordt.

Behalve eenige andere kleine verschillen, welke men bij vergelijking zal opmerken, ben ik het bovendien niet ten volle met den schrijver van dat artikel eens, dat namelijk de soedrakaste in een zoo beklagenswaardigen toestand verkeert als waarvan hij gewaagt.

Het is waar, van haar worden diensten gevergd die door de drie verhevene kasten niet worden gedeeld, doch dat bijv. de vorst tot zelfs de vrouw van eenen soedra tot zich zoude kunnen nemen, meen ik in twijfel te mogen trekken. In Boeieleng althans, en ik voeg hierbij in zeven andere Balische rijken, die ik tot het veld mijner onderzoekingen maakte, beschouwt men eene dusdanige zaak als ongehoord en onbestaanbaar.

Ook moet ik bepaaldelijk tegenspreken het beweren van dien schrijver (hetwelk, onder meer andere zaken, door dr. van Hoevell in zijn werk *Reize over Java, Madura en Bali* getrouw is nagezegd), dat de talrijke dewa's, goesti's en ida's, te trotsch om hun onderhoud door handenarbeid te winnen, de voorkeur geven aan onregtmatige voordeelen en het volk uitermate knevelen.

De ida's, zelfs padanda's en dewa's, schamen zich, over het algemeen, even min om den ploeg te besturen als de wesija's en soedra's.

Het is met de Balische wetten en gebruiken onvereinigbaar dat iemand, en vooral zij die niet met eenig gezag bekleed zijn, zich iets van een ander, het zij soedra of slaaf, ongestraft zouden kunnen toeëigenen.

V. GEESTELIJKHEID.

Alleen zij die tot de brahmanakaste behooren kunnen de waardigheid van priester (padanda) bekleeden.

Het is met de kastenverdeeling niet vereinigbaar dat een satrija, wesija of soedra zich eenige geestelijke magt zoude willen of kunnen aanmatigen.

Men verwarre derhalve de benamingen van mangkoe, klijandes, senggoe enz. nimmer met dien van priester of geestelijke. Het meerendeel dezer lieden is alleen belast met de bewaking en het onderhoud der godshuizen, zonder meer.

Om die reden kan ik mij dan ook niet vereenigen met den hoogleeraar Lauts en andere schrijvers over Bali, die den dewa-agoeng van Kloengkoeng „wereldlijk en geestelijk opperhoofd van Bali” noemen. Deze titel klinkt schoon, doch is niettemin zeer oneigenaardig.

Behalve hunne verrigtingen de godsdienst betreffende, worden een of meer der padanda's door den vorst tot „kerta” benoemd, in welke betrekking zij met de raadpleging der wetboeken belast zijn en in zaken van het hoogste beroep uitspraak doen.

Ter onderscheiding van de overige brahmanen, die allen het predikaat „ida” voeren, noemt men hen ook wel „ida g'deh”.

In het landschap Boeileng zijn slechts 8 padanda's, waarvan 4 te Boeileng, 1 te Bandjar, 1 te Djaga-raga, 1 te Penaroe kan en 1 te Sangsit woont.

Drie hunner zijn met de raadpleging en uitlegging der wetboeken belast en resideren op de hoofdplaats Boeileng.

Bij hunne verheffing tot padanda krijgen zij gemeenlijk een stuk sawahgrond, ter grootte van twee tenah's water, van den vorst, voor hun leven in leengebruik. Het gebeurt ook wel dat de vorst hun dezen grond in vollen eigendom afstaat, die dan later op hunne erven overgaat.

Overigens hebben zij hunne inkomsten uit den verkoop van door hen gewijd water, een tiende gedeelte van de door hen als kerta opgelegd wordende boeten en van andere aan hun ambt verbonden werkzaamheden, waaromtrent men raadplege het meer genoemde Voorloopig Verslag over Bali van den heer Friederich.

In geestelijk opzigt is de invloed der priesters in de daad groot.

Geen regtgeaarde Siwaït zal bijv. de stoffelijke overblijfselen van een' overleden bloedverwant aan den schoot der aarde of aan den brandstapel toevertrouwen, zonder vooraf de hulp en medewerking van eenen padanda te hebben afgesmeekt (sembah).

Hij toch is bemiddelaar tusschen goden en stervelingen en bij

magte van de goden te verkrijgen, dat de overledene op geen dwaalspoor gerake, doch den regten weg naar Indra's hemel bewandele.

Ofschoon de mindere volksklasse weinig of geen juist denkbeeld van de godsdienst heeft en ook aan hare voorschriften niet zoo zeer gebonden is, is het denkbeeld, dat een afgestorvene, zonder de tusschenkomst eens priesters, het hemelrijk niet kan verwerven, al te zeer met haar vereenzelvigd, dan dat zij het zoude durven wagen die formaliteiten na te laten.

Om die reden dan ook is de padanda voor den Balinees onmisbaar en zal hij, zoo lang men de hindoegodsdienst zal behouden en getrouw blijven, in hoog aanzien staan en, zoo wel door vorsten als geringen, als een verheven wezen worden geëerd.

Wie zal het onder anderen durven wagen eene reis te ondernemen, zonder vooraf den padanda geraadpleegd en verzocht te hebben een gelukkigen dag tot de aanvaarding dier reize uit te kiezen?

Welke vorst zelfs zal een huwelijk durven aangaan, een gewichtigen arbeid doen uitvoeren, of zich met hanenvechten vermaken, zonder den padanda daarin te kennen? Gewis niemand zal deze vermetelheid hebben; heillooze gevolgen zouden onvermijdelijk daaruit voortvloeijen!

In een wereldlijk opzigt hebben zij daarentegen over het algemeen weinig of geen invloed.

Men schrijve dit echter niet toe aan verlichting als anderzins der bevolking. De priesters zelve zijn daar oorzaak van. In den regel zijn zij niet heerschzuchtig en ontbreekt het den meesten hunner gewoonlijk aan de noodige veerkracht en lust om zich met staatsaangelegenheden bezig te houden.

Alleen winstbejag zoude hen nog kunnen nopen eene politieke rol te spelen. Met geld kan men van eenen Balinees, zelfs van een' bovenmenschen padanda veel gedaan krijgen.

Alhoewel, gelijk ik zoo even zeide, de priesters zich, in den regel, met geene staatszaken bemoeijen en men vooral te Boeleng zelden of nooit in zaken, het bestuur betreffende, bij den padanda te rade gaat, houd ik mij toch overtuigd, dat een priester, die van de bijgeloovigheid van het volk gebruik wilde maken, weldra een' onbeperkten invloed op het geheel zoude uitoefenen.

Het zal buiten kijf steeds, en voor een ieder, eene wijze staatkunde blijven, de brahmanakaste met die onderscheiding te bejegenen, die zij van eeuwen her gewoon geweest is te ontvangen.

Zelfs ben ik niet vreemd aan het denkbeeld, dat men, door middel der priesterkaste en meer in het bijzonder door de priesters, bij eenig beleid en goede leiding, vele dwaze vooroordeelen en volksbegrippen, die bijna iedere ontwikkeling van nijverheid in den weg staan, den doodsteek zoude kunnen geven.

Voor zoo veel ik mij vermeten mag een oordeel over de brahmanen te vellen, huiver ik niet te zeggen, dat zij, voor het meerendeel, zachte en goedaardige menschen zijn, niet misdeeld van gezond verstand en heusche manieren.

De last om padanda te worden is bij de jongere brahmanen niet zeer' groot en zij gaan, in den regel, daar niet toe over, dan nadat zij wars zijn van de meeste der wereldsche genoegens, die zij alsdan, uit den aard hunner betrekking, moeten vaarwel zeggen.

Niet noemenswaard zijn de ontberingen die zij zich in hun voedsel moeten getroosten; behalve rund-, varkens- en kippenvleesch staan alle andere spijzen hun ten dienste en maken zij over het algemeen een overvloedig gebruik daarvan (1).

(*) Op bladzijde 256, 3de deel (Holl. vertaling) van zijn werk "De Indische Archipel" zegt Crawford, dat de Balische brahminen zich van alle dierlijk voedsel onthouden en alleen met het plantenrijk vergenoegen.

Van spiritualia zijn zij evenmin afkeerig en ik weet, bij ondervinding, dat de Boeilengsche priesters, geene uitgezonderd bijzonder veel van rooden-, doch nog meer van maderawijn houden.

Zij zijn gehouden zeer ingetogen te leven en mogen niet meer dan 4 vrouwen hebben, dat is, uit iedere der vier kasten ééne.

Een padanda, die zich aan eenig misdrijf schuldig maakt, wordt uit zijne waardigheid ontzet.

Zoo werd de padanda Wajan Kamenoech, van Gijanjar, eenige jaren geleden, door eene vergadering van priesters, voorgezeten door den vorst, van zijn ambt ontzet, omdat hij eene weduwe aangerand en getracht had deze tot onkuischheid te verleiden.

De padanda's mogen slaven houden doch nimmer verkoopen.

Even als ieder ander Balincee zulks vermag te doen, kunnen de pandita's aan vlugtelingen uit andere rijken eene schuilplaats verleen, doch zijn verpligt die weder uit te leveren, wanneer daartoe door hunnen vorst of door den vorst des vlugteling wordt aanzoek gedaan.

Zij, noch hunne vrouwen of kinderen, mogen handel drijven.

Na hunnen dood worden zij niet begraven doch het lijk, zoodra mogelijk, verbrand.

Slechts een geval bestaat er dat een padanda moet begraven en niet mag verbrand worden, namelijk indien hij aan de lazarusziekte sterft, wanneer zijn ligchaam, even als dat van ieder ander brahmaan, tien jaren onder den grond moet gelegen hebben, voor dat het rein en zuiver geacht wordt om aan den brandstapel te worden toevertrouwd.

VI. SLAVENSTAND EN PANDELINGSCHAP.

Vershillende oorzaken leiden tot slavernij.

De voornaamsten daarvan zal ik hier noemen.

1°. Personen die, wegens schulden, vervolgd worden en buiten magte zijn ze te betalen, worden, op last van den vorst, verkocht of aan den schuldeischer uitgeleverd.

2°. Personen die, wegens eenig misdrijf, beboet worden en de opgelegde boete niet kunnen betalen, worden verkocht.

3°. Armoede doet den man zijne vrouw en kinderen verkoopen.

Spelers en opiumschiivers doen hetzelfde.

4°. Weduwen en dochters van eenen soedra, die, zonder mannelijke kinderen, ongehuwde broeders of aangenomen zoon na te laten, sterft, gaan als slavinnen tot den vorst over.

5°. Overspel heeft de slavernij voor de schuldige vrouw en den dood voor den overspeler ten gevolge.

6°. Vrouwen en kinderen van eenen misdadiger, die op heeter daad betrapt en vermoord wordt, worden slaven van den vorst.

7°. Vreemdelingen die door de vorsten worden opgevat en verkocht. (In rijken die niet met elkaar in oorlog zijn gebeurt dit zelden of nooit).

8°. Vrije lieden, die met slavinnen in het huwelijk treden verliezen door die daad hunne vrijheid en worden slaaf van den eigenaar hunner echtgenoot. Schaakt een vrije soedra eene slavin van eenen goesti, dewa of ida, dan verbeurt hij, volgens de agama, eene boete van 16 boengkoes en geeft de slavin aan haren meester terug (1).

Schaakt hij evenwel eene slavin van een' anderen soedra, dan verbeurt hij eene boete van 2 boengkoes en behoudt de vrouw voor zich.

9°. Eene jonge dochter die door eenen slaaf geschaakt wordt, verbeurt hare vrijheid, zoodra de eigenaar des slaafs de koop-prijs der vrouw betaald heeft. De ouders der geschaakte maagd

(1) Zie lager, alwaar over de munten gehandeld wordt.

hebben geen regt hunne dochter terug te eischen, ten ware men weigerde de koopprijs van 2 boengkoes te betalen.

Kinderen, uit slaven geboren, blijven de eigendom des meesters. Deze kan naar willekeur over zijne slaven beschikken, en, behalve de doodstraf, iedere andere straf opleggen.

Te Boecleng komt het zelden voor, dat afzonderlijke leden eener slavenfamilie door den meester verkocht worden.

Deze omstandigheid spruit niet voort uit gevoel van menschelijkheid van de zijde des meesters, doch alleen uit beduchtigheid voor eene wraakneming van een der aanverwanten van den verkochten slaaf.

Men vindt personen uit de brahmana-, satrija- en wesijakasten, die, door huwelijken met slavinnen, zich zelve geheel vrijwillig van hunne vrijheid berooven.

Deze gevallen hebben dan alleen plaats, wanneer de eigenaar der slavin, op wie hun oog gevallen is, òf tot eene hoogere dan wel gelijke kaste behoort.

Zonder toestemming des meesters kan geen slaaf zijne vrijheid koopen. Alleen maken hierop uitzondering de zoodanigen die wegens schuld tot den slavenstand zijn veroordeeld.

Wenschen deze hunne vrijheid te koopen, dan betalen zij het dubbele hunner ware schuld, mitsgaders de boete welke op de wanbetaling gevallen is. Deze kunnen dus meer als pandelingen worden beschouwd.

Het lot van den Boeclengschen slaaf is betrekkelijk zacht en dragelijk. De arbeid, dien men over het algemeen van hem vergt, is niet zwaar te noemen, en hem blijft ledige tijd in voldoende mate over, om voor zich zelve te arbeiden en zich van de vruchten van dien arbeid eene vrouw te koopen, dan wel daarvoor zijne vrijheid te herkrijgen.

Slechts zelden gaan zij tot het laatste over, dewijl zij het bij hunne meesters goed hebben en deze hen eer beschouwen en bejegenen als leden hunner eigene familie dan wel als lijfeigenen.

Zij worden door den meester gevoed en gekleed, doch moeten zich op het erf des eigenaars hunne eigene woningen bouwen.

Er zijn hier ook vele slaven die zich buiten af eene woning zoeken en in hun eigen onderhoud voorzien; alleen bij menigvuldig werk komen zij op en zijn hunnen meesters daarin behulpzaam.

De Balinesche slaaf, hoewel getrouw aan zijnen heer, verdraagt van dezen, evenmin als van een ander, dat hij hem met schimpwoorden overlaadt of met stokslagen straft; veel liever ziet hij dat men hem, ook zelfs voor een gering vergrijp, voor eenigen tijd naar een ongezellig oord verbant.

De eigenaren van slaven zijn dan ook ten dezen aanzien zeer voorzigtig en zullen eenen slaaf nimmer, dan op eene gepaste wijze, zijn ongelijk onder het oog brengen. Te veel voorbeelden van amok hebben geleerd op zijne hoede te moeten zijn. Men verhaalt onder anderen, dat Anak Agoeng Alitan, vader van den laatsten vorst van Boeeleng, uit het Karangasemsche huis, door zijn oplopend en driftig karakter meermaalen gevaar heeft geloopen door zijne beleedigde slaven vermoord te worden; alleen door eene overijlde vlugt en spoedig aangebrachte hulp werd hij gered en de amokmaker van kant gemaakt.

Bij eene dezer gelegenheden werd hem eene diepe wond in den arm toegebracht.

VII. VOLKSKARAKTER.

De Boeelenger is van natuur arbeidzaam en nijverig. De hartstogtelijke zucht naar dobbelspel en de verslaafdheid aan de opium hebben echter ook op hem hunne verderfelijke uitwerking niet gemist en een aanzienlijk gedeelte der mannelijke bevolking tot een lui en vadsig leven doen overgaan.

De natuur heeft hem met veel gezond verstand en een juist oordeel begiftigd en welligt zoude hij in beschaving ver bo-

ven den Javaan staan, ware het niet dat hij door zijne godsdienst eene menigte van zonderlinge en verwarde denkbeelden, over zelfs eenvoudige zaken, had ingezogen, die hem voor eene grootere geestontwikkeling hinderlijk zijn en hem doen blijven stand houden op dien trap van verlichting, waarop hij wellicht reeds meer dan vier eeuwen staat.

De Boeelenger is zeer hooghartig en beschouwt de overige Balinezen, zoowel in moed als andere opzigten, als ver beneden hem.

Hij acht het niet overeenkomstig zijne waardigheid zich als lastdrager of daglooner te verhuren en zal, indien hij zich op reis begeeft, in vele gevallen veel liever eenen vreemdeling huren, om zijn klein pakje te dragen, dan dit zelf te doen.

Deze misplaatste trots is eene der redenen, waarom de Boeelenger bij zijne overige landgenooten zoo zeer gehaat is.

Verder is de Balinees over het algemeen zeer inhalig en baatzuchtig van aard; met niemand knoopt hij eenige vriendschapsbetrekking aan, indien hij geen direkt belang daarbij heeft of voordeel daar in ziet. De alom geroemde oostersche gastvrijheid is eene den Balinees onbekende deugd.

Met vreemdelingen laat hij zich niet in, en een onbekende zal bij hem geene huisvesting vinden, indien hij door den gast daarvoor niet schadeloos wordt gesteld.

Tusschen de bewoners eener zelfde desa bestaat gewoonlijk veel verdeeldheid. De verbroedering die men tusschen de bewoners eener javaansche of maleische kampong zoo gaarne opmerkt, zou men alhier te vergeefs terug zoeken.

De Balinees woont met zijn gezin en al de overige leden zijner familie in eenige van leem opgetrokken, onoogelijke hutjes, die door een hoogen muur van klei worden omringd en hem tegen alle indringers beveiligt. Buiten deze omgeving is hem schier alles vreemd en onverschillig. Tusschen hem en zijn gebuur bestaat niet meer vertrouwelijkheid dan tusschen hem en de bewoners van ver verwijderde desa's.

Zijn petjeraké is zijne wereld; wat daar buiten leeft gaat hem weinig aan.

Het is niet vreemd, wanneer men in eene desa wandelt en aan dezen of genen der desabewoners vraagt „wie woont daar?” dat hij, met de grootste onverschilligheid, antwoordt „dat weet ik niet, ik ben daar nooit binnen geweest”.

Een ieder is verplicht zijn erf en verderen eigendom zelf te bewaken; de wetten geven hem het regt iederen nachtelijken bezoeker, die niet spoedig op de vragen „wie hij is en wat hij wil” antwoordt, over hoop te steken.

Hij is niet twistziek, doch de minste beleediging of vernedering is voldoende om zijne hartstogten in werking te brengen en den beleediger te doodden.

Eene hem of eenen zijner naastbestaanden aangedane beleediging zal hij niet ligt vergeten en zelden ongewroken laten.

Schimp- en scheldwoorden zijn in het oog van den Balinees dermate beleedigend, dat de Balische wetten eene daarover genomen bloedige wraakneming ten volle regtvaardigen.

Hij is in een hoogen graad wellustig, jaloersch en gedooft niet dat zijne vrouw, in zijne afwezigheid, mannen binnen zijn erf ontvangt of aanspreekt. De wetten geven hem almede het regt eenen vreemdeling, die ongenoodigd zijn slaapvertrek binnentreedt, op heeter daad over hoop te steken.

Bij eene zachte en welwillende behandeling zal hij zijne meerderen achten en eerbiedigen.

De slaafsche onderdanigheid van den Javaan mist hij geheel en al, en hij zal bij een hem aangedaan ongelijk zelfs zijnen vorst met eene gepaste vrijmoedigheid te woord staan.

De Balinees is zeer gehecht aan voorvaderlijke gewoonten en niet dan met den grootsten weerzin zou hij daarin eenige verandering gedoogen.

De heerendiensten en leenpligten, welke vorsten en poenggawa's van hem vorderen, zijn, in den regel, onbeduidend, en

stemmen volkomen in met zijne begrippen van vrijheid en onafhankelijkheid.

Ieder hoofd, dat meer arbeid van hem zoude vergen dan hij voor dezen gewoon was te doen, zou hij als zijnen vijand beschouwen en zich weldra aan zijn gezag onttrekken.

De Balinees is niet diefachtig van aard.

De laakbare zucht naar dobbelspel en opium hebben evenwel ook op zijn zedelijk karakter zoodanig ongunstig ingewerkt, dat straatroof en diefstal tegenwoordig maar al te vaak plaats vinden.

Ten slotte voeg ik nog bij deze karakterschildering, dat ik mij niet kan vereenigen met hen, die beweren dat de Balinees dapperheid bezit en den oorlog bemint.

Gedurende mijn meer dan tweejarig verblijf op Bali kwam ik dikwerf in de gelegenheid den moed van vele, als dapper bekend staande lieden op de proef te stellen, en telkens bleek het mij ten duidelijkste dat deze natie zich eene vermaardheid heeft weten te verwerven, waarop zij, naar mijne meening, niet de minste aanspraak mag maken. De Balinees is, volgens mijn gevoelen, in geen geval moediger dan de Javaan of Sumatranen en staat ten dezen aanzien ver achter den Boeginees.

VIII. VREEMDELINGEN.

Deze bepalen zich hoofdzakelijk tot een gering getal Chinezen en eene meer aanzienlijke hoeveelheid Boeginezen en Mandarezen.

Javanen worden in dit landschap niet gevonden.

In staatkundig opzicht zijn de Boeginezen en Mandarezen van eenige beteekenis, vooral in oorlogsverwickelingen, zijnde het genoegzaam bewezen, dat onze troepen, in de drie verschillende expeditien tegen Boeileleng, verre weg den hardnekkigsten tegenstand bij deze twee volken hebben gevonden.

Overtuigd van hunnen meerderen moed had Goesti K'toet

Dj'lantik eene soort van keurbende van hen gemaakt, in wier midden hij zich bevond.

De vreemdelingen generen zich bijna uitsluitend met den handel; weinigen met de vischvangst.

Zij wonen langs het zeestrand, in afzonderlijke kampongs, en hebben weinig of geen vriendschappelijken omgang met de inboorlingen.

Even als iedere Balinees staan zij onder bescherming der landswetten, terwijl slechts weinig verpligte diensten van hen worden geveerd.

Kleine twisten en geschillen tusschen deze vreemdelingen onderling worden in hunnen boezem behandeld en afgedaan.

Zaken van meer belang komen voor den Balischen poenggawa, onder wien zij staan.

Zij schijnen overigens zeer verdraagzaam onder elkaar te leven, daar het zelden gebeurt dat eenige klagt bij den poenggawa of vorst wordt ingebracht.

IX. BEVOLKINGCIJFER.

Na het bovenstaande kort overzicht van het bestuur en de verschillende bestanddeelen, waaruit de Boelelengsche maatschappij bestaat, te hebben gegeven, zal ik thans trachten eene, zoo veel mogelijk der waarheid nabij komende opgave, te doen van het geheele cijfer der bevolking.

Deze getallen mogen echter niet dan benaderend worden beschouwd, vermits tot heden vorst noch poenggawa's op het denkbeeld kwamen eene behoorlijke volkstelling te doen bewerkstelligen.

De hieronder volgende cijfers zijn mij, voor het meerendeel, opgegeven door de bewoners der verschillende desa's zelve, en kunnen, voor zoo ver nadere onderzoeking en de ondervinding mij geleerd hebben, wel als het gemiddelde worden aangemerkt.

	Huisgezinnen
Hoofden	230
Brahmanen	210
Satrija's	240
Wesija's	300
Sedahans	41
Klijans soebak	120
Djocrocharah's, panglimans en pamidji's	700
Mangkoe's	} 400
Klijans desa	
Kabajans	
Mandesa's	
Paseks	
Pengajah's	3300
Slaven	700
	<hr/> totaal 6241
Chinezen	40
Arabieren	3
Boeginezen en Mandarezen	150
	<hr/> totaal generaal 6434

Stelt men nu ieder huisgezin op vijf zielen, dan verkrijgt men een totaal van 32170 zielen.

De gekommitteerde voor de zaken van Bali en Lombok C. J. Bosch, geeft de uitgestrektheid van het landschap Boeleng op als, naar gissing, te bedragen p. m. 800 □ palen, hetgeen aan bevolking op iedere vierkante paal zoude geven c.c. 40 zielen.

X. GODSDIENST.

Op het stuk van godsdienst vindt men een uitvoerig artikel in het 22ste deel van de Verhandelingen van het Bataviaasch

Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en vermits het daarbij besprokene voor geheel Bali en dus ook voor Boeieleng van toepassing is, zoo zij het mij vergund gemakshalve daarnaar te verwijzen.

Nog slechts een paar woorden nopens dit onderwerp.

De heer Friederich is van gevoelen, dat het op Bali bestaande boeddhisme slechts een gewijzigde vorm van godsdienst is. Ik ben dit ten volle met dien schrijver eens en ben zelfs geneigd de meening te uiten, dat het ware boeddhisme niet dan bij naam op Bali bekend is, hechtende de brahmana-boeddha's even veel waarde aan het verhevene hunner kaste als de siwaiten zulks doen.

Volgens de vele informatien, die ik deswege heb kunnen inwinnen, bestaan de verschillen in godsdienstige leerstellingen voornamelijk hierin:

De brahmana-boeddha's kunnen eten wat hun goeddunkt. De siwaiten moeten zich vooral van het gebruik van rundvleesch onthouden.

De boeddha's zeggen hunne gebeden en mantra's op met een gada (koperen wapen met 5 tanden aan de boven- en benedenzijden) in de regter- en de bel (badjra of ganta) in de linkerhand.

De siwaiten doen dit met eene of meer bloemen (poespa) in de regter- en de bel in de linkerhand.

Onder het prevelen der gebeden mogen de boeddha's niet met anderen spreken; zulks is den siwaiten veroorloofd.

De boeddha's dragen het haar loshangend; de siwaiten binden het in eene wrong te zamen.

De veda's, de gebeden, het priesterlijk ornaat enz. enz. zijn overigens als die der siwaiten.

Het verdient opmerking, dat er alleen brahmana boeddha's bestaan en hunne padanda's den siwaiten van de vier verschillende kasten bij godsdienstige werken behulpzaam zijn.

Zoo is ook de huispriester van den vorst van Gijanjar een padanda boeddha.

De vijfdaagsche offeranden hebben in Boeileng bij al de brahmanen en vele satrija's en wesija's geregeld plaats; daarvoor is bestemd de dag klijon van de pantjawarah (1).

Overigens zijn de algemeene offerdagen voor ieder huisgezin de volgende:

- Galoengan (nieuwjaar).
 - Koeningan (10 dagen later).
 - Anggara-kasih (20 dagen later).
 - Boeddha-klijon (35 dagen later).
 - Toempek-loeloed (45 dagen later).
 - Anggara-kasih (35 dagen later).
 - Boeddha-klijon (70 dagen later).
 - Toempek-hoedjé (odallan of verjaring der huisdieren; 80 dagen later).
 - Anggara-kasih-prangbakat (90 dagen later).
 - Boeddha-klijon-hoegoe (105 dagen later).
 - Toempek-wajang (verjaring der wajangs; 115 dagen later).
 - Boeddha-wagé-koelahoe (verjaring van het geld; 119 dagen later).
 - Boeddha-klijon-sinta (140 dagen later).
 - Toempek-landep (verjaring der wapens; 50 dagen later).
 - Anggara-kasih-koewantil (160 dagen later).
 - Boeddha-klijon-goemreg (175 dagen later).
 - Toempek-wariga (verjaring der vruchtboomen en game-lans; 185 dagen later).
 - Anggara-djoeloeng-wangi (195 dagen later).
 - Socgi-manek (204 dagen later).
- en bij iedere volle en nieuwe maan (poernama en tilem).

(1) Voor de in deze Aanteekeningen voorkomende namen, de Balische tijdrekening betreffende, neem ik de vrijheid te verwijzen naar bladzijde 49 en volgenden van het Voorloopig Verslag van den heer Friederich in het XXIII deel van de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Bijzondere offerdagen voor ieder gezin zijn: bij geboorten, naamgeving, haarsnijden, odallan (verjaardag), die om de zes maanden gevierd wordt, het eerste menstrueren van een jong meisje, tandenslijpen, huwelijk, sterfgevallen.

Behalve deze vaste offerdagen wordt nog geofferd: op de kerkhoven, bij hanengevechten, bij verbrandingen, bij ziekten, bij den aanvang en het einde van den veldarbeid, bij de verjaring der tempels enz. enz.

Het is verboden op den dag „toempek” van runderen of karbouwen voor den veldarbeid gebruik te maken.

Op toempek-hoejé mogen karbouwen, koeijen noch varkens geslagt worden; ook mogen de paarden, nadat ze op dien dag met wijwater zijn gezuiverd, niet bereiden worden.

Men zorgt evenwel dat zulks immer plaats hebbe na gemaakt gebruik.

Het is almede verboden op den verjaardag van alle Kawische en Balische manuscripten, dat is op sanestjara-manis-watogoenoeng, eenig geschrift te lezen, en op toempek-wariga de vruchtboomen te beklimmen. Daarentegen worden op dien dag alle mogelijke gamelans naar buiten gebracht en bespeeld.

Volgens de hindoesche godsdienstleer is het rund heilig en mag niet geslagt worden.

Niettegenstaande deze heiligheid en dat verbod wordt er toch, op den dag van menjepi (1), in iedere Balische desa minstens één rund geslagt en aan de boeta's en andere booze geesten geofferd.

Naar de meening der Boeclengsche priesters is het alleen den brahmanen verboden rundvleesch te eten en kunnen personen uit de drie overige kasten daarvan gebruik maken zonder zich te bezondigen.

Ik ken dan ook vele satrija's, wesija's en vooral soedra's, die

(1) Zie Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, Nieuwe Serie, deel IV, bladz. 74.

volstrekt geen afkeer van het rundvleesch hebben en integendeel daarvan eten zoo dikwijls als ze het kunnen bekomen.

Het islamisme wint, vooral in het Boeelengsche, weinig veld.

In dit landschap zijn niet meer dan 180 à 200 huisgezinnen, die tot het mohamedaansche geloof zijn overgegaan.

De kastenverdeeling vooral stelt iedere bekeering tot eene andere godsdienst vele hinderpalen in den weg, vermits met die bekeering ook de kaste verloren gaat en iedere Balinees, tot eene der drie bevoorregte kasten behoorende, al te trotsch op zijne geboorte is, dan dat hij den titel van ida, dewa of goesti zoude willen vaarwel zeggen, zonder dat met die verwerping een belangrijk geldelijk voordeel gepaard gaat.

Ook wordt door de hoofden daar tegen gewaakt en bedreigen zij vaak met straf en verachting al degenen die het mohamedaansche geloof omhelzen.

Buitendien zijn de Balinezen al te zeer aan oude zeden en gewoonten gehecht, om tot eene andere godsdienst over te willen gaan, zonder daartoe gewigtige en overwegende aanleiding te hebben.

Voor zoo ver mij uit geloofwaardige bronnen is bekend geworden, hebben zich de weinige gevallen van overgang tot het islamisme tot nu toe alleen bepaald tot personen uit de soedrakaste. Als eenige uitzondering daarop noemt men zekeren Goesti K'toet Dj'lantik, neef van den vorst van Boeeleng, die eenige jaren geleden tot de mohamedaansche godsdienst is overgegaan, en nog zou ook hij de leer zijner vaderen niet hebben verloochend, ware het niet dat zijne liefde op eene mohamedaansche schoone was gevallen en deze (welligt op instigatie der priesters) weigerde hem te huwen, indien hij zich niet liet bekeeren en het islamisme omhelsde.

Even als men zoo vaak bij neophiten ziet, drijven ook de Balische bekeerlingen hunnen ijver voor de godsdienst tot in het bespottelijke.

Zij zullen, om slechts een voorbeeld aan te halen, halsstarrig weigeren eene flesch of kist, gevuld met geestrijke dranken, te dragen, zelfs al bood men een buitensporig hoog loon daarvoor aan.

XI. LIJKENVERBRANDING.

Aangaande de wijze hoe zulks geschiedt heb ik niets meer te zeggen en verwijs ik naar het reeds meermalen genoemde Voorloopig Verslag over Bali van den heer Friederich, alwaar dit onderwerp zeer uitvoerig en met zaakkennis is behandeld.

Alleen zij het mij vergund het volgende hier nog bij te voegen.

Volgens de vele berigten, die ik deswege heb ingewonnen, zijn het niet alleen de weduwen of bijzitten van den overledene die men satija of béla noemt, doch zijn deze benamingen toepasselijk op een ieder die den overledene op den brandstapel of in den dood volgt.

Zoo stierf, onder anderen, vijftien jaren geleden, zekere brahmaan K'toet Braban van Bandjar. Zijne moeder, eene soedravrouw, volgde het lijk in den vuurpoel en werd satija genoemd.

Twintig jaren geleden was de vorst Ngoerah Madé Karangasem van Boeieleng verloofd aan zijne nicht, de dochter van den te Djembrana vermoorden vorst van Boeieleng, Goesti G'dé Karang.

Tijdens deze verloving knoopte zij een geheimen minnehandel aan met Ida Madé Dj'lantik van Boeieleng.

De vorst hiervan kennis bekomen hebbende, liet den schuldige ter dood brengen. Het meisje trok zich den dood haars minnaars dermate aan, dat zij, als eene gunst, verzocht hem te mogen volgen. Aanvankelijk werd haar dit geweigerd, doch daar men zag dat zij onveranderlijk bij haar genomen besluit bleef,

gaf de vorst eindelijk zijne toestemming en wierp zij zich levend op den brandstapel. Ook haar noemde men satija.

Goesti Njoman Dj'lantik, vader van den later beroemd geworden Goesti K'toet Dj'lantik, werd op den brandstapel gevolgd door zijna tienjarig dochtertje; dit meisje kreeg almede den naam van satija. Drie vrouwen van genoemd hoofd werden bij die gelegenheid gekrist en daarna in het vuur geworpen.

Naar de verklaring der Boeelengsche pandita's zouden zelfs mannen, die er genoeg in mogten scheppen eenen aanverwant, vorst of vriend in den dood te volgen, satija of béla kunnen genoemd worden.

Het eerste bovenaangehaalde voorbeeld was de laatste verbranding van een levend persoon, welke in Boeeleng plaats had.

Alle dienaangaande door mij gehoorde Balinezen komen hierin overeen, dat dit afschuwelijk gebruik, vooral sedert de laatste dertig jaren, zeer is verminderd, en zou het, naar hunne meening, aan geen twijfel onderworpen zijn, of die gewoonte zal, voor dat deze eeuw ten einde is, geheel en al hebben opgehouden te bestaan.

Er zijn twee soorten van verbrandingstoestellen, te weten: badé en wadah.

Behalve dat de badé gewoonlijk veel hooger is dan de wadah, is ze ook van deze laatste te onderkennen door de van drie tot elf piramidaalvormig boven elkander geplaatste daken, terwijl de wadah slechts één spits toeloopende dak heeft.

Alleen de satrija's en wesija's mogen van de badé gebruik maken.

De Dewa Agoeng van Kloengkoeng heeft regt op eene badé met elf daken.

Daar de kosten van eene badé veel aanzienlijker zijn dan die van eene wadah, zoo wordt van de eerste slechts zeer zelden gebruik gemaakt.

Ten slotte zij hier nog bijgevoegd, dat personen, aan de ge-

volgen eener lazarusziekte bezwijkende, gedurende een bepaald getal jaren moeten begraven geweest zijn voor dat hunne lijken kunnen worden verbrand. Die tijd is: voor brahmanen 10, satrija's 15, wesijsa's 20, en soedra's 25 jaren.

XII. ONDERWIJS.

Het mag verwondering baren, dat in een land, waar publieke scholen geheel onbekend zijn en waar men nimmer van onderwijzers of onderwijs hoort, de kunst van lezen en schrijven eene zoo verbazende hoogte heeft bereikt.

Zonder eenige overdrijving durf ik vaststellen, dat niet minder dan de helft der mannelijke bevolking van Boecleng eenige geoeffendheid in het lezen en schrijven bezit, terwijl men rekent dat een vijfde of een zesde gedeelte der vrouwen daarin ervaren is.

De meeste personen uit de drie verhevene kasten en de gegoede soedra's bezitten bovendien eenige kennis van de Kawi-literatuur.

Zelden ontmoet men kinderen beneden de tien of twaalf jaren oud, die eenig denkbeeld van lezen of schrijven hebben.

Na dien leeftijd schijnt zich evenwel eene zucht naar onderwijs te openbaren, welke alleen gestuit wordt door een totaal gemis aan lieden, die zich met de opleiding der jeugd kunnen of willen belasten.

Al spelende leert de eene jongeling van den andere. Soms gaan zij ook bij hunnen vader te rade, die nogtans niet altijd gestemd of bij magte is zijnen weetgierigen zoon te regt te wijzen.

De meeste hulp erlangen zij nog van hunne moeders of andere vrouwelijke aanverwanten.

Het is waarlijk te betreuren, dat een volk, dat zoo veel aanleg en vatbaarheid toont voor meerdere beschaving en hoogere geestontwikkeling, alleen door de verwarde inrigting

van het staatsgebouw en het wanhopend vastklemmen aan voorvaderlijke zeden en gewoonten, zich gedoemd ziet op dien trap te moeten blijven stand houden, waarop het welligt reeds drie à vier eeuwen geplaatst is.

De zucht naar meer kennis wordt tevens maar al te vaak gebreideld door het dolzinnige denkbeeld of liever voorwendsel der padanda's, dat namelijk degenen die nog niet in de geheimen der priesterschap zijn ingewijd, niet al te zeer naar hoogere kennis mogen streven, dewijl zinsverbijstering en andere ongelukken daaruit zouden voortspuiten.

Zoo als ik boven zeide, bestaat er openbaar noch bijzonder onderwijs. Een jongeling, die ter naauwernood lezen kan, wordt geheel aan zich zelve overgelaten en kan, alleen door dezen of genen soms te hulp te roepen, eenige vordering maken in de Kawischriften.

Zelfs zij die zich willen bekwamen om padanda te worden, moeten dit uit zich zelve leeren; slechts eenige dagen vóór dat die waardigheid wordt verleend, ontvangen zij eenige lessen van een der andere priesters.

Zonder over de literatuur van het land uit te wijden, zijnde dat onderwerp reeds met meer bevoegdheid door den heer Friederich in zijn Voorloopig Verslag behandeld, zal het welligt niet geheel overbodig voorkomen hier eene opsomming te doen van de mij bekend geworden Kawi- en Balische werken. Die welke reeds door den heer Friederich en dr. J. J. de Hollander in zijne Handleiding bij de beoefening der Javaansche taal- en letterkunde, bladz. 248, zijn opgegeven, zal ik achterwege laten:

Godgeleerde werken en welboeken:

Radja-Sesana.

Resi-Sesana.

Oepa-pati.

Saro-drista.

Kalenderwerken :

Wariga-gemet.
 Bagawan Garga.
 Majat.

Genealogische werken :

Pamentjangan Brahmana.
 Pamentjangan (1) dalem.
 Pamentjangan Wesija.
 Pamentjangan Sidemen.
 Pamentjangan Pasek en anderen.

Babads, losse verhalen en zedekundige werken :

Hadji Darma.
 Hoendakan Pangroes.
 Hoedjara-karna.
 Wasing.
 Mégantaka.
 Pandji Marga.
 Bima S'warga.
 Manoeckaba.
 Ardjoena Pralabda.
 Kresna'ntaka.
 Halis-halis-hidjoe.
 Grantang.
 Hamad.
 Hamir.
 Hestri Tandjoeng.
 Djaja Prawéja.
 Djowarsa.

(1) Bij den heer Friederich: Pamendanga.

Dangdang-petak.
 Tjowak.
 Loedaka.
 Djajenbrija.
 Hari S'raja.
 Warga Sari.
 Katot-katja-sraja.
 Hannjang-nilarta.
 Toendjoeng-biroe.
 Gadoeng Sangsara.
 Nawaroetji.
 Sewagati.
 Djaja Prana.
 Lajoen Sari.
 Poetra Sesana.
 Lobang-kori.
 Oekir-kawi.
 Tantri-kamendaka.

Voorzegkundige werken :

Tjatoer Djentaka.
 Wraspati Kalpa.

Een korten of zakelijken inhoud van ieder dezer werken te geven, zou mij te ver leiden; nog meer verzet zich daartegen mijne algeheele onbekendheid met de Kawitaal.

Slechts van een dezer manuscripten zij het mij vergund met weinig woorden gewag te maken.

De Tantri-kamendaka, door mij bedoeld, bevat een aanzienlijk getal zedekundige fabelen, in denzelfden geest geschreven als de Pantja-tantra of Vijf listen, waarvan uittreksels voorkomen in het Indisch Magazijn, bladz. 74, Eerste twaalftal, no. 10, jaargang 1844, en in een der nummers van de Revue des deux mondes, année 1855.

Dit manuscript is niet minder zwaarlijvig dan de Ramajana en volgens het oordeel van kundige Balinezen, moet de Kawitaal zuiver daarin bewaard zijn gebleven.

Had de professor A. W. von Schlegel niet reeds sedert lang bewezen, dat de Duizend en één Nacht geen oorspronkelijk arabisch boek, doch eene vertaling van een Indisch werk is, dan zou, naar mijne ondergeschikte meening, de Tantri wel in staat zijn dat raadsel, zoo het een raadsel is, op te lossen en allen twijfel omtrent den oorsprong dier Arabische nachtvertellingen kunnen opheffen.

Mij van iedere andere beschouwing onthoudende, ga ik al dadelijk tot het in de Tantri behandeld wordende onderwerp zelf over, aan meer bevoegden overlatende te beoordeelen in hoe ver de Duizend en één Nacht daarin herkend wordt.

Praboe Sri Dara Patra was vorst van Patali Naganton. Geen der overige vorsten in Djamboe Warsa evenaarde hem in magt, grootheid en rijkdom. De roem en vermaardheid, die hij zich daardoor verworven had, waren voldoende geweest de omliggende staten onder bedwang te krijgen en aan hem eijnsbaar te maken.

Zijn paleis schitterde van edelgesteenten en kostbare metalen.

Hij werd omringd door uitstekende geleerden en volgde hunne wijze lessen op. Zijn land kwam daardoor tot eenen voorheen ongekenden bloei; de bevolking was welvarend en leefde in rust en vrede.

Te midden van dit alles gevoelde Praboe Sri Dara Patra zich nogtans niet tevreden; er ontbrak hem iets; eene groote leêgte heerschte in zijn hart; hij was niet volmaakt gelukkig.

Aan dezen toestand moest een einde worden gemaakt. De ware genoegens van het aardse leven moest hij leeren kennen, ze in volle mate genieten.

Op zekeren dag liet hij daarom den patih Bandé S'warija bij zich ontbieden, zeide dezen dat hij verzadigd en wars

was van alle praal en grootheid, die dagelijks voor hem werd ten toon gespreid, en alleen het bezit van vrouwen hem nog kon gelukkig maken. Ten einde het getal vrouwen in zijn paleis niet al te zeer te doen toenemen, gelastte hij den patih hem iederen dag eene jonge schoone maagd te brengen en die vervolgens weder naar hare ouders te doen wederkeeren.

Gelijk het een' trouwen dienaar betaamt, voldeed patih Bandé S'warija aan het verlangen zijns vorsten.

Jaren lang had dit goed gegaan, doch eindelijk kwam er in Patali Naganton gebrek aan schoone maagden en zag Bandé S'warija zich gedwongen aanvankelijk tot de middelmatigen en eindelijk tot de leelijke, kromme, scheve en gebogehelde zijne toevlugt te nemen en die beurtelings den vorst aan te bieden.

Praboe Sri Dara Patra, vertoornd dat hem zulke wanstaltige schepsels werden aangeboden, deed zijnen patih de grootste verwijten en bedreigde hem zelfs met zijne ongenade.

Patih Bandé S'warija, ten einde raad, gaf zich aan de wanhoop over. Hij zonderde zich van de wereld af, at en dronk weinig en kwijnde zichtbaar weg. Deze verandering was aan het oog van zijne eenige dochter Dijah Tantri niet ontgaan. Dikwerf reeds had zij hare moeder daarover geraadpleegd en naar de oorzaak van het verdriet haars vaders gevraagd. De moeder, bekend met de verplichting welke op haren echtgenoot rustte, gaf eindelijk aan het verlangen van Dijah Tantri toe en deelde haar den kommer en bezorgdheid haars vaders mede. Dit verhaal maakte een diepen indruk op het jeugdige hart van het meisje en deed haar besluiten, het mogt haar alles kosten, haren vader uit deze netelige omstandigheid te redden.

Zij toch had menigmaal uit den mond harer ouders vernomen, dat zij, in liefalligheid en schoonheid eener widjadari gelijk, in verstand en wijsheid Saraswati overtrof; met de-

ze hoedanigheden toegerust, kon het haar derhalve niet moeilijk vallen den vorst voor altijd aan zich te binden en daardoor diens verlangen naar andere vrouwen te doen ophouden.

Zij ging tot haren vader en deelde hem haar voornemen mede. Tot tranen toe bewogen, strekte Bandé S'warija zijne armen naar Dijah Tantri uit, omhelsde en liefkoosde haar en noemde haar zijnen redengel.

Den volgenden dag reeds werd zij door haren vader naar het paleis overgebracht en den vorst aangeboden.

Deze was verbaasd op het zien van zoo veel schoonheid; eene bijna niet te onderdrukken begeerte naar haar bezit maakte zich van hem meester, en met ongeduld verbeidde hij het oogenblik van een nachtelijk alleenzijn met haar.

Naauw had de nacht zijnen valen sluijer over het aardrijk verspreid of Praboe Sri Dara Patra gaf, tegen zijne gewoonte, aan geleerden, ministers en hovelingen te kennen, dat zij zich konden verwijderen en hij wenschte alleen te zijn.

Met een kloppend hart trad Praboe Sri Dara Patra het slaapvertrek binnen en noodigde Dijah Tantri uit de sponde met hem te deelen.

De slavine, met de verzorging der lamp belast, werd weggezonden en het licht uitgemaakt.

Toen de vorst de schoone maagd met liefkozingen wilde overladen, wist zij zich evenwel op eene aanvallige en beminnelijke wijze daaraan te onttrekken; zij zeide haren koninklijken minnaar dat er in latere uren daartoe nog voldoende tijd zoude overblijven en verzocht wel te willen luisteren naar eene kleine geschiedenis die zij hem had te vertellen.

Het talent van verhalen was zij in zulk eenen hoogen graad meester, dat de vorst al spoedig met de meeste aandacht naar haar luisterde en schier aan niets anders meer dacht.

Den ganschen nacht ging zij op die wijze voort en reeds

brak de morgen aan, toen de vorst eindelijk van vermoeienis in slaap viel.

De daarop volgende nachten ging zij, op verzoek des vorsten, met haar verhaal voort en wist het door hare liefvallige verhalen (die daarna in het werk volgen) en door hare schoonheid en verstand zoo ver te brengen, dat de vorst haar aan zich verbond en van zijne begeerte naar het bezit van andere vrouwen voor altijd genezen was.

Als een klein staaltje hoe de Arabieren er slag van hebben zich letterkundige verdiensten aan te matigen, die hun niet toekomen en zich aan plagiaat schuldig maken, laat ik hierachter, onder bijlage G, een korten inhoud volgen van een Balisch-kawisch manuscript, bevattende de geschiedenis van Hamad en Mohamad.

Dit verhaal is klaarblijkelijk een zamenraapsel en verminking van eenige verhalen uit de Indische Katha Sarit Sagara, en zal het onder anderen niet zwaar vallen daaruit te herkennen den omdolenden koning Poetraka, op het oogenblik dat hij eene ontmoeting had met de twee zonen van Maja Soera, die om het bezit van den schotel, staf en schoenen twistten.

Nadat het onderwerplijk verhaal eerst uit het Indisch in het Arabisch was overgebracht, heeft men het later weder in zeer onzuiver Kawisch overgezet.

Dat de Balinezen nog niet geheel van hunne voorouders verbasterd zijn, bewijzen de werken van lateren datum.

Zoo bevindt zich in mijn bezit een manuscript, door eenen wesija van Padang Boelija in Boeieleng in de vorige eeuw vervaardigd.

Dit werk is gedeeltelijk in de Javaansche, gedeeltelijk in de Kawische, en voor een gedeelte in de Balische taal geschreven, telt zestig lontarbladen en bevat de geschiedenis van den Boeielengschen vorst Pandji Sakti, eenige episoden uit de geschiedenis van Blambangan op Java, en eene soort van levensbeschrij-

ving van den zich in de Javasche historie beroemd gemaakt hebbenden Si Ontong, later Soerapati.

Voor zoo ver ik mij vermeten mag over dit werk te oordeelen, kan het voor de geschiedenis niet van belang onbloomt geacht worden, wanneer dat boek door eene bekwame hand in de Nederduitsche taal overgezet en publiek gemaakt wordt.

Men zou daaruit misschien nog vele bijzonderheden kunnen putten, die tot heden òf onbekend òf verkeerd zijn voorgesteld.

Ook bezit ik nog een werk genaamd Pan Bongkling, eenige jaren geleden door eenen brahmaan van Karang-aseem vervaardigd.

Het is zeer humoristisch geschreven, bevat eenige spotternijen op de vermeende bovennatuurlijke magt der priesters, en wordt door iederen Balincees even gretig gelezen.

Behalve de twee genoemde manuscripten moeten er nog vele anderen zijn, die nog in deze eeuw vervaardigd werden.

Het manuscript „Kenhangrok” waarover de heer Friederich op bladzijde 21 van zijn Voorloopig Verslag over Bali, in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, deel XXII, spreekt, bezit ik in deszelfs geheel.

Deze babad is vooral merkwaardig, omdat er de jaartallen in aangegeven worden, waarop de verschillende gebeurtenissen plaats hadden en de vorsten elkander opvolgden.

Volgens dat manuscript kwam Kenhangrok in het jaar 1144 van Salivana aan de regering van Toemapel, en werd Madjapahit, in 1403 van diezelfde tijdrekening, door aardbevingen verwoest.

XIII. HUWELIJK.

De Balische wetten erkennen alleen het zoogenaamde mepadik als wettig gesloten huwelijk.

Dit geschiedt op de volgende wijze:

Een jongeling, voor zekere maagd liefde hebbende opgevat, geeft daarvan kennis aan zijnen vader en verzoekt diens toestemming en bemiddeling.

Strookt dit voorgenomen huwelijksplan met de wenschen en inzigten des vaders, dan wendt zich deze tot de ouders van het meisje en draagt de belangen zijns zoons voor.

De ouders en het meisje tot deze huwelijksaanvraag inclinerende, geven hunne toestemming en veroorloven den jongeling omgang met hunne dochter te hebben. Deze maakt van de verleende vergunning een gepast gebruik en biedt zijner aanstaande, zoo veel mogelijk, de behulpzame hand bij alle werkzaamheden welke zij gewoon is te verrigten. Al naar gelang van den spoed, welchen de jongverloofden hebben om het huwelijk voltrokken te zien, wordt door eenen padanda een gelukkige dag daarvoor uitgekozen; bloedverwanten en vrienden verzamelen zich alsdan of ten huize van den vader des jongelings, of ten huize der maagd (zulks hangt af van de gemaakte schikkingen), en brengen den dag met eten, drinken en kouten door, terwijl de gamelan zich gedurende den ganschen dag doet hooren.

Des avonds wordt de maagd (immers bijaldien het feest ten harent plaats grijpt) op eenen draagzetel gezet en in triomf naar de woning van haren aanstaanden echtgenoot, die haar te paard volgt, overgebracht. Een voor hen bestemd vertrek, dat inmiddels in gereedheid is gebracht, wordt nu betrokken; eenmaal dit heiligdom binnen getreden en de deur achter hen toegemaakt zijnde, wordt het huwelijk als voltrokken beschouwd.

Acht à veertien dagen na de voltrekking des huwelijks doen de echtelingen eenige offeranden en wordt door den padanda de zegen des hemels over hun huwelijk afgesmeekt.

Hoe eenvoudig en zonder veel omslag deze manier van echtverbinding nu ook wezen moge, zijn de daarbij in acht te nemen formaliteiten voor den ongeduldigen en wellustigen Balinees, die overigens in zoo vele andere opzigten het bekende Indische phlegma in den hoogsten graad bezit, nog van te grooten omvang dan dat hij zich daaraan zou willen onderwer-

pen. Hij heeft om die reden een ander middel uitgevonden, dat gezegd moet worden van geheel afdoenden aard te zijn en hem de verzekering geeft, ook zelfs tegen den wil van ouders en maagd, in het onverdeeld bezit te komen van haar, die zijn hart en liefde heeft verworven.

Deze wijze van huwelijken te voltrekken heeft zoo veel bijval gevonden, dat ze de boven omschrevene bijna geheel heeft verdrongen en door kracht van gewoonte tot wet is verheven.

De bedoelde en bijkans uitsluitend in uitoefening gebragt wordende echtverbindtenissen zijn de twee volgende:

1°. Merangkat, dat is het schaken eener jonge dochter of weduwe met hare toestemming.

2°. Melegandang, dat is het schaken of rooven eener maagd of weduwe met geweld en tegen haren zin.

Bij het merangkat hebben partijen de noodige afspraken en schikkingen gemaakt en een gunstig tijdstip uitgekozen, opdat zij niet door de ouders der maagd vervolgd of vermoord worden.

Zij houden zich schuil in de woning van eenen vriend, tot tijd en wijle de drift der bloedverwanten van de vrouw is bekoeld, betalen de op het stuk van merangkat gestelde boete van twee boengkoes, en het huwelijk wordt door een ieder als wettig voltrokken beschouwd.

Aan het melegandang zijn meer gevaren verbonden. Immers men heeft te doen met eene weerspannige vrouw, die den roover welligt niet kent, zijne liefde verwerpt, hem misschien een doodelijke haat toedraagt of reeds wettig aan een ander is verloofd.

Gewoonlijk heeft het melegandang op de volgende wijze plaats.

De verliefde bespreekt de zaak met eenige vertrouwde vrienden of bloedverwanten. Zij leggen zich in hinderlaag, en op het oogenblik dat de vrouw buiten hare woning treedt, om

het een of ander werk te verrigten, dan wel naar de rivier gaat om zich te baden, treden de roovers uit hunne schuilplaatsen te voorschijn, grijpen de weerlooze vrouw aan, stoppen haar den mond dicht, ten einde haar te beletten om hulp te roepen, en dragen of slepen haar met geweld naar de woning van dezen of genen desabewoner, die, hoewel den maagdenroover dikwijls niet kennende, hem eene veilige schuilplaats verleent.

Eenmaal zoodanige woning bereikt en met zijne prooi binnen getreden zijnde, behoeft hij voor geen verdere vervolging meer beducht te zijn en heeft slechts de daarvoor bepaalde geldboete van 7 boengkoes te betalen, om in haar onverdeeld bezit te blijven.

Voor dat de boete betaald is, moet hij echter zorgen zijne schuilplaats niet te verlaten, wijl hem dit duur te staan zou kunnen komen en hij voorzeker door de vergramde bloedverwanten der beroofde vrouw, die steeds op hem blijven loeren, zou gedood worden.

Meermalen gebeurt het ook dat de roovers achterhaald worden en alsdan bloedige gevechten plaats hebben.

Ook verzekert men mij er voorbeelden zijn, dat de roover, geene kans ziende zijne prooi tot de door hem gekozene schuilplaats te brengen, de vrouw met zijne kris doorsteekt en ook zich zelve daarna het leven beneemt.

Eene aldus tegen haren wil en met het grootste geweld geroofde vrouw blijft de wettige eigendom van den verleidder, mits hij de boven reeds genoemde boete betaalt.

Is hij, na reeds eenige dagen de vrouw in zijne magt te hebben gehad, ongenegen of onmagtig de boete van 7 boengkoes te betalen, dan wordt hem van wege den vorst gelast de ontcerde vrouw aan hare familie terug te geven en verbeurt hij eene boete van 5 boengkoes, welke ten voordeele harer ouders komt.

Afgescheiden van het verregaand onzedelijke wat in boven vermelde handelingen ligt, krijgt men een nog treuriger denkbeeld van de Balische begrippen omtrent zedelijkheid, wanneer men verneemt, dat voor het *schaken met geweld* (melegandang) van een meisje, wier tanden nog niet zijn afgevijld, dat wil zeggen van eene jonge dochter die de jaren van huwbaarheid nog niet heeft bereikt, de eervergeten roover volstaan kan met eene boete van 2 boengkoes, 4 pekoes en 500 kepengs te betalen en de meestal verkrachte maagd aan de ouders terug te geven!

Het zij mij veroorloofd hierbij op te nemen een extract uit mijn dagboek over de maand april dezes jaars 1858. Daaruit zal men zien op welken trap de Balische zedelijkheid staat en tevens ontwaren tot welke middelen ouders soms hunne toevlugt moeten nemen, willen zij lang gekoesterde wenschen tot verwezenlijking zien gebragt.

Ik moet tevens hierbij opmerken, dat de hier bedoelde ouders hunne kinderen niet in optima forma konden doen trouwen, omdat hunne tanden nog niet waren afgevijld.

„Ida K'toet Anom verhaalde mij heden, dat zijn oudste zoon, een jongske van naauwelijks veertienjarigen ouderdom, Ida Bagoes Mantra, zijne nicht, Ida Ajoë Poetoe, dochter van den padanda Madé Goenoeng en van gelijken ouderdom als Ida Bagoes, geschaakt en gisteren nacht met haar naar Bandjar Djawa de vlugt had genomen.

„Toen ik hem zeide, dat het mij eenigzins zonderling voorkwam, dat een kind, zoo als Ida Bagoes Mantra in de daad nog is, zoo iets had durven onderstaan, werd hij een weinig verlegen en kwam voor de waarheid der zaak uit.

„Zijn verhaal kwam hierop neder. Reeds van hunne prilste jeugd hadden beide kinderen blijken gegeven dol veel van elkander te houden; de ouders hadden daarom besloten hen later door het huwelijk te verbinden, en vermits zij op het-

zelfde erf wonen, werd het hun al dadelijk toegestaan een gemeenzaam verkeer met elkander te houden en Ida Bagoes Mantra gelast des nachts in het kamertje van Ida Ajoe Poetoe te slapen, ten einde haar tegen alle gebeurlijkheden te beveiligen.

„Jaren lang was het goed gegaan en hadden de jonge lieden vertrouwelijk doch onschuldig, — want ik had mijnen zoon ten strengste gelast in alle eer en deugd met zijne nicht om te gaan, — met elkander geleefd, toen, nu ongeveer een zestal dagen geleden, mijne vrouw door een harer vriendinnen werd gewaarschuwd, dat een brahmaan van Bandjar het plan had gevormd Ida Ajoe Poetoe aan hare ouders en verloofde te ontrooven (melegandang) en haar, natuurlijk tegen haren zin, tot zijne vrouw te nemen.

„Deze tijding had een familierraad ten gevolge, waarin besloten werd dat de jonge lieden het ouderlijke huis, quasi in het geheim, zouden ontvlugten, opdat het tot openbaarheid kwam dat zij gehuwd waren en Ida Ajoe Poetoe voor den vervolge alzoo gevrijwaard zoude wezen voor alle gewelddadige aanranding. De jonge lieden waren, wel is waar, het minst van allen geneigd deze komedie te spelen, doch zij werden gedwongen en moesten wel.

„Een goede kennis te Bandjar Djawa werd in het geheim ingewijd en verzocht een plaatsje in deszelfs woning in te ruimen, om de jonge lieden voor eenige dagen te herbergen.

„Nadat dit alles in gereedheid was gebragt, gingen zij gisteren nacht, begeleid door moeder, zusters en anderen, naar Bandjar Djawa, werden aldaar te zamen in een kamertje opgesloten en het huwelijk was voltrokken.

„Heden morgen ging Ida K'toet Anom hen bezoeken.

„Ida Bagoes Mantra wilde met geweld naar de ouderlijke woning terugkeeren, omdat hij bevreesd is dat men zijne duiven en andere vogels zal verwaarloozen en die arme diertjes van honger zullen sterven. Zijn vader heeft hem nogtans ge-

last deze dwaze kinderachtigheid uit het hoofd te zetten, hem herinnerd dat hij nu gehuwd man is, en beloofd, dat hij, over zes à zeven dagen, met zijne jonge vrouw zoude mogen terugkeeren, als wanneer men dacht dat deze schaakpartij genoegzaam zoude bekend zijn.

„Het is allerdroevigst, dat ouders zulke maatregelen moeten nemen om hunne wenschen niet door een derden eigendunkelijk en ongestraft te moeten zien in duigen werpen; ik zeg ongestraft, omdat de adat zoodanige echtverbindtenis niet verbiedt en de jonge maagd verplicht is den roover tot vrouw te strekken.

„Dusdanige geschiedenissen zijn der zedelijkheid natuurlijkerwijze niet zeer bevorderlijk, en zou het eene in de daad menschlievende handeling zijn hieraan paal en perk te stellen.”

Behalve de brahmanen, die, overeenkomstig de adat, slechts vier vrouwen mogen hebben, kunnen de overige Balinezen zich zoo veel vrouwen kiezen als hun vermogen gedooft.

Ofschoon de polygamie op Bali een hoogen graad van ontwikkeling bereikt heeft (de jongste vorst van Selaparang heeft over de honderd, Dewa Gedé Tangkeban van Bangli meer dan zestig vrouwen!), zoo ligt het evenwel in den aard der dingen dat de meerderheid zich met ééne vrouw moet tevreden stellen; eensdeels omdat zij onvermogen is den betrekkelijk hoogen koopprijs te betalen en ten anderen omdat Bali wel geene uitzondering op den algemeenen regel zal maken, en de verhouding tusschen beide geslachten geen aanzienlijker verschil zal opleveren dan men in andere landen waarneemt.

In den regel wordt de vrouw gekocht; de boete welke men voor melegandang betaalt wordt als koopprijs der vrouw aangemerkt.

De man is eigenaar van de vrouw en als zoodanig gewettigd naar willekeur met haar te handelen.

Hij kan daarom eene verstootene vrouw, aan wien zulks zij verpanden of verkoopen.

Slechts in zeer weinige gevallen staat men eene door de vrouw geëischte echtscheiding toe, en dan nog wordt zij verplicht het dubbele van haren inkoopprijs aan den man uit te keeren.

De vrouw heeft geen regt op hare kinderen; deze zijn, even als de moeder, de onvervreembare eigendom des vaders.

Met uitzondering van vorstelijke personen mogen geene jongelingen of maagden het bij de wet voorgeschreven huwelijk (mepadik) aangaan, zoo lang hunne tanden nog niet zijn afgevijld.

Het huwelijk is verboden tusschen alle personen die elkander bestaan in de opgaande of nederdalende linie; mitsgaders tusschen broeders en zusters, oom of oudoom en nicht of achternicht, neef of achterneef met moei of oudmoei.

Het is veroorloofd met de zuster of zusters der vrouw te huwen.

Padanda Njoman Boerochan te Boeleleng heeft drie gezusters tot vrouwen.

Dit voorbeeld doet tevens zien hoe zelfs de padanda's zich aan de wetten houden, welke, onder anderen, zeggen dat de brahmanen uit iedere kaste slechts ééne vrouw mogen huwen!

Uit het medegedeelde zal het welligt overbodig zijn hier nog bij te voegen, dat het lot der Balische vrouwen, over het algemeen en slechts op weinige gunstige uitzondering na, alles behalve benijdenswaardig is en ook op haar in volle mate van toepassing is, hetgeen mijn geachte voormalige chef, de heer T. J. Willer, in zijn belangrijk stuk over de Battalanden van de Mandhelingsche en Battasche vrouwen zeide: „dat men de vrouw niet beschouwt als persoon, doch alleen als zaak.”

De Balische vrouwen zijn over het algemeen zeer werkzaam; menig amfioenschuiver en hanenvechter die door zijne vrouw onderhouden en van de laatste door haar zoo zuur verdiende penningen voorzien wordt, alleen om toch maar rust en vrede

in huis te bewaren en opdat hij aan zijne vuige hartstogten den vrijen teugel zoude kunnen vieren.

XIV. GEBOORTE.

Drie dagen na de geboorte van het kind, dat is op den dag dat de navelstreng afvalt (kepoes-poengsed), wordt voor het huis der kraamvrouw aan de booze geesten geofferd, ten einde dezelve met moeder en kind te verzoenen en te voorkomen dat ze hen ongelukken berokkenen, terwijl tevens bij den padanda gewijd water wordt gekocht, waarmede de kraamvrouw en kind gewasschen worden. Tot den veertigsten dag na de kraam moet de vrouw te huis blijven en is het aan ieder, uitgezonderd huisgenooten en bloedverwanten, verboden hare woonplaats binnen te treden.

Drie maanden na de geboorte wordt het hoofd des kinds kaal geschoren en aan bloedverwanten en vrienden een feestmaal gegeven, waarbij een padanda voorzit, die het eten, mitsgaders moeder en kind, met heilig water besprenkelt en 'shemels zegen over hen uitspreekt.

Men noemt dit negang-sasihin.

Bij de gegoede klasse is deze dag een dag van vrengde en vermaak.

Gamelanspel, wajang-hoewong en wajang-koelit wisselen elkander bij eene dusdanige gelegenheid af, en een met zorg vet gemest varken wordt den gasten onder verschillende vormen voorgezet.

Vervolgens wordt om de zes maanden (otonan of odallan, verjaring) aan de goden en kwade geesten geofferd, tot op vierjarigen leeftijd van het kind, wanneer de ooren doorboord worden (matoesoek).

Ook op dien dag wordt er feest gevierd.

Op ongeveer zestienjarigen ouderdom worden de tanden af-

gevild (masangih) en de jongeling of het meisje meerderjarig verklaard.

Bij deze gelegenheid komen vrienden en bloedverwanten nogmaals te zamen, om op het welzijn van patient of patiente eene niet geringe hoeveelheid varkensvleesch enz. te eten.

Hij of zij voor wie het feest gegeven wordt, mag daar bij niet tegenwoordig zijn en moet, gedurende drie dagen, voor ieder gezigt verborgen blijven en in eene donkere kamer worden opgesloten (ngekeb).

Zoodra een meisje de jaren van huwbaarheid intreedt (manekdaha), wordt ook zij, gedurende drie dagen, opgesloten en is alleen zichtbaar voor haar die de maagd van het benoodigde voedsel voorziet.

Na ommekomst dezer drie dagen wordt zij gereinigd, de randen van het hoofdhaar gelijk geschoren, in hare fraaiste kleederen uitgedoscht en vervolgens aan vrienden en magen, die zich inmiddels hebben verzameld, vertoond.

Het spreekt van zelf dat ook deze heugelijke gebeurtenis met de meeste plegtigheid gevierd en de dag in vrolijkheid doorgebracht wordt.

De odallan wordt het gansche leven door trouw gevierd; ontbreken de middelen om zulks met eenigen luister te doen, dan vergenoegt men zich den goden eenige offeranden aan te bieden en reinigt men hoofd en ligchaam met toja-tirta (door den priester geheiligd water).

XV. ERFREGT.

Bij de drie bevoorregte kasten gaat het vermogen van den vader op de kinderen over, in dier voege dat een zoon immer twee en eene dochter een aandeel erlangt.

De weduwe of weduwen kunnen niet erven, doch hebben het vruchtgebruik van een gedeelte der door den overleden echtgenoot nagelaten goederen.

Laat de erflater geene kinderen na, dan gaat de nalatenschap over op de kinderen zijner broeders en zusters, na den dood der weduwe of weduwen, die daarvan gedurende haar leven het vruchtgebruik hebben.

Bij ontstentenis van broeder's- en zusterskinderen gaat het nagelaten vermogen over op de broeders en zusters van den overledene; bij ontstentenis ook van deze en ouders treden de overige aanverwanten, in de zijlinie, tot den vierden graad ingesloten, in het genot der nalatenschap.

Bij geheele mangel aan de bovengezegde bloedverwanten vervallen de goederen aan den vorst.

De kinderen uit verschillende moeders geboren, doch tot dezelfde kaste behoorende, erven gelijke aandeelen. In geval de weduwen des erfaters tot verschillende kasten behooren, komt de geheele nalatenschap in het bezit van die kinderen wier moeder tot eene hoogere kaste behoort. De overige kinderen kunnen of mogen daarop geene aanspraken doen gelden.

Gewoonlijk zorgt echter de vader, nog bij zijn leven, dat ook deze kinderen een gering gedeelte van zijn na te laten vermogen verwerven.

Geheel anders is het evenwel gesteld met de laagste of soedrakaste, die ook ten dezen aanzien stiefmoederlijk is bedeed.

Sterft een soedra zonder mannelijken oor, ongehuwden broeder of aangenomen zoon na te laten, dan gaat zijne nalatenschap, mitsgaders zijne weduwe of weduwen en dochters op den vorst over, die in het onverdeeld eigendomsregt dier personen en goederen komt en daarmede naar willekeur kan handelen.

De vrouwen en dochters van eenen soedra gaan dan alleen op den vorst over, in geval de koopprijs der vrouw reeds volstaan is en hare ouders of andere bloedverwanten geene aanspraak meer op haar kunnen doen gelden. Is die koopprijs bij den dood des echtgenoots onbetaald gebleven, hetgeen de ouders alleen kunnen bewijzen door een gezegelden brief of

schuldbekentenis van den overledene te vertoonen, dan keert zij met hare kinderen, benevens de nalatenschap des overleden echtgenoots, tot hare ouders of naaste bloedverwanten terug.

Hoe het evenwel ook zij en al wordt zij ook aan hare ouders wedergegeven, eene soedravrouw wordt slavin geboren en zoo wel door haren echtgenoot, hare ouders als door den vorst ten eenenmale als koopwaar beschouwd en als zoodanig behandeld.

Zoo als wij boven zagen, is het juist geen vereischte mannelijke kinderen na te laten en kan men volstaan met het bezit van een aangenomen zoon, om voor te komen dat vrouwen, kinderen en bezittingen in handen des vorsten overgaan. Die personen wier huwelijk door geen mannelijk kroost gezegend is, maken dan ook van deze weldadige bepaling een groot gebruik, zoodat het niet dan zeer zeldzaam voorkomt dat de vorst eigenaar hunner bezittingen wordt.

Zij die een vreemd kind tot hunnen zoon wenschen aan te nemen en als zoodanig te doen erkennen, hebben de volgende formaliteiten in acht te nemen.

Vergezeld van het bewuste kind en diens ouders gaan zij naar hunnen pambekel en geven dezen hun voornemen te kennen.

Dat hoofd van de zaak kennis genomen en zich overtuigd hebbende dat de ouders of andere naaste bloedverwanten met hun vrijen wil afstand van het kind willen doen, geeft hun een bewijs, waarmede zij en hunne getuigen naar den sekretaris (djoeroe-soerat) van den vorst gaan.

Deze neemt inzage van het bewijs en maakt daarna een gezegelden brief op, in den vorm zoo als onder bijlage A vermeld staat.

Voor dezen op lontar gegriften brief betaalt belanghebbende 250 kepengs en heeft voor die som zijne familie en bezittingen gevrijwaard, na zijnen dood, eigendom des vorsten te worden.

De aangenomen zoon erft de geheele nalatenschap en treedt overigens in dezelfde regten die zijn overleden pleegvader op zijne kinderen had.

Bezit de overledene een of meer ongehuwde broeders, dan is het aannemen van een vreemd kind overbódig en treden die in het genot der nalatenschap. Ook op hen rust, bij de aanvaarding des boedels, de verplichting om in het onderhoud der weduwe en der kinderen van hunnen broeder zoo veel mogelijk te voorzien.

De vorst heeft ook geen regt op de nalatenschap van eenen soedra, die in of ten gevolge van den oorlog komt te overlijden.

Diens vrouw en dochters benevens zijne eigendommen keeren tot de familie der weduwe terug. De vrouw en kinderen, onverschillig van welke kunne, zijn, even als de bezittingen van eenen dief of anderen misdadiger, die op heeter daad betrapt en vermoord wordt, eigendom van den vorst.

Even zoo gaan tot den vorst over de familie en eigendommen van een vogelvrij verklaard persoon (bedagan) (1).

XVI. INKOMSTEN VAN DE HOOFDEN.

a. Inkomsten van den vorst.

Deze zijn van verschillenden aard en oorsprong. De voornaamste zijn:

(1) Na de lezing van dit artikel, hetwelk voor geheel Bali van toepassing is, zal men kunnen beoordeelen in hoe ver de hartverscheurende geschiedenis door den heer Lange aan den heer dr. W. R. van Hoëvell verhaald en door dien schrijver in zijne „Reis over Java, Madura en Bali” op bladz. 40 en volgenden van deel III, afev. I mededegeeld, voor waar is aan te nemen.

- a.* Belastingen op het water.
- b.* Belastingen op den grond.
- c.* Verpachting der bandarijen.
- d.* Heffingen op klapperboomen en tuinen.
- e.* Belasting op het aanmaken van zout.
- f.* Geldheffing op de bazar gelegen in de nabijheid der vorstelijke woning.
- g.* Heffingen aan de grenzen des lands op den in- en uitvoer van handelsvoorwerpen.
- h.* Verkoop van gezegelde brieven.
- i.* Belasting op de dobbelspelen (doedoekin).
- k.* Heffingen op de hanenvechtbaan in de nabijheid van het vorstelijk verblijf (oepetin-tetadjen).
- l.* $\frac{2}{3}$ gedeelte van de in den raad van kerta's opgelegde geldboeten.
- m.* Eigendommen, die bij versterf of wegens verbeurdverklaring aan den vorst komen.
- n.* Vrouwen en kinderen, die door overlijden van den echtgenoot aan den vorst komen.
- o.* Vrouwen en mannen, die door een geregteijk vonnis den vorst als slaaf worden toegewezen.
- p.* Het uitsluitend regt om dansmeisjes (ronggings) te houden, die het land te doen doorkruisen en zich hare verdiensten voor het grootste gedeelte toe te eigenen.

Niettegenstaande deze groote verscheidenheid van inkomsten, acht ik het gezamenlijk bedrag daarvan ontoereikend om in de behoefte van den vorst naar behooren te voorzien en zijnen stand als Balineesch vorst met waardigheid te kunnen ophouden.

Ik zal mij thans bepalen tot het opgeven der geldswaarde, welke ieder dezer posten vertegenwoordigt, en die later kortelijk beschrijven. Bij de beschrijving daarvan zal ik tevens trachten aan te toonen de groote gebreken welke vooral het belastingstelsel aankleven, ten gevolge waarvan de vorst zich geheel en al ziet prijs gegeven aan de meerdere of mindere eerlijkheid der

gezamenlijke sedabans.

a en b	{ 1400 pikols rijst (1) in natura, à $f 3\frac{1}{2}$. } belasting in geld	f 4900
		" 1500
c.		" 4200
d.		" 40
e.		" 10
f.		" —
g.		" 20
h.		" 100
j.		" 430
k.		" 300
l.		" 300
m.		" 50
n. en o.		" 200
p.		" 600
		Totaal f 12650

Ten einde eenigermate te doen uitkomen, dat deze oogenschijnlijk belangrijke som onvoldoende is, om, zonder van karigheid beschuldigd te worden, in de betrekkelijk groote uitgaven te voorzien, welke ieder Balisch vorst te bestrijden heeft, zal ik hieronder met een paar woorden aanteekenen eenige der verplichtingen welke, onder vele anderen, op den vorst rusten.

De gewoonte des lands brengt, mede dat de vorst in de voeding voorziet van de na te noemen personen:

1°. vreemdelingen, onverschillig van welke getalsterkte, met zendingen aan of brieven voor den vorst belast;

2°. poenggawa's en hun gevolg die door den vorst ontboden worden, of wel uit zich zelve komen om over de zaken des lands te spreken;

3°. wachtvolk en al de gevangenen;

(1) De gezamenlijke opbrengst der grondbelasting is veel aanzienlijker, doch daarvan is bereids afgetrokken dat gedeelte hetwelk door den vorst aan poenggawa's enz. wordt uitgekeerd.

4°. gewoon gevolg van den vorst (parakan's), bestaande uit 16 personen, waarvan de helft tot de drie hoogste kasten behoort.

5°. zijne veelvuldige nietsdoende slaven.

En ofschoon nu algemeen beweerd wordt, dat het door den vorst gevoed wordende personeel nooit te voren zoo gering was als onder den tegenwoordigen vorst, zoo is niettemin de dagelijksche gemiddelde uitgave aan rijst alleen 360 kati's of, voor een geheel jaar, 1314 pikols.

De minste bijkomende omstandigheid is derhalve nu reeds voldoende, om de door den vorst te ontvangen landrenten, in natura, ontoereikende te doen zijn om in de behoefte te voorzien.

Telt men bij deze groote hoeveelheid rijst nu nog de uitgaven aan vleeschspijzen enz., benevens kleeding en gelden voor kwee-kwee, sirih enz. die den slaven gegeven worden, dan reeds verkrijgt men eene som, meer dan de helft der gezamenlijke inkomsten bedragende.

b. Inkomsten der poenggawa's.

De inkomsten dezer hoofden zijn geheel afhankelijk van het aantal dienstpligtigen (pengajah's) die zij onder hunne bevelen hebben.

De vorst verleent hun voor iederen pengajah een timbang bras = 28 kati's, waaruit van zelf volgt, dat het in hun onmiddelijk belang is te trachten hunne magt zoo ver mogelijk uit te strekken.

Verder ontvangen zij een vijfde gedeelte der boeten, hunnen onderhoorigen door den priesterraad in strafzaken opgelegd.

Ook leggen zij zelve wel eens geringe boeten op, die zij zich toeëigenen, en krijgen overigens het grootste gedeelte van de belasting, gesteld op de hanengevchten en andere dobbel-

spelen, die ieder jaar, gedurende een aantal dagen, in vele desa's, ten voordeele der gezamenlijke desabestuurders plaats hebben.

c. Inkomsten van den klijan-tempek.

Deze zijn zeer wisselvallig; eigenlijk kunnen zij op niets rekenen.

In den regel staan de poenggawa's hun evenwel een klein gedeelte der landrenten af; soms worden zij ook van de betaling voor hunne velden vrijgesteld, erlangen een nietig gedeelte van de belasting op de dobbelspelen, en weten overigens, zoo als overal elders in Indie, het te kort door kleine knevelarijen aan te vullen.

d. Inkomsten der mangkoe's en klijans desa.

De vorst verleent hun een gedeelte der grondrenten. Hunne aandeelen zijn echter niet even groot en loopen in tegen-deel zeer uiteen.

Er zijn in Boeileleng, onder anderen, mangkoe's en klijans desa, die ieder 25 timbangs bras (7 pikols) krijgen; anderen die slechts 5 timbangs erlangen.

Eenige der voornaamste mangkoe's krijgen soms ook wel een stuk sawahgrond van den vorst in leengebruik.

Wijders ontvangen zij een voornaam gedeelte van de opbrengst der hanengevechten, welke ieder jaar bij de roemah-dewa gegeven worden, en hebben het uitsluitend regt op de offeranden, welke de vrome gemeente, ter eere der godheid, in de roemah-dewa neêrzet en daar laat staan.

e. Inkomsten van den sedahan-agoeng.

De sedahan-agoeng erlangt voor iedere tenah-wiuh (een aandeel water) 1 kati rijst. Volgens zijne opgave zijn er 3400 dergelijke aandeelen, hetgeen voor hem geeft 34 pikols rijst.

Aangezien hij geen andere inkomsten heeft en van dit weinigje

niet volgens zijnen stand kan leven, meent hij daarom dan ook gerechtigd te zijn zich schadeloos te mogen stellen en een groot gedeelte der vorstelijke inkomsten, die noodwendig door zijne handen moeten gaan, te verduisteren.

Zeker is het, dat de meeste der sedahans agoeng, die ik op Bali leerde kennen, welgestelde en veelal rijke personen zijn.

f. Inkomsten der mindere sedahans.

Deze erlangen van iedere 5 aandeelen water 1 timbang bras.

Wijl zij geene andere regtmatige voordeelen hebben, hangt de hoegrootheid hunner inkomsten derhalve geheel en al af van de kwantiteit water, waarover ieder hunner te beschikken heeft.

XVII. BELASTINGEN.

Deze zijn:

- a. Op de sawahvelden en het water.
- b. Op sommige klappertuinen.
- c. Op tegalvelden.
- d. Op het aanmaken van zout.
- e. Op het hanengevecht en andere dobbelspelen.
- f. Op den in- en uitvoer van handelsvoorwerpen.
- g. Op de bazars.
- h. Op het zegel.

Aangezien de op de sawahvelden drukkende belasting wel als de voornaamste bron van inkomsten der hoofden kan geacht worden, zoo zal ik daarmede beginnen en, tot bevordering der duidelijkheid, bij derzelve inrigting langer dan bij de overigen verwijlen en in eenige bijzonderheden moeten treden.

De belasting is tweeledig, namelijk op den grond en op het water (1).

Met een voorbeeld zal ik trachten op te helderen hoedanig men in deze te werk gaat.

Honderd personen hebben den vorst concessie gevraagd, om een gegeven stuk grond te mogen ontginnen en dat in rijstveld te herscheppen.

Het verzoek is ingewilligd en den sedahan-agoeng gelast eene billijke verdeeling te doen.

Deze neemt de lengte en breedte van het terrein op en bevindt, dat ieder een aandeel kan krijgen van 45 depa-nga-deg lang op 22 dito breed = cc. 400 rijnlandsche roeden.

De honderd aandeelhebbers vangen nu aan eene waterleiding te graven, de capaciteit bezittende om, bij gemiddelden waterstand, zoo veel water te kunnen bevatten als voor het geheele terrein noodig is.

De ondervinding heeft den sedahan geleerd, dat een straal water van 5 handspannen in middellijn voldoende is, om een terrein, als waarvan hier gesproken wordt, naar behooren te besproeijen.

Nadat de leiding is voltooid, gaat de sedahan over tot eene naauwkeurige verdeeling van het water en zulks in voege de een, althans naar zijne overtuiging, niet meer water ontvange dan de ander.

Die verdeeling heeft volgenderwijze plaats.

Het aandeel van A ligt het meest nabij den oorsprong der leiding, dus het hoogste.

Aan de bovenzijde van terrein A wordt nu een dam in

(1) Op bladz. 7 van de "Geschiedenis der staathuishoudkunde" van mr. J. A. Molster wordt gezegd, dat ook bij de Perzen een staatsmonopolie gemaakt werd van de bevochtiging der gronden en den inwoners een regt daarvoor afgeperst werd.

de leiding gelegd, die het water zoo hoog opstuwt dat het op de sawah kan worden gebragt.

Bij dien dam wordt nu de breedte der leiding in honderd gelijke deelen verdeeld en een aandeel daarvan, door eene kleine nevenleiding, op het terrein van A gevoerd.

Iets lager ligt het aandeel van B. De sedahan gaat op dezelfde wijze te werk als boven omschreven is, bouwt eenen dam en deelt het water in 99 deelen.

Met deze verdeeling gaat hij voort tot dat ieder zijn aandeel heeft ontvangen.

Dewijl de in een kanaal op te nemen kwantiteit water geheel en al aan de kennis en het vernuft van den sedahan-agoeng of kijan-soebak is overgelaten, en deze lieden meestal naar bloote gissing te werk gaan, zoo spreekt het van zelf, dat niet alle velden van dezelfde inhoudsvlakte ook van eene gelijke hoeveelheid water worden voorzien.

Het is de boven omschreven wijze van waterverdeeling, hoe ongelijk die nu ook moge wezen, waarop het belastingstelsel berust en waarnaar de heffingen plaats hebben.

Is de leiding door honderd personen gegraven en hebben zij ieder een honderdste gedeelte van het water ontvangen, dan betalen zij allen eene gelijke belasting, dat is: voor ieder $\frac{1}{100}$ der kwantiteit water (winih-hatenah) wordt betaald 5 timbangs bras = 1 pikol en 40 kati's gebolsterde rijst, hetgeen nagenoeg overeenkomt met een achtste gedeelte van de bruto opbrengst.

Dit is evenwel niet zeker en verschilt somtijds zelfs zeer veel, vermits een zeer hellend terrein meer water behoeft dan een even groot stuk grond wat horizontaal ligt en dit laatste, in den regel, oneindig meer produceert dan de terrasvormig gelegen velden.

Daardoor komt het in Boeieleng dan ook dikwijls voor, dat de een aan belasting een vierde of een vijfde van de bruto

opbrengst betaalt, terwijl een ander niet meer dan een tiende daarvan moet afstaan.

De leiding, door een zeker aantal personen tot besproeiing hunner velden gegraven, blijft hun onverdeeld eigendom.

Mits zij de belasting blijven betalen, kunnen zij naar willekeur over dat water, immers ieder voor zoo veel zijn aandeel betreft, beschikken en heeft niemand buiten hen de bevoegdheid zelfs het geringste daarvan te ontnemen.

Blijkt het later dat voor het eene veld te veel en voor het andere te weinig water voorhanden is, dan treden de aandeelhouders met elkander in overleg en neemt degene, die gebrek aan water heeft, de helft, een vierde of een achtste gedeelte van den anderen over, waardoor ook de belasting, waarvoor hij aangeslagen was, in dezelfde verhouding vermeerderd en die van hem, welke afstand van dat gedeelte water deed, daarmee verminderd wordt.

Uit het medegedeelde zal gebleken zijn hoe ongelijkmatig dit stelsel op de belastingschuldigen drukt en dat de billijkheid daarvan veel te wenschen overlaat.

Gelukkig echter dat de belastingschuldigen, zoo min als de hoofden, deze meening deelen en zij in het heilige denkbeeld verkeeren, dat men elders te vergeefs naar een meer op regt en billijkheid gegrondvest stelsel van belasting zoude kunnen zoeken.

Behalve de 5 timbangs rijst, welke als belasting op ieder aandeel water geheven worden, eischt de vorst daarenboven, als belasting op den grond (soewini), 100 kepengs voor ieder aandeel water.

Voor het grootste gedeelte wordt de belasting op het water (padjeg) in natura opgebracht.

Zij die verkiezen de belasting in geld te betalen, kunnen dit doen; in dat geval wordt de waarde berekend naar den loopenden marktprijs.

Verlangt de vorst daarentegen, in plaats van rijst, geld

te ontvangen, dan betaalt men voor 5 timbangs 500 kepengs.

Bandjar Djawa, nabij de hoofdplaats Boeieleng, betaalt de verschuldigde belasting in geld.

Voor ieder aandeel water wordt 400 kepengs betaald, zonder meer.

Dit is eene oude instelling; niemand weet mij echter op te geven op grond waarvan die desa dit voorregt boven andere geniet.

Over het algemeen is er in het landschap Boeieleng gebrek aan water. Men tracht hierin te hulp te komen door de bepaling, dat, daar waar uit eene rivier of beek verscheidene leidingen haar water ontvangen, dezelve om beurten zullen opgestopt worden, in voege dat, indien de sawahvelden behoorende tot de leiding A bijv. in het vorige jaar het eerst van water werden voorzien, deze in dit jaar met de bewerking en besproeiing hunner velden moeten wachten, tot dat de velden van de leiding B reeds geheel afgewerkt en beplant zijn en met eene mindere kwantiteit water kunnen volstaan.

Van daar de ongelijkmatige bewerking en beplanting der rijstvelden alhier en de misgewassen die dikwijls het gevolg daarvan zijn.

Het ligt overigens in de rede, dat het stelsel zelf een groot beletsel daarstelt, om de velden te gelijk onder water te kunnen zetten, vermits, hoe veel water er ook in de leiding moge voorradig zijn, elk aandeelhebber niet minder wil ontvangen dan het gedeelte der leiding waarvoor hij de landrenten betaalt.

De totale opbrengst der landrenten in natura bedraagt, volgens opgave van den sedahan-agoeng, 22870 timbangs \approx 6403,60 pikols rijst.

In geld van de desa Bandjar Djawa: 120400 kepengs \approx f 301, en aan soewini of grondrenten 480000 kepengs \approx f 1199.

Tegal noemt men zoodanige velden, die door eerste occupatie in bezit genomen en met verschillende vrucht- en andere boo-

men of gewassen beplant zijn. Vooral in het oostelijk gedeelte van Boeieleng, waar gebrek aan water de bevolking belet sawah's aan te leggen, wordt de landbouw uitsluitend op tegelvelden gedreven.

De voornaamste gewassen, welke op tegalgronden geteeld worden, zijn kapas, suikerriet, djagong, tabak en kedelé.

Behalve de tegelvelden heeft men nog zoogenaamde gaga's, waarop de bergrijst geplant wordt; deze gronden worden, om de 2 à 3 jaren, wanneer zij veel van hunne vruchtbaarheid verloren hebben, verlaten en door nieuw ontgonnen bosch of alang-alanggronden vervangen.

Voor tegal- en gagagronden wordt almede belasting betaald; namelijk wanneer zij niet onmiddelijk aan de sawah's grenzen, zoo als in midden-Boeieleng het geval is.

De heffing dezer belasting geschiedt willekeurig en is zeer ongelijk verdeeld, zijnde zulks geheel aan het beleid van de verschillende sedahans overgelaten.

Van eenige velden worden 200, van anderen 100, en van weder anderen slechts 50 kepengs per jaar geheven.

Met de meeste moeite en inspanning is het mij niet mogen gelukken het ware bedrag dezer belasting te leeren kennen; de sedahans hadden die reeds bij de soewini opgenomen, zonder verdere rekening of verantwoording daarvan te doen.

Eenige dezer tegals brengen de door hen verschuldigde landrenten in natura op, zoo als die der desa's Boengkoelan, Koeboe, Tambahan en anderen, die van iederen klapperboom per jaar twee vruchten betalen of een totaal, voor allen, van 1600 noten.

De boven omschreven wijze van belasting, welke op den grond en het water is gelegd, blijft voor ieder jaar onveranderlijk dezelfde.

De eenige verandering nog welke de sedahan-agoeng daarin kan gedoogen, is die, dat hij, wiens rijstgewas niet zeer gunstig staat en die vermeent een slechten oogst te zullen krij-

gen, zich tot den sedahan zijner desa wenden en eene vermindering van belasting, voor dat jaar, verzoeken kan.

De sedahan overtuigt zich in loco van de mindere of meerdere gegrondheid van het gedaan verzoek, en dit, naar zijne meening, overeenkomstig de waarheid zijnde, ontheft hij, eigener autoriteit, den belastingschuldige van een gedeelte der landrenten.

De belastingschuldige is verplicht den sedahan voor diens gunstige beschikking 33 kepengs te betalen, hetwelk „pendegdeg” genoemd wordt.

XVIII. KONTROLE OP HET BELASTINGSTELSEL.

Met het toezicht over den landbouw, eene billijke verdeling van het water en de inning der landrenten zijn belast:

1 sedahan-agoeng,

40 sedahans,

120 klijans soebak en klijans bandjaran-soebak.

De sedahan-agoeng (ontvanger generaal) staat aan het hoofd der landbouwnijverheid; hij controleert al zijne ondergeschikten en waakt, dat ieder regthebbende niet minder of meer water ontvangt dan waarop hij aanspraak kan maken; hij zorgt dat de landrenten naar behooren worden opgebracht, en tevens heeft hij het uitsluitend gezag over de beneden hem geplaatste sedahans en klijans soebak, benevens over die huisgezinnen, welke in vele desa's door den vorst zijn afgezonderd, ten einde hem en zijne ondergeschikten in de uitoefening hunner bediening behulpzaam te zijn.

De landmaten worden door den sedahan-agoeng geregeld. De landrenten worden bij hem aan huis opgeschuurd en hij levert die aan den vorst af, naar gelang der behoefte.

Hij houdt onderscheidene registers aan, waarbij de door iederen sedahan te innen landrenten zijn opgeteekend en tevens voorkomt dat gedeelte der belasting, wat van regtswege aan iederen pambekel enz. moet worden uitgekeerd.

Alle voorkomende geschillen tusschen personen, onder zijn beheer staande, worden door hem in hooger beroep behandeld en tot minnelijke schikking gebragt of wel, volgens de bestaande wetten en gewoonten, uitgewezen.

Door den vorst worden, in den regel, tien huisgezinnen afgezonderd, die van alle belastingen en heerendiensten zijn vrijgesteld en hoofdzakelijk dienen om den sedahan-agoeng in zijnen uitgebreiden werkking behulpzaam te zijn en zijne bevelen op de overige sedahans over te brengen.

Ieder sedahan heeft het opzigt over die velden, welke het water uit dezelfde leiding ontvangen. De heffing der renten van die velden is hem opgedragen.

Nadat de rijst geoogst is, vaardigt de sedahan de noodige bevelen uit, om de landrenten naar de woning van den sedahan-agoeng over te brengen, na inhouding van dat gedeelte, hetwelk aan de hoofden enz., tot zijn ressort behoorende, moet worden uitgekeerd.

Ieder sedahan heeft de beschikking over twee huisgezinnen, die ter zijner assistentie door den vorst van alle heerendiensten en grondlasten zijn vrijgesteld.

Geschillen tusschen de klijans soebak en andere onder zijn beheer staande lieden worden door hem in behandeling genomen.

Over iedere hoofdwaterleiding is een klijan-soebak gesteld, die met de juiste verdeeling van het water en het onderhoud der leiding belast is. Gerezen geschillen tusschen de klijans bandjaran-soebak en de landbouwers worden door hem ter eerste instantie behandeld. Hij heeft geene vaste inkomsten en is alleen vrij van heerendiensten en landrenten.

De klijan-bandjaran-soebak is belast met eene waterleiding, die haar water uit de hoofdleiding erlangt. Zijne werkzaamheden zijn overigens van denzelfden aard als die van den klijan-soebak, onder wiens opzigt hij staat.

Even als de klijan-soebak is hij van heerendiensten en belasting vrij.

Ieder landbouwer, tot het watergebied van den klijan-bandjara-soebak behoorende, is verplicht, op zijne beurt, en zulks voor den tijd van een jaar, de betrekking van djoeroeharah bij hem te vervullen, ten einde zijne bevelen, in het belang van den landbouw, op deszelfs medeburgers over te brengen.

Kleine geschillen over water of plantsoenen, die tusschen de landbouwers mogten ontstaan, worden door den klijan-bandjara-soebak in behandeling genomen en, volgens de soerat-sima, uitgewezen.

XIX. BELASTINGEN.

a. Op het aanmaken van zout.

In het landschap Boeieleng wordt slechts op twee plaatsen zout aangemaakt; nabij de desa's Penaroekan en Boekti.

Voorheen betaalde ieder persoon, die zich daarmede geneerde, zes kati's zout aan belasting.

Dit is echter van lieverlede in onbruik geraakt en bepaalt men zich thans te heffen, zoo veel als voldoende geoordeeld wordt, om te voorzien in de behoefte van het vorstelijk gezin.

Men schat deze heffing op 4 pikols per jaar, eene waarde vertegenwoordigende van c. c. f 10.

b. Op het hanengevecht en andere dobbelspelen.

Eenmaal 's jaars worden er hanengevechten gehouden in de groote hanenvechtbaan nabij de vorstelijke woning, ten voordeele van 's lands vorst.

De heffingen hebben volgendervoege plaats.

Ieder persoon, die een of meer hanen den kampstrijd wil doen wagen, betaalt, bij wijze van entrée, 50 kepengs.

Vervolgens 5 kepengs zoodra den haan een kampvechter wordt tegenovergesteld, mitsgaders 2 percent van de door de eigenaren der hanen aangegane weddingschappen.

De inning dezer belasting is opgedragen aan een vertrouwd persoon.

Daar deze echter door niemand gekontroleerd of gesurveilleerd wordt en de vorst tevreden moet zijn met datgene wat hem door dien vertrouweling wordt uitgekeerd, zoo kan men gerust aannemen, dat twee vijfden der opbrengst in de beurs van den inzamelaar te regt komen.

Het vorstelijke hanengevecht duurt gemiddeld twee maanden en de opbrengst der belasting kan, voor dit tijdvak, op minstens *f* 500 geschat worden.

Een hanengevecht gaat steeds gepaard met andere dobbelpelen, als kaartspel, *po* en *topo* en meer anderen.

Deze worden aan den meest biedende uitbesteed.

De som, welke de hoogste bieder aangenomen heeft te betalen, komt aan den vorst en kan almede op *f* 300 gesteld worden, als wanneer men gerust aannemen mag de pachter nog eene winst zal genieten van minstens *f* 200.

Overigens wordt er nog gedurende het gansche jaar kaart gespeeld nabij het paleis.

Eenen der slaven van den vorst is de heffing der belasting, à 10 percent van den inleg, opgedragen.

De opbrengst dezer dobbelspelen wordt geschat op eene halve gulden daags, of *f* 182½ in het jaar.

c. Bazarsgeregtigheid.

In vorige jaren werd op iedere bazar twee kepengs van elken handelaar geheven. Deze gelden kwamen voor een gedeelte aan den vorst en gedeeltelijk ten voordeele van hen, die op zich namen de bazar in zindelijken staat te houden.

Deze nuttige gewoonte is thans geheel in onbruik geraakt, ten gevolge waarvan de verschillende bazars zich in eenen zeer treurigen en onoogelijken staat bevinden.

d. Heffingen op den in- en uitvoer van verschillende handelsartikelen nabij de grenzen der andere rijken.

In de desa's, gelegen langs de grenzen van Karang-aseem, Bangli, Tabanan en Djembrana, worden regten geheven van al de naar buiten gaande of binnen komende voorwerpen van handel.

Deze zijn:

Voor een paard of rund.	66	kepengs.
" " bol opium.	500	"
" iedere andere koelievracht, on-		"
verschillig wat de inhoud daarvan zij.	20	"

De klijans tempek der grensdesa's zijn met de heffingen belast en dragen ze, op het einde van het jaar, aan den vorst af.

Ofschoon de handel met de andere rijken vrij levendig en de uitvoer van opium, vooral naar Tabanan, groot is, zoo moet de vorst zich niettemin vergenoegen met eene geringe som van hoogstens *f* 25 à 30 per jaar, die hem door de ontvangers wordt uitgekeerd.

Naardien men van deze laatsten volstrekt geene rekening of verantwoording van gehouden administratie vraagt, zal het wel geen betoog behoeven, dat de vorst ook ten dezen aanzien deerlijk bedrogen wordt, en schier het gansche bedrag der geïnde penningen nimmer het daglicht aanschouwt en door poeng-gawa's en klijans tempek wordt opgestoken.

XX. BANDARIJEN (HANDEL).

De handel met het buitenland is door de vorsten gemonopoliseerd; niemand, buiten hen, heeft eenige bevoegdheid daartoe.

Alle handelsartikelen welke in- of uitgevoerd worden, zijn aan zekere regten onderworpen.

Daar het echter voor de vorsten al te bezwarend zou zijn zich in persoon met deze aangelegenheid te belasten, hebben zij het meer in hun geldelijk belang geacht, het regt tot handelen en heffingen op handelsvoorwerpen te leggen, aan anderen, die hun daarvoor jaarlijks een bepaalde pachtschat betalen, af te staan.

Deze personen noemt men op Bali soebandar.

In het landschap Boeileng zijn zeven bandarijen, die zich allen in handen van chinesche pachtters bevinden.

Deze bandarijen zijn aan de volgende zeeplaatsen gelegen:

Pengastoelan.

Teboengkoes.

Hantoeran.

Boeileng.

Sangsit.

Koeboek'lod.

Lirang.

Respektievelijk betalen zij aan pachtschat:

20 boengkoes.

50 idem.

8 idem.

60 idem.

40 idem.

10 idem.

5 idem.

Totaal 193 boengkoes of nagenoeg gelijkstaande met f 4825 (1)

(1) Dit cijfer komt niet overeen met dat hetwelk hiervoren, onder § XVI a „Inkomsten van den vorst,” is opgegeven. De oorzaak hiervan is, dat de vorst de helft van den Teboengkoeschen pachtschat aan den poenggawa van Bandjar heeft afgestaan.

De schepen, welke ankeren ter plaatse waar een der bandars gevestigd is, betalen de volgende ankeragegelden:

Schepen, barken en brikken.	3 pekoes.
Schoeners.	2 idem.
Inlandsche vaartuigen.	1 atak.

De schepelingen mogen hunne handelswaren niet dan aan den bandar verkoopen.

De overige aan de strandplaatsen gevestigde handelaren kunnen, met voorkennis en toestemming van den soebandar, handelstransaktien aangaan, tegen betaling der regten op de verschillende handelsvoorwerpen gesteld.

Die invoerregten zijn als volgt:

IJzer, per pikol.	500 kepengs.
Opium, per bol.	500 "
Gambier, per pikol.	200 "

Lijnwaden, zijden stoffen, kramerijen, goudwerken enz. vier percent der waarde waarvoor ze verkocht worden.

Evenmin mogen die handelaren, zonder vergunning van den soebandar, voor den uitvoer geschikte produkten, andere artikelen van nijverheid, of vee van de bevolking opkooopen.

Geeft hij zijne toestemming daartoe, dan betalen zij de volgende regten:

Voor een paard, rund of varken.	200 kepengs.
Voor een pikol:	

Kapas, tabak, olie, koffij en rijst.	200 "
--	-------

Kedelé, kasoemba, katjang, uijen enz.	100 "
---	-------

benevens 10 pct. van de waarde der uitgevoerd wordende klappernoten.

De pachters zijn niet in het bezit van kontrakten; dit maakt dat ze geheel en al van de grillen van den vorst afhankelijk zijn en ieder oogenblik er aan bloot staan, om voor nieuwe gunstelingen te moeten plaats maken.

Eene juiste opgave te leveren van de hoeveelheid der ver-

schillende artikelen welke worden in- en uitgevoerd, grenst, voor als nog, aan het onmogelijke, eensdeels omdat de soebandars geen naauwkeurige aantekeningen houden, en ten anderen dewijl het in hun belang is het gezamenlijk bedrag daarvan zoo laag mogelijk te stellen, ten einde den vorst te misleiden en dezen en anderen niet te doen gelooven, dat zij van de bandarijen belangrijke voordeelen genieten, vermits eene verhooging van den pachtschat een gevolg daarvan zou kunnen zijn.

Naar de vele berigten, die ik dienaangaande heb kunnen inwinnen, zullen de ondervolgende cijfers van de voornaamste der in- en uitgevoerd wordende artikelen, het meest nabij de waarheid komen.

Invoer.

300 kisten opium, à 500 spaansche matten	
ieder.	f 450,000.—
700 pikols gambier.	" 7,350.—
420 " ijzer.	" 9,250.—
80 kisten katoenen goederen.	" 30,000.—
10 pikols zijden garens.	" 7,500.—
Kramerijen, goudwerken enz.	" 10,000.—
Totaal.	f 514,100.—

Uitvoer.

30000 pikols rijst.	f 100,000.—
4000 " tabak.	" 34,000.—
10000 " kedelé.	" 30,000.—
3000 " kapas.	" 19,500.—
300 " stuks klappernoten.	" 7,500.—
1500 " pikols olie.	" 22,500.—
2000 pikols koffij.	" 36,000.—
1000 runderen.	" 18,000.—
150 paarden.	" 4,500.—
600 varkens.	" 3,600.—
Totaal.	f 275,600.—

Het boeielengsche handelskapitaal bedraagt alzoo nagenoeg f 800,000.

De zeebrieven worden door den vorst uitgereikt tegen betaling eener kleine retributie.

In het voorbijgaan zij hier nog genoteerd, dat de Balinezen een geest van handelen, ruilen en schagcheren bezitten, waarin zij welligt door geen anderen Indischen volkstam geëvenaard worden. In schier ieder huisgezin wordt minstens een persoon gevonden, die in den handel een sober bestaan tracht te vinden.

Voor al de vrouwen, die der vorsten daarvan niet uitgezonderd, houden zich daarmede onledig.

Het handelen en schagcheren is op Bali zoo in aanzien en dermate algemeen, dat zelfs een Europeaan, wie hij ook zijn moge, zich niet in eene vreemde desa kan vertoonen of onmiddelijk wordt hij door grooten en geringen aangeklampt en hem gevraagd welke soort van handelswaren hij bij zich heeft.

In de eerste maanden van mijn verblijf op Bali kon men zich maar volstrekt niet begrijpen, dat ik geen handel dreef of drijven wilde; het was toch zoo voordeelig en gentlemanlike!

Nog wil ik hier bijvoegen, dat het voor iederen Europeaan, die slechts het minste gevoel van eer en eigenwaarde bezit, ondoenlijk is, het op den duur als handelaar op Bali uit te houden.

Een ieder meent gerechtigd te zijn zoodanigen persoon te verzuizen en te vernederen, en deze is verplicht zich in de tegenwoordigheid der vorsten en grooten in de meest eerbiedige en nederige houding te krommen en te buigen, wil hij zich den vorstelijken toorn niet op den hals schuiven en welligt uit het rijk verwijderd worden.

Meermalen was ik er getuige van, hoe men den heer des huizes verzocht van zijnen stoel op te staan, ten einde een binnenkomenden poenggawa daarop te doen plaats nemen; dat men cigaren van hem eischte en daarna hem gelastte vuur te halen:

dat men zich aan de theetafel zette en hem gelastte de nog ontbrekende kopjes te gaan halen, enz. Hij die zich nu soortgelijke vernederingen wil laten welgevallen en het geduld daarenboven heeft, maanden en soms jaren lang te wachten naar de geldsommen welke men hem nog schuldig is, die alleen zal het kunnen uithouden en, zijne handelswaren met 2 à 3 honderd percent winst verkoopende, op den langen duur eenig voordeel kunnen behalen.

Een Balinees verkoopt immer à contant, doch koopt daarentegen zelden of nooit tegen direkte betaling.

Kan het, na deze kleine uitwijding, nu nog verwondering baren, dat de Nederlandsche Handelmaatschappij hare faktorij te Badong heeft ingetrokken en den heer Lange het veld ruim liet? (1)

XXI. OPIUM.

Zoo als wij boven zagen, wordt de invoer van opium op plus minus 300 kisten gesteld. De helft dezer aanzienlijke hoeveelheid vindt eenen uitweg naar Karang-asem, Bangli en Tabanan, terwijl de wederhelft in Boeieleng zelf geconsumeerd wordt.

Datgene wat mij door de soebandars werd opgegeven als in dit landschap verbruikt te worden, komt vrij wel overeen met andere door mij in het werk gestelde onderzoekingen, welke op het volgende nederkomen.

De 123 Boeielengsche desa's tellen te zamen plus minus 300 amfoenkitten. Gemiddeld slijten die ieder een bol opium in 20 dagen, hetgeen voor een jaar geeft, voor elke kit $17\frac{1}{2}$ bol, of, 300 malen genomen, 5340 bollen = $13\frac{1}{2}$ kisten.

(1) Zie bladz. 14 en volgenden van het 3de deel van dr. van Hoëvell's "Reize over Java, Madura en Bali." Alleen onbekendheid met het land en deszelfs bewoners kon dien schrijver aanleiding tot zoodanig geschrift geven.

Is de opgave der soebandars en bovenstaande berekening juist, dan volgt daaruit, dat de winsten op de pacht der bandarijen te behalen zeer aanzienlijk moeten zijn.

Immers voor iedere bol opium wordt een inkomend regt geheven van 500 kepengs, en daar de totale invoer, zoo als wij zagen, 300 kisten of 12000 bollen bedraagt, geeft zulks een inkomend regt van $12000 \times 500 = 6,000,000$ kepengs = 600 boengkoes = *f* 15,000 ned. courant, op de opium alleen, terwijl de gansche bandarijverpachtingen den vorst slechts *f* 4825 opbrengen.

Het is er nogtans ver van af, dat deze winsten werkelijk door de soebandars genoten worden.

Men berekent dat de opium, welke door de Boeginesche en Mandaresche handelaren wordt binnen gesmokkeld, meer dan 150 kisten bedraagt, terwijl het met de overige handelsartikelen niet anders gesteld is.

De soebandars zijn niet bij magte zich met eenigen klem daartegen te verzetten; de deswege bij den vorst en poenggawa's te doene klagten leiden tot niets.

Zoo lang derhalve door het bestuur niet zal worden gewaakt, dat de pachters in hunne regten niet worden te kort gedaan, zoolang ook zullen er geene personen gevonden, worden die de bandarijen tegen een' verhoogden pachtschat zullen willen op zich nemen.

XXII. LANDBOUW.

Wel het meerendeel der bevolking legt zich op den landbouw toe en vindt daarin een middel van bestaan.

De voornaamste produkten, welke hier verbouwd worden zijn:
Rijst op natte velden.

Rijst op gaga's.

Tabak.

Kapas.

Kedelé.

Teboe.

Kasoemba, en een weinig

Koffij.

Sawahvelden treft men alleen aan in midden- en westelijk Boecleng; door gebrek aan water is men in het oostelijk gedeelte van het landschap genoodzaakt de rijst op drooge velden te verbouwen.

Aan de bewerking der sawah's wordt hier veel zorg besteed. In het kort komt die hierop neder.

Zoodra de regens beginnen in te zetten, worden de waterleidingen in orde gebracht en de velden onder water gezet. De grond goed doorweekt zijnde, leidt men het water af en wordt het veld beploegd. De hier in gebruik zijnde ploeg is van zeer eenvoudige konstruktie en wordt door twee ossen getrokken.

Een landbouwer heeft 4 à 5 dagen noodig om een veld van c.c. 500 rijnlandsche roeden te beploegen.

Zoodra dit werk is volbragt, zet men het veld andermaal onder water en gaat men tot het eggen over. Na deze bewerking blijft het water, gedurende 10 à 12 dagen, op het veld staan en wordt de grond, gedurende dien tijd, in rust gelaten, ten einde de organische stoffen des te spoediger te doen ontbinden.

Daarna ondergaat de grond nog eenmaal de hiervoren omschreven bewerking en worden de kanten en hoeken met de patjol bijgewerkt, waarna het veld tot beplanting gereed is.

Veertig dagen na het uitleggen der zaailingen zijn ze geschikt om overgeplant te worden.

Het planten geschiedt veelal door vrouwen en kinderen, die daarvoor een daggeld van 50 duiten ontvangen.

Gemeenlijk plant men 6 à 7 plantjes bij elkander.

De rijstsoorten, die hier het meest gekultiveerd worden, zijn: boentak-toehong, taloewan-wringin en taloewan-pokal.

Deze rijstsoorten vereischen eene tijdruimte van c.c. 4 maanden, om tot volkomene rijpheid te geraken.

Het snijden der rijst geschiedt niet zoo als op Java en in de overige rijkjes van Bali, dat is, halm voor halm, doch bij kleine bosjes, die met de hand kunnen omvat worden.

Deze behandeling brengt dit nadeel te weeg, dat ook de jonge en nog onrijpe halmen worden afgesneden, waardoor de rijst des te spoediger door den rijstworm (klander) wordt aangetast en voor den uitvoer minder geschikt is.

De padi wordt door gehuurde personen gesneden; deze ontvangen gemiddeld een dagloon van 50 duiten, waarvoor zij 4 tenah's padi moeten snijden en in zoo vele bossen te zamen binden.

Zoo als ik hiervoren zeide, maakt de landbouwende klasse wel het grootste gedeelte der Boeielengsche bevolking uit.

Zij zijn evenwel niet allen grondbezitters en bewerken, wellicht voor de helft, de velden van anderen, waarvoor zij eene pacht betalen van de helft der bruto opbrengst. Men noemt dit menandoe.

Een ijverig landbouwer kan, met zijn gezin, eene oppervlakte bewerken en onderhouden van 200 tenah's padi; gemiddeld worden per bouw verkregen 80 tenah's padi, zoodat een landbouwend huisgezin kan bewerken en beplanten $2\frac{1}{2}$ bouws van 500 □ rijnlansche roeden.

Verschillende opnamen van rijstvelden, gelegen in den omtrek van Boeileng, hebben mij geleerd, dat de gemiddelde opbrengst der velden alhier is 16 pikols ontbolsterde rijst van iederen bouw van 500 □ rijnlansche roeden.

De gezamenlijke opbrengst der sawahvelden kan men minstens op 130000 pikols rijst stellen. Van deze hoeveelheid zijn noodig:

voor binnenlandsche konsumptie.	85000	pikols
uitvoer over zee.	30000	"
uitvoer over land naar Karang-aseh.	15000	"

totaal 130000 "

Uit dit cijfer blijkt duidelijk hoe gebrekkig de inrigting van het belastingstelsel is. Immers de geheele opbrengst daarvan bedraagt 22870 timbangs; dit cijfer, 28 malen genomen, verkrijgt men 640360 kati's of $6403\frac{1}{2}$ pikol rijst. En vermits nu de belasting, over het geheele landschap doorgeslagen, gemiddeld op $\frac{1}{7}$ van de bruto opbrengst kan gesteld worden, zou men slechts verkrijgen, voor de geheele opbrengst van het landschap, een totaal van $44824\frac{1}{2}$ pikol rijst! Wel is waar moet hierbij in aanmerking genomen worden eenige honderden pikols rijst, die op drooge gronden verbouwd en waarvoor geene padjeg in natura betaald wordt; doch indien men het gansche bedrag daarvan op 10000 pikols stelt, dan zal men voorzeker niet beneden de waarheid blijven.

Keeren wij de zaak om en nemen wij de 130000 pikols rijst tot basis onzer berekening, dan komt het nog meer uit hoe gebrekkig dit stelsel van belasting werkt.

Algemeen neemt men hier aan, dat, bij doorslag, van 50 tenah's padi = 10 pikols bras, 5 timbangs rijst = 140 kati's aan belasting geheven wordt. Is deze bewering juist, waaraan ik geene reden heb te twifelen, dan zou, bij een goed ingerigt en goed werkend stelsel, de gezamenlijke opbrengst der landrenten in natura niet 6403 pikols doch drie malen dat cijfer moeten bedragen, zoo als uit de volgende vergelijking ten duidelijkste blijkt:

$$10: 1\frac{4}{10} = 130000: 18200 \text{ pikols.}$$

Waar blijven nu die 12000 pikols; worden die niet geïnd of door de sedahans verduisterd?

Ziedaar eene vraag die ik niet durf beantwoorden. Voor het naaste geloof ik, dat beide gevallen plaats hebben.

De overige boven vermelde produkten worden gedeeltelijk als tweede gewas op de sawahvelden aangekweekt en gedeeltelijk op tegals verbouwd; het laatste vindt vooral in het oostelijk gedeelte van Boeleng plaats.

De in dit landschap geteeld wordende tabak is van inferieure kwaliteit.

Ik meen dit voornamelijk te mogen toeschrijven aan de hebzucht der landbouwers, die er niet dan zeer noode en zelden toe overgaan, de plant op eene goede hoogte te toppen en haar van de overtollige en ziekelijke bladen te ontdoen.

Ook wordt de tabak veelal verbasterd, doordien men de zaailingen uitwerpt ter plaatse waar zal geplant worden en men zich niet de moeite wil getroosten ze in hoogere en meer gunstige streken te zaaijen.

Indien ik de opbrengst per jaar op c.c. 11000 pikols stel, dan zal ik de waarheid vrij wel nabij blijven. 7000 pikols worden daarvan uitgevoerd, terwijl de overige 4000 pikols voor binnenlandsche konsumptie dienen.

De gemiddelde prijs alhier is f 8½ per pikol (1).

Te Boengkoelan en Koeboe-tambahan legt men zich meer bepaald op de teelt van kapas (boomwol) toe. De jaarlijksche opbrengst bedraagt gemiddeld 3500 pikols.

3000 pikols worden daarvan uitgevoerd, terwijl de overige 500 pikols gedeeltelijk naar Tabanan en Bangli gaan en voor een gedeelte in de behoefte van Boeleng voorzien.

De alhier verbouwd wordende boomwol schijnt van goede kwaliteit te zijn en is door de handelaren zeer gewild. De prijs per pikol is gemiddeld f 6½.

Des noodig zou aan deze kultuur eene aanzienlijke uitbreiding kunnen worden gegeven.

Als tweede gewas maakt men veel werk van de kedelé; niet minder dan 17 à 18000 pikols zal de jaarlijksche opbrengst daarvan zijn. Ongeveer 10000 pikols worden daarvan uitgevoerd

(1) Deze en andere in deze aantekeningen voorkomende opmerkingen werden in 1856 geschreven.

naar Java en Singapoera, terwijl het overige gedeelte binnenlands gekonsumeerd wordt. De gemiddelde prijs der kedelē is *f* 3 per pikol.

Suikerriet wordt veel op de tegelvelden geplant en dient uitsluitend voor binnenlandsche konsumptie.

De jaarlijksche uitvoer van aren- en lontarsuiker zal niet minder dan 3000 pikols bedragen; aanzienlijke aanplantingen van deze palmsoorten worden alhier niet aangetroffen en deze tak van landbouw is voor eene meer belangrijke uitbreiding vatbaar. De gemiddelde prijs dezer suiker is *f* 3½ per pikol.

De kasoemba, katimoen en katjang, die nog als tweede gewas geplant worden, dienen hoofdzakelijk voor eigen gebruik; de opbrengst daarvan is moeijelijk op te geven.

In het gebergte wordt hier en daar eenige koffij aangeplant. Deze nietige aanplantingen zijn meestal in de nabijheid der hoog gelegen desa's aangelegd en worden weinig of niet onderhouden.

De bergstreken zijn te schaars bevolkt, dan dat aan de teelt van koffij eene belangrijke uitbreiding zoude kunnen worden gegeven.

Men schat de jaarlijksche opbrengst op 800 à 1000 pikols.

De Boelenger maakt van de koffij, voor eigen gebruik, weinig of geen werk; zij dient mitsdien bijna geheel voor den uitvoer naar Java en Singapoera.

De gemiddelde prijs per pikol is *f* 17 à *f* 18.

De inferieure kwaliteit der Balische koffij is geheel en al te wijten aan de slechte behandeling die zij ondergaat; rijpe en groene boonen worden te gelijkertijd van den boom genomen, slecht gedroogd en, vóór zij geheel droog zijn, gestampt en aan de markt gebracht.

XXIII. GRONDBEZIT.

Woeste gronden zijn de eigendom van den vorst.

Bebouwde gronden en weilanden zijn individueel eigendom.

De eigendom van gronden wordt verkregen door eerste okkupatie, aankoop, erfenis en schenking.

Bij iedere verpanding, verkoop of overdragt van een erf, woning of sawah- en tegalvelden wordt een bewijs van wege den vorst uitgereikt, zoo als onder bijlage la. B. vermeld is.

De eigenaar heeft het regt, om naar willekeur over zijne gronden te beschikken.

Ook zijn vele alang-alang velden partikulier eigendom geworden en kunnen almede door derzelver eigenaren vervreemd worden.

Niemand heeft het regt bosch- en onbebouwde gronden te ontginnen, dan wel in bezit te nemen, zonder verlof van den vorst of den sedahan, die van wege den vorst daartoe de bevoegdheid heeft verkregen.

Zonder gewigtige en overwegende redenen wordt deze vergunning nimmer geweigerd. Eenmaal van dien grond bezit genomen hebbende, blijft die de onverdeelde eigendom van den ontginner en gaat door versterf op zijne erfgenamen over.

Het staat iederen onderdaan des rijks vrij, om in de bosschen hout te kappen of derzelver natuurlijke produkten in te zamelen.

Vreemdelingen vermogen dit niet zonder speciale toestemming van den vorst, of van hem die van wege den vorst daartoe de magt bezit. Hij, die op deze bepaling inbreuk maakt, zal volgens 's lands wetten gestraft en de door hem ingezamelde produkten verbeurd verklaard worden.

Het water dat van de bergen stroomt en zich tot riviertjes en beekjes vormt, is de uitsluitende eigendom van den vorst.

Niemand, wie hij ook zij, heeft het regt over dat water te

beschikken. Alleen is het veroorloofd daarvan het noodige drinkwater te nemen en zich in de rivieren te baden.

Zij die hunne velden wenschen te besproeijen of vijvers aan te leggen, moeten het daarvoor benoodigde water koopen, zoo als onder het hoofd „Belastingstelsel” is opgegeven.

De binnen het rijk van Boeileng gelegen meeren Boeijan en Tamblingan zijn almede de eigendom des vorsten.

Het water dier meeren mag nogtans niet tot de besproeijing der velden dienstbaar gemaakt worden, vermits deze wateren door vele goden bewoond geacht en het landschap door vele rampen en onheilen zou geteisterd worden, bijaldien men het zou durven ondernemen het water daarvan naar elders te leiden.

Aangezien het delfstoffenrijk tot hertoe geheel onaangeroerd bleef en de Balinees daarvan totaal onkundig is, zoo ligt het in de rede, dat er bij hunne wetgeving niet is kunnen worden voorzien in het maken van eenig onderscheid tusschen den eigendom der oppervlakte van den grond en datgene wat zich daaronder mogt bevinden.

Dit artikel is niet van toepassing voor geheel Bali. In Tabanan, Gijanmar, Bangli en meer andere staatjes bestaat weinig individueel grondbezit en behooren, behalve de bosch- en andere gronden, ook de sawahvelden aan den vorst. Alleen onder zekere voorwaarden kan men daar de sawah's in leengebruik erlangen, in geen geval echter verkoopen. Sawahvelden, die partikulier eigendom zijn, zijn òf door den vorst aan de tegenwoordige eigenaren verkocht òf aan dezelve ten geschenke gegeven.

XXIV. HEERENDIENSTEN.

Zooals te verwachten is, drukken deze alleen op de vierde of soedrakaste.

De drie gepriviligeerde kasten zijn daarvan vrij.

Alleen zijn deze verplicht den vorst op zijne reizen en in den oorlog te volgen, terwijl eenigen van de ongehuwden dagelijks bij den vorst zijn en als het ware als eerewachter dienst doen.

Ook worden zij veelal gebezigd tot het doen van zendingen.

De voornaamste diensten welke van de pengajah's (dienstpligtigen) gevorderd worden zijn:

- a. het onderhoud van de vorstelijke woning;
- b. onderhoud van de godshuizen;
- c. onderhoud van bruggen en wegen;
- d. onderhoud van de hanenvechtbanen;
- e. wachtvolk (alhier 6 man) voor het vorstelijk paleis;
- f. wachtvolk (alhier 10 man) voor het huis van arrest, en tevens belast met het schoonhouden des voorhofs van het vorstelijk paleis en het doen van kleine diensten;

g. het volgen van hunnen vorst en de poenggawa's op hunne reizen en in den oorlog; het doen van koeliediensten.

Ieder jongman wordt, één jaar na zijn huwelijk, pengajah.

Een vreemdeling, die zich in dit rijk neerzet, wordt, één jaar na zijne aankomst, als dienstpligtig beschouwd.

Van heerediensten zijn vrijgesteld: ouden en gebrekkigen, vaders die gehuwde zonen hebben, en weduenaars zonder volwassen zonen.

Ook worden van heerediensten vrijgesteld personen, met wier eer- en zedelijk gevoel het niet in strijd is hunne vrouwen den vorst als slavinnen aan te bieden.

Deze gevallen mogen zeldzaam voorkomen; ontegensprekelijk hebben zij zich voorgedaan.

Naardien de Balinees van meening is, dat de dewa ratoe hem de vrouw geschonken heeft alleen om zijne zinnelijke genoegens te kunnen bevredigen en hij haar kan verstooten zoodra zijne liefde voor haar geheel is uitgedoofd, ziet hij ook in eene dusdanige handeling niet het verfoeijelijke wat een meer beschaafd volk daarin zou zien.

Hoezeer nu vele verschillende diensten van den pengajah kunnen worden gevorderd, drukken ze niettemin in geen opzigt zwaar, om de eenvoudige reden, dat er aan bruggen en wegen hoegenaamd niets gedaan wordt en men met de overige zaken bijna even eens te werk gaat.

Het gezag van den vorst en de poenggawa's is zoo gering, of hunne onverschilligheid ten dien aanzien is zoo groot, dat het zoogenaamde vorstelijk paleis schier in onbewoonbaren staat verkeert en bij den minsten regen geheel onder loopt.

XXV. BOSSCHEN.

De bergketen, welke het eiland Bali van het oosten naar het westen doorsnijdt, is, voor verre weg het grootste gedeelte, met ligt en zwaar hout bewassen.

De beste houtsoorten, welke in het Boeilengsche gebergte gevonden worden zijn: njantoch, klessi, kajoe-redjoena, koe-tat-djangan, ngoelam, djoemed, hoedoeh, wangkal, kajoe-boeloe, boni, sentoel, soeren en voornamelijk djati, waarvan in het westen van Bandjar uitgestrekte bosschen aanwezig zijn. Deze bosschen bevatten eene menigte boomen die van grooten omvang zijn en tot verschillende doeleinden kunnen aangewend worden.

Naardien de Balinees slechts zeer weinig hout voor den opbouw zijner woning behoeft en hij volstrekt geen zeevaarder is, ligt het in den aard der zaak, dat er van deze kostbare houtsoort slechts weinig partij getrokken wordt en niemand er aan denkt eenig gedeelte dezer wouden te onderhouden.

De djatibosschen strekken zich uit tot in de nabijheid van het noorderstrand, welke gunstige ligging voor eene eventuele exploitatie zeer belangrijk is (1).

(1) Wat hier van de djatibosschen gezegd is, rust alleen op mededeeling der hoofden.

Behalve de genoemde en niet genoemde houtsoorten bevatten de bosschen nog eene aanzienlijke hoeveelheid van bindrotting.

Gom- of harssoorten zijn tot heden niet ontdekt.

De berggronden zijn over het algemeen uiterst vruchtbaar en voor de aankweeking van vele gewassen geschikt.

XXVI. VEESTAPEL.

Het valt mij zwaar met eenige juistheid op te geven de waarschijnlijke hoeveelheid van runderen, paarden enz. welke in dit landschap aanwezig zijn. De opgaven, welke ik ten dezen opzichte kon inwinnen, waren zoo uiteenlopend en met elkaar in strijd, dat ik ze allen heb moeten verwerpen.

De cijfers, welke de waarheid eenigzins nabij zullen komen, stel ik op de volgende: 10000 runderen, 600 buffels, 2000 paarden, 30000 varkens en 800 geiten.

Veefokkerijen in het groot bestaan niet.

Een ieder zorgt voor zijn eigen vee, hetwelk des daags in de nabijheid der woning of wel op de sawahvelden wordt losgelaten en des nachts op het erf van den eigenaar eene wijkplaats vindt.

De uitvoer van runderen en paarden naar Java is zeer belangrijk, zelfs in die mate, dat ik met eenigen grond de vrees koester, dat zulks later tot ongelegenheid zal kunnen aanleiding geven.

Door de aanzienlijke vermindering, welke de veestapel sedert de laatste jaren heeft ondergaan, zijn de prijzen van koeijen en paarden tot meer dan het dubbele van dien, waarvoor ze vroeger te verkrijgen waren, gestegen.

De gemiddelde prijzen zijn thans:

1 volwassen os.	f 18.—
1 koe	" 10.—
1 kalf	" 3.—
1 buffel	" 30.—

1 paard	f 30. —
1 varken	" 6. —
1 geit	" 4. —

De ossen zijn den Balinees even onmisbaar als de buffels den Javaan. Bij den veldarbeid ziet men nimmer van buffels gebruik maken; alleen de ossen worden daarbij te werk gesteld.

De paarden, die, even als de Balische runderen, buitengemeen tam en gedwee zijn en als huisdieren kunnen worden beschouwd, zijn den Boeilenger van veel nut en dienen hoofdzakelijk om goederen en produkten te vervoeren.

XXVII. MATEN EN GEWIGTEN.

Tusschen de lengte- en vlaktematen is geen onderscheid.

De afstand tusschen sommige ligchaamsdeelen van den mensch strekken tot grondslag van alle mogelijke lengtematen.

De lengtematen ten dienste van den landbouw worden door den sedahan-agoeng aangegeven; overigens regelt ieder handelaar de lengtematen naar zijne eigene gestalte.

Hieruit volgt, dat in deze wijze van meten volstrekt geene eenheid of gelijkheid bestaat en de koper ten eenenmale afhankelijk is van de lengte der armen en beenen, waarmede de natuur heeft kunnen goedvinden den verkooper te begiftigen.

De *lengte- en vlaktematen* zijn:

Ha langkat (eene handspan).

Ha moest (geslotene hand met opgestoken duim).

Ha hasta (van den elleboog tot den top van den middelsten vinger).

Ha belah (van het midden der borst tot het uiteinde van den middelsten vinger).

Ha depa (een vadem).

Ha depa-ngadeg (van den grooten toon van den linkervoet tot den top van den middelsten vinger van de rechterhand; beiden uitgestrekt).

Inhoudsmaten :

Ha p'rapatan (zwaarte van 200 Balische duiten = 1 kati).

Ha tjeheng (400 dn. zwaarte = 2 kati's).

Ha tjatoe (een klapperdop inhoudende 4 kati's).

Gewigt voor drooge waren :

Ha timbang (voor ontbolsterde rijst = 7 tjatoe's = 28 kati's).

Ha timbang (voor padi = 15000 duiten zwaarte = 75 kati's).

Ha tenat (een bos padi ter zwaarte van 45 kati's).

Ha pelpel (voor tabak enz. ter zwaarte van 200 dn. = 1 kati).

Goudgewigten :

Ha bendoel = $\frac{1}{2}$ dt. zwaarte.

Ha hoewang = 1 " "

Ha tali = 2 " "

Ha soekoe = 4 " "

Ha djampel = $\frac{1}{2}$ spaansche mat zwaarte.

Ha léhar = 1 " " "

Ha sikoet noemt men een stuk grond, waarvoor 5 timbangs rijst aan landrente betaald worden; de uitgestrektheid van dezen sikoet is derhalve zeer uiteenlopende.

XXVIII. MUNT EN MUNTVERDEELING.

De eenige op Bali algemeen gangbare munt is de zoogenaamde kepeng-bolong of chinesche duit.

Zilveren guldens of twee en een halve guldenstukken en Mexikaansche dollars, benevens Engelsch en Hollandsch goud-

geld, worden door den Balinees alleen gekocht om er zilver- en goudwerken van te doen vervaardigen.

Men verdeelt de munt als volgt:

200 kepengs vormen een atak.

5 ataks een pekoe.

10 pekoe's 1 boengkoes.

De boengkoes staat nagenoeg gelijk met *f* 25 Nederlandsch courant; een pekoe met *f* 2½; een atak met een halven gulden.

XXIX. REGTSPLEGING.

Behalve geschillen betreffende plantsoenen, waterleidingen enz. of die welke tusschen personen ontstaan welke tot het regtsgebied van den sedahan-agoeng en diens ondergeschikten behooren, worden alle voorkomende zaken en geschillen ter eerste instantie door den klijan-tèmpèk behandeld.

Met uitsluiting van moordzaken kunnen alle voorkomende kwestien en misdrijven, met onderling goedvinden van partijen door hem in der minne geschikt en uitgemaakt worden.

Ook geschillen met lieden uit vreemde desa's kunnen door de respektieve kljans tèmpèk in behandeling genomen worden.

Verwerpen partijen de uitspraak van den klijan-tèmpèk, dan komen zij in hooger beroep en brengen de zaak voor den pambekel-gedé.

De magt van dit hoofd is zelfs nog uitgebreider dan die van den klijan-tèmpèk, vermits hij bevoegd is, met voorkennis en toestemming van den vorst, doodvonnissen te vellen en de straf van verbanning voor een bepaalden tijd op te leggen.

De boeten door de hiervoren genoemde hoofden opgelegd, be- dragen in den regel slechts de helft van die, welke bij de wetboeken zijn voorgeschreven.

De hoofden mogen zich van deze boeten niets toeëigenen; ze komen geheel ten voordeele der belcedigde partij.

Zij die met de uitspraak van den pambekel geen genoegen nemen en zich daarmede bezwaard gevoelen, hebben het regt die te verwerpen en hunne belangen voor den vorst te brengen.

Het ligt evenwel in den aard der zaak, dat verre weg de meeste kwestien door de onderhoofden, ten genoege van partijen, uitgemaakt worden.

Zulks is in het direkt belang van beide partijen; eerstens, omdat de geheele boete der winnende partij wordt toegewezen, en ten anderen, dewijl de straf, die den misdadiger wordt opgelegd, oneindig geringer is dan die, welke hij ondergaat, bijaldien hij in hoogste beroep komt en de zaak voor den raad van padanda's wordt gebragt.

Zaken van diefstal worden meestal door de hoofden tot minnelijke schikking gebragt; men bepaalt er zich toe, de gestolen goederen of wel derzelver geldswaardig bedrag door den dief te doen restituëren en dezen aan den bestolene eene kleine som geld, bij wijze van genoegdoening, te doen uitkeeren.

Het behoeft geen betoog, dat dergelijke handelingen aller- verderfelijkt zijn en de misdaad daardoor bevorderd wordt, vermits zij, die zich aan kwade praktijken schuldig maken, de overtuiging bezitten, dat, wordt hunne misdaad ontdekt en door den pambekel behandeld, hun slechts eene betrekkelijk geringe straf te wachten staat.

De hoofden meenen door deze onvergeeflijke inschikkelijkheid hunne onderhoorigen aan zich te hechten en worden bovendien daartoe genoopt, om zich te vrijwaren voor het verwijt, als zouden zij niet bij magte zijn, voorkomende geschillen en misdrijven zelve te behandelen en af te doen zonder verdere bemoeijenis van den vorst.

Het gevolg van dit alles is, dat er schier geen dag voorbij gaat, dat men niet van dezen of genen gepleegden diefstal hoort gewagen, waarvan slechts zelden een ter kennisse van den vorst wordt gebragt.

Civiele zoo wel als criminele zaken komen in hoogste beroep

voor den priesterraad, ten dien einde door den vorst bijeengeroepen.

De padanda's, met de raadpleging der wetboeken belast, noemt men *kerta's*.

Hij die zich op de hoogste magt beroept gaat volgenderwijze te werk.

De klager wendt zich tot zijnen pambekel en verzoekt dezen, den vorst met zijne belangen bekend te maken. De vorst verwijst belanghebbende tot den kantja (regter kommissaris, griffier en tevens pleitbezorger), die van de zaak kennis neemt.

Na deze kennisname (wanneer het namelijk eene schuldvordering geldt) schrijft de kantja, namens den vorst, eenen brief (soerat senger tetagijan, zie bijlage la. C.) aan den pambekel van den beschuldigde, en gelast dat hoofd de verschuldigde gelden binnen eene maand te doen betalen. Erkent de beschuldigde de schuldvordering, dan worden zoodanige burgerlijke zaken door den kantja alleen afgehandeld en komen die niet voor den raad van padanda's. In dat geval wordt den schuldenaar, zoo als ik daar even zeide, eene tijdruimte van dertig dagen verleend, om het dubbele van de door hem verschuldigde gelden(nikel) aan den kantja af te dragen. Is hij bij magte het tweevoud zijner schuld te betalen, dan doet hij zulks en de zaak wordt als afgedaan beschouwd; is hij evenwel onvermogen of weigert hij de van hem gevorderde gelden aan den schuldeischer uit te keeren, dan legt de kantja een eenvoudig beslag op zijne bezittingen en worden die met den schuldenaar en diens gezin aan den schuldeischer in vollen eigendom toegewezen, dan wel aan den meestbiedende verkocht.

Meent hij evenwel redenen te hebben om zich tegen de betaling der van hem gevorderde gelden te moeten verzetten, dan brengt de hadat mede, dat hij eene Balische duit met drie verschillend gekleurde katoenen draden aan den vorstelijken

lastbrief vasthecht en, door bemiddeling van zijnen pambekel, den kantja doet toekomen, ten blijke hij regtsingang verlangt en de zaak langs den gewonen weg wenscht ten einde te zien gebragt.

Deze formaliteit moet binnen de eerste vijf dagen na de ontvangst van de vorstelijke aanmaning plaats grijppen; blijft hij in gebreke, dan verliest hij zijn proces en wordt hem de betaling der gevorderde gelden van wege den vorst opgelegd.

Zijn alle formaliteiten behoorlijk in acht genomen, dan schrijft de kantja een tweeden brief (soerat sengker pamitjara, zie bijlage la. D.), waarbij gedaagde gelast wordt met zijne getuigen, schriftelijke verdediging en alles wat tot eene goede regtspleging gevorderd wordt, ten beteekenden dage in het raadhuus te verschijnen.

Inmiddels gaan de kantja's van den eischer en den gedaagde voort, de hun toevertrouwde zaak te onderzoeken en op te teekenen. De naam en woonplaats wordt opgeschreven; men vraagt of er getuigen zijn en hoe die heeten. Partijen geven de namen hunner getuigen op en verklaren voor dezelve borg te staan, dat zij hen niet zullen logenstraffen.

De kantja's stellen in deze verklaring een onbepaald vertrouwen en achten het derhalve overbodig een getuigenverhoor af te nemen.

Dit stuk, waarvan alles afhangt en waarin een verkeerd geschreven eigennaam of datum voldoende is om eene zaak, hoe billijk en regtvaardig die overigens ook wezen moge, onherstelbaar te verliezen, noemt men soerat-kanda (zie bijlage la. E.)

De dag, waarop de zitting zal plaats hebben, daar zijnde, worden de kerta's door den kantja uitgenoodigd de vergadering met hunne tegenwoordigheid te vereeren en in de te behandelen zaken uitspraak te willen doen.

Alhier zijn drie padauda's met de raadpleging der wetboeken belast.

Het is nogtans geen vereischte dat zij allen ter regtplaats verschijnen. Zelfs één kerta is voldoende om de wetboeken te raadplegen en daarnaar uitspraak te doen.

De Balische wetboeken bestaan uit de ondervolgende in de Kawitaal geschreven werken:

Poerwadigama.	-
Adigama.	-
Dewa Gama.	7
Dewa Danda.	-
Sara Samoestjaja.	-
Koetara-mendawa.	-
Siwa Sesana.	
Oepa-pati.	

Het wetboek Siwa Sesana is alleen voor de Brahmanen geschreven; de overigen bevatten meestal dezelfde onderwerpen doch bepalen verschillende straffen. Zijn er nu verliggende omstandigheden ten voordeele van den beschuldigde, dan wordt dat wetboek geraadpleegd, hetwelk de minst zware straf bepaalt.

Het is overbodig te zeggen, dat, ook in dit opzigt, menige onregtvaardige en willekeurige uitspraak kan worden gedaan.

De vergadering is gewoonlijk zamengesteld uit een, twee of drie kerta's, de pambekels van partijen en de kantja's.

Behalve partijen wordt eene dusdanige regtsvergadering nog bijgewoond door een overgroot getal bloedverwanten en vrienden, vrouwen en kinderen niet uitgezonderd.

Zij, ten wiens behoeve de zitting plaats vindt, zijn gehouden de vergaderplaats met eene menigte bloemen te versfraaijen en de zaal te voorzien van eenige zitmatjes, kruiken met drinkwater, benevens de noodige versnaperingen en ververschingen voor de regters.

Iedere regtszitting wordt in het openbaar gehouden.

Zonder verlof der regters is het partijen niet geoorloofd het woord te voeren.

De geheele toedragt der zaak is bij de soerat-kanda opgenomen en vermeld, weshalve het ongepast en niet overeenkomstig de hadat zou zijn, indien men partijen toestond, gedurende den loop van het geding, nog iets ten hunnen voordeele in het midden te brengen, zonder dat zij daartoe door een der regters worden uitgenoodigd.

De vergadering op het bepaalde uur eenmaal ter neer gezeten zijnde, vraagt en erlangt de kantja des eischers verlof om lektuur te mogen doen van de bij hem ingekomen klagten.

Is de gedaagde in gebreke gebleven aan de oproeping te voldoen, of wel, zijn zijne getuigen niet opgekomen, dan is het pleit spoedig beslecht en heeft hij zijne zaak onherstelbaar verloren.

Verschijnt hij met zijne getuigen, doch ontbreekt hem de soerat-kanda, ook dan wordt hij in het ongelijk gesteld. Zijn evenwel alle formaliteiten door hem behoorlijk in acht genomen, dan doet zijn verdediger, onmiddelijk na het aanhooren van de tegen hem ingebragte klagt, het antwoord daarop kennen.

Nadat de klagt en de daartegen ingebragte verdediging door de regters niet zeer aandachtig is aangehoord, gaan zij ertoe over, de getuigen eenige onschuldige en niets beduidende vragen te doen, die in den regel weinig of niets tot de zaak afdoen.

De Balische regters beschouwen een nauwkeurig en grondig onderzoek in eenige zaak even noodeloos als tijdroevend. Het is voldoende dat partijen hunne zaak met eede bevestigen, om de waarheid daarvan zonneklaar te doen blijken. Meined is eene dusdanig ongehoorde handeling, dat de wetgever volstrekt niet op het denkbeeld is gekomen of wel het overbodig geacht heeft daarvoor eenige straf te bepalen. De bezwering over het eedwater uitgesproken bezit kracht en vermogen genoeg, om ieder, die zich zou durven vermeten een valschen eed te doen, te treffen.

Van beraadslagingen of overwegingen is nimmer eenige rede.

Hij die de meeste getuigen kan produceren, mits die slechts genegen zijn den eed af te leggen, is er ten allen tijde zeker van zijn proces te zullen winnen.

Men vordert den eed van hem die in het bezit is van de meeste getuigen; staat het getal getuigen aan beide zijden gelijk, dan wordt van beiden de eed gevergd en verliest noch wint een der partijen.

Zonder getuigen is het onmogelijk eene zaak te winnen.

Behalve de getuigen van wie men den eed vergt, wordt ook nog een zeker aantal borgstellers (petabah) vereischt, die almede den eed moeten afleggen.

Zij verklaren namelijk onder eede, dat zij er borg voor staan de betrokken persoon bij hen bekend is als braaf en eerlijk man en zij de innige overtuiging hebben, dat de door hem voor-gebragte klagt of verdediging geheel overeenkomstig de waarheid is.

Hebben partijen hetzelfde getal getuigen, dan moeten zij ook hetzelfde getal petabah's produceren. Bij mangel van het vereischte getal petabah's heeft men almede zijne zaak verloren.

Het getal petabah's is geheel afhankelijk van de belangrijkheid der kwestie.

Geldt het bijv. een misdrijf, waarop eene geldboete staat van acht boengkoes, dan worden ook acht petabah's gevorderd; voor eene zaak, waarvoor eene boete bepaald is van vier boengkoes, vier petabah's, of, voor iedere boengkoes boete, een petabah.

Nadat de kerta's de wetboeken geraadpleegd en daarnaar uitspraak gedaan hebben, dresseert de kantja van de winnende partij procesverbaal (soerat-pepegatan, zie bijlage la. I), waarbij de gansche toedragt der zaak en het daarin geslagen vonnis wordt opgenomen; dit stuk wordt den vorst ter goedkeuring en bekrachtiging aangeboden.

Kan de vorst zich met de uitspraak der regters vereenigen, zoo als meestal het geval is, dan wordt dit procesverbaal in handen gesteld van hem die in het ongelijk gesteld is, ten einde zich daarnaar te gedragen.

Het vonnis wordt ten uitvoer gelegd eene maand na de gedane uitspraak en zulks onmiddellijk nadat de eed is afgenomen van hem die het proces gewonnen heeft.

Men verleent eene maand uitstel, ten einde hem, wien zulks aangaat, in de gelegenheid te stellen zich van de noodige petabah's te voorzien. Kan hij onverhoopt, hetgeen echter slechts zeer zelden gebeurt, geen genoegzaam getal petabah's vinden, die met hem en zijne getuigen den eed willen afleggen, dan wordt de zaak omgekeerd en ondergaat hij de straf welke zijne tegenpartij bij vonnis was opgelegd, terwijl deze laatste in het gelijk gesteld wordt.

Wanneer de vorst geen genoegen met de uitspraak der padanda's neemt, dan wordt het vonnis vernietigd en aan eene nieuwe behandeling onderworpen.

Alleen zaken van schuldvordering kunnen door de kantja's behandeld en uitgemaakt worden; al de overigen, zoo wel burgerlijke als criminele, komen in hoogste beroep voor den raad van padanda's. Deze vangen dus aan met eene soerat-pamitjara.

Zoodra eene misdaad ter kennis van den vorst komt en de misdadiger bekend is, wordt hij in boeijen geklonken.

Heeft hij echter acht gegoede personen (pigoegoe), die voor hem instaan, dan blijft hij op vrije voeten tot dat het vonnis over hem is geveld.

De petabah's zijn meestal ook pigoegoe; dit is nogtans geen vereischte.

Voor iedere zaak, die voor den raad van padanda's wordt gebragt, betalen partijen de zoogenaamde wang-toh; de hoegrootheid daarvan regelt zich naar de belangrijkheid der in behandeling zijnde zaak.

Van eene zaak of misdrijf, waarop eene boete staat van:

16 boengkoes, is de wang-toh 3 pekoe's.

8 " " " " 2 " 2 ataks.

4 " " " " " " 4 "

2 " " " " " " 2 "

1 " " " " " " 1 "

De wang-toh wordt door beide partijen betaald, wanneer aan weerszijden het getal getuigen en petabah's even groot is.

In de gevallen, waarbij eene der partijen tot de eene of andere straf veroordeeld wordt, is de veroordeelde van de betaling vrij en betaalt de winnende partij het dubbele.

Een vierde dezer gelden komt aan de kantja's; drie vierden wordt onder de kerta's verdeeld.

Geene zaak kan regtsingang erlangen, zoo niet de wang-toh betaald wordt.

Voor verre weg de meeste geschillen en misdrijven zijn geldboeten bepaald.

De hoogste dezer boeten bedraagt 16 boengkoes.

De verdeling der boeten geschiedt als volgt:

$\frac{2}{5}$ voor den vorst.

$\frac{1}{5}$ " " pambekel der winnende partij.

$\frac{1}{5}$ " de winnende of verongelijkte partij.

$\frac{1}{10}$ " de regters en

$\frac{1}{10}$ " den kantja der winnende partij.

Voor de soerat-sengker-tetagijan en soerat-sengker-pamitjara ontvangt de kantja 250 duiten, terwijl de prijzen der soerat-kanda's zijn:

voor eene zaak, waarop eene geldboete staat van:

16 boengkoes, 2 pekoe's 2 ataks.

8 " 1 " 1 "

4 " " " 3 "

2 " " " 300 duiten.

1 " " " 150 "

Bij herhaling van misdaad, waarop de danda-pati, dat is, waarop eene geldboete staat die meer dan 4 boengkoes bedraagt, wordt de misdadiger ter dood veroordeeld, zonder dat de vorst het regt heeft de doodstraf in eene geldboete te commuteren.

Ook misdaad van bloedschande of het zamen leven met eene vrouw uit eene hogere kaste wordt met den dood gestraft en mag dit niet in geldboete veranderd worden.

Met uitzondering van kinderen beneden de 12 jaren mag een ieder getuige (saksi-patgatakala) zijn.

Als borgen (petabah's) mogen niet worden toegelaten:

vaders en moeders, ongehuwde broeders en zusters, kinderloozen (hoewang-bekong), weduwenaars (hoewang-baloe), slaven (sepangan).

Ook gebrekkigen (hoewang-tjendala) mogen niet als zoodanig worden aangenomen. Onder dezelve rangschikt men:

eenooigigen (pètjeng),
 kromarmigen (sangkok),
 kreupelen (perot),
 scheefhenpigen (dehak),
 kropgezwollen (gondong),
 blinden (boeta),
 dooven (bongol),
 verminkten en meer anderen (1).

Het afleggen van den eed (uginom-tjor) geschiedt in tegenwoordigheid der tegenpartij en bestaat alleen daarin, dat men met een blad van den wringinboom een weinig water schept uit een door den kantja aangeboden wordenden pot met water, die door eenen padanda, volgens een bepaald formulier, is bezworen, en dit water opslurpt.

(1) Crawford, in zijn werk "De Indische archipel", deel III, bladz. 59, Hollandische vertaling, bedriegt zich in zoo ver, dat hij zegt, deze personen gaene getuigenis der waarheid mogen afleggen.

De door den priester uitgesproken bezwering over dat water wordt geacht de kracht te bezitten, om hem, die valsch zweert, onder hevige folteringen en krampen weldra den geest te doen geven.

Voor den meenedige kan geen geluk meer bestaan. Hij, zijne kinderen en kleinkinderen zullen door alle aardsche plagen vervolgd en gemarteld worden. In het woud zal hij door den tijger verslonden worden; op het veld zal hem de bliksem treffen.

Brahmanen en satrija's doen den eed niet op den publieken weg, zoo als de wesija's en soedra's. Zij begeven zich naar een der godshuizen en worden aldaar, in tegenwoordigheid hunner opperste goden, door een der priesters met de ajer-tjoran besprenkeld (madewa-saksi).

Een pot met eedwater kost dengeen van wien de eed gevergd wordt 250 duiten; bovendien verlangt de priester van hem eene zwarte en eene roode kip, een weinig roode rijst, eene streng wit garen, een klapper en een weinig katjang-hidjoe, alle welke zaken den goden als offeranden worden aangeboden.

Van Chinezen, Islamiëten enz. die in eenige zaak betrokken zijn en, ten gevolge daarvan, eenen eed moeten doen, vergt men denzelfden eed als die welke voor de Siwaiten is voorgeschreven.

Voor meened zijn geene straffen bepaald. Zij die zich willens en wetens daaraan schuldig maken zijn aan de gerechtigheid van Batara Siwa overgelaten.

Hij die zich aan majesteitsschennis schuldig maakt, zal met den dood gestraft worden.

Wordt hem door den vorst gratie verleend, dan zal hij eene boete verbeuren van 16 boengkoes.

Hij die in tijd van oorlog tot den vijand overloopt of wel zijn land verraadt, wordt vogelvrij verklaard (bedagan).

Iedere diefstal, ten huize van den vorst gepleegd, wordt met den dood gestraft.

Een satrija, eenen brahmaan (hoetama-ring-hoetama) met woorden beleedigende, betaalt eene boete van 2 pekoe's.

Een wesija, die eenen brahmaan beschimpt, verbeurt eene boete van 7 pekoe's.

Een soedra, die eenen brahmaan uitscheldt, verbeurt eene boete van 8 boengkoes en 8 pekoe's.

Bij onvermogen wordt hij gekrist of hem, bij wijze van strafvermindering, de tong uitgesneden.

Een brahmaan, eenen satrija beschimpende, verbeurt eene boete van 1 pekoe.

Een brahmaan eenen wesija, 400 duiten.

Een brahmaan eenen soedra, 250 duiten.

Een brahmaan, eenige misdaad begaande, betaalt $\frac{1}{10}$ van de boete welke eenen soedra in dusdanig geval zou worden opgelegd. Dit heet hadasa-hoewibaga.

Vermoordt een soedra eenen brahmaan, dan wordt hem eene boete opgelegd van 16 boengkoes, in geval de vorst hem het leven schenkt, wat echter slechts zeer zelden gebeurt.

Vermoordt een brahmaan daarentegen een persoon uit de soedrakaste, dan zal hij eene boete betalen van 1 boengkoes 6 pekoe's.

De wetboeken spreken niet van satrija's en wesija's, die door personen uit andere kasten vermoord worden, of van lieden uit andere kasten die door hen worden om het leven gebragt.

Moord, zonder dat daartoe wettige redenen bestaan, wordt gestraft met eene geldboete van 8 boengkoes en 8 pekoe's.

Bij onvermogen wordt de moordenaar gekrist.

Deze wetsbepaling is van toepassing op personen van de vierde of soedrakaste onderling.

Wanneer men iemand des nachts op zijn erf ontwaart en deze op de hem gedane vragen: wie hij is en wat hij wil, geen spoedig en voldoende antwoord geeft, dan is men gereg-

tigd dusdanigen persoon om het leven te brengen.

De zuiveringseed van den moordenaar en acht petabah's wordt in zoodanig geval gevorderd.

Zij die zich aan bloedschande (béro) schuldig maken, zullen in zee verdrinken worden.

Een man, die overspel pleegt, wordt met den dood gestraft; zijne medepligtige wordt slavin van den vorst.

Zoo lang een dusdanig feit niet ter kennis van den vorst is gebracht, heeft de beledigde echtgenoot het regt den overspeler te dooden.

Diefstal bij nacht, met of zonder inbraak, wordt gestraft met eene geldboete van 4 boengkoes en 9 pekoe's. Het dubbele der waarde van de gestolen goederen moet voorts aan den bestolene worden uitgekeerd. Bij onvermogen wordt de dief gekrist.

Diefstal bij dag wordt gestraft met eene geldboete van 2 boengkoes, $4\frac{1}{2}$ pekoe's, benevens het dubbele der waarde van het gestolene.

Bij onvermogen wordt de dief met vrouw en kinderen verkocht.

Zij die van tooverij en hekserij beschuldigd worden, zullen voor een half jaar of wel voor een jaar verbannen worden.

Hij die moedwillig brand sticht, verbeurt eene geldboete van 8 boengkoes, 8 pekoe's en 880 duiten.

Bovendien betaalt hij aan degenen die den brand blusschen 1 boengkoes.

Bij niet betaling wordt hij en zijn gezin verkocht of wordt hij met den dood gestraft.

Hij die een meisje, tegen haren zin en met geweld, schaakt (melegandang), wordt gestraft met eene geldboete van 7 boengkoes. De ouders en naastbestaanden van de geroofde vrouw hebben het regt den roover te vervolgen en hem te dooden. Deze bevoegdheid houdt op zoodra de roover zich met zijne prooi onder bescherming heeft gesteld van eenigen desabewoner.

Hij die een meisje schaakt met hare toestemming (merangkat), verbeurt eene boete van 2 boengkoes.

Ook bij een dusdanig geval hebben de ouders der vrouw het regt den roover te vervolgen en aftemaken.

Hij die een meisje schaakt, wier tanden nog niet zijn afgevijld, dat is, die de jaren van huwbaarheid nog niet bereikt heeft, zal eene boete verbeuren van 2 boengkoes, 4 pekoe's en 500 duiten, terwijl de geroofde maagd aan hare ouders zal worden teruggegeven, indien deze hunne toestemming tot het huwelijk mogten blijven weigeren.

Indien iemand ontkent aan een ander iets schuldig te zijn en de schuldvordering bewezen wordt echt te zijn, zal hij eene boete verbeuren van 2 boengkoes, 4 pekoe's en 500 duiten, terwijl hij het dubbele der schuld aan den schuldeischer zal moeten betalen.

Bij onvermogen zal de schuldenaar verkocht worden.

Wordt de schuldvordering niet bewezen of levert de beschuldigde een geldig tegenbewijs, dan ondergaat de eischer de straf over den schuldenaar uitgesproken.

Het bovenstaande geldt voor iedere valsche beschuldiging.

Indien een soedra eenen brahmaan met den voet schopt, zal hem die misdadige voet worden afgekapt.

Een persoon, de huid van iemand uit zijne kaste moedwillig schavende, zoodat er eenige bloeddroppels te voorschijn komen, zal eene boete van 2 pekoe's betalen.

* Verwondt hij zoodanig iemand, dan zal hij eene boete van 7 pekoe's verbeuren.

Wanneer hij door moedwil een der ledematen van eenen kastegeenoot breekt of kneust, zal hem eene boete van 2 boengkoes worden opgelegd; dit heet pati-badjampi.

Een soedra, enig persoon uit zijne kaste mishandelende (roesjah), wordt beboet met 5 pekoe's.

Personen, tot dezelfde kaste behoorende, elkander onbeusch

bejegenende of met scheldwoorden overladende, zullen met 7 pekoe's en 4 ataks beboet worden.

Een iegelijk, die zich aan diefstal schuldig maakt, heet tjarah.

Wanneer een soedra eenig metaal steelt, eene waarde hebbende van meer dan 100 kepengs, zal hem de schuldige hand worden afgekapt.

Heeft het metaal eene waarde van meer dan 1 pekoe, dan zal hij de doodstraf ondergaan.

Hij die eenig wapen steelt, zal eene boete verbeuren van 2 boengkoes.

In het algemeen noemt men melegandang iedere ongetrouwde vrouw, met geweld rooven of wegvoeren.

Geschiedt dit, terwijl zij zich op den openbaren weg bevindt, dan heet zulks ham'loegoer.

Als zij zich baadt, hameregendjong.

Als zij aan het weefgetouw zit, hangantelin.

Als zij in haar slaapvertrek is, hamoemoesochan.

Wanneer zij in den vroegen morgen weggevoerd wordt, hamerekenang.

Heeft dit plaats terwijl zij hare behoefte doet, hamerkoenong.

Als zij rijst stampet, hangoengoentoel.

Indien zij zich op de sawah bevindt, hamarabang.

Als zij op een tegalveld is, hamêgate-hapoes.

Is zij reeds aan een ander verloofd en men voert haar gewelddadig weg, hanjerik.

Wordt zij gedurende den slaap weggevoerd, hangrepek.

Gebeurt dit wanneer zij des avonds of des nachts bij manschijn werkt, hangajoeb-ajoeb.

Heeft dit plaats wanneer zij uit nieuwsgierigheid naar eenig spel kijkt, harangkat.

Wordt zij weggevoerd, wanneer zij zich in de woning van een der burens bevindt, ten gevolge van oneenigheden met hare ouders, hangiser.

Wanneer eene maagd geroofd wordt terwijl zij een kind op den arm draagt, hamahoedangris.

Op al deze misdaden staat de boete voor melegandang bepaald.

Wordt de dader van een der genoemde misdrijven op heeter daad betrapt, dan staat het een ieder vrij hem te vervolgen en te dooden.

Niemand heeft echter de bevoegdheid zijne schuilplaats met geweld binnen te dringen.

Wanneer eenig persoon een ander uitzendt om zeker meisje te verleiden en zulks komt ter kennis van haren vader, dan zal die persoon gestraft worden met eene boete van 4 pekoe's, terwijl de afgezondene eene boete van 2 pekoe's zal verbeuren.

Wordt eene gehuwde vrouw weggevoerd, dan noemt men dit, hatatawan.

Wordt eene vrouw geroofd, met het doel haar te verkoopen of als slavine te bejegenen, ngiwad.

Indien eene vrouw weggevoerd wordt, nadat haar man door den roover is vermoord, heeft deze zich schuldig gemaakt aan tjorah.

Ook op deze misdrijven staat eene boete van 7 boengkoes of de dood.

Hij wiens paard, terwijl dit door hem bereden wordt, den eigendom van een ander vertreedt, betaalt eene boete van 2 pekoe's voor het paard en 4 voor zich zelven.

Niemand heeft het regt een paard of rund van een ander, dat op zijn erf het een of ander vertrap of doodt, te vermoorden; maakt hij zich daaraan schuldig, dan zal hem eene boete van 2 boengkoes worden opgelegd. Hij heeft echter de bevoegdheid het schuldige beest aantehouden en eenen losprijs van 4 pekoe's van den eigenaar te eischen.

Brengt een paard of rund eenige schade toe aan koopwaren, op de markt uitgesteld, zal de eigenaar van het schuldige

beest aan den benadeelde eene boete betalen van 4 pekoe's, mitsgaders de waarde der bedorven goederen.

Volgens de Balische wetten kan een brahmaan, aan welke misdaad hij zich ook moge schuldig gemaakt hebben, nimmer ter dood veroordeeld worden.

De zwaarste straf, welke zoodanigen persoon mag worden opgelegd, is eeuwigdurende verbanning uit het rijk of terugstelling tot soedra, dat is eerloosverklaring.

De vorsten houden zich evenwel niet altijd aan deze wettelijke bepalingen. Gedurende mijn verblijf op Bali werden, vooral in de andere staatjes dan Boeileng, vele ida's voor grootere en kleinere vergrijpen gekrist of in zee verdronken.

Uit de boven medegedeelde strafbepalingen zal men ontwaard hebben, dat, voor verre weg de meeste misdrijven, geldboeten zijn bepaald, en eerst dan de doodstraf wordt toegepast, indien de misdadiger of diens familie onvermogen of onwillig is de boete te betalen.

Men verlieze echter niet uit het oog, dat hier sprake was van straffen bij de wetboeken vastgesteld en die alleen worden opgelegd in geval de kerta's vonnis vellen. Er ontbreekt evenwel veel aan, dat deze regters alle misdrijven onderzoeken en daarin uitspraak doen. In zeer vele gevallen worden de priesters volstrekt niet gehoord en leggen de vorsten straffen op, zonder eenigen vorm van proces, en die, in den regel, oneindig zwaarder zijn dan die welke de wetboeken voorschrijven.

Eenigen dier willekeurige en algemeen op Bali in zwang zijnde straffen wil ik hier eene kleine plaats in ruimen.

Eene der meest ondragelijke en onmenschelijke straffen is voorzeker de zoogenaamde boehi.

Deze boehi is een' stevig te zamen gesteld houten hok, van ongeveer 6 voeten lang, 2½ voet breed en nagenoeg 2 voeten hoog, veel overeenkomst hebbende met een tijgerhok.

Zij die door den vorst, wegens diefstal of een ander misdrijf

tot die boehi veroordeeld worden, zijn verplicht daarin te blijven, zonder dat het hun vergund wordt dit hok, slechts voor een oogenblik, te verlaten, tot dat hun straftijd verstreken is; een tijd zeer afhankelijk van den goeden of kwaden luim des vorsten en afwisselende tusschen eene maand en een jaar. De gevangene is gedoemd gestadig in eene liggende houding te blijven; hij kan zitten noch staan en zich links noch regts bewegen, zonder door de vele doornen, welke op beide zijden geplaatst zijn, zich te verwonden.

Eenige kleine openingen boven en op de zijde aangebragt verschaffen hem versche lucht en dienen om den ongelukkige voedsel toe te reiken.

Verplicht zijnde, ook op de plek waar hij ligt, zijne behoeften te doen, vergaat hij in zijne eigene onreinheid en vindt daardoor veelal den dood, voor dat de tijd zijner verlossing is aangebroken.

Eene andere straf is het zoogenaamde monggal, dat is koppen snellen; deze straf wordt veelvuldig en voor vele verschillende misgrepen opgelegd, door vorsten die met hunne naburen in oorlog zijn.

De veroordeelde is verplicht een bepaald getal koppen van verslagene vijanden voor den vorst te brengen, wil hij kwijtschelding van schuld erlangen; voor dat het bepaalde getal koppen is geleverd mag hij niet naar zijne desa terug keeren.

De straf van verbanning, toendoeng, is, vooral in Boeieleng, hetwelk zich overigens in het opleggen van willekeurige straffen zeer gunstig van de overige rijkjes onderscheidt, zeer in zwang.

Het minste vergriep, in het bijzonder van personen uit de drie bevoorregte kasten, dat ter kennis van vorst of der poenggawa's komt, wordt gestraft met eene verbanning voor korteren of langeren tijd naar een der andere rijken.

Van deze verbanning wordt aan den vorst van het rijk, waartoe hij verwijderd wordt, kennis gegeven. Deze wijst den

verbannen persoon een verblijf aan en draagt zorg dat hij zich niet van daar verwijdert.

Ook het blokarrest, blagbag, vindt op Bali veel toepassing. Velen, die voor speel- of andere schulden bij den vorst worden aangeklaagd of eenig misdrijf hebben begaan, worden òf met een òf met beide beenen in het blok gesloten, tot dat zij of hunne verwanten de schuld hebben afbetaald, dan wel een ander vonnis over hen is uitgesproken. Zulks duurt soms maanden lang.

Desabewoners, die, zonder gewigtige redenen, hunnen pambekel of poenggawa willen afzetten, worden veelal voor een bepaald getal dagen naar onherbergzame oorden verbannen; blijven zij ook daarna nog in hun voornemen volharden, dan wordt aan hun verlangen voldaan.

Voor geringe vergrijpen worden de schuldigen dikwijls naar ver verwijderde plaatsen gezonden, om voor den vorst of poenggawa lontarbladeren te verzamelen of hout te hakken.

Hoe willekeurig en wreed de straffen, door vorsten en poenggawa's opgelegd, somtijds zijn, kan uit de volgende uittreksels uit mijn dagboek blijken.

1. „Drie dagen voor onze komst te Bangli had er eene alerwreedste strafoefening plaats.

De 18jarige brahmaan Ida Madé Rahi ontvreemde van het erf van den vorst een blaasroer, toeloep, eene waarde bezittende van 3 spaansche matten. Deze toeloep verpandde hij bij zekeren Hi Lèsèt, amfloemverkooper, en kreeg daarvoor eene kleine hoeveelheden van dat heulsap.

Het gebeurde kwam ter kennis van den vorst en Ida Madé Rahi en Hi Lèsèt werden beiden gevat.

De eerste werd naar Koesamba overgebracht en, met eenen steen om den hals, in zee verdrongen.

Hi Lèsèt werd naar het kerkhof te Bangli overgebracht, aan eenen paal gebonden, de beide beenen stuk geslagen en daarna gekrist.

Vermits het ook niet geheel onzeker was, dat Ida Togok, vader van den vermoorde, en Ida Bagoes Poetoe, zijn jongere broeder, met het gebeurde onbekend waren, werden ook zij van have en goed beroofd en naar Noesa (Poeloe Pandita) verbannen."

2. „Deze desa (Padang Boelija), waarin ten vorigen jare nog 100 pengajah's gevonden werden, is thans verminderd tot 60, ten gevolge eener, op last van den vorst, tijdelijke verbanning der mannelijke bevolking naar Tega-lenga, gelegen bewesten Pengastoelan. Gedurende 25 dagen waren zij aldaar, zoo wel des daags als des nachts, aan weér en wind blootgesteld, hetwelk van dat droevig gevolg was, dat 40 hunner, voor een gedeelte tijdens de verbanning en gedeeltelijk kort na hunne terugkomst, bezweken.

Zij werden verbannen, omdat zij zich van hun 'hoofd, pambekel K'toet Hanjaran, vrijgemaakt en den vorst verzocht hadden een anderen pambekel te willen aanstellen, vermits zij niet verkozen langer onder K'toet Hanjaran te staan.

Dit hoofd had namelijk eene sawahkwestie uitgewezen, op eene wijze, niet strookende met hunne wenschen en, volgens hunne meening, niet overeenkomstig de hadat."

3. „Radja Kasiman heeft in de laatste dagen doen vermoorden 20 personen, waaronder een volle neef van hem, goesti Alit Dahoe, eene padanda-weduwe en nog drie andere brahmanen, alle welke personen beschuldigd werden van zijne kranke dochter, weduwe van goesti G'dé Ngoerah, te hebben ngéléakt (behekst).

De indruk, die deze gruwelijke moordgeschiedenis te Badoeng heeft te weeg gebracht, moet allertreurigst zijn."

XXX. EEDEN EN EEDFORMULIEREN.

Zoo als wij uit het voorgaande artikel zagen, bestaat het afleggen van den eed alleen in het drinken van een paar druppels water, waarover de padanda eene bezwering heeft uitgesproken.

Die bezwering luidt als volgt:

Ong indah taka moe hijang hari tjandana, ang gasti maha resi, poerwa daksina pastjimottara madija; oerda madah, rawi sasi pretiwija pahédja. Bajoe akasa darma horatrija sandija traja; jaksa raksasa pisatja preta garoeda gandarwa kinanara mahoraga. Jama Baroena koeweira warsa sarwapoetra déwata; pantja koesika nanda s'wara maha kala saddinanda naga radja Doergga déwi tjatoer ras'ra; ananta hijang kala mretijoe, sa k'weh boeta Gana, kita prasidda roemaksa pradja mandala, kita sakala saksi boeta, toemon nadohaparek ring rahaneng koelem, kita hoemiloe mana ring rahoe masoeking sarwa boeta, adrengen tasapata sama ja pamangmang mamiri kita kamoeng hijang kabeh, jawa tika wangagenga d'mit, sawakanija jadjian tjatoer warnua, Brahmana, K'satrija, Wesija, Soedra, atawa tjatoera srami, Brahmajari, grahasta, bik soeka m'wang panghaja wadjoe-wa hoetarama makadi sang Praboe mantriya nagara. Ja wattoo moelak hoelah rika s'watantran sang hijang hadi, hamasa sanasatra sarodreta, kapangkoe dénira paratjarrija, séwa paksa kabeh m'wang tangangroedda moengkal moengkila marik sirnna k'na m'nèk'lem kat kanring d'laha ning d'lahan sal'wir ning mangilanga k'na kas'wa, tantran sang boedjangga séwa paksa kabeh; mamangkoe sang hijang ngadigamasasana; djah lal'mat, kab'wat karmanija, patija nanta dajantaupatija nija, jap'wan haliwat ring t'gal, patoek'ning oela bisa; jap'wan para ring halas mang langkahana mingmang, hoela ngoena tan r'wing ratnija, d'mak'ning mong; wastoe sak'na ring watoe ring kajoe kajoe, jap'wan pasa ring wèng, boeboe h'ning hoewaja; sengahad 'ning minarodra, h'moendening timing gila ma hagila, sahoet'ning ngoela lampe; jap'wan toeroen magoeta loentjit 'ning paras, manibeng djoerang ngadjro, kaha loetikel remp'wa, jap'wan haliwat ring kala ning ngoedan sambara déning glap, katibana badjra g'ni, tan panoliha ring woentat, taroe ring pangadeganija, tampijal rikiwan oewa hirit'ngen, remek kapalanija, boebak da-

danija, w'toehaken dalemanija, ienoemrohnija, tjoetjoe poeteknija, pangandagingnija, pepedaken w'kas ning pranantikanija, wawèng maha rorawa wéhena moek'tijang sangsara, palanija noemoelahaken, prawreti, kawoela tandé sang hijang trijoda sasaksi.

Hieronder laat ik volgen een uittreksel uit mijn dagboek, waaruit voldoende zal blijken, hoe men bij de aflegging eens eeds van trouw te werk gaat en hoedanig het daarvoor bestemde formulier is ingerigt.

„De plegtigheid van de eedsaflegging had, gisteren middag omstreeks 5 uren, in de roemah-dewa besar (balé-agoeng) plaats en droeg zich volgenderwijze toe:

Op eene kleine bamboezen stellaadje, sanggar-tawang genoemd, was door den vorst de voor dusdanige plegtigheid voorgeschreven offerande neergelegd en den goden als huldebewijs aangeboden.

Op een geringen afstand dezer stellaadje was eene andere soortgelijke verhevenheid opgerigt, waarop de padanda Njoman Boeroewan zich moest plaatsen en zijne gebeden ten hemel zou opzenden. Op die stellaadje zag men eenen pot met bronwater, een klein potje met tirta (gewijd water), een komfoor met vuur, eenige bloemen, de badjra (schel).

Op eenigen afstand, voor deze verhevenheid, waren matten uitgespreid, waarop de vorst Goesti Ngoerah K'toet Djilantik, zijn vader Goesti Poetoe Kebon en Ida Mada Rahi plaats namen; daarachter zetten zich al de poenggawa's van het landschap neder.

De padanda, in zijn priesterlijk ornaat, beklom zijnen zetel en opende de plegtigheid met het volgende gebed: Poenkoe-loen Batara Siwa, manoesa nira hangatoeraken bakti kadjenengan den-nira kaki Bagawan Penjarikan, nini Pandjeneng, kaki Bagawan Besawarna maka miwah sang hijang trijoda saksi, manoe-sa nira hangatoeraken bakti pangabaktin hipoen haminta dewa saksi, poeniki tadah sadji nira tjaroebanten mentah rateng sing kirang sing loepoet hapan hakedik dé poenatoeraken ha-

goeng soepa lakoe soengana kaparipoerna. Jen hana manoesa makira kira doedoe kena sahoepa drawaning padéwa saksi, troes tekeng hanak poetoe boejoetté; jen hana manoesa djati prasida hamanggih rahajoe dirga joesa paripoerna troes tekeng hanak poetoe boejoet nija.

Dat is: Dewa Batara Siwa!

Uwe dienaren brengen u hulde en eerbied ten aanschouwe van Bagawan Penjarikan zijne echtgenoot Pandjeneng, Bagawan Besawarna en Sang hijang trijoda saksi (de goddelijke drieënhed).

Zij bieden U hunne nederige hulde aan en verzoeken onderdanig eenen eed te mogen afleggen.

Zie hier hunne offeranden, raauw en gaar; wel zijn ze niet van veel waarde, doch zij verzoeken U niettemin ze welwillend aan te nemen.

Indien er onder hen (de Boeelengsche hoofden) mogten zijn, die het niet opregt meenen, dat hun dan uw vloek trefte en die overga op hunne kinderen, kinds kinderen en achterkinds kinderen.

Zijn er zuiveren van harte, dat voorspoed alsdan hun deel worde; dat zij lang en gelukkig mogen leven en zulks overga op hunne kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen.

Onder het opzeggen van dit gebed was de badjra aanhoudend in beweging.

Nadat het gebed ten einde was, begon de bezwering van het water waarmede men besprenkeld zou worden.

Onder het prevelen van mantra's en het luiden van de badjra werd bij afwisseling het komfoor met vuur boven den pot met water gehouden en eenige druppels gewijd water met dit laatste vermengd; gelijktijdig werd door den kantja Gengel de eed voorgelezen; bij het einde dezer lektuur was ook de priester met zijne bezwering gereed en verzocht hij den vorst en de poenggawa's hunne sembah te maken. Het eedformulier werd vervolgens in den pot met water gedompeld, daarna de om-

standers met dat water, door middel van eenige bloemen, besprenkeld en het eedformulier verbrand, zijnde de gansche plegtigheid daarmede afgelopen."

Het formulier van den eed met deszelfs vertaling laat ik hieronder volgen:

Pamastoening padéwa saksi katoering Hida Batara hanaké hagoeng Hi Goesti Ngoerah K'toet Dj'lantik, mara saksinin prepoenggawané.

Jen hada sinalih toenggal Ngelong bakti kena sahoepa drawaning padéwa saksi.

M'wah jen ngedenggang moesoeh, ngajoehan goemi kena sahoepa drawaning padéwa saksi.

M'wah prepoenggawane kapangngandikajang mapatoeh man-jania jentan patoeh sinalih toenggal, kena sahoepa drawaning padéwa saksi.

M'wah jen ngalobahang doewé kena sahoepa drawaning padéwa saksi.

M'wah jen ngawenang sedan higoesti ngoerah K'toet Dj'-lantike, kena sahoepa drawaning padéwa saksi.

M'wah ng'gawennang sedan Goesti Poetoe Kebon, kena sahoepa drawaning padéwa saksi.

M'wah jen kaholes bandjaba koeta preb'kelé, jen tan ngatoerrang pangolese ring hanaké hagoeng kena sahoepa drawaning padéwa saksi.

M'wah preb'kelé sinalih toenggal ngoles rentjang preb'kelé lijanan, jen mangdé matilas rentjang preb'kelé, kena sahoepa drawaning padéwa saksi: sapoenika katoerring batara, jen hamoeroeng padéwa saksi wastoe preb'kelé tan dadi djalma dadi n'dep namoe-namoe; dadi lintah, sander kilap tan pahoedan, jen loenga maring sagara patiking soemilang, patiking pé; jen loenga maring sowan sarap boehaja, jen loenga maring ngalas mati saraping mong, kambiting harina, mati ngadeh, mati, nginoem, mati tepen lapad; mati tepen tapis, mati mangamp-

loe siugating kroewag banting; pandoeking harina mati ngipi, mati mangan, sapoenika pasaksine kadjenengan detrijoda Saksi Prama Siwa, Sada Siwa, Batara Siwa.

M'wah preb'kelé sinalih toenggal jen kahawennang ban djaba koeta, mangdé seda matine jen tarra nindihhin timpal baring seda mati kena sahoepa drawaning padéwa saksi.

M'wah hoepajan djaba koeta mangdé seda mati preb'kelé sinalih toenggal m'wah Hi Goesti Ngoerah K'toet Dj'lantik, Hi Goesti Poetoe Kebon, jen tarra bareng seda mati kena sahoepa drawaning padéwa saksi. Sapoenika poepoet pakajoenane katoering Batara.

Dat is:

Opdragt aan Batara van de eedsbezwering door den vorst Goesti Ngoerah K'toet Dj'lantik zijne poenggawa's afgenomen.

Indien een of meer hunner den vorst eene gepaste hulde of eerbied onthouden, zal hun de bezwering treffen.

Voorts indien zij het land verraden of vijanden daar binnen brengen, zal hun de bezwering treffen.

Voorts zullen de poenggawa's eensgezind en broederlijk met elkander omgaan; een of meer hunner, die dezen wensch niet nakomen, zal de bezwering treffen.

Voorts zal hun de vloek Gods treffen, indien zij den vorst onthouden wat dezen regtmatig toekomt.

Voorts indien zij oorzaak zijn van den dood van Goesti Ngoerah K'toet Dj'lantik, dan moge hun de bezwering treffen.

Wijders wanneer zij Goesti Poetoe Kebon vermoorden, zal hun de bezwering treffen.

Voorts wanneer uit eenig ander rijk kwaad zal worden gestookt en zij, die daarmede bekend, den vorst van deze opruijng onkundig laten, zoo moge hun de bezwering treffen.

Indien eenig hoofd de bevolking van een ander hoofd tegen derzelve pambekel opzet, ten gevolge waarvan deze zijne onderhoorigen zou verliezen, zoo moge hun de bezwering treffen.

Het is dit wat ter kennis van Batara wordt gebragt.

Zij die deze gelofte niet gestand doen, blijven voorzeker geene menschen; zij mogen in aardwormen, in bloedzuigers veranderen; bij helder weêr mogen zij door den bliksem getroffen worden; als zij naar zee gaan, dat zij dan door soemilang en pé (twee denkbeeldige visschen) mogen gepijnigd worden; begeven zij zich naar riviermondingen, dat zij alsdan door krokodillen mogen verslonden worden; indien zij zich boschwaarts begeven, dat zij dan door tijgers verscheurd, en hun door kidangs het ligchaam vaneen gereten mogen worden; dat zij staande, drinkende sterven; dat zij aan den rand hunner slaapstede den dood mogen vinden; dat zij door nedervallende klapperbladen mogen sneven; dat zij onder het lozen van winden mogen bezwijken; dat zij door de hoornen van karbouwen, stieren en kidangs mogen getroffen worden; dat zij droomende en etende mogen gedood worden.

Dit is de eed, die ten aanschouwe van de goddelijke drieënheid Prama Siwa, Sada Siwa en Batara Siwa is afgelegd.

Wijders indien een of meer pambekels, door toedoen van eenig ander rijk mogten omkomen en hunne ambtgenooten nemen deswege geene wraak, zoodat zij des noodig gezamenlijk den dood vinden, dat hun dan de bezwering treffe.

Voorts indien men van eenig ander rijk den dood berokkent van een of meer poenggawa's en Goesti Ngoerah K'toet Dj'lantik of Goesti Poetoe Kebon sterven niet gezamenlijk met hen, dat hun dan Gods vloek treffe.

Alzoo is beslecht zijn (Goesti Ngoerah K'toet Dj'lantik's) wensch, die Batara wordt opgedragen.

Het pleonasme van „seda, mati” hetwelk herhaaldelijk in het Balisch stuk voorkomt, is noodzakelijk, omdat zich onder de poenggawa's van Boeieleng eenige personen bevinden uit de brahmana-, satrija- en wesjakasten en het, volgens de Bali-sche gebruiken, ongeoorloofd is het woord „mati” te bezigen

voor een persoon uit eene dezer geprivilegeerde kasten; dit wordt alleen gebruikt als het eenen europeaan of anderen vreemdeling, eenen soedra, slaaf of redeloos dier geldt.

De vertaling van het eerste stuk heb ik achterwege moeten laten, mij buiten staat gevoelende die vertaling naar eisch te volbrengen.

Mitsgaders eene aanroeping van schier al de goden uit het Indische pantheon, heeft de daarin voorkomende bezwering en vervloeking van hem, die valschelijk zweert, veel overeenkomst met die in het tweede stuk vervat.

Aangezien tot het afleggen van eeden aan vorsten en anderen immer hetzelfde formulier en dezelfde bezwering gebezigd worden, zoo kan ik mij onthouden over dit onderwerp verder uit te wijden.

XXXI. VERVOLG OP DE SEKAHANS.

Zoo als wij op bladzijde 122 zagen, bestaan, behalve de seka-bandjar, nog andere dergelijke instellingen als:

Seka-poenggawa.

- " sedahan.
- " soebak.
- " desa.
- " djongkok.
- " mangi.
- " djaring.
- " gegamelan, enz.

De grondslagen voor al deze sekahans dezelfde zijnde, zoo zal het onnoodig zijn andermaal daarop terug te komen en kan ik bij de beschrijving van ieder hunner kort zijn.

a. Seka-poenggawa of perbekel.

Zoo wel de vorst van het rijk als al de poenggawa's zijn verplicht aan deze inrigting deel te nemen en geen hunner mag, om welke reden ook, zich daaraan onttrekken.

De inleg voor ieder lid is een pekoe. Een der padanda's is met de administratie van het fonds belast.

Op Boeda-klijon komen alle hoofden in eene der raadzaalen van het vorstelijk verblijf bijeen, als wanneer over de uitgezette gelden, doch nog meer over de belangen des lands gehandeld wordt. Hij die nalatig is te verschijnen, zonder daartoe gewigtige redenen te hebben, verbeurt eene boete van 250 kepengs, welke ten voordeele van het fonds komt.

b. Seka-sedahan.

Van dit gezelschap is de sedahan-agoeng administrateur of penjarikan en al de sedahans van het rijk zijn verplicht daaraan deel te nemen; die dit niet verkiest houdt op sedahan te zijn. Alle zaken of kwestien, den landbouw of de belasting betreffende, worden op den dag der bijeenkomst besproken en, zoo mogelijk, uit den weg geruimd.

Die niet opkomt betaalt eene boete van 200 kepengs.

c. Seka-soebak.

Deze vereeniging heeft plaats onder personen, die uit dezelfde leiding of kanaal (telaba) het water voor hunne sawah's ontvingen.

Ook zij zijn allen verplicht aan die seka deel te nemen.

De klijan-soebak, die met de verdeeling van het water belast is, is tevens administrateur van het fonds.

De bijeenkomst heeft gemeenlijk plaats op Anggara-kasih of Boeda-klijon; die zonder reden wegblijft betaalt boete.

Zijn er herstellingen of verbeteringen aan de waterleiding noodig, dan wordt zulks in die vergadering besproken en zijn al de leden van de seka verplicht aan dat werk deel te nemen; de nalatige betaalt almede eene boete ten voordeele van het fonds.

d. Seka-desa.

Het woord „désa” heeft op Bali eene eenigzins andere beteekenis dan op Java.

Al degenen welke op hetzelfde kerkhof begraven of verbrand worden en hunne offeranden en hulde aan de godheid eener zelfde roemah-dewa brengen, behooren op Bali ook tot eene en dezelfde desa, onverschillig of hunne woningen eene afzonderlijke groep uitmaken of wel dat ze in verscheidene gehuchten verdeeld zijn.

Bandjar Djawa, Bandjar Pagoejangan en Banjoemala liggen bijv. op eenige minuten afstand van Boeeleng; dit neemt echter niet weg, dat deze dorpen geene desa's zijn en slechts als bandjars (wijken) van de desa Boeeleng aangemerkt worden.

In eenige der voornaamste desa's van het landschap zijn vereenigingen als waarvan hier sprake is en aan wier hoofd de verschillende klijan's desa geplaatst zijn.

Alleen de leden eener zelfde desa zijn aanneembaar. Er ontbreekt echter veel aan, dat het hun allen vergund wordt in dat gezelschap opgenomen te worden; zulks is alleen voor uitverkorenen weggelegd.

Zij die aan dit gezelschap wenschen deel te nemen, doen zich door den klijan-desa voordragen.

Deze raadpleegt daaromtrent den mangkoe van het godshuis, en een wawalen (1) beslist of de goden den kandidaat waardig genoeg achten, om in het gezelschap opgenomen te kunnen worden.

Ieder lid verkrijgt den eeretitel van „desa”, waarmede zij over het algemeen zeer zijn ingenomen, omdat het als eene werkelijke onderscheiding beschouwd wordt lid te zijn van

(1) Zie Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, deel V (nieuwe serie deel II), bl. 434.

een gezelschap, dat zoo bijzonder door de goden in bescherming genomen wordt.

Voor al door de soedra's wordt het lidmaatschap ten zeerste nagejaagd.

In de hoofdplaats Boeieleng zijn slechts 22 desa's, waaronder de voornaamste personen des lands, als de poenggawa's Njoman Gempol, K'toet Hanjara, Pan Roemijani en anderen.

De desa's worden aangemerkt als ten naauwste aan de tempels te zijn geattacheerd en moeten zorg dragen, dat die steeds in goeden staat blijven.

Bij hunne aanneming storten zij eene som van een pekoe, die bij het reeds bestaande kapitaal opgenomen en op interest wordt gezet.

Eenmaal 's maands vereenigen zij zich in den grooten tempel (bale-agoeng), ten einde over hunne geldzaken en de belangen der godshuizen te spreken.

Die niet verschijnt betaalt eene boete van 50 kepengs.

De desa's van Boeieleng zijn verplicht, in eene roode sarong gekleed, ter vergadering te verschijnen, onder verbeurte eener boete van 50 kepengs, indien zij niet daaraan voldoen.

Zoo als nader onder het hoofd „hanengevechten" zal worden omschreven, hebben er jaarlijks hanenvechterijen ten voordeele der desa's plaats; een groot gedeelte der op die gevechten gestelde belasting wordt in de sekakas gestort en met de overige gelden op interest gezet.

Om de twee of drie jaren heeft de verdeeling der interessen plaats.

e. Seka-djongkok.

Deze heeft alleen ten doel overgegaarde penningen op interest te zetten.

Een ieder kan daaraan deel nemen, zonder andere verplichtingen.

Eenmaal 's maands komt men ten huize van den penjarikan bijeen, om diens administratie na te zien en de interessen te storten, welke op uitgezette en geleende kapitalen gevallen zijn.

Gewoonlijk worden bij nieuwjaar (Galoengan) van de renten eenige varkens gekocht en het vleesch daarvan onder het gezelschap gelijkelijk verdeeld.

f. Seka-mangi.

Arme lieden, kinderen of vrouwen, die almede wenschen eenig geld op interest te zetten, vereenigen zich en planten of snijden voor dezen of genen landbouwer padi. De gezamenlijke opbrengst wordt bij elkander gebragt en door een hunner in administratie genomen. Op Galoengan wordt voor kapitaal en interest varkensvleesch gekocht.

g. Seka-djaring.

Twintig of meer personen vereenigen zich, leveren ieder eene bepaalde uitgestrektheid van een treknet, maken daar een geheel van, bouwen of koopen, voor gezamenlijke rekening, eene of meer praauwen en eene groote loods, en gaan, zoodra de landbouwwerkzaamheden zulks veroorloven, op de vischvangst.

De visch wordt gelijkelijk onder de deelhebbers verdeeld; de penjarikan, die voor de praauwen, netten en loodsen verantwoordelijk is, erlangt twee aandeelen.

Die niet opkomt betaalt geene boete, doch verliest zijn aandeel van de vangst.

h. Seka-gegamelan.

Deze bestaat daarin, dat een zeker getal personen eene som geld bij elkander brengt en daarvoor eene gamelan koopt, welke bij feestelijke gelegenheden verhuurd wordt.

De huurpenningen worden verdeeld naar rato van ieders aandeel in de bijeengebragte som.

XXXII. HANENGEVECHTEN.

Het hanengevecht is op Bali het meest geliefkoosde volksvermaak; welligt is er geen land ter wereld waar dit drukker plaats heeft.

Zoo als aan vele andere verrigtingen, tracht de Balinees ook aan het hanengevecht eene godsdienstige kleur te geven en daar achter zijne verzotheid op dat spel te verbergen.

Volgens hem verrigt hij daardoor een godgevallig werk; zonder hanengevechten kan geen land gelukkig zijn.

Bovendien heeft men dit verderfelijke dobbelspel zoodanig in de adat en de godsdienst des lands weten inteweven, dat zelfs de grootste vijand van het spel gedwongen wordt hanen te houden en nolens volens deel aan het gevecht te nemen.

Uit het ondervolgende zal dit duidelijk blijken.

Behalve die gevechten, welke somtijds door partikuliere personen of corporatien, met goedkeuring van den vorst, gegeven worden, zijn de voornaamsten:

Saboengan-radja.

" poenggawa.

" desa of djeron-dewa en

" soebak.

a. Saboengan-radja

heeft geregeld eens per jaar plaats in de hanenvechtbaan (tataroeb of wantilan) nabij het paleis; het gevecht duurt gemiddeld twee maanden en zoo wel de belasting op het hanengevecht als de overige onafscheidelijk daarmede gepaard gaande dobbelspelen komen ten voordeele van den vorst.

De vorst heeft regt iederen pengajah van zijn vorstendom met twee hanen te doen opkomen. Gewoonlijk maakt hij van dit prerogatief geen gebruik, doch vergenoegt zich de poenggawa's aan te schrijven, dat zij te zorgen hebben twee hanen op de 25

pengajah's in het strijdperk verschijnen en die 25 lieden eene som van minstens 5 pekoe's bijeenleggen om te worden verdobbeld.

Worden alle pengajah's opgeroepen, dan verbeurt iedere nalatige eene boete van een pekoe, ten voordeele van den vorst.

Moeten slechts twee hanen op de 25 pengajah's opgebracht worden en verzuimen die 25 lieden of hunne gemagtigden aan de oproëping gevolg te geven, dan verbeuren zij, per hoofd, een pekoe boete.

Saboengan-radja is natuurlijk het meest geliefd, omdat het door welligt meer dan duizend menschen wordt bijgewoond.

Zelfs de padanda's zijn daarbij tegenwoordig en gaan kleine weddingschappen aan.

Men berekent het getal hanen, die gedurende dien tijd iederen dag tegen elkander over staan, op gemiddeld 50, waarvan, laag genomen, 25 het leven laten.

Voor de zestig dagen geeft dit aan gesneuvelden minstens 1500 hanen.

b. Saboengan-poenggawa

heeft niet op gezette tijden plaats en regelt zich naar de meerdere of mindere baat- en speelzucht der hoofden.

De poenggawa's, die geen hanenvechters zijn, vragen ook zelden aan den vorst verlof, om een gevecht ten hunnen voordeele toe te staan.

Zoodanig gevecht mag niet langer dan 30 dagen duren. De voordeelen komen aan den poenggawa en zijne ondergeschikte hoofden.

Ieder hunner pengajah's is verplicht een of twee hanen te doen vechten, of althans eene bepaalde geldsom op een of meer hanen te zetten. Die in gebreke blijft daaraan te voldoen, verbeurt eene boete van 250 kepengs, ten voordeele van den poenggawa.

In Boeieleng rekent men op vier saboengans poenggawa per jaar.

Het getal hanen, die iederen dag tegen over elkander staan, wordt geschat op 24; wanneer men nu de vier saboengans op niet meer dan 80 dagen stelt, dan verkrijgt men 80 maal $24 = 1920$ hanen, waarvan minstens de helft het leven laat.

c. Saboengan-desa.

Bij iederen tempel hebben eenmaal per jaar hanengevechten plaats; gemiddeld duurt zoodanig gevecht zeven dagen.

De opbrengst wordt in de desa Boeieleng volgenderwijze verdeeld:

de heffing op het hanengevecht en het kaartspel wordt gestort in de sekakas en komt ten voordeele der seka-desa;

de heffing op het dobbelspel, genoemd tjekentingan, behoort den kljan-desa en den mangkoe, en de heffing op de dobbelspelen, tjontok-poelangan en tjelebontangan, ontvangt de bandesa-g'dé tamblang.

Daar de drie laatstgemelde personen, uit den aard hunner bediening, ook leden zijn van de seka-desa, zoo spreekt het van zelf, dat zij nog bovendien deelen in de voordeelen op het hanengevecht behaald.

Iedere landbouwer en grondeigenaar is verplicht, voor elk godshuis, tot zijne desa behoorende, twee vechthanen te houden en die, bij voorkomende gelegenheid, den kampstrijd te doen wagen.

Heeft zoodanig iemand nu ook velden in de nabijheid eener andere desa, dan rust ook dezelfde verplichting op hem ten aanzien der aldaar aanwezige djeron's dewa. Daaruit volgt, dat, vooral in de desa Boeieleng, alwaar drie godshuizen zijn, iedere landbouwer minstens zes hanen er op na moet houden en, bezit hij ook elders nog velden, dat getal met twee, vier of zes kan vergroot worden.

Die zijne twee hanen niet in het strijdperk zendt, verbeurt eene boete van 250 kepengs ten voordeele der seka-desa.

Bij het saboengan-desa vechten er gemiddeld achttien hanen per dag; dit geeft voor 7 dagen 126 hanen, waarvan de helft op de plaats dood blijft.

Deze 63 gesneuvelde hanen vermenigvuldigende met 120, zijnde, naar ingewonnen berigten, het getal djeron's dewa van het landschap, dan erlangt men een totaal aan dooden van 7560 per jaar.

d. Saboengan-soebak.

In iedere soebak heeft jaarlijks een hanengevecht plaats; dit gevecht, hetwelk den goden wordt aangeboden als dankoffer voor het welslagen van den rijstoogst, duurt gemiddeld vijf dagen; de belasting en de boeten komen ten voordeele van de seka-soebak.

Al de landbouwers van eene zelfde soebak zijn verplicht aan dat gevecht deel te nemen of te doen nemen en een haan mede te brengen; de nalatige verbeurt eene boete van 125 kepengs.

Iederen dag vechten er gemiddeld viertien hanen; dit gedurende vijf dagen geeft 70, of minstens 35 aan dooden; Boeleng telt 120 soebaks, alzoo: 35 maal 120 = 4200 gesneuvelde hanen per jaar.

Telt men het getal hanen dat jaarlijks op deze wijze sneeft bij elkander, dan verkrijgt men een totaal van 14220.

Onder het hoofd „inkomsten van den vorst” stelde ik de opbrengst der belasting op het hanengevecht en andere dobbelspelen op f800 's jaars.

Naar dien maatstaf, en het getal gesneuvelde hanen voor ieder gevecht in aanmerking nemende, dan krijgt men, in dezelfde verhouding, aan belasting, ten voordeele der:

4 poenggawa's	f 512.
120 godshuizen	„ 4032.
120 soebaks	„ 2240.

Bovendien blijkt uit het bovenstaande, dat gedurende 1580 dagen per jaar, d. i. op ruim vier plaatsen te gelijk, het gansche jaar door hanengevechten plaats hebben.

Neemt men nu aan, dat gemiddeld ieder hanengevecht door niet minder dan 150 personen wordt bijgewoond, dan ontwaart men, dat elken dag, door deze dobbelarijen alleen, een tiende gedeelte der mannelijke bevolking aan den arbeid wordt onttrokken.

Bij ieder hanengevecht is een scheidsregter, djoeroe-kemong, die, in alle het gevecht betreffende geschillen, stante pede uitspraak doet, overeenkomstig dienaangaande bestaande wettelijke bepalingen. Een ieder is gehouden die uitspraak aan te nemen; daarop valt geen hooger beroep.

Op een gegeven teeken van dezen persoon, op eene voor hem geplaatste metalen gong, begint en eindigt het gevecht; niemand heeft het regt hierop eenige inbreuk te maken.

De djoeroe-kemong wordt in de uitoefening zijner bediening bijgestaan door eenige handlangers, saja genoemd.

Een verliezer, die de hanenvechtbaan heimelijk verlaat, zonder zijne schuld af te betalen, kan door den winner achtervolgd en, zonder verderen vorm van proces, vermoord worden.

De sporen of mesjes, welke men aan de pooten der hanen bindt, zijn van 3 tot 4 rijnlandsche duimen lang en aan beide zijden scherp snijgend.

Bij de hanengevechten vaart niemand beter dan de vele koopvrouwen, die met hare handelswaren eenen kring om de baan vormen.

Zij hebben gewoonlijk veel geld bij zich en leenen dat uit aan de spelers, tegen twintig tot honderd percent interest, welke interest met het kapitaal nog op dien dag of uiterlijk eenige dagen later moet terug betaald worden.

De Balinezen stemmen ten deze dan ook volmaakt in, dat, duurt het gevecht eenigzins lang, bijna alle spelers verliezen en die koopvrouwen met de winst heen gaan.

Vooral bij saboengan-radja, dat zoo lang duurt en den spelers zoo veel vermaak schenkt, zijn de verpandingen van vrouwen, kinderen, sawah's en andere bezittingen zeer menigvuldig. De djoeroe-soerat van den vorst heeft, in dien tijd, zijne handen vol, wil hij de vele aanzoeken om gezegelde brieven naar ieders genoegen afdoen.

Ten slotte voeg ik hierbij, dat men aanneemt, dat ieder huisvader uit de geringe klasse gemiddeld vier vechthanen houdt en het totaal getal dezer kampvechters, voor het geheele landschap, op niet minder dan veertig duizend wordt gesteld.

XXXIII. MUZIKINSTRUMENTEN EN DANSMEISJES (RONGGENGS).

De Balinezen hebben dit met de overige Indiers gemeen, dat ze, op slechts weinige uitzonderingen na, allen een zeer goed muzijkaal gehoor hebben en veel van muzijk houden.

De zachte melodieuze toonen van een Europeesch muzijk-instrument kunnen hen evenwel niet zoo bekoren als de schelle en oorverdoovende geluiden hunner gongs en kendangs; hoe harder en scheller de muzijk is, hoe liefelijker ze hun in de ooren klinkt en hoe meer ook zij zich opgewekt gevoelen.

Men zou dan ook te vergeefs naar eenig zacht klinkend instrument omzien, en hunne speeltuigen bestaan, behalve uit eene niet zeer aangenaam klinkende fluit (soeling) en de knarsende en krassende rebab, bijna uitsluitend uit koperen gongs, bekkens en houten trommen, zoo als de Javaansche gamelans.

De Balische gamelans worden in de zes volgende onderscheiden :

- gamelan-gong,
- „ semara pagoeingan,
- „ tjoemangkirang,
- „ gambang,

gamelan gending-loewang en
 „ gender.

De gamelan-gong bestaat hoofdzakelijk uit groote en zwaar klinkende instrumenten, die voornamelijk dienen om nationale mannendansen te begeleiden.

De semara-pagoelingan is de meest volledige en vereischt 25 personen om bespeeld te kunnen worden.

De toonen, die deze gamelan voortbrengt, zijn zelfs den Europeaan niet onaangenaam. De instrumenten klinken veel helderder en zuiverder dan die eener Javaansche gamelan. Gewoonlijk beginnen de muzikanten met een allegro moderato, gaan van lieverlede in een allegro en vervolgens crescendo over, om daarna weder allegro moderato te eindigen.

De semara-pagoelingan dient voornamelijk om de zoogenaamde ronggengs gegoedèn en de gandrongs (kleine jongens in vrouwenkleëren) bij hunnen even snellen dans te begeleiden.

Wanneer de andere ronggengs dansen, wordt slechts een klein gedeelte van de semara-pagoelingan gebruikt.

De gamelan-tjoemangkirang bestaat uit trommen en bekens, die loopende bespeeld worden; gewoonlijk wordt ze gebezigd bij intogten, huwelijksplegtigheden, het afhalen, bij een der padanda's, van tojo-tirta enz. en wordt door acht personen bespeeld.

De gambang is even als die van Java en wordt gebruikt bij begrafenis- of verbrandingsplegtigheden en bij feesten in een der tempels.

De gending-loewang wordt door tien personen bespeeld en bestaat uit eene groote gong, drie kleine kromongs (verzameling van koperen bekkens), eene tamboerijn en eenige mindere instrumenten. Ze wordt veelal gebruikt bij het feest „hemboekoer,” hetwelk, eenigen tijd na de verbranding, ter eere der afgestorvenen gegeven wordt.

De gender dient bij de wajang-koelit even als op Java.

Men onderscheidt de Balische dansmeisjes in ronggeng-gegoeden en ronggeng- of djoged-tongkohan.

De eersten zijn in grooter aanzien en dansen alleen bij plegtige gelegenheden en feesten, terwijl de laatsten gezonden worden daar waar geld te verdienen valt.

De eersten dansen alleen en geene mannen mogen aan dien dans deel nemen; aan den dans der laatsten nemen de mannen deel, zoo als zulks ook op Java het geval is.

Nadat de dans is afgelopen, verwijdert de danser zich en neemt plaats tusschen de vele omstanders; de ronggeng-tongkohan volgt hem om de betaling op te halen, die gewoonlijk uit 6 tot 10 Balische kepengs bestaat, en is voor die ongelukkige som verplicht op den schoot van haren danser en diens vrienden te gaan zitten en hunne liefkozingen te ontvangen.

Het is allerwalgelijkst om aan te zien, hoe zoodanig meisje, gedurende een halven nacht, her- en derwaarts getrokken en geregeld gemarteld wordt door het onophoudelijke zoenen en streelen van grooten en geringen, jongen en ouden, zonder dat het haar veroorloofd is zich daartegen te verzetten. De Balinees, vorsten en voornamen niet uitgezonderd, kent ten dezen aanzien geene schaamte en het stuit niet tegen zijn zinnelijk gevoel of kieschheid welligt de vijftigste of zestigste op dienzelfden avond te zijn, die deze liefkozingen herhaalt.

De kleeding eener ronggeng en gandrang bestaat uit een hoofdtooiel (1) van buitengewone grootte, opgesierd met een ontelbaar getal bloemen, liefst zoo bont mogelijk, eene veelkleurige sarong, een met gouddraad bewerkten katoenen buikband die zeer strak om de heupen en dijen zit, eenen sjaal die den boezem bedekt en eenen anderen sjaal die om het midden des lijfs is geslagen en wiens einden regts en links afhangen.

In de hand houden ze eenen waaijer, waarmede onophoudelijk gewuifd wordt.

(1) Zeer veel overeenkomst hebbende met dat der palembangsche plandoe's.

De dans bestaat, even als die van de Javaasche ronggengs, in draaijingen, wendingen en krommingen van armen, hoofd, romp en beenen, doch alles in eene veel gezwinder maat. De zangwijzen zijn kort en afgebroken en hebben voor het Euro-pesche oor niets wat bekoort of streelt.

XXXIV. LEVENSWIJZE, KLEEDERDRAGT' EN WONINGEN.

Dat gedeelte der bevolking, hetwelk de landbouwende klasse uitmaakt, leeft over het algemeen vrij geregeld.

Nog vóór dat de zon boven de kimmen is, ziet men den landman met zijne ossen veldwaarts gaan. Hij werkt en zwoegt tot dat de brandende zonnestrallen hem en zijne ossen loodregt op het ligchaam vallen en verhinderen voort te gaan. Zijn zijne velden ver van zijne woning gelegen, dan vindt hij eene schuilplaats in eene door hem tot dat einde opgeslagen pondok en blijft het vee in zijne onmiddelijke nabijheid grazen. Ligen zijne sawah's daarentegen in den omtrek der desa, dan keert hij huiswaarts en gaat, tegen 2 à 3 uren in den namiddag, andermaal uit, om voor zijne runderen te zorgen, ze te baden en gras, voor den aanstaanden nacht, voor hen te snijden.

De zware veldarbeid, zoo als ploegen, eggen, spitten enz. geschiedt uitsluitend door mannen en eindigt op het midden van den dag; ligter werk, zoo als wieden, oogsten enz. wordt door mannen, vrouwen en kinderen verrigt en eindigt eerst met het vallen van den avond.

De landbouwer eet gemeenlijk drie malen per dag en legt zich vroegtijdig ter ruste.

De hoofden en anderen, die zich niet aan den landbouw wijden en zich om den dag van morgen niet bekommeren, nemen eene geheel andere levenswijze in acht.

De tijd heeft voor hen geene waarde en het is hun ten

eenenmale onverschillig op welk uur van den dag zij wakker worden en lust gevoelen om van hunne slaapstede op te staan.

Veeltijds gebeurt het, dat deze personen eerst tegen 10 à 11 ure des voormiddags opstaan en voor anderen te spreken zijn.

Velen maken van den nacht den dag en omgekeerd. Vooral de vorsten en amfloenschuivers (welke laatsten zoo velen zijn) geven aan deze ongeregelde en meestal ongebondene levensmanier de voorkeur.

Het is niet zeldzaam, dat men deze personen des namiddags ten 2 à 3 uren nog slapende vindt.

In den regel begeven zij zich dan ook zeer laat ter rust. Tot middernacht, ja tot 2 à 3 uren in den morgen, kan men hen gewoonlijk nog wakende vinden.

Hunne etensuren zijn even onbepaald; meestal eten zij niet voor dat zij honger hebben en bepalen zij daarvoor geen vaste uren; van daar dat ze bijna altijd koude spijzen nuttigen.

De voeding der Boeelengers is, in vergelijk van die der overige Balinezen, en ik mag hier ook zeggen van die van het gros der Javanen, zeer goed en voldoende te noemen.

Deze voeding bestaat voornamelijk uit rijst, zout, eenige groenten en eene ruime hoeveelheid varkensvleesch of zeevisch.

Van de door de overige Indische eilanders zoo geliefde lombok (spaansche peper) is de Balinees geen groot voorstander; hij maakt daar weinig gebruik van. Ook drinkt hij zelden of nooit koffij, doch houdt daarentegen zeer veel van thee.

Met zekeren wellust en voor alle omstanders hoorbaar slurpt hij die op, zoo dikwijls als hij ze maar kan bekomen.

Zijn dagelijksche drank bestaat uit koud water, hetwelk met even veel geraas gedronken wordt als de thee, of eenige andere geliefkoosde drank, gelijk toewak, brem, (uit rijst vervaardigd en de zoogenaamde arak-anijs) die van Java wordt ingevoerd.

De vrouwen zijn, op slechts weinig uitzonderingen na (voornamelijk die welke aan de amfloen verslaafd zijn), zeer werkzaam en reeds vroeg in den ochtend ziet men haar naar de rivier gaan om water te halen, en anderen die de erven schoon vegen of voor het ochtendeten zorgen. De vrouwen, die niet handelen of geen huiselijk werk te verrigten hebben, houden zich, gedurende den dag, onledig met het weven van sarongs en andere kleedingstukken voor hare huisgenooten.

De kleeding van den Balinees is hoogst eenvoudig en bestaat alleenlijk uit een tot de knieën ahangend onderkleedje, dat bij de meesten vijf à zes maanden om het ligchaam zit, zonder gewasschen of verwisseld te worden, en „kamben” heet.

De kamben wordt door eenen buikband (saboek), welke eenige malen om het midden des lijfs gewikkeld wordt, opgehouden terwijl deze beide kleedingstukken bedekt worden door een opperkleed, sapoet genoemd, indien zij voor vorsten of aanzienlijken verschijnen, doch in elkander gerold om het lijf geslingerd wordt als ze te huis zijn of hier of daar heen gaan.

In den saboek zit de onvermijdelijke kris, of wel een kapes gedurende den arbeid.

Zij hebben het bovenlijf naakt en zijn ook gewoonlijk blootshoofds.

Slechts enkelen maken van eenen hoofddoek (oedeng) gebruik en dan nog meestal van kleine witte of donker gekleurde katoenen bandjes, welke om de haarwring gebonden worden.

Begeven zij zich op reis, of wel gedurende den rijstooft, dan wordt het bovenlijf door een buisje en het hoofd met eenen hoed (tjapil) bedekt.

Over het algemeen zijn de Balinezen zeer trotsch en coquet op hunne fraaije hoofdharen.

Deze worden zorgvuldig geolied, naar achteren gekamd en door een paar tjempaka's of andere bloemen versierd.

Zij hebben doorboorde ooren, die evenwel van geene oorringen of andere sieraden zijn voorzien.

De kleeding der vrouwen is even eenvoudig; twee kambens over elkaar worden boven de heupen zamen gebonden door eenen saboek. Een sjaal (tenkaloeng) voltooit het geheel. Zij hebben almede het bovenlijf bloot en bedekken alleen den boezem bij feestelijke gelegenheden of wanneer ze voor vorsten en grooten verschijnen.

Bij feesten of godsdienstige plegtigheden dragen de maagden en jonggehuwde vrouwen zilveren of gouden arm- en beenbanden, die van zeer lomp maaksel zijn, en versieren de ooren met rolletjes van lontarbladeren, die soms een rijnlandsche duim in diameter hebben. Bij dusdanige gelegenheden vinden zij er ook veel smaak in, om allerlei veelkleurige bloemen in het haar te steken en van haar hoofd een niet onaardig bloementuintje te maken.

De kinderen, zoo wel jongens als meisjes, loopen tot hun zevende en achtste jaar geheel naakt en alleen bij plegtige gelegenheden worden hun eenige kleedingstukken om het lijf gewikkeld.

Een Balineesch erf bestaat, zoo als ik reeds vroeger in de gelegenheid was te zeggen, uit een zeker getal kleine onaanzienlijke hokjes, door een 6 à 7 voet hoogen ringmuur van klei omgeven.

Ouders, broeders, zusters, neven en nichten, gehuwd of ongetrouwd, wonen allen binnen dienzelfden muur.

Kleine van klei- of roode baksteen opgetrokken gebouwtjes, die van een of hoogstens twee kleine vensterfjes voorzien zijn, dienen tot slaappleats der gehuwden en vrouwen; de ongehuwde mannen brengen den nacht door in de zoogenaamde balé (pandopo).

Alles wat leeft en zich op zoodanig erf beweegt, vindt des nachts eene schuilplaats òf in de gedongan (slaapvertrekken), òf

in de balé's; menschen, honden, katten, varkens, kippen en eenden, alles leeft op en door elkander!

Bij grootere families vindt men soms van twintig tot vijfen twintig dezer kleine gebouwtjes, die niet verder dan drie tot vier voeten van elkander af staan en aan het geheel een zeer onooogelijk aanzien geven.

Het huisraad verdient geene vermelding en bevat nagenoeg dezelfde voorwerpen die men ook in eene Javaansche woning ziet.

XXXV. AMBACHTEN.

Deze bepalen zich tot zeer weinigen.

De goud- en zilversmeden (pandé) zijn ook tevens ijzer- en kopersmeden.

Hunne gereedschappen zijn niet minder eenvoudig dan die welke in eene Javaansche smidse gebruikt worden.

Behalve de gevesten der krissen (landéjan), waaraan zij geen onaardige vormen weten te geven, en de ijzeren Balinesche wapenen, die over het algemeen van vrij goed maaksel zijn, munten zij niet in hun ambacht uit, werken ruw en lomp en laten zich buitensporig duur betalen.

De Boeclengsche timmerlieden (hoendagi) hebben bijzonder weinig denkbeeld van bouwkunst en timmeren, en zouden in een ander land den naam van timmerman voorzeker niet verdienen.

De behoefte aan goede timmerlieden wordt dan ook niet sterk gevoeld, eensdeels dewijl iedere Balinees, zoo als ook iedere Javaan of Maleijer, eenig begrip van timmeren heeft, en voor het bouwen zijner houten balé's (pandopo) slechts zeer zelden de hulp van eenen hoendagi inroept; en ten anderen omdat verre weg de meeste gebouwtjes van klei worden opgetrokken en daaraan weinig of geen hout gebezigd wordt.

Alleen de meer aanzienlijken en gegoeden doen hunne balé's

door den hoendagi bewerken, uitsnijden (oekir) en opzetten. Daarvoor wordt evenwel veel tijd vereischt en de hoendagi doet zulks alleen bij wijze van tijdverdrijf, zonder er een geregeld dagwerk van te maken.

De Balinezen zijn geboren metselaars (mantjegra); eenigen hunner hebben het zelfs in dat ambacht zeer ver gebracht en het wekt onze bewondering, hoe zij, alleen toegerust met een klein kapmesje (patoek), eenen troffel (sesorok) en eenen regel, zelfs de hoogste muren, poorten en tjandi's in vrij naauwkeurig loodregten stand optrekken, den steenen een fraai verband geven, ze, bijna zonder voegen op en tegen elkander doen sluiten, en daar, waar zulks noodig is, fraai beeld- en lofwerk weten aan te brengen.

Ofschoon men op Bali geene werken van bouwkunst vindt, die zelfs in de schaduw zouden kunnen geplaatst worden der Javaansche oudheden, schroom ik evenwel niet de meening te uiten, dat de hedendaagsche Balinezen nog voldoende met kunstgevoel bezielde zijn, om gebouwen en tempels in het leven te roepen, niet minder fraai dan die welke op Java gevonden worden, mits ze slechts konden werken onder de leiding van vreemde en bekwame meesters, zoo als de oude Javanen meer dan waarschijnlijk ook zullen gehad hebben.

Vele met smaak ontworpen, fraai en keurig bewerkte tempels, poorten, muren, trappen, vijvers, beelden en andere zaken spreken daar ten duidelijkste voor.

Behalve de drie bovengenoemde ambachten verdienen nog vermeld te werden de potten- en steenbakkers en messenslijpers.

De klei, waarvan de potten en steenen vervaardigd worden, is van bijzonder goede hoedanigheid, en nooit zag ik op Java steenen, die, wat hardheid en deugdzaamheid aangaat, bij de Balische kunnen vergeleken of daarmede gelijk gesteld worden.

Zij zijn bovendien zeer goedkoop en op de plaats, waar ze gevormd en gebrand worden, tegen 1 pekoe = f 2.50 de 1000 stuks verkrijgbaar.

De messenslijpers zijn gewoonlijk te vinden daar waar hanengevechten plaats hebben.

Het slijpen der hanensporen (tadji) maakt hunne hoofdbezigheid uit en zij verdienen van 2 tot 3 ataks per dag daarmede.

Andere takken van nijverheid, in den loop dezer aantekeningen reeds met een enkel woord vermeld, zal ik verder onangeroerd laten.

XXXVI. OORLOGEN EN WAPENS.

Wanneer men de heldhaftigheid van een volk wil afleiden uit de verdeeldheden en veeten, die gestadig onder hetzelfde heerschen en waarvan oorlogsverklaringen en zoogenaamde oorlogen steeds de gevolgen zijn, dan gewis verdient de Balinees den naam van krijgshaftig bij uitnemendheid, en zou ik groot ongelijk hebben door te durven beweren, dat hij den oorlog niet bemint en niet moediger is dan de overige volkstammen tot het Maleische ras behoorende.

Zoo als ik zeide, oorlogen hebben onophoudelijk plaats, de minste beuzelachtigheid is voor de trotsche en op elkander zeer naijverige vorsten voldoende, om eenen nabuur den oorlog te verklaren en iedere vriendschappelijke betrekking met hem af te breken.

Jaren achtereen duren die twisten somtijds voort, zonder dat eene der partijen wil toegeven of trachten het geschil tot eene minnelijke schikking te brengen.

De vele rampen en ongelukken, die de verschillende rijkjes zoo menigwerf treffen, vinden alleen in die tweedragt hunnen oorsprong. Men wane nogtans niet dat deze oorlogen bloedig zijn en veel menschenlevens kosten, of dat men elkander in het open veld tot een gevecht uitdaagt en door een beslissenden slag het pleit beslecht. Verre van dien. Men vergenoegt zich

veeltijds met het ondernemen van kleine rooftogten, het gevangen nemen of verwonden van enkele onschuldige wezens, die, zonder het minste kwaad te vermoeden, zich wat al te dicht langs de vijandelijke grenzen wagen, het rooven van vee, brand stichten of andere dergelijke baldadigheden.

Uit de hieronder volgende uittreksels uit mijn dagboek zal men kunnen zien hoe men op Bali oorlog voert, wat de vijandelijke partijen van elkander te vreezen hebben en aan welke gevaren zij zich wederzijds blootstellen.

1°. „In den loop der vorige maand had er eene schermutse-
ling plaats tusschen de legers van Kloengkoeng en Gijanmar;
zoo lang er nog geen bloed gevloeid was, verweerde men zich
van beide kanten met de meest mogelijke Balinesche dapper-
heid; lang had de strijd op die wijze geduurd, toen eindelijk
een der braven van Gijanmar viel. Het sneuvelen van dien
held besliste den strijd ten voordeele van Kloengkoeng, en
de troepen van Gijanmar trokken, zoo niet overhaast dan toch
met den meesten spoed terug, ten einde niet langer aan de ver-
woedheid van die van Kloengkoeng bloot te staan. Kloeng-
koeng was met de bevochten zege tevreden, oordeelde het
minder raadzaam den vlugtenden vijand te vervolgen en keerde,
overdekt met roem en glorie, naar de hoofdplaats des rijks
terug.

De meeste op Bali gevoerd wordende oorlogen nemen een
dusdanig einde. Gebeurt het soms, dat er eenigen gewond wor-
den en sneuvelen, dan mag men dit meer aan een noodlottig
toeval, dan wel aan de dapperheid en hevigheid der vechten-
den toeschrijven.”

2°. „Dewa K'toet Merangi verhaalde mij, dat Dewa Gedé
Tangkeban wel degelijk voornemens was Tampak-siring in te pak-
ken, doch dat de lafheid zijner lieden oorzaak van de misluk-
king was.

Met de massa van het leger bleef hij aan het groote ra-

vijn, dat Bangli van Tampak-siring aan de oostzijde scheidt, gelegerd en zond eene afdeeling van 400 geweer- en lansdragers onder bevel van den poenggawa van Taman Bali, ten einde binnen Tampak-siring te dringen.

Bijna hadden dezen het ravijn beklommen, toen 25 dapperen van Tampak-siring eenen uitval deden (mengamoek) en de 400 Bangliërs verdreven.

Dewa Gedé Tangkeban kon hen met geene mogelijkheid in hunne vaart stuiten. Zijn gansche leger sloeg op de vlugt en liet hem, met Dewa K'toet Hoka en eenige andere getrouwen, alleen staan."

3°. „Op den dag van Galoengan (4 juni 1857) had er een gevecht plaats tusschen de troepen van Kloengkoeng en Gijanjar.

Deze zaak heeft zich volgenderwijze toegedragen.

In het begin der vorige maand zond Dewa Manggis twee voorname afgevaardigden naar Kloengkoeng, die door 800, alleen met kessen gewapende volgelingen vergezeld werden. Zij deden den Dewa Agoeng, namens Gijanjar's vorst, het verzoek, dezen laatsten toe te staan te Gijanjar een groot feest te geven, ter eere der nagedachtenis van den reeds eenige jaren overleden dewa Agoeng, vader van den thans regerenden.

De toestemming van den Dewa Agoeng, tot het geven van het feest, was noodig om het den goden welbehagelijk te doen zijn.

De Dewa Agoeng meende dit verzoek van de hand te moeten wijzen, als houdende een verwijt in, dat hij zelf naliet zoodanig onvermijdelijk feest (hemboekoer), hetwelk in geen geval later dan een jaar na het verbrandingsfeest moet plaats hebben, ter nagedachtenis zijns vaders te geven.

Dewa Manggis, door deze weigering niet afgeschrikt, zond andermaal een twaalfstal dewa's en goesti's tot den soesoehoenan, met beleefd doch dringend verzoek, zijne bede toch niet van de hand te wijzen. De Dewa Agoeng bleef bij zijne vroegere

weigering en ten einde nu aan deze onaangename en hem tergende verzoeken voor goed een einde te maken, en welligt ook aangemoedigd door het voordeel, in maart jl., op de troepen van Gijanjar behaald, besloot hij een onverwachten aanval op eene der Gijanjarsche desa's te doen en die, zoo mogelijk, bij overrompeling in te nemen.

De dag van nieuwjaar werd daartoe bestemd; met 1200 man rukte hij op den 3^{den} junij van Kloengkoeng naar Hakah, om van daaruit, in den nacht, de omstreeks 2 palen ten westen van Hakah gelegen Gijanjarsche desa Goenoeng Rata aan te vallen.

Deze desa heeft eene bevolking van ongeveer 100 huisgezinnen, ligt aan den rand van een diep ravijn, hetwelk de grens tusschen Kloengkoeng en Gijanjar daarstelt, en moet meer andere natuurlijke voordeelen hebben, die haar veel sterkte geven; de Dewa Agoeng koos daarom juist den dag van Galoengan, in de hoop, dat de bevolking van Goenoeng Rata, door de feesten en spelen in slaap gewiegd, volstrekt niet op eenen aanval van Kloengkoeng zoude rekenen.

Tegen het aanbreeken van den dag marcheerden zijne troepen uit Hakah, daalden het ravijn af en begonnen de andere zijde daarvan te beklimmen, toen de bevolking van Goenoeng Rata door de steeds wachthoudende personen uit den slaap gewekt en onder de wapens geroepen werd.

Eenige oogenblikken later stond de gansche weerbare manschap dezer desa aan den rand van het ravijn, begroette de Kloengkoengers met eene hagelbui van kogels en zware steenen, die zij van de hoogte deden afrollen, en verspreidde weldra zulk eene angst en schrik onder de bestormers, dat ze, met een verlies van 4 dooden en 15 gekwetsten, weldra het hazenpad kozen. Behalve de door kogels en steenen gedooden en gekwetsten zijn er nog een twintigtal Kloengkoengers door randjoe's verwond, onder welke laatsten zich bevond de poeng-

gawa van Hakah, Dewa K'toet Meranggi, die tot hiertoe voor onkwetsbaar werd gehouden.

De troepen van den Dewa Agoeng waren er niet toe te bewegen een tweeden aanval op Goenoeng Rata te doen.

Het bovenstaande is mij heden medegedeeld door een der perkaria's (adjutant) van Kloengkoeng, die voor eenigen tijd naar Boecleng is verbannen, omdat hij de bevelen van den bevelhebber gedurende den aanval verkeerd heeft overgebracht."

Toen ik sprak van de rampen en ongelukken, welke de Balische vorstendommen zoo dikwijls ten gevolge dezer oorlogen treffen, had ik natuurlijk het oog op den rustigen en nijveren landbouwer en handwerksman. Door de gestadige onrust waarin zij verkeerden, worden ze van hun werk afgehouden en hongersnood en gebrek zijn daarvan menigmaal het gevolg.

Het volgende extrakt uit mijn meergenoemd dagboek zal dit eenigzins doen uitkomen.

" Algemeen wordt er geklaagd over de schaarschte en duurte der levensmiddelen in de rijken aan gene zijde van het centraal gebergte.

Wanneer men echter in aanmerking neemt, dat deze rijken nu reeds sedert een aantal jaren vijandig tegen elkander overstaan, en, behalve de veelvuldige en herhaalde strooptogten en schermutselingen, welke zij onderling voeren, ieder dezer staatjes voortdurend bezig is op de grenzen kleine versterkingen aan te leggen, en die versterkingen door een aanzienlijk getal gewapenden (dat, volgens vele deswege ingewonnen berigten, voor de zes rijkjes op niet minder dan zes duizend mannen mag worden gesteld, die om de tien à twaalf dagen door anderen worden vervangen) bezet zijn, dan baart zulks geene bevreemding meer, en is het te voorzien, dat, ondanks de vruchtbaarheid van Bali's bodem, die toestand nog verergeren moet, zoo lang er in de tegenwoordige verhouding geen gunstige

wending wordt gebracht. Twee brahmanen van Gijanjar, die mij heden een bezoek bragten, verhaalden mij, dat er in de laatste dagen in het landschap Gijanjar, voor zoo ver het hun bekend was, meer dan honderd personen van den honger waren omgekomen.

Eerst dan verkrijgt men een juist denkbeeld van de geringe verdiensten en de armoede dier bevolking, wanneer men verneemt, dat de rijst aldaar verkrijgbaar is tegen 6 ataks d. i. *f* 3 het pikol en zelfs deze betrekkelijk geringe prijs het vermogen der meesten te boven gaat, om zich uitsluitend daarmede te kunnen voeden, weshalve die ongelukkigen verplicht zijn hunne toevlugt tot d'jagong en andere minder voeding houdende stoffen te nemen.

En gelukkig nog zij, die bij magte zijn zich die voedingsmiddelen aan te schaffen en niet van kommer en ellende ten eenenmale wegwijnen.

In het Gijanjarsche gaat de armoede zoo ver, dat men tegenwoordig werkvolk in overvloed kan krijgen, alleen tegen voeding, zonder verder geldelijk loon. In de overige rijken betaalt men daar 30, hoogstens 40 kepengs voor.

Hoogst gunstig steekt, bij dezen staat van zaken in de overige lander, de welgesteldheid der Boeelengers af.

Bijna ieder huisvader is hier in het bezit van meer rijst dan hij voor zich en zijn gezin noodig heeft. Behalve dit eerste levensmiddel erlangt hij van zijn tweede gewas (tabak, kapas, kedelé, komkommers enz.), zijne klapperboomen en den handel van zijne vrouw of vrouwen, meer dan noodig is, ten einde in andere behoeften geheel en al te voorzien.

Een Boeelenger zal zich niet als daglooner verhuren; zelfs tegen 200 kepengs per dag is het zeer moeilijk een à twee personen te bekomen; een sprekend bewijs voor den betrekkelijken overvloed waarin hij leeft. De rijst wordt hier goedkoop genoemd als ze tegen *f* 3 te verkrijgen is."

De Balinezen bedienen zich hoofdzakelijk van de volgende wapenen:

- geweren en buksen, (bedil en trekol),
- lansen (toembak),
- krissen (kadoetan),
- pijl en boog (panah en langkap),
- blaasroeren (toeloep).

De meeste geweren, welke in het rijk van Boecleng gevonden worden, zijn des vorsten eigendom; ze zijn onder de verschillende poenggawa's verdeeld, die ze ten hunnen huize bewaren en doen onderhouden, en, bij voorkomende feestelijkheden of oorlogen, aan eenigen hunner pengajah's ter hand stellen.

Het grootste gedeelte is van slecht Engelsch maaksel en kan in tijd van oorlog geen groote slagting onder den vijand veroorzaken; eensdeels omdat geweren en kruid van bijzonder slechte hoedanigheid zijn, en een geweer drie of vier malen keist voor dat het ontbrandt; en ten anderen wijl de Balinees het in de kunst van schieten alles behalve op eene vrees verwekkende hoogte heeft gebragt en hij voor het laden, aanleggen en aftrekken eene zoo groote tijdruimte behoeft, dat de vijand ten minste tien malen gelegenheid heeft hem overhoop te schieten, voor dat hij eenmaal zijn geweer heeft kunnen lossen.

De buksloopen, op Bali vervaardigd wordende, zijn on-eindig beter dan de geweerloopen van Engelsch fabrikaat.

De smeden hebben echter weinig kennis van het maken van sloten, en die zijn over het algemeen even slecht als die hunner geweren.

De kleine, half vergaane kanonnetjes, lilah's en donderbussen, die men in het landschap vindt, behooren meestal aan de alhier gevestigde vreemde handelaren. Het getal daarvan stel ik op hoogstens 25 à 30, dat der geweren en buksen op 400.

Hunne meer nationale wapens zijn de lansen en krissen. Ieder huisgezin bezit minstens eene lans en eene kris.

Ze overtreffen in grootte de Javaansche en Sumatraansche en worden bijzonder goed onderhouden.

De lansen hebben eene gemiddelde lengte van 12 rijnlandsche voeten; men heeft er ook van 15 tot 18 voeten.

De lansstokken zijn van zeer ligt hout, kajoe-djabong genoemd, en worden veelal rood geschilderd. De vorst en poenggawa's vooral zijn in het bezit van een groot getal lansen en onderscheidene krissen, welke laatste wapens soms zeer kostbaar zijn en eene waarde van *f* 300 tot *f* 600 bezitten. De lansen van den vorst herkent men aan de paauwenvederen, die aan het bovineinde van den stok zijn vastgehecht.

Ik geloof mij niet aan overdrijving schuldig te maken, wanneer ik het getal lansen en krissen, voor het geheele rijk, op 20000 stel.

De blaasroeren zijn van hout, hebben eene gemiddelde lengte van acht voeten en zijn aan de bovenzijde van eene soort van bajonet voorzien, ten einde, des noodig, als lans te kunnen dienen.

De pijltjes (poengloe) die daaruit geblazen worden, hebben eene lengte van een halven voet en zijn meestal vergiftigd.

In het landschap Boeileng schijnt men van de toeloep niet zoo veel gebruik te maken als in de overige rijkjes van Bali, althans zelden ziet men dit wapen hier en dan nog meest bij den vorst en de voornamen.

Ofschoon ik tot heden nog niet in de gelegenheid was pijlen of bogen te zien, zijn ze toch in Boeileng en werden in den oorlog van 1849 te Djaga-raga gebruikt.

Eenige duizenden waren op last van Goesti K'toet Dj'lantik vervaardigd; de bogen, zoo wel als de pijlen, hadden eene lengte

van circa een vadem; de koorden waren van rotan, hidjoetouw, karbouwen- en runderhuiden (1).

XXXVII. ZIEKTEN EN GENEESKUNDIGEN.

Over het geheel genomen, geloof ik niet dat Boeileng ongezond is.

Zij die niet aan de opium verslaafd zijn, zien er gezond en welvarend uit, en zijn, in den regel, van een krachtig ligchaamsgestel. Daarentegen kent men den amfoenschuiver onmiddelijk aan zijn vermagerd en uitgeteerd ligchaam, de dof staande en het hoofd uitpuilende oogen, mitsgaders den droogen, onaangename hoest, die hem nimmer verlaat.

De meest voorkomende ziekten zijn koortsen, waaraan vooral de bewoners der stranddorpen onderhevig zijn. Het schijnt echter niet dat deze ziekten van kwaadaardigen aard zijn, althans hoort men zelden van buitengewone sterfte onder de koortslidders.

De syphilis (ngerasa) is in dit landschap geheel inheemsch geworden.

Volgens verklaring van zeer geloofwaardige lieden zou het meerendeel der mannen, in het bijzonder die welke tot de stranddorpen behooren, minstens eenmaal reeds door deze ziekte zijn bezocht. De vele slavinnen, die men hier overal ziet en gewoonlijk een zeer ontuchtig leven leiden, zijn vooral oorzaak dat deze besmettelijke ziekte zich op eene zoo schromelijke wijze voortplant.

Bij een dusdanigen toestand mag het verwondering baren, dat men zoo zelden iemand ontmoet, die, ten gevolge dezer ziekte, eenig beschadigd of verminkt ligchaamsdeel te betreuren heeft.

(1) Het museum van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bezit onderscheidene Balische bogen en pijlen.

Eene soortgelijke, almede ngerasa genoemde ziekte, komt, hoe vreemd zulks ook schijnen moge, bij nog jeugdige kinderen voor.

Het zijn de verschijnselen van den gonorrhée, wordende deze ziekte ook met de daarvoor bestemde middelen genezen.

Men zegt dat er zelfs kinderen onder bezwijken.

Melaatschheid (sakit g'idé of mahoera) is hier geen zeldzame, doch niettemin zeer gevreesde ziekte. Personen, door deze verschrikkelijke ziekte aangetast, mogen niet in de desa's blijven wonen en worden gedwongen, wie zij ook zijn mogen, op eenzame plaatsen aan het strand te gaan verblijf houden.

Slechts zeer zelden gebeurt het dat de door deze ziekte besmetten herstellen; de meesten hunner bezwijken na eenige jaren lijden.

Eene gewone ziekte onder jongelieden en kinderen is de zogenoemde gendongan; hals en aangezicht zwellen buitengemeen op en doen den lijder veel pijnen uitstaan.

Deze ziekte, die op gezette tijden terugkomt en waardoor, volgens het beweren der Balinezen, alle kinderen eenmaal worden bezocht, duurt gemeenlijk negen dagen.

Het is misschien eene opzetting der halsklieren?

Van geestverbijstering of krankzinnigheid hoort men maar zelden gewagen. Die enkele gevallen, welke ik gedurende mijn verblijf alhier in de gelegenheid was waar te nemen, kwamen mij nog voor van zeer zachten aard te zijn en het behoort ook, volgens anderen, tot eene hooge zeldzaamheid, dat de krankzinnigheid tot razernij overslaat.

In de bergstreken vooral ontmoet men veel menschen met somtijds zeer afzigtelijke kropgezwollen (gondong) en zelfs vindt men desa's, zoo als Batoe Riti, Dahoesa en anderen, alwaar verre weg het grootste gedeelte der inwoners met zoodanige kroppen behebt zijn.

Hetzelfde verschijnsel was ik in vorige jaren in de gelegen-

heid waar te nemen in de hooge streken der Pasemah-, Batak- en Padangsche bovenlanden op Sumatra.

De omstandigheid, dat vooral de bergbewoners aan deze ziekte onderhevig zijn, heeft mij meermalen doen denken, dat deze kwaal veeleer aan de gesteldheid van het terrein, waarop die menschen leven en zich bewegen, moet toegeschreven worden, dan aan de vreemde bestanddeelen waarmede het drinkwater zoude zijn bezwangerd, vermits het water, dat door de bergbewoners wordt gedronken, uit dezelfde rivieren en spruitjes wordt geput als hetgeen door de bewoners der meer laag gelegen desa's gebruikt wordt en deze ziekte toch zeer zeldzaam onder de laatsten voorkomt.

Gebrekkigen (tjandala), als kreupelen, blinden enz. ontmoet men zelden.

Tot de epidemische ziekten behooren vooral de kinderpokken (krawan) en de cholera (sakit-groeboeg).

Menige verwoesting is door beide deze plagen onder de bevolking aangerigt.

Het zijn hoofdzakelijk de pokken waarvoor de Balinees uiterst bevreesd is. En geen wonder ook, daar deze verschrikkelijke ziekte meestal de helft harer offers ten grave sleept en den overigen, voor hun leven, ligchaam en aangezicht schendt.

De Balinezen beweren, dat de pokken gewoonlijk om de zes à zeven jaren heerschen.

Zij die daardoor aangetast zijn, worden, gedurende de eerste negen dagen, drie à vier malen per dag naar de rivier gebracht en gebaad; daarna, en wel zoodra de pokken beginnen te etteren, houdt men den lijder in huis en wordt het ligchaam met een mengsel van fijn gestampte rijst en het binnenste der manggapit besmeerd.

Aan geneeskundigen (balijans) mangelt het in geene deele; in iedere desa, hoe klein ook, kan men bij minstens twee personen te regt komen, die zich aan de genees- en heilkunde wij-

den en er goed slag van hebben hunne jammerlijke onkunde achter de daden der dewa's en boeta's te verstecken. Zonder vrees voor wederlegging durf ik gerust beweren, dat van de veertig à vijftig zieken er welligt geen twee zijn die hunne herstelling aan den balijan te danken hebben en alleen de natuur de gezondheid weder teruggeeft, welke zij den patient voor een korten tijd ontnomen had.

Het is voor de zieken een wezenlijk geluk, dat die kwakzalvers zoo weinig gebruik maken van inwendige middelen en zich in de meeste gevallen vergenoegen hunnen patienten zeer onschuldige smeersels op het eene of andere ligchaamsdeel, doch veelal in de lenden, te doen appliceren.

De voornaamste soorten van balijans, die tot beide geslachten kunnen behooren, zijn de volgenden:

Balijan-woewoesada,

" tetaksoen,

" engengngan,

" pèhèdan,

" memanakan.

De balijan-woewoesada heeft geene kennis van geneeskunde, doch bezit een boek waarin verwonderlijke zaken staan en dat alle mogelijke ziekten en de daarvoor bestemde geneeskruiden aangeeft. Het zijn vooral de priesters die in het bezit dezer niet genoeg te waarden geschriften zijn.

Voor eene raadpleging en een door hem op een stuk lontar gegriffeld voorschrift, wat men den zieke moet laten doen of toedienen, ontvangt hij eenige kepengs.

De balijan-tetaksoen, na met den aard der ziekte bekend gemaakt te zijn, vraagt aan zijnen raadpleger een dag uitstel, ten einde te kunnen droomen welke geneesmiddelen den zieke zullen kunnen baten.

Den volgenden dag gaat hij met de hem in den droom voorgeschreven medicijnen tot den zieke en laat zich voor

die visite en de geleverde geneesmiddelen gewoonlijk 66 kepengs, dat is nagenoeg 20 Javasche duiten, betalen.

Met meer omslag gaat gepaard een bezoek van den balijan-*engengnan*. Nadat men hem is komen raadplegen, begeeft hij zich naar de woning van den zieke en laat voor het huis, op eene *balé-balé*, de noodige offeranden nederstellen.

Hij zet zich naast die offeranden, zwaait met de rechterhand eene koord, aan wier uiteinde 100 à 200 kepengs zijn bevestigd, luidt met de linkerhand eene bel (*klènèng*), prevelt eenige onverstaanbare woorden en geraakt, zoo voortgaande, weldra in eene geestverrukking, die hem naar eenen bezetene doet gelijken; in dien toestand openbaart hij van waar de ziekte komt, of men op meer ernstige gevolgen zich moet voorbereiden, wat der goden wil is en welke geneesmiddelen moeten worden aangewend.

De balijan-*pèhèdan* is de orang-patenoeng der Maleijers.

Zij die hem wenschen te raadplegen, nemen met zich een zakje rijst en eenige duiten.

Men zegt hem dat men hem wenscht raad te vragen en reikt te gelijker tijd het medegebragte over. De balijan, reeds gissende wat men van hem wil, zet zich op een matje neder, legt een handvol rijst voor zich en daar op elf kepengs; daarna begint hij een en ander met het vlakke zijner hand te draaijen, onder het uitspreken van eenige onzamenhangende volzinnen.

Nadat hij eenigen tijd hiermede is voortgegaan, houdt hij met het draaijen op en verzoekt zijnen bezoeker een van de elf duiten op te nemen; is dit geschied, dan neemt hij die kepeng over en ziet daaruit wat zijn bezoeker wil, wie ziek en welke de aard dier ziekte is, tevens opgevende van waar de ziekte komt en hoe men haar te bestrijden heeft.

Gewoonlijk is het een der menigte rivier-, bron- of andere goden, die de ziekte berokkend heeft, en dien men regt spoedig

met eenige offeranden moet tevreden stellen, wil men geen gevaar loopen dat die godheid met hare prooi gaat strijken.

De balijans memanakan zijn de vroedvrouwen, die het in die kunst niet minder ver gebragt hebben dan hare bovengenoemde kollega's in de geneeswetenschap.

De geneesmiddelen komen bijna geheel overeen met die welke door de Javaansche doekoens gebezigd worden.

Bovendien zijn ze gemeenlijk van eene zóó onbeduidende werking, dat ik het overbodig en nutteloos acht daarvan eene opsomming te doen.

Boeleleng, december 1857.

BIJLAGEN.

La. A.

HERINNERINGSBRIEF.

Namens Hi Boenoetan, woonachtig te Sambangan, behoorende tot het gebied van G'dé Bahingir, woonachtig te Panembangan, wordt deze brief verleend aan Hi Poengoet van de desa Kali Boentil, erkennende het gezag van Hi G'dé Poera, die te Tjelok Hagoeng woont.

Dit geschrift wordt aan Hi Poengoet uitgereikt, als bewijs dat Hi Boenoetan zijnen zoon, genaamd Krèsèk, aan Hi Poengoet heeft afgestaan, die hem daarom gevraagd had, wenshende dezen jongeling tot zijnen zoon aan te nemen.

Deze overeenkomst is gesloten in tegenwoordigheid van bevoegde magten, die partijen hebben toegestaan dezen gezegelden brief te koopen.

Deze brief is met voorkennis en goedkeuring van den vorst Goesti Hangloerah K'toet Djlantik geschreven door mij, Wajan Toeboeh van Boeeleng, en kost 250 duiten.

Alle geschillen, die later ten deze mogten ontstaan, zullen afgewezen worden en men is verplicht zich aan den inhoud van dezen brief te houden.

Uitgereikt aan Hi Poengoet op den dag dat deze geschreven is, zijnde Boeda Wagé van de week Wangadijan, den 12^{den} dag der wassende maan van de maand Kasangarah 7, Tènggèk 7, van het Sakajaar 1777.

La. B.

VERKOOPBRIEF.

Bewijs dat Pan Roepiani, van de desa Tega Lingga, aan Hi Tambling, van Koeboe Hanjar, beiden pengajah's van den klijan-

tèmpèk Sidekajon van de desa Toekadmoengga, welke desa behoort tot het gebied van den pambekel Njoman Gempol van Bandjar Djawa, verkocht heeft een stuk sawahgrond, groot 1 tenah zaaipadie, voor de som van 150,000 duiten.

Aangaande de voorwaarden van verkoop zijn partijen het eens geworden, in bijzijn van getuigen, voor den klijan-tèmpèk die over hen gesteld is.

Deze brief, voorzien van het zegel van den vorst Hida Hi Hangloerah K'toet Dj'lantik en kostende 250 duiten, is uitgereikt door den djoeroe-soerat Wajan Toeboeh te Boeeleng.

Alle geschillen, die later ten deze mogten rijzen, zullen afgewezen worden en partijen zijn verplicht zich naar den inhoud van dit bewijs te gedragen.

Geschreven en aan Hi Tambling uitgereikt op den dag Reditè-klijon van de woekoe Madang-sija, den 11^{den} dag der donkere maan van het jaar 1775.

La. C.

VORSTELIJKE LASTBRIEF.

Hi G'dé Nida!

Hida Poetoe Boeroewan draagt de belangen voor van zijnen onderhoorige Hi Gandarahi.

Beide deze personen zijn woonachtig in de desa Tedjakoela

Hi Gandarahi beweert eene schuld te vorderen te hebben van Hi Kamasan, die onder de bevelen staat van Hi G'dé Nida en met hem te Tedjakoela woont.

Hi G'dé Nida en Hida Poetoe Boeroewan staan beiden onder de onmiddellijke bevelen van den vorst van Boeeleng.

De reden, die Hi Gandarahi noopt mijne tusschenkomst in te roepen en dezen lastbrief te doen uitvaardigen, is deze: Hi Kamasan kocht van Hi Gandarahi eenen bol opium voor 2 boengkoes en 5 pekoe's.

Deze koop geschiedde op krediet en had plaats ten huize van Hi Gandarahi, op het midden van den dag.

Nadat de koop, zoo als hierboven is omschreven, gesloten en de betaaldag vervallen was, drong Hi Gandarahi op de betaling aan. Hi Kamasan beloofde te betalen, zonder aan die belofte te voldoen.

Daarna heeft Hi Gandarahi nog drie malen op de betaling aangedrongen, zonder het gewenschte gevolg.

Aldus is het verhaal van Hi Gandarahi.

Ten einde deze zaak tot een voor hem gewenscht einde kome, heeft hij mijne hulp ingeroepen en verzocht de kwestie overeenkomstig de hadat te doen behandelen.

Ik heb dit verzoek toegestaan en gelast u daarom mits deze, Hi Kamasan bij u te ontbieden en hem de betaling zijner schuld op te leggen; vermits hij evenwel in gebreke is gebleven op den bepaalden termijn de door hem verschuldigde gelden te betalen en deze zaak tot mij is gekomen, zoo wordt de schuld op heden door mij verdubbeld en zal hij die gelden, heden over eene maand, dat is op den dag Boeda-klijon van de week Doemoelan, aan den kantja te Boeeleng moeten afdragen; erkent hij de schuld, doch blijft hij weigerachtig of is hij onvermogen te betalen, dan zult gij beslag op zijne goederen leggen en deze, benevens hem en zijn gansche gezin aan dien kantja nitleveren.

Mogt zich Hi Kamasan over dezen maatregel bezwaard gevoelen en de schuld voor valsch of onwettig verklaren, dan kan hij, ingevolge de hadat, zijne zaak voor de regtbank verdedigen, ten bewijze waarvan hij aan dezen lastbrief eene duit zal hechten, welke daaraan vastgebonden zal worden door drie draden van verschillende kleur.

Dit zal evenwel door hem moeten bewerkstelligd worden binnen de vijf dagen, gerekend van heden.

Indien de in dezen brief voorkomende namen van den eischer

en gedaagde onjuist zijn geschreven, dan zal de brief door u kunnen worden teruggezonden en beschouwd als niet te zijn ontvangen.

Andere omstandigheden, op de zaak zelve betrekking hebbende en hierin niet voorkomende, zullen bij de soerat-kanda worden opgenomen.

Geschreven op den dag Boeda-klijon van de week Goemreg, den 10^{den} dag der afnemende maan, Rah 7, Tènggèk 7 van het Sakajaar 1777.

NGOERAH K'TOET DJ'LANTIK.

La. D.

DAGVAARDING.

Bapa K'toet Dawan!

Bapa K'toet Dawan heeft zich tot mij gewend met verzoek de klagt aan te hooren van Hi K'toet Tegal's huisvrouw, Hi Njoman Lidi, tegen den persoon Madé Dangin, alle welke personen onder de bevelen staan van Bapa K'toet Dawan en in de desa Bakong woonachtig zijn.

Bapa K'toet Dawan is onmiddelijk ondergeschikt aan mij, vorst van Boeieleng.

Dat Njoman Lidi Madé Dangin voor de regtbank daagt, is opdat deze zich verdedige en verantwoorde op het volgende:

Op zekeren dag zat Njoman Lidi op de passer te Bakong, hij zich hebbende een paar zilveren armbanden ter zwaarte van 6 spaansche matten en een hoofddoek met zwart gebatikten rand. Madé Dangin kwam bij haar en wilde de armbanden en hoofddoek koopen. Zij werden het omtrent den prijs eens en Madé Dangin kocht den hoofddoek voor 700 duiten en de ge-langs voor de som van 6500 duiten.

Aldus werd de koop gesloten.

Madé Dangin ontving uit handen van Njoman Lidi de arm-

handen en hoofddoek. Njoman Lidi volgde Madé Dangin naar zijne woning, ten einde den koopprijs te ontvangen.

Madé Dangin vroeg uitstel en betaalde niet.

Later heeft Njoman Lidi nog dikwijls op de betaling aangedrongen, echter zonder gunstig gevolg, blijvende Madé Dangin steeds voortgaan te beloven, zonder te geven.

Ziedaar de reden waarom Njoman Lidi beroep op mij gedaan heeft.

Na de klagt aangehoord te hebben, schreef ik Madé Dangin eenen brief en gelastte hem, eene maand na de ontvangst van dat bevelschrift, te betalen, dan wel aan dien brief, met garen van drie verschillende kleuren, eene duit vast te knopen en binnen vijf dagen aan mij terug te zenden.

Madé Dangin heeft niet betaald doch mijn bevelschrift, met in acht neming van bij de wet voorgeschreven formaliteiten, teruggezonden, ten blijke hij de zaak voor de regtbank wil brengen.

Het is daarom dat ik Bapa K'toet Dawan thans dezen brief schrijf en hem verzoek Madé Dangin te gelasten voor de regtbank van Boeleleng te verschijnen, de zaak te doen onderzoeken en aan de uitspraak der regters te onderwerpen.

Hij zal ten spoedigste moeten komen op den dag Soekraklijon, warah-toloe, gerekend van heden des morgens ten 2 uren (9 uren), zullende hij moeten voorzien zijn van alles wat de wet voorschrijft en tot eene goede en duidelijke regtspleging gevorderd wordt; ook zal hij moeten medebrengen zijne schriftuur van verdediging tegen Njoman Lidi.

Hij die niet op den beteekenden dag verschijnt of wel in gebreke blijft het een of ander, wat de justitie noodig acht, mede te brengen, zal, naar gelang van het verzuim, gestraft worden en zijne zaak verliezen.

Behalve de namen van partijen doet de meerdere of mindere duidelijkheid van dezen brief op de zaak zelve niets af.

Het ontbrekende kan in de verdediging of wel in de aanklacht opgenomen worden.

Geschreven op den dag Anggarapon, warah-oekir, den 5^{den} dag der wassende maan, Rah 7, Tènggèk 7 van het Sakajaar 1777.

NGOERAH K'TOET DJ'LANTIK.

La. E.

AANKLAGT.

Dezen mijnen brief van aanklagt breng ik ter kennis van de regters die hier tegenwoordig zijn.

Ik heet Hi Dahon, woon in de desa Sinaboen en heb tot pambekel Goesti G'dé Poetoe van Panaroekan, die onderdaan is van Hida Hi Goesti Hangloerah K'toet Dj'lantik, vorst van het rijk van Boeileleng.

Ik heb Goesti G'dé Poetoe verzocht u te smeeken Hi Boni van Soewoek, hebbende tot pambekel Njoman Koeboe van Bannoening, almede behoorende tot het gebied van den vorst van Boeileleng, voor deze vergadering te doen verschijnen en van hem te vorderen dat hij zich verdedige of verantwoorde op de grieven die ik tegen hem inbreng en die ik, overeenkomstig de zuivere waarheid, hier doe volgen.

Ik was eigenaar van een paard, hengst, zwart van kleur, voor den arbeid geschikt en mij kostende 1 boengkoes.

Op zekeren nacht werd mijn paard door eenen schelm gestolen.

Ik deed veel moeite om mijn paard terug te krijgen en vond het ten huize van Hi Srikajon te Selat. Hem gevraagd hebbende hoe hij in het bezit van mijn paard was gekomen, verhaalde hij mij, dat Hi Boni het hem verkocht had voor 6 pekoes en deze koop plaats had in bijzijn van getuigen en bij helder daglicht.

Ziedaar de reden waarom ik Hi Boni voor uwen regterstoel daag.

Ik acht het overbodig in dezen brief uitvoeriger te zijn, vermits de geheele toedragt der zaak staat opgeteekend in de dagvaarding, Hi Boni, ten fine van verdediging, in handen gesteld.

De dag, waarop de teregtzitting moet plaats hebben, is heden aangebroken en ik ben gekomen, medebrengende al datgene wat vereischt wordt om mijne zaak regtsingang te doen hebben.

Ik beschuldig Hi Boni van diefstal. Hij is het die mijn paard stal; deze diefstal vond plaats op de door mij beschreven wijze.

Het paard is in mijne handen en ik heb dit medegebragt, ten einde als corpus delicti (tjina-wijakti) te dienen.

Hi Srikajon kocht het paard van Hi Boni, zoo als ik boven zeide.

Mijne bewering durf ik met eede bevestigen en ik onderwerp mij geheel aan de uitspraak der regters.

La. F.

SOERAT-PEPEGATAN.

Vonnis geslagen in de zaak van Hi Limoet contra Hi G'dé Sibang, welke zaak in den raad van kerta's is behandeld en onderzocht.

Hi Limoet's klagt luidde aldus: hem werden op zekeren nacht ontstolen twee ossen, die op zijn erf waren vastgebonden. Beide ossen waren rood van kleur en waren door hem gekocht voor eene som van 15000 duiten.

Toen Hi Limoet des morgens ontwaakte en zijne ossen niet meer zag, ging hij uit en vond ze weldra (dat is twee dagen later) terug bij zekeren Hi Srebi van Bontijing.

Hi Srebi zeide tot Hi Limoet: „Hi G'dé Sibang heeft mij deze twee ossen verkocht voor de som van 10000 duiten.”

Op grond van het bovenstaande beschuldigde Hi Limoet den persoon van Hi G'dé Sibang van diefstal en verzocht regt. Hij was bereid zijne verklaring met eede te bevestigen.

Hi G'dé Sibang ontkende de twee ossen aan Hi Srebi verkocht te hebben, hetwelk hij genegen was met eede te bevestigen.

Het wetboek Adigama verklaart Hi G'dé Sibang niettemin schuldig aan diefstal, omdat Hi Srebi bij zijne afgelegde verklaring blijft persisteren.

Dientengevolge wordt Hi G'dé Sibang veroordeeld tot de betaling eener geldboete van 49000 duiten, terwijl hij bovendien het dubbele van de waarde der ossen of 30000 duiten aan den beleedigde moet uitkeeren.

Al deze gelden zullen den kantja moeten worden ter hand gesteld eene maand later dan de teregtzitting plaats vond en zulks op het voorplein van het vorstelijk paleis te Boeलेलeng, in tegenwoordigheid van regters en tegenpartij.

Mogt Hi G'dé Sibang weigeren de hem opgelegde boete te betalen of in gebreke blijven ten beteekenden dage te verschijnen, dan zal hij ter dood gebragt worden.

Wijders is besloten Hi Limoet met vier door hem te stellen borgen den eed af te nemen.

Ook zal tot staving zijner bewering den eed worden afgenomen aan Hi Srebi van Bontijing op plaats en datum ut supra.

Indien Hi Limoet of zijne borgen weigeren den gevorderden eed op den bepaalden dag af te leggen, of wel wanneer hij het benoodigde getal petabali's niet kan vinden, zal het vonnis worden omgekeerd en aan Hi Limoet de straf worden opgelegd die over Hi G'dé Sibang is uitgesproken.

Bij nonbetaling zal hij met zijne vrouwen, kinderen, mitsgaders zijne goederen den kantja worden uitgeleverd en verkocht.

Het bovenstaande is geheel en al overeenkomstig het des-

wege voorkomende bij het wetboek Adigama en uitgesproken door Sang G'dé Madé Goenong, Sang G'dé Wajan Boeroean en Sang G'dé Njoman Boeroean.

Gedaan op den dag der teregtzitting zijnde Soekra-klijon van de week Taloe, den 9^{den} dag der donkere maan, Rah 7, Tènggèk 7 van het Sakajaar 1777.

La. G.

LOTGEVALLEN VAN HAMAD EN MOHAMAD.

In het koningrijk Sam woonde eene weduwe met hare twee zonen, Hamad en Mohamad.

Met moederlijke teederheid was zij aan hare lievelingen gehecht en ontzag zij geene kosten, ten einde hun eene mohamedaansche opvoeding te doen erlangen.

Wanneer beide jongelingen naar school waren, was het in hare woning stil en eenzaam en werd die stilte slechts afgebroken door het gezang van een prachtig veelkleurig duifje, op welks bezit hare zonen veel prijs stelden en waarmede zij regt broederlijk omgingen.

Het gebeurde dat aan zekeren Anakoda, stadgenoot der weduwe, in eenen droom geopenbaard werd, dat er in het land van Sam eene zeldzame en prachtig gevederde duif gevonden werd, die de bovennatuurlijke kracht bezat, dat zij, die haar hart en kop zouden eten, respektievelijk tot de waardigheid van koning en eersten staatsdienaar zouden opklimmen.

Anakoda deed ijverige nasporingen naar dien vogel en vernam, na lang zoeken en uitvorschen, dat die wonderbaarlijke duif in het bezit der weduwe was.

Aanstands gaat hij derwaarts en doet bij de weduwe aanzoek hem dien vogel te verkoopen. Zij weigert en wil den titiran, die de speelnoot harer kinderen is, niet afstaan.

Een pandita geeft Anakoda den raad een geheimen minne-

handel met de weduwe aan te knooopen en langs dien weg te trachten meester van den vogel te worden. Een filtrum wordt door den pandita bereid en met den gewenschten uitslag der weduwe toegediend. Weldra heeft Anakoda haar geheel in zijne magt en is zij, van liefde dronken, niet meer in staat hem iets te weigeren. Ook den vogel vraagt en krijgt hij, waarop die wordt geslagt en gebraden.

Op het oogenblik dat de vogel boven het vuur hangt, komen Hamad en Mohamad binnen. Hunne eerste vraag is naar de duif.

Zij vernemen van hunne moeder wat er in hunne afwezigheid is voorgevallen en dat Anakoda zich in het slaapvertrek bevindt, met ongeduld de nog half rauwe duif verbeidende. IJlings vliegen zij naar de kookplaats, nemen hunnen lieveling van boven het vuur weg, waarna Mohamad het hart en Hamad de kop daarvan opeet.

Anakoda is wanhopend en zijne gramschap aan die eens tijgers gelijk. Hij vervolgt de jongelieden en wil hen vermoorden.

Deze ontvlugten de ouderlijke woning, de stad en dwalen in het bosch rond.

Anakoda ontbiedt zijnen getrouwen Bitjoe en gelast 300 Abissiniërs te verzamelen, de vlugtelingen te achtervolgen en dood of levend voor hem te brengen.

Nadat Hamad en Mohamad eenen geruimen tijd in het bosch hadden rondgezworven, kwamen zij bij eene grot, in welke nabijheid een kluizenaar zat. Deze, met name Sech Djangong, nam de ongelukkige jongelingen welwillend op en laafde hen. Twee alles vermogende krissen, waarmede zij hunne vervolgers zouden overwinnen indien zich die nabij de grot mogten wagen, stelde hij hun ter hand.

De Abissiniërs kwamen, vielen den jongelingen met woede aan, doch werden door hen, dank zij de bovennatuurlijke kracht hunner krissen, ten eenenmale verslagen.

Na deze roemrijke overwinning togen zij verder.

Hamad, door het gevecht van vermoeijenis uitgeput, was niet langer in staat te loopen en werd door Mohamad gedragen. Nabij den reusachtigen boom Goerda gekomen, zette Mohamad, smachtende van dorst, zich in diens schaduw neder.

Hamad was inmiddels weder eenigzins bijgekomen en bood zich aan water te gaan zoeken, zijnen broeder dringend verzoekende de plaats niet te verlaten en aldaar op hem te blijven wachten.

Eene geruime poos had Hamad zich reeds van zijnen broeder verwijderd, toen voor dezen laatsten een witte olifant verscheen, die hem, zonder eenige pligtplegingen, op zijnen breeden rug nam en vervolgens met hem heen ging.

Deze olifant was immer de trouwe raadsman geweest van den koning van Mesir, en daar deze laatste nu gestorven was en zijne onbekwame zonen om het bezit van den troon twistten, was hij door de rijks grooten van Mesir uitgezonden ter opsporing eens opvolgers voor hunnen vorst.

Toen Mohamad zich nu door den meêdoogenloozen olifant, zijns ondanks, zag weggevoerd en hij om het verlies zijns jongeren broeders weende, sprak eene stem tot hem: „jongeling ween niet, gij zult koning van Mesir worden en uwen broeder weldra terugzien”; deze bemoedigende woorden stelden Mohamad gerust en hij nam zijnen tulband van het hoofd, scheurde dien in kleine stukjes en strooide ze langs den weg, opdat zijn broeder zijn spoor mogt wedervinden.

Hamads verdriet, bij de verdwijning zijns broeders, was onbeschrijfelijk.

Een geruimen tijd stond hij als aan de plaats vastgeworteld, niet wetende werwaarts zijne schreden te rigten. Een weinig tot bedaren gekomen, volgde hij het spoor des olifants, ondeckte nader den verscheurden tulband zijns broeders en liep tot dat hij aan een groot water kwam, alwaar alle ken-

teekenen plotseling ophielden. Zijne wanhoop en verdriet over het onherstelbare verlies zijns geliefden broeders stortte zich in eenen vloed van tranen uit; hij wentelde zich over den grond en bleef uren lang bewusteloos liggen. Tot bedaren gekomen, gaat hij naar den kant van het water, wascht zich handen en aangezigt en lescht zijnen dorst.

Nauwelijks heeft hij daarmede gedaan of hij gevoelt zich opgewekt van harte en het beeld zijns broeders verdwijnt plotseling uit zijne ziel. Met goeden moed staat hij op, loopt over bergen en door dalen en komt eindelijk aan de schamele woning van eene oude vrouw, die hem minzaam toespreekt, en hem een verblijf in hare stulp aanbiedt.

Hij neemt dit aanbod met welgevallen aan en weldra weet hij, door zijne voorbeeldelooze schoonheid en zachtheid van inborst, de oude vrouw geheel en al voor zich te winnen en deze bejegt hem als ware hij haar vleeschelijk kind. De oude heeft nog eene jonge maagd bij zich aan huis, die, niet minder dan hare pleegmoeder, met haren nieuwen broeder is ingenomen.

Weldra verspreidt zich het gerucht in den omtrek, dat zich ten huize der oude vrouw een jongeling van goddelijke schoonheid bevindt, die men niet weet van waar gekomen is.

Dagelijks ontvangt de oude vrouw bezoek van vele nieuwsgierigen, door de schoonheid van haren pleegzoon derwaarts gelokt.

Poetri Siti Bagendad, dochter van een der onderkoningen van Mesir, ongerust over het lang wegblijven der oude vrouw, die haar vroeger iederen dag eenen bloemruiker bragt, zond eene harer slavinnen derwaarts, ten einde de reden van haar stilzwygen te vernemen. De slavin vertrok, doch kwam niet terug; even als al de overige vrouwen was zij op het zien van Hamad in liefde ontvlamd en kon de woning der oude niet meer verlaten; eene tweede en derde slavin door Siti Ba:

gendar afgezonden, bleven eveneens uit en deden niets meer van zich hooren.

De prinses besloot toen vier slavinnen te gelijk weg te zenden en door haar te doen onderzoeken wat met de reeds vroeger herhaaldelijk afgezondenen gebeurd was.

Ook zij bleven in de woning der oude, doch zeiden deze dat de prinses haar wenschte te spreken. De oude vrouw ging en gaf een omstandig verslag van het voorgevallene in hare woning. Siti Bagendad, nieuwsgierig dien hemelschen jongeling te zien, beval hem voor haar te verschijnen. Den indruk, dien hij op de overige vrouwen gemaakt had, maakte hij ook op het hart der prinses.

Alle kunstgrepen, welke eener vrouw zoo zeer ten dienste staan, om, wanneer zij wil, den man in hare strikken te vangen, werden door Siti Bagendad ten toon gespreid en in werking gebragt. Zij gleden echter af op het zuivere en onschuldige hart des knaaps, die nog geene liefde kende en door nog geen walpsche gedachten was geroerd geworden.

Tranen noch weeklagten konden baten. Hamad's hart bleef onvermurwbaar. Hij weigerde halsstarrig hare liefde met wederliefde te vergelden en verzocht zich te mogen verwijderen.

In haren trots en liefde gekrenkt, zwerft Siti Bagendad zich op hem te zullen wreken.

Zij staaf op, maakt alarm en roept den wachters toe, dat een man heimelijk binnen hare kamers is gedrongen.

De wachters snellen te hulp, sluiten alle poorten, omsingelen het paleis en dreigen reeds het slaapvertrek der prinses te zullen binnendringen. Hamad ontvlugt het vertrek van Siti Bagendad, werpt zich in een riool, kruipt op handen en voeten door eene kleine opening die zich in den ringmuur van het paleis bevindt en komt gelukkig aan de buitenzijde te regt.

De soldaten ontdekken en vervolgen hem; als de pijl uit

eenen boog geschoten, snelt hij voorwaarts en verbergt zich onder het dikke gebladerte van eenen pandanus.

Zijne vervolgers zoeken hem vruchteloos, keeren onverrichter zake terug en berigten der prinses dat zij den booswicht gekregen en gedood hebben.

Nadat Hamad zich eenigen tijd onder die plant verscholen had gehouden, hoorde hij in zijne nabijheid twisten.

Het waren twee Djins, wier vader gestorven was en die hen slechts drie erfstukken had nagelaten, welke zij thans te vergeefs gelijkmatig trachtten te deelen. Die nalatenschap bestond uit eenen schoen, een bord en eenen pijl. Omtrent de beide eerste zaken was men het eens kunnen worden, doch wie zou den pijl erlangen? De oudste sprak van het regt van eerstgeboorte, dan de jongere sloeg die aanspraken in den wind en reeds zou de twist tot erger overgaan, toen Hamad uit zijne schuilplaats te voorschijn trad, de twistenden aansprak en zich als bemiddelaar stelde. Nadat zij zijn voorstel hadden aangenomen, vroeg hij hen, of de door hunnen vader nagelaten goederen ook eenige bijzondere eigenschappen bezaten, dat zij om deze zoo nietig schijnende zaken dermate met elkander twistten? waarop zij hem zeiden dat deze drie voorwerpen eene bovennatuurlijke kracht hadden; dat hij, die den schoen aantrok, kon vliegen; dat de bezitter van het bord slechts eenen wensch had te uiten om dien dadelijk verwezenlijkt te zien; dat de pijl de eigenschap bezat, eenmaal afgeschoten zijnde, vreeselijke verwoestingen onder de vijandelijke legers aan te rigten en daarna, op een teeken des eigenaars, van zelve terug te keeren.

Toen Hamad deze woorden gehoord had, zeide hij: „stel mij de drie voorwerpen ter hand en ik zal het geschil naar uwen beider wensch uitmaken. Laat de oudste uwer den schoen en de jongste het bord nemen; den pijl zal ik afschieten en zij die van u beiden het hardst kan loopen en den pijl mees-

ter wordt, dat ook die eigenaar daarvan worde." De Djins, tevreden met de gedane uitspraak, liepen om het zeerst den afgeschoten pijl na, waarop Hamad in aller ijl den schoen aantrok, het bord opnam en, onder het terugroepen des pijls, zijne vaart in het luchtruim nemende, met de snelheid des bliksems naar de woning zijner oude pleegmoeder terugkeerde.

Gedurende de vele en lange dagen die hij bij zijne pleegmoeder en zuster doorbragt, kwam hem meermalen het beeld der schoone Poetri Siti Bagendad voor den geest en sloop de god der liefde ongemerkt in zijn hart.

Hij had de edele vrouw echter te zwaar beleedigd, dan dat hij op vergeving hopen en er in slagen kon hare genegenheid te herwinnen.

Op zekeren avond, weder in gedachten verzonken en aan de beminde zijns harten denkende, hoort hij de stem van Siti Bagendad, die, in haar slaapvertrek gezeten, zich aan hare vertrouwde slavine den dood van Hamad verwijt en alles ter wereld zoude willen geven indien zij hem het leven konde wedergeven.

Nauwelijs heeft zij deze woorden geuit, of Hamad staat, met de drie der Djins ontnomen bovennatuurlijke voorwerpen, voor haar. De twee geliefden vallen elkander in de armen, zweren elkander eeuwige trouw en brengen den nacht in liefkozingen door. Vele achtereenvolgende nachten herhalen zich dezelfde tooneelen, doch Hamad, beducht dat de veel vermogende vader der prinses ten laatste achter hun geheim mogt komen en hem in dat geval eene vreeselijke straf te wachten stond, besluit de prinses aan hare ouders te ontrukken en haar naar een oord over te brengen, alwaar hunner liefde niets meer in den weg zou staan.

Het was een heerlijke nacht dien Hamad gekozen had om zijne geliefde weg te voeren. De maan bescheen het aardrijk met hare zilveren stralen; millioenen van sterren schitterden

als zoo vele edelgesteenten aan het onbewolkte luchtruim, geen windje bewoog het gebladerte; alles om hen heen was stil en rustig. Hij nam haar in zijne armen en vloog met haar heen. Uren lang hadden zij deze luchtreis reeds onverpoosd voortgezet, toen zij beneden zich een prachtig, met bloemen bezaaid, doch onbewoond eiland zagen. Zij besloten dit aard-sche paradijs tot hun verblijf te bestemmen.

Dagen en dagen waren voor de minnende harten als heengevlogen, het geurige en fraaije der vele bloemen, te midden waarvan zij zich bevonden, verhoogde nog het genot der liefde en niets ontbrak er meer aan het geluk van Hamad.

Het vrouwelijke hart is evenwel ondoorgrondelijk en voor alle slechte eigenschappen vatbaar.

Ofschoon nog even lieftalig als voorheen werd het Siti Bagendad koud om het hart, wanneer zij aan de ouderlijke woning dacht en de pracht en praal daarvan vergeleek bij het stille, door niets afgewisseld wordende leven hetwelk zij thans leidde.

Door deze en andere denkbeelden heen en weder geslingerd, besloot zij ten laatste Hamad aan zijn lot over te laten en naar het paleis haars vaders terug te keeren.

Gedurende den slaap van Hamad stond zij langzaam op, maakte zich van den schoen, het bord en den pijl meester en verliet heimelijk haren gemaal.

Gedurende de luchtreis werd zij door een garoeda aangevallen, doch eene doodelijke wond met den pijl toegebracht, verloste haar van dien vijand.

Kort daarop was zij in het paleis haars vaders terug.

Toen Hamad ontwaakte en zich op eene zoo wreedaardige wijze door de trouwelooze Siti Bagendad bedrogen en verlaten zag, kende zijne droefheid geene perken meer. Het leven werd hem een last en hij wilde daaraan een einde maken. Aan den voet van een hoogen, statigen boom groef hij een diepen kuil, stortte zich daarin en dempte daarna dit graf, alleen het hoofd bloot latende-

Reeds had hij drie dagen in dezen toestand doorgebracht, reeds voelde hij dat de laatste krachten hem verlieten en de dood met rassche schreden naderde, toen hij op eenmaal door vreemd klinkende stemmen uit die bedwelming werd gewekt.

Zijn zwak hoofd oplegende, zag hij boven zich twee witte raven, die in de lommerrijke takken des booms heen en weder huppelden en met elkander koutten.

Het prachtvolle van den boom wekte de verbazing van het wijfje in hooge mate en zij wenschte van haren echtgenoot te vernemen de nuttigheid daarvan. Deze antwoordde haar, zeer geheimzinnig, dat die boom door de goden uit den hemel derwaarts was overgeplant en deszelfs bovennatuurlijke eigenschappen aan het wonderbaarlijke grensden; hij mogt zich echter betrekkelijk dit onderwerp niet verder uitlaten, uit vrees dat het onbescheiden oor eens menschelijken wezens hen hooren mogt.

De nieuwigierigheid van het wijfje was door deze geheimzinnige woorden ten uiterste geprikkeld; zij liet niet af en wist het, door beurtelings te liefkozen en te dreigen, haren echtgenoot derwijze warm te maken, dat deze haar het geheim der goden mededeelde. Hamad, die met gespannen aandacht naar het gesprek der raven geluisterd had, vernam alstoen de volgende woorden, door het mannetje uitgesproken: „hij die een der groote takken van den boom zal afhouwen, zal dien tak oogenblikkelijk in een paard zien veranderen. Dit paard, Sambrani genaamd, bezit eene goddelijke kracht en kan, door deszelfs eigenaar bereden, het luchtruim doorklieven; de schors des booms zal hem tot zadel en hoofdstel strekken en een der dunnere takjes zal in eene zweep veranderd worden, waarmede hij al zijne vijanden zal verslaan en de wateren der zee voor hem zullen wijken.” Hamad gevoelt, bij het vernemen dezer voor hem zoo heugelijke tijding, zijne krachten weder herleven; zoo spoedig hem zulks doenlijk is, ont-

doet hij zich van de aarde, waarmede zijn ligchaam is bedekt, en staat eene kleine wjl later voor de ontstelde raven, die oogenblikkelijk de vlugt nemen. Overeenkomstig de mededeelingen van den raaf hakt hij takken, en schors af en ziet zich in het bezit van de reeds genoemde voorwerpen. Zijn eerste werk is nu Sambrani te zadelen en te bestijgen en het prachtige eiland, waarop hij zich bevindt, in oogenschouw te nemen.

Middelerwijl was op Poeloe Mendjeti aangekomen de alom gevreesde Dewi Sodja, beheerscheres der Djins, die, door een talrijk gevolg vergezeld, zich in haar lusthof kwam verpoezen.

De nog versche voetsporen van een paard ontwarende, ontstak zij in eene geweldige gramschap en gelastte haren volgelingen den vermetele op te zoeken, die zich had durven verstouten het verblijf der Djins te naderen. De Djins, aan dezen last gehoorzamende, kruisten het eiland in alle rigtingen rond en ontmoetten Hamad. Zij wilden hem aangrijpen, doch werden door de bovennatuurlijke kracht der zweep verslagen; andermaal zond Dewi Sodja eene geduchtere magt op hem af, doch ook die bezweek onder de steeds treffende slagen van den onverwinbaren Hamad. Dewi Sodja, zich ten laatste zonder gevolg ziende en verwoed over het verlies harer volgelingen, besloot den vermetele met eigen hand te straffen.

Zij vlogen beiden omhoog en boven de wolken had er een gevecht tusschen hen plaats, waarvan geen gewoon sterveling eenig denkbeeld heeft. Den ganschen dag had het gevecht met afwisselend geluk voortgeduurd en reeds begon de nacht in te vallen, zonder dat een hunner eenig beslissend voordeel op zijne tegenpartij had kunnen behalen, toen de magtige reus Oemar Maja, door het gekletter der wapenen opmerkzaam gemaakt, de strijdenden scheidde en met hen naar het aardrijk nederdaalde.

Daar plaatste hij zich tusschen de twee verbitterde vijanden

en raadde hen aan het gevecht te staken, dewijl het voldoende gebleken was, dat zij gelijk in krachten en dapperheid waren en geen hunner overwinnaar zou blijven; zijnde het bovendien reeds vele jaren vroeger aan hem voorspeld, dat, wanneer een jongeling, Hamad genaamd, Dewi Sodja zoude ontmoeten, hij haar tot vrouw zoude krijgen.

Dewi Sodja wilde aanvankelijk niets weten van Oemar Maja's voorstellen, doch toen deze beloofde de door Hamad verslagen Djins weder in het leven terug te roepen, nam zij ze aan en schonk Hamad hare hand.

Lang leefde Hamad met Dewi Sodja op den vertrouwelijken voet en eene dochter werd hem geboren, die den naam van Radja Maja verwierf.

Eindelijk begon hem het gezelschap der Djins vreeselijk tegen te staan; hij herdacht de gelukkige dagen met Siti Bagendad doorgebracht en wenschte zich bij haar. Het verblijf bij Dewi Sodja werd hem weldra zoo ondragelijk, dat hij zijn paard Sambrani zadelde en naar de woning zijner pleegmoeder terugsnelde.

Van zijne pleegmoeder vernam hij, dat Siti Bagendad door den vorst van Abessah geroofd was.

Op Sambrani gezeten en met zijne zweep gewapend, vliegt hij derwaarts en ontrukte haar aan de armen van den koning. Deze zendt twee reuzen op hem af, die echter beiden voor Hamad onderdoen en, onder belofte het islamisme te zullen omhelzen, door hem in het leven gespaard worden.

Later wordt Siti Bagendad nog eens door een Detija weggevoerd en erlangt Hamad de verzekering haars vaders, dat, mogt het hem ook ditmaal gelukken zijne dochter uit de klauwen van dit monster te redden, hij alsdan hare hand verwerven en den troon des lands met hem deelen zal.

Hamad, vergezeld van de twee reuzen, die zijne trouwe dienaren zijn geworden, begeeft zich op reis en vindt Siti Ba-

gendad terug in eene spelonk, waar zij met de dochter van den koning van Balkoen door den Detija wordt verborgen gehouden.

De reuzen nemen de twee vrouwen op en de Detija wordt, na een bloedig gevecht, door Hamad gedood. Bij haren vader teruggekomen, heeft weldra het huwelijksfeest plaats en begeven zij zich later naar het hof van Mesir, ten einde den hoofdvorst hunne hulde te brengen. Mohamad, die vorst van dat rijk was, herkent zijnen broeder; hij bevestigt hem als onderkoning of eerste staatsdienaar van Mesir en brengt daardoor tot werkelijkheid hetgeen Anakoda in den droom voorspeld was.

VERGADERINGEN
VAN HET
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP
VAN
KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 3den JULIJ 1858.

Tegenwoordig zijn de HH.

Jhr. F. V. A. Ridder de Stuers, *President*.

P. J. B. De Perez, *Vice-president*.

Dr. G. Wassink.

J. Munnich, *Bibliothekaris*.

E. Netscher.

G. F. De Bruijn Kops.

Dr. P. Bleeker, *Secretaris*.

hebbende de direkteuren, de HH. J. Tromp, A. W. P. Weitzel en D. Janette Walen, kennis gegeven verhinderd te zijn de vergadering bij te wonen.

I. De president, de vergadering geopend hebbende, verwelkomt den heer De Bruijn Kops als nieuw opgetreden bestuurslid.

De heer De Bruijn Kops verklaart de op hem uitgebragte benoeming aan te nemen en betaigt den president en direkteuren zijnen dank voor de op hem gevallen keuze.

II. Uit eene schriftelijke mededeeling van den thesaurier des genootschaps blijkt, dat tot nog toe door de firma Lange en Co. niet is voldaan aan het van wege de direktie meermalen herhaald en dringend verzoek, om haar opgave te doen van de baten en lasten des genootschaps bij die firma.

Is verstaan:

Nogmaals aan die firma eene aanschrijving te doen afgaan, het vroeger verzoek der direktie herhalende, onder kennisgeving tevens, dat, bijaldien binnen acht dagen tijds niet voldaan mogt zijn aan het verlangen des genootschaps, de weg van regten zal worden ingeslagen, vermits de regeling van 's genootschaps geldelijke aangelegenheden geen verdere vertraging ten deze gedooft.

III. Ter tafel worden gebracht:

1. Gouvernements besluit van den 23sten Juny 1858 no. 16, over schoolboeken voor den inlander, welk besluit, in de hoofdzak, reeds in de Javasche Courant is opgenomen.

Aangenomen voor kennisgeving.

2. Brief van den heer J. A. Van der Chijs, van Batavia den 3^{den} July 1858, strekkende ten geleide van twee door hem het Genootschap ten geschenk aangeboden boekwerkjes getiteld: De Herode magno Judaeorum rege. Lugd. Batav. 1855 4°, en Proeve van herstel der verloren boeken van Livius. Broch. 8°.

Is verstaan:

Op de gebruikelijke wijze den dank der direktie te betuigen.

3. Gouvernements besluit van den 21sten Juny 1858 no. 52, waarbij wordt aangeboden en ter beschikking van het Genootschap gesteld een Verslag der reis van den civielen gezaghebber der Afdeeling Bekompaij en Doeson, Bangert, in de binnenwaarts gelegen streken van Doeson-ilir, in Mei tot July 1857.

Is verstaan:

Dit verslag te stellen in handen der kommissie van redaktie.

4. Een exemplaar van het werk getiteld: Memorial of the Empire of Japon in the 16th and 17th Centuries, edited, with

notes, by Th. Rundall, uitgegeven te London in 1855 door de Hakluyt Society.

Het genoemde genootschap legt zich toe op het openbaar maken van de meest zeldzame oude reisbeschrijvingen en stelt die slechts verkrijgbaar tegen kontributie van 1 guinje 'sjaars aan de leden des genootschaps.

De wenschelijkheid om de door de Hakluyt Society uitgegeven en nog uit te geven werken in de boekerij des Genootschaps te bezitten, doet besluiten om, indien die werken niet door ruiling met de werken des genootschaps verkrijgbaar zijn, het genootschap als lid der Hakluyt Society te doen inschrijven.

De bibliothekaris wordt uitgenoodigd ten dezen het noodige te verrigten.

5. Brief van de direktie der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië van den 25sten Juny 1858, mededeelende dat de Vereeniging bereid is twee harer leden te kommitteren, om met eene kommissie uit het Genootschap te beraadslagen over den brief van het gouvernement van den 17^{den} Juny jl. no. 1665, handelende over de zamensmelting van die Vereeniging en van de Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid met het Genootschap, en dat zij, ten dien einde, als kommissarissen heeft benoemd de HH. dr. A. J. D. Steenstra Toussaint, vice-president en A. W. P. Weitzel, sekretaris der Vereeniging.

De heer De Bruijn Kops deelt tevens mede, in zijne hoedanigheid van sekretaris der Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid, dat ook die Maatschappij genegen is aan die kommissie deel te nemen en daartoe afgevaardigd heeft de HH. P. J. Maier en G. F. De Bruijn Kops.

De president stelt voor, alsnu over te gaan om ook van wege het Genootschap twee kommissarissen ten bedoelden einde te benoemen, waartoe worden gekozen de HH. Wassink en Bleeker.

Is voorts verstaan de kommissie uit het Genootschap uit te noodigen zich met de bovengenoemde kommissiën te willen verstaan omtrent den tijd en de plaats der konferentie.

6. Eene verzameling van eenige voorwerpen van Djembrana, bestaande uit modellen inlandsche wapens en werktuigen, alsmede eenige munten, ten geschenke aangeboden door den heer H. G. A. Blokzeijl, kontroleur te Djembrana.

Is verstaan:

Deze verzameling onder dankbetuiging aan te nemen en te plaatsen in 's Genootschaps museum.

IV. De heer Netscher verzoekt aanteekening te doen houden in de notulen, dat de heer R. H. Th. Friederich benoemd is tot lid korrespondent van de Letterkundige Afdeeling van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam.

V. De direktoren nemen op zich, de opstelling van eenige vraagpunten, op de ethnologie, statistiek, archaeologie, numismatiek en linguïstiek van den indischen archipel betrekking hebbende, ten einde die in eene volgende vergadering te bespreken en ze, door middel van het Tijdschrift des Genootschaps en de Javasehe Courant, openbaar te maken onder den titel van: Desiderata van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, ten einde, overeenkomstig het in de vorige bestuursvergadering genomen besluit, de aandacht van de ingezetenen in deze gewesten op die vraagpunten te vestigen.

VI. De heer Netscher geeft in overweging het aanleggen van eene verzameling van portretten van personen, welke in Nederlandsch-Indië hooge waardigheden bekleed of zich jegens de maatschappij en kunsten en wetenschappen verdienstelijk gemaakt hebben.

Is verstaan:

Dit punt in de desiderata op te nemen, met uitnoodiging aan de ingezetenen in deze gewesten, tot de daarstelling van bedoelde verzameling te willen bijdragen.

VII. De heer Munnich deelt mede, namens den thesaurier, dat de kas des Genootschaps heeft toegelaten het aankopen der oudheidkundige voorwerpen van de weduwe Carlier, vermeld in de notulen der vorige bestuursvergadering, en dat die voorwerpen aangekocht en in het museum geplaatst zijn.

Goedgekeurd.

VIII. Tot gewone leden des genootschaps worden voorgesteld en benoemd de HH.

W. F. Hoogeveen.

Dr. J. E. de Vrij en

J. H. G. Jordens.

IX. Voorts wordt bepaald, dat aan gewone leden des genootschaps, welke zich in de wetenschap of jegens het Genootschap verdienstelijk hebben gemaakt, de titel van adviserend lid zal kunnen verleend worden.

De directeur-sekretaris,

P. BLEEKER.

Tegenwoordig zijn de HH.

Jhr. F. V. A. Ridder de Stuers, *President*.

P. J. B. De Perez, *Vicepresident*.

Dr. G. Wassink.

D. Janette Walen, *Treasurier*.

E. Netscher.

A. W. P. Weitzel.

G. F. De Bruijn Kops.

Dr. P. Bleeker, *Sekretaris*.

I. Worden voorgelezen en goedgekeurd de notulen der laatste bestuursvergadering.

II. Ter tafel worden gebracht:

1. Procesverbaal der gedelegeerden uit de direktien van het Genootschap, van de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië en van de Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid, over eene zamensmelting dier vereenigingen met het Genootschap, aangegeven bij den brief van den fungerenden 1sten gouvernements sekretaris van den 17^{den} Juny jl. no. 1665.

Dit procesverbaal luidt als volgt:

„Procesverbaal der vergadering van de kommissiën uit het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië en de Ne-

derlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid.

Tegenwoordig zijn de HH.

Dr. G. Wassink, voor het Bataviaasch Genootschap.

Dr. P. Bleeker, " " " "

A. W. P. Weitzel, voor de Natuurkundige Vereeniging.

P. J. Maier, voor de Maatschappij van Nijverheid.

G. F. De Bruijn Kops, " " "

Absent de heer Dr. A. J. D. Steenstra Toussaint, voor de Natuurkundige Vereeniging.

De heer Wassink wordt uitgenoodigd het voorzitterschap der vergadering op zich te nemen, hetwelk hij zich laat welgevallen.

De heer Wassink herinnert kortelijk het doel der bijeenkomst en den inhoud van den brief van den fungerenden 1sten gouvernements sekretaris van den 17den Juny 1858 no. 1665, in welken het gouvernement aangeeft het denkbeeld van eene zamensmelting van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië en de Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid.

De genoemde brief is ter tafel en wordt, voor zoo veel noodig, voorgelezen.

Met betrekking tot de daarin onderwerpelijke aangelegenheid wordt over de volgende punten beraadslaagd:

1°. Of de bedoelde zamensmelting geacht zou mogen worden te zijn in het belang der wetenschap?

2°. Of zij zou zijn in het belang der genoemde genootschappen elk afzonderlijk?

3°. Of zij mogelijk of uitvoerbaar zou zijn op de grondslagen, door het gouvernement aangegeven?

4°. Of het gouvernement, door de bedoelde zamensmelting, zou bereiken eene bezuiniging in de subsidiën, met gelijktijdige betere ondersteuning van de behoefte der wetenschap?

5°. Of een enkel gebouw voor de verschillende genootschappen wenschelijker zou zijn en voor het gouvernement ekonomischer, dan een gebouw voor elk genootschap afzonderlijk.

Na eene breedvoerige gedachtenwisseling, aan welke door ieder der gedelegeerden wordt deel genomen, komt men eenstemmig tot het eindoordeel, dat de door het gouvernement aangegevene vereeniging der verschillende genootschappen, even zeer als de oprigting van een gemeenschappelijk gebouw voor die genootschappen, met betrekking tot de boven omschrevene punten, als niet wenschelijk is te beschouwen, en tot het besluit, dat de afzonderlijke kommissiën, in dien zin, aan de betrekkelijke direktiën der genootschappen zullen rapporteren.

Aldus gedaan te Batavia, den 20sten July 1858.

De gedelegeerden uit de direktiën voornoemd,

(wg.) G. WASSINK.

P. BLEEKER.

A. W. P. WEITZEL.

P. J. MAIER.

G. F. DE BRUIJN KOPS.

Nadat over het procesverbaal is beraadslaagd, worden de gedelegeerden uit het Genootschap, de heeren Wassink en Bleeker, uitgenoodigd de daarin aangegevene punten nader te ontwikkelen van uit het standpunt des Genootschaps, terwijl het wenschelijk geacht wordt, dat afschriften worden gevraagd van de rapporten, ten deze reeds aan het gouvernement ingediend door de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië en de Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid, ten einde de direktie ook bekend worde met de gronden, waarop deze maatschappijen de onderwerpelijke zamensmelting niet wenschelijk hebben geoordeeld.

Het nader rapport der gedelegeerden zal bij de direktieuren ter lezing worden rondgezonden, ten einde deze aangelegenheid in eene volgende vergadering rijp zij voor beslissing.

2. 's Gouvernements renvoojen van den 6^{den} July jl. no. 9420 en 27sten Augustus jl. no. 12434, ter beoordeeling het genootschap toezendende een ontwerp geografisch schoolboekje in het maleisch, vervaardigd door den heer E. Netscher, naar aanleiding van de aankondiging van den fungerenden algemeenen sekretaris in de Javakrant van 30 Juny jl.

De direktie zich vereenigende met het gunstige oordeel over dit werkje, door den heer Friederich gegeven in zijnen brief van den 13^{den} September jl.,

is verstaan:

Onder terugaanbieding van bedoeld werkje het gouvernement te berigten, dat het drukken daarvan ten behoeve der inlandsehe scholen aan te bevelen is.

3. 's Gouvernements renvooi van den 22sten July jl. no. 10252, ter beoordeeling het Genootschap toezendende een vertaald geschrift, getiteld Hikajat prihal kadjadian Isa Elmesch, vervaardigd door den heer W. Gibson voor het onderwijs op de inlandsehe scholen.

Aangezien dit geschrift van meer zuiver godsdienstigen aard en daardoor minder geschikt is om in handen te worden gegeven aan eene mohamedaansche schooljeugd,

is verstaan:

Het gouvernement in dien geest te berigten.

4. Rekening courant van de firma Lange en Co. met het Genootschap, met toelichtende bijlagen.

Gesteld in handen van den thesaurier.

5. Brief van den resident van Pekalongan, van den 14^{den} July 1858, handelende over reeds, voor eene door het Genootschap uit te geven Arabische Spraakkunst, gestorte gelden.

Is verstaan:

Den thesaurier tot wederuitkeering dier gelden te magtigen, aangezien de uitgave der bedoelde Spraakkunst geen voortgang heeft.

6. Brief van den heer Dr. G. Frauenfeld, ged. aan boord der Novara 1 July 1858, zijne erkentelijkheid betuigende voor zijne benoeming tot korresponderend lid des Genootschaps.

Aangenomen voor kennisgave.

7. Brief van den heer J. H. G. Jordens, ged. Madioen 20 July 1858, zijne erkentelijkheid betuigende voor zijne benoeming tot gewoon lid des Genootschaps.

Aangenomen voor kennisgave.

8. Brieven van de benoemde leden des Genootschaps, de heeren Dr. J. E. De Vrij en W. F. Hoogeveen, ged. Bandong 15 en 25 July 1858, inlichting verzoekende omtrent de verplichtingen aan het lidmaatschap verbonden.

Is verstaan:

De gevraagde inlichtingen te geven.

9. Brief van den heer Mr. J. J. Van Angelbeek, ged. Batavia 28 July 1858, verzoekende zijn ontslag als lid des Genootschaps.

Is verstaan:

Den naam van den heer Van Angelbeek van de ledenlijst te schrappen.

10. Brief van den fungerenden eersten gouvernements sekretaris, ged. Batavia 20 July 1858 no. 1949, naar aanleiding van 's Genootschaps schrijven van den 21sten Juny jl. aanbiedende gedrukte Naamregisters voor Nederlandsch Indië over de jaren 1758, 1761, 1763, 1767, 1770, 1774, 1775, 1776, 1787, 1788, 1790, 1791, 1795, 1798, 1799, 1800, 1801, 1802, 1805, 1807, 1809, 1810, 1814, 1815, 1817, 1818, 1819, 1821, 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827, 1828, 1830, 1834 en 1848.

Is verstaan:

De genoemde naamboeken in de bibliotheek des genootschaps op te nemen.

11. Brief van den resident van Batavia van den 16^{den} Augustus jl. no. 3025, verzoekende hem, vóór den 1sten September 1858, te doen worden eene opgave der namen van de leden des Genootschaps, benoodigd voor de zamenstelling van het Naamregister voor 1859.

De sekretaris berigt dat bereids aan dit verzoek is voldaan.

12. De heer Weitzel brengt ter tafel een maleisch manuskript, zamengesteld door den regent van Karang-anjar, raden adipati Ario Djojo di Ningrat, en handelende over den oorlog op Java van 1825 tot 1830.

De aanleiding tot het vervaardigen van dit geschrift was de navolgende:

Toen de heer Weitzel, in de maand November 1855, als adjudant van den luitenant-generaal De Stuers, zich met zijne excellentie tot het houden eener inspektie te Gombong bevond, vernam hij dat de regent van Karang-anjar nagenoeg dien geheelen oorlog aan de zijde van Dipo Negoro en in eene betrekking van vertrouwen bij dezen had bijgewoond. Hij onderhield zich met den regent, die zich destijds te Gombong bevond, en ondervroeg hem meer in het bijzonder naar de aanleiding tot eenige handelingen van Dipo Negoro, die, van ons standpunt gezien, volkomen in strijd met zijn eigen belang waren. De regent beweerde die aanleidingen te weten en die handelingen geheel te kunnen toelichten. De heer Weitzel spoorde hem vervolgens aan een verhaal van den oorlog zamen te stellen, waarop hij in den aanvang ontwijkend antwoordde, hoezeer het bleek dat hij daartoe wel genegen was. De bemoeigende toespraak van den luitenant-generaal De Stuers bragt hem evenwel tot het besluit zich aan den arbeid te begeben. Later heeft hij dien arbeid, door tusschenkomst van den heer assistent-resident van Keboemen, den luitenant-generaal voornoemd aangeboden. Deze had de welwillendheid het stuk ter beschikking te stellen van den heer Weitzel, om

het te kunnen vergelijken met zijn geschiedverhaal van den oorlog op Java en er verder, in het belang der geschiedenis, gebruik van te maken. Het stuk is echter ver van in zuiver maleisch te zijn gesteld. Het is doorweven met een aantal javaansche woorden, waarvan sommigen weder maleische uitgangen hebben, zoodat men de beide talen grondig dient te kennen om het goed te verstaan. Dit niet het geval zijnde met den heer Weitzel, biedt hij het stuk, met goedvinding van den luitenant-generaal De Stuers, het genootschap aan.

Inhoud schijnt belangrijk genoeg te zijn om eene vertaling van het manuscript in de werken van het genootschap op te nemen.

Het manuscript wordt, onder dankbetuiging aan den heer Weitzel, aangenomen, terwijl verder wordt besloten dat het zal worden gezonden aan den heer F. Beijerink, controleur der 3de klasse te Cheribon, met uitnoodiging het voor het genootschap in het nederduitsch te willen vertalen.

13. Brief van den resident van Djokdjokarta van den 12den Augustus jl. no. 350, toezendende eenige hem door den rijksbestierder van Djokdjokarta aangeboden chinesche koperen duiten (zoogenaamde doewit-gobang), welke nabij de vlak aan het zuiderstand van Djokdjokarta gelegen desa Grogol door eenen landbouwer, bij zijnen veldarbeid, toevallig opgegraven zijn. Een chinees te Djokdjokarta, die onder zijne landslieden daar ter plaatse geacht wordt de meest geletterde te zijn, heeft ze gedeeltelijk bepaald als te zijn geslagen in het rijk Anam, terwijl de oorsprong van anderen niet duidelijk is.

Is verstaan:

Van elke soort dezer munten een exemplaar te zenden aan den heer C. F. M. De Grijs in China, met verzoek dezelve te willen bepalen.

14. Brief van den heer Nix, ged. Willem I 28 Juny 1858, aanbiedende een manuscript-woordenboek van de ma-

leische taal, zoo als die in de Padangsche bovenlanden gesproken wordt.

Is verstaan:

Het handschrift te zenden aan het lid des Genootschaps, den heer Van Ophuijzen te Benkoelen, met uitnoodiging zijn gevoelen omtrent de waarde er van te willen mededeelen.

15. Eenige desiderata, naar aanleiding van het besluit der directie in de vorige vergadering genomen, opgemaakt door den heer Netscher.

Deze desiderata luiden als volgt:

I. Daar algemeene beschrijvingen van gewesten, wegens de uitgebreidheid der daartoe behoorende landen, gewoonlijk vrij oppervlakkig zijn en slechts een vlugtig overzicht van den toestand van land en volk geven, acht het Bataviaasch Genootschap het van veel belang, dat beschrijvingen van enkele afdelingen of distrikten van zoodanige gewesten worden vervaardigd. Door hunne dagelijksche opmerkingen op te teekenen, kunnen de in zoodanige onderdeelen geplaatste ambtenaren en officieren overzichten leveren, die, hoezeer zich bepalende tot eene geringe uitgestrektheid land, daarvan echter eene gedetailleerde beschrijving geven, zoo als men zelden in beschrijvingen van meer uitgebreide gewesten vindt.

II. In alle residentien van Java vindt men overblijfselen uit vroegere eeuwen in den vorm van steenen beelden, ruïnen, enz.

Eene lijst daarvan, die op eenige volledigheid kan aanspraak maken, bestaat echter niet. Het Genootschap wenscht daarom te verzamelen opgaven van de zich in de verschillende distrikten van de residentien van Java bevindende:

ruïnen van groote tempels,

ruïnen van kleine tempels,

ruïnen van andere gebouwen,

beschreven steenen,

zorgvuldig bewerkte steenen beelden,

ruw bewerkte steenen beelden; alles vergezeld van eene zeer

beknopte opgaaft van doel, naam of van eenige andere onderscheidende bijzonderheid.

III. Voor 's Genootschaps verzamelingen worden verlangd:

Portretten van mannen die zich jegens Nederlandsch Indië in eenig opzigt hebben verdienstelijk gemaakt of aanzienlijke betrekkingen hebben bekleed.

IV. Het kabinet bezit twee exemplaren eener koperen munt, ter grootte van eene duit, maar een rijul. streep dik. De voorzijde vertoont een ruw geteekend schip met één mast; de keerzijde heeft arabische letters. Zij zijn gevonden in de westerafdeeling van Borneo. Daar op beide exemplaren de opschriften zoodanig zijn gesleten dat ze onleesbaar zijn, verlangt men een of meer beter bewaarde exemplaren.

V. Van de verzamelingen wapens, kleedingstukken, versierselen, talismans enz. vereischen aanvulling of vernieuwing die van de volgende landen:

Atjeh, Oostkust van Sumatra, Palembang, Lampongs, Banka, Zuidelijk en Oostelijk Celebes, Menado, den ganschen Molukschen archipel, Nieuw Guinea, Timor, Bali, Lombok en verdere oostelijke eilanden.

Alle bijdragen, niet alleen van de genoemde landen maar uit alle andere oorden van dezen archipel, zullen in dank worden aangenomen.

Van Celebes zou men in het bijzonder gaarne ontvangen ijzereu en koperen pantsers, badjoe-ranté, striklansen enz. en van de Preanger-regentschappen een compleet angkloengspel.

Is verstaan:

De omschreven desiderata, door middel van het Tijdschrift des Genootschaps en der dagbladpers, openbaar te maken.

De heer Netscher biedt al dadelijk, naar aanleiding van het vraagpunt betrekkelijk de portretten, kopijen aan der afbeeldselen van den generaal Bakker en den luitenant ter zee H. D. A. Smits, alsmede de afbeelding van eene inlandsche school, ter-

wijl portretten van den gouverneur-generaal Merkus, van den hertog Bernard Van Saksen Weimar, van J. Van Heijningen en van den hoogleeraar Reinwardt worden aangeboden door den heer Bleeker.

16. Eenige voorwerpen, aangeboden voor het museum door het lid, den heer Van Ophuijzen, t. w.:

Een battaksche tooverstok, herkomstig van Padang-lawas.

Eene sewar (kris), vervaardigd te Moko-moko in de afdeeling Benkoelen.

Twee doosjes van getah-pertja van Moko-moko en aldaar vervaardigd.

Is verstaan:

Deze voorwerpen onder dankbetuiging aan te nemen en te plaatsen in het museum.

17. Eenige inlandsche wapens en instrumenten, aangekocht op de vendutie van den boedel van pangeran sharif Hamid te Batavia door de heeren Munnich en Netscher, op welken aankoop, namens die heeren, de goedkeuring der direktie wordt verzocht. De gevraagde goedkeuring wordt verleend.

18. Eene kaart van de hoofdplaats Soerakarta, afgedrukt voor 's Genootschaps Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde.

Van deze kaart zijn bovendien genomen 200 overdrukken om afzonderlijk in den handel te worden gebragt.

De direktie van meening zijnde dat deze kaart nuttig kan zijn bij het onderwijs op de inlandsche scholen, zoo wel om de gesteldheid der hoofdplaats Soerakarta te doen kennen als omdat de kaart als model zal kunnen dienen bij het vervaardigen van andere hoofdplaatsen of bevolkte streken op Java,

is verstaan:

Het gouvernement in overweging te geven, een aantal dier exemplaren, naar verkiezing, ten behoeve van het inlandsche onderwijs te doen overnemen, tegen den prijs van f 2 per exemplaar.

III. De heer Netscher berigt omtrent 's Genootschaps munt- en penningkabinet en deelt namens den hoogleeraar Van Der Chijs te Leiden mede, dat het Genootschap nog eene bezending duplikaten van indische munten van het Leidsche Museum mag te gemoet zien.

Het kabinet wordt voorts door de direktoren bezigtigd en de goedkeuring der direktie den heer Netscher over zijne bemoeijingen ten deze te kennen gegeven, door welke het kabinet, zonder noemenswaardige kosten, in korten tijd zeer is verrijkt geworden.

De heer Netscher verzoekt voorts speciaal belast te worden met de zorg over het kabinet, welke ook voor den vervolge aan hem wordt opgedragen.

Het kabinet bevat thans het volgende aantal soorten van indische munten en penningen:

Inheemsche.	Koper . . . 1.
Oud Indische.	Atjeh.
Goud. . . . 2.	Goud. . . . 2.
Zilver . . . 8.	Tin. 2.
Koper. . . 30.	Benkoelen. (Eng. slag)
Tin. 1.	Koper . . . 9.
Cheribon.	Sumatra (Eng. slag)
Tin. 3.	Koper . . . 11.
Koper . . . 1.	Pontianak.
Bantam.	Tin. 3.
Tin. 1.	Koper . . . 1.
Koper . . . 3.	Sambas.
Sumanap. (Ned. slag)	Zilver . . . 1.
Zilver . . . 1.	Tin. 4.
Palembang.	Bandjermasin.
Tin. 23.	Koper . . . 2.
Koper . . . 1.	Celebes.
Djambi.	Goud. . . . 1.
Tin. 11.	Koper. (Eng. slag) 3.

Ned: O. I. Komp:	Koper. (8 st.)
Goud. (ducaat djawa)	" 2 "
(dinar)	" 1 "
Zilver. (f 3)	" $\frac{1}{2}$ "
" (f 1)	" (duiten)
" (roepia)	" ($\frac{1}{2}$ ")
" (f $\frac{1}{2}$)	Engelsch tusschenbestuur.
Koper. (1 st.)	Goud. (10 roepiah)
" ($\frac{1}{2}$ st.)	Zilver. (dito)
" (duiten)	Koper. (1 st.)
" (halve duit)	" ($\frac{1}{2}$ ")
Bat. Republ. en Kon. Holland.	" (duiten.)
Zilver. (f 1.)	Lood. (idem)
" $\frac{1}{2}$.	
" $\frac{1}{4}$.	
" $\frac{1}{8}$.	
" $\frac{1}{16}$.	

Ned. ind. gouvernement.

Zilver f 1.	Koper. (2 st.)
" " $\frac{1}{2}$.	" ($\frac{1}{2}$ ")
" " $\frac{1}{4}$.	" (2 ct)
" " $\frac{1}{16}$.	" (1 ct en duiten)
" " $\frac{1}{20}$.	" ($\frac{1}{2}$ " " ")

Gedenkpenningen:

Ter herinneringen aan gebeurtenissen	7 st.
" " " daden	6 "
" " " personen	7 "
" " " huwelijken	3 "

Een beschrijvende katalogus zal later volgen.

IV. De president deelt mede dat hij, wegens zijne ophanden zijnde terugkeering naar Europa, tot zijn leedwezen genoodzaakt is het voorzitterschap neder te leggen, waarom hij zulks

thans doet, met de verklaring dat het hem immer aangenaam zal zijn zich te herinneren de oogenblikken, die hij te midden der direktie heeft doorgebracht, terwijl hij de beste wenschen uit voor den verderen bloei des Genootschaps.

De vicepresident, de heer De Perez, namens de overige HH. direktieuren het woord nemende, betuigt den president het leedwezen der direktie over zijne aftreding als voorzitter en drukt den wensch uit, dat het doel der terugkeering van zijne excellentie naar het moederland geheel moge worden bereikt.

Tot de keuze van een nieuwen voorzitter overgegaan zijnde, blijkt, na opening der stembiljetten, dat tot president is gekozen de heer De Perez, welke zich de keuze laat welgevallen.

Het ondervoorzitterschap, door de verkiezing van den heer de Perez opengevallen zijnde, wordt tot ondervoorzitter gekozen de heer Dr. G. Wassink, oud vicepresident des Genootschaps, die zich insgelijks bereid verklaart deze benoeming te aanvaarden.

Voorts wordt bij akklamatie den aftredenden president het honorair lidmaatschap des Genootschaps aangeboden, terwijl de direktie tevens den wensch uitdrukt het portret van zijne excellentie voor het Genootschap te mogen erlangen, hetwelk door haar ook wordt toegezegd.

Eindelijk worden voorgesteld en benoemd tot gewone leden des genootschaps:

De HH. Dr. A. J. D. Steenstra Toussaint, 3de stadsgeneesheer te Batavia.

C. C. L. Van Coeverden, adsistent-resident te Tebing-tinggi.

H. J. Lion, hoofdredakteur van het Bataviaasch Handelsblad te Batavia.

L. J. W. De Waal, eerste gouvernements sekretaris te Batavia.

Dr. G. L. Mens Fiers Smeding, 1ste stadsgeneesheer te Soerabaja.

Niets meer aan de orde van den dag zijnde, wordt de vergadering gesloten.

De directeur-sekretaris,

P. BLEEKER.

BESTUURSVERGADERING GEHOUDEN DEN 2den OKTOBER 1858.

Tegenwoordig zijn de HH.

P. J. B. de Perez, **President.**

Dr. G. Wassink, **Vicepresident.**

J. Tromp.

A. W. P. Weitzel.

D. Janette Walen.

E. Netscher.

J. Munnich, **Bibliothekaris.**

G. F. De Bruijn Kops.

Dr. P. Bleeker, **Sekretaris.**

I. Worden voorgelezen en goedgekeurd de notulen der laatste bestuursvergadering gehouden den 16den September jl.

II. Ter tafel worden gebragt:

1. Brief van den heer Dr. A. J. D. Steenstra Toussaint, ged. Batavia 2 Oktober jl., onder dankbetuiging aannemende zijne benoeming tot het lidmaatschap des Genootschaps.

Aangenomen voor berigt.

2. Brief van den heer W. F. Hoogeveen, van Bandong den 26sten September jl., zijne erkentelijkheid betuigende voor zijne opneming als lid des Genootschaps.

Aangenomen voor berigt.

3. Brief van den heer Th. F. Schill, van Batavia den 29sten September jl., verzoekende om, wegens voorgenomen vertrek naar Nederland, ontslagen te worden als lid des Genootschaps.

's verstaan:

Den naam van den heer Schill van de ledenlijst af te voeren.

4. De rekening courant van de firma Lange en Co., uit welke blijkt dat het genootschap aan die firma alsnog verschuldigd is *f* 22000, wegens geleverde boeken, drukwerken, enz.

Deze rekening courant wordt toegelicht door den thesaurier, den heer D. Janette Walen, wiens voorloopig onderzoek niet heeft geleid tot aanmerkingen op die rekening.

De president stelt voor de bijzondere rekeningen, bij de rekening courant gevoegd, als nu nog te doen nagaan, wat de geleverde boekwerken en schrijfbehoeften betreft door den thesaurier en wat de drukwerken betreft door de betrokken redaktien der Verhandelingen en Tijdschriften, ten einde daaromtrent voor of in de volgende bestuursvergadering kunne worden berigt.

In commissie tot onderzoeking der bedoelde rekeningen worden benoemd de heeren Janette Walen, Bleeker en Netscher.

De president, wijzende op de noodzakelijkheid van eene behoorlijke regeling van 's Genootschaps geldelijke aangelegenheden, noodigt den thesaurier uit een algemeen overzigt van den staat van 's Genootschaps financiën te geven.

Uit de desbetreffelijk door den heer Janette Walen gegevene inlichtingen blijkt, dat het Genootschap kan gerekend worden thans ten achteren te zijn met eene som van *f* 14000 en dat ook de begrooting des Genootschaps, zoo als zij voor één jaar vastgesteld was, overschreden is geworden, vermits in het bijzonder de posten voor drukwerken te laag waren gesteld. Het blijkt alzoo op nieuw dat de geldelijke achterstand des Genootschaps niet zonder de tegemoetkoming van het gouvernement zal kunnen worden verholpen, terwijl ook eene hoogere gouvernement's toelage dringend noodig wordt geacht, om het Genootschap in de mogelijkheid te stellen, door het uitgeven

van wetenschappelijke geschriften op de hoogte van zijne taak te blijven.

Is verstaan :

Het gouvernement den financiëlen staat des Genootschaps open te leggen, zoodra de kommissie ter verifikatie der rekening van de firma Lange en Co. aan hare opdracht zal hebben voldaan, en daarbij al die voorstellen te doen, welke zullen kunnen leiden om 's Genootschaps geldelijke aangelegenheden op een vasten en voldoende voet te regelen.

Voorts wordt bepaald de tegenwoordige begrooting des Genootschaps te behouden, tot dat de bovenbedoelde regeling zal hebben plaats gehad.

5. Rapport van de gedelegeerden uit de direktie ter be- raadslaging over het al of niet wenschelijke eener zamensmelting van de verschillende wetenschappelijke instellingen te Batavia tot één ligchaam, luidende als volgt:

In de jongste bestuursvergadering hadden wij de eer aan te bieden eene kopij van het procesverbaal, opgemaakt door de kommissie, bestaande uit de gedelegeerden van het Genootschap, van de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië en van de Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid, naar aanleiding van den brief van den 1sten gouvernements sekretaris van den 17den Juny jl. no. 1665, handelende over eene zamensmelting van beide laatstgenoemde vereenigingen met het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen.

In dat procesverbaal zijn de punten vermeld, waarover door de kommissie is beraadslaagd geworden, en kortelijk aangeduid de uitslag, tot welken de diskussiën hebben geleid.

Eenstemmig kwam men tot de overtuiging, dat de door het gouvernement aangegeven zamensmelting in geen opzigt geacht kon worden wenschelijk te zijn. De gronden, waarop deze overtuiging zich vestigde, zijn deels van algemeenen aard en, met betrekking tot de verschillende genootschappen, dezelf-

den, doch deels voor de verschillende genootschappen verschillend.

Het is daarom, dat de beschouwingen der gedelegeerden uit de besturen der verschillende genootschappen, voor zoo ver zij uitgingen van het standpunt dier genootschappen, niet geheel dezelfde waren, en daarom ook zijn die in het procesverbaal niet nader ontwikkeld en heeft men het doelmatiger geoordeeld de ontwikkeling daarvan over te laten aan de bijzondere kommissiën, ten einde dezelve betrekkelijke direktiën ten deze te dienen van voorlichting en raad.

Gedeeltelijk is daaraan mondeling voldaan in de jongste bestuursvergadering.

Thans wenschen wij zulks verder schriftelijk te doen.

Wij hebben gemeend ons rapport zoodanig te mogen inrigten, dat het gelijktijdig zal kunnen beschouwd worden als een ontwerp antwoord aan het gouvernement op zijnen boven aangehaalden brief.

Indien alzoo de overige direktoren zich kunnen vereenigen met onze wijze van beschouwing dezer aangelegenheid, zouden wij in overweging geven aan het gouvernement te antwoorden als volgt:

„ Aan zijne excellentie den gouverneur generaal van Nederlandsch Indië:

De direktie heeft de eer gehad te ontvangen den brief van den fungerenden 1sten gouvernements sekretaris van den 17den Juny 1858 no. 1665.

Zij ziet in dien brief een nieuw blijk van de blijvende belangstelling van het gouvernement in wat in Nederlandsch Indië op het gebied der wetenschappen wordt verrigt, en zij verheugt zich over de daarin doorstralende bezorgdheid voor den blijvenden bloei der wetenschappen, die in de daad ook aan Nederlandsch Indië het hooge, zedelijke standpunt heeft geschonken, waardoor het in den tegenwoordigen tijd gezegd mag

worden onder alle kolonien uit te munten, en waardoor de roem van Nederlandsch Indië niet alleen, maar ook die van het moederland niet minder wordt gehandhaafd, dan door de stoffelijke ontwikkeling dezer gewesten, van welke de tegenwoordige tijden de getuigen zijn.

De direktie heeft alzoo ook met warme belangstelling in overweging genomen de denkbeelden, door het gouvernement aangegeven, om door eene zamensmelting van de te Batavia bestaande wetenschappelijke instellingen den bloei der wetenschappen meer te verzekeren, de bestaande krachten in een enkel genootschap met verschillende afdeelingen, naar het voorbeeld van het Koninklijk Instituut van wetenschappen in Nederland zamen te dringen en daarvoor een enkel gebouw te stichten.

Ten einde voorts aan het verlangen van uwe excellentie te voldoen, heeft de direktie der Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië en der Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid uitgenoodigd, uit derzelver direktiën te willen kommitteren ieder twee leden, ten einde met twee leden, gekozen uit de direktie des genootschaps, over de onderwerpelijke zamensmelting te beraadslagen.

Aan die uitnoodiging is met de meeste welwillendheid voldaan geworden. De beraadslagingen door de kommissiën uit de verschillende bovengenoemde direktiën hebben plaats gehad en de algemeene uitkomsten daarvan zijn nedergelegd in een procesverbaal, hetwelk hierbij in afschrift eerbiedig wordt overgelegd.

De direktie, na met de gedelegeerden uit haren boezem de onderwerpelijke aangelegenheid nader te hebben besproken, en na kennis te hebben genomen van de gronden, aangevoerd door de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië en de Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid, heeft zich met het gevoelen, in het procesverbaal der gedelegeerden uitgedrukt, moeten vereenigen.

Zij acht het zich ten pligt de gronden aan uwe excellentie kenbaar te maken, waarom ook zij de zamensmelting der verschillende wetenschappelijke instellingen te Batavia niet wensche-lijk achten kan.

Vooraf echter zij het vergund uwer excellentie mede te deelen, dat ook der direktie de vereeniging dier genootschappen of de stichting van een nieuw groot wetenschappelijk ligchaam en van een grootsch gebouw, voor hetzelfde bestemd, op zich zelve beschouwd, zeer aanlokkelijk is voorgekomen, en dat eerst bij een nader onderzoek en na bespreking met de overige betrokken genootschappen zich bezwaren hebben voorgedaan, welke eene zamensmelting van het bestaande tot eene nieuwe instelling bepaald onraadzaam doen oordeelen.

Blijkens het hierbij overgelegde procesverbaal hebben de beraadslagingen der gedelegeerden uit de direktien der verschillende genootschappen hoofdzakelijk plaats gehad, met betrekking tot vijf punten in den brief van den 1sten gouvernements sekretaris grootendeels aangeduid.

De direktie zal die punten hier nader ontwikkelen, voornamelijk van uit het standpunt van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, even als die toelichtingen van de zijde der overige bovengenoemde instellingen voornamelijk van uit hun eigenaardig standpunt hebben plaats gehad.

1°. Zou de bedoelde zamensmelting zijn in het belang der wetenschap?

Deze vraag behoort de hoofdvraag te zijn en blijkbaar is ook het belang der wetenschap in den brief van het gouvernement op den voorgrond gesteld.

Indien men deze vraag met voldoende juistheid wil beantwoorden, is het nuttig in korte trekken den gang van de ontwikkeling der wetenschap in Nederlandsch Indië zich voor den geest te brengen.

Van af de eerste vestiging van het nederlandsch gezag in deze gewesten tot op het jaar 1778 bestond in Nederlandsch Indië geenerlei openbare instelling van wetenschappelijken aard. De wetenschap heeft in dat groote tijdvak in Indie geen enkel spoor van haar bestaan nagelaten.

Van 1778 tot 1850 was de eenige openbare wetenschappelijke instelling in Nederlandsch Indië het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. De groote aanstoot tot beoefening der wetenschap was daardoor gegeven. De uitkomsten, door het Genootschap, tot op dien tijd verkregen, zijn van alle bekendheid. Eerst na 1850 ontstonden nog andere wetenschappelijke genootschappen en gelijktijdig met hun bestaan zag men de wetenschap eene veel hoogere vlugt nemen en van toen af tot heden, dat is in een kort tijdvak van 8 of 9 jaren, in het wetenschappelijke in deze gewesten meer tot openbare bekendheid brengen, dan gedurende het geheele tijdperk der nederlandsche, engelsche en fransche overheersching aan 1850 voorafgegaan.

Dit verschijnsel leidt tot de gedachte, dat die nieuwere genootschappen eene uitdrukking zijn van de sedert lang veranderde behoeften des tijds. De direktie mag hier niet verzwijgen dat vóór het bestaan dier nieuwere genootschappen, die veranderde behoeften des tijds reeds zijn gevoeld geworden.

Reeds in het jaar 1847 deed zij eene nieuwe regeling des Genootschaps ontwerpen. In dat ontwerp werd voorgesteld de splitsing des Genootschaps in afdelingen; aan iedere afdeling zou de bevordering van eenige takken van wetenschap zijn opgedragen.

Die uitbreiding zou ongeveer hetzelfde zijn geweest als de zamensmelting in den brief van den 1sten gouvernements sekretaris bedoeld, met dit verschil evenwel, dat in het eerste geval eene opbouwning zou hebben plaats gehad, wat van eene zamensmelting der thans bestaande genootschappen niet zou kun-

nen gezegd worden. De tegenwoordige direktie betreurt het, voor het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, dat de meerderheid der toenmalige direktie het bedoelde ontwerp van reorganisatie niet heeft kunnen goedkeuren, doch aan den anderen kant betwijfelt zij, of, indien al het Genootschap op de bedoelde wijze met afdelingen gereorganiseerd ware geworden, datgene, speciaal op het gebied der natuurwetenschappen en der industrie, zou zijn verrigt geworden, wat door de daarvan afzonderlijk opgerigte genootschappen is tot stand gebracht.

En aan den anderen kant verdient het ook opmerking, dat het Bataviaasch Genootschap zelf, sedert 1850, dat is sedert de zelfstandige optreding van afzonderlijke instellingen, een tijdperk van belangrijke ontwikkeling is ingegaan en eene uitbreiding aan zijne werkzaamheden heeft gegeven, welke slechts beperkt is door den ongunstigen staat zijner financiën en waarvan de resultaten zijn nedergelegd in niet minder dan 8 kwarto deelen zijner werken (waarvan twee nog niet uitgegeven en 8 oktavo deelen van zijn Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde.

De inhoud dier 16 deelen, in 9 jaren tijds gedrukt, evenaart in omvang nagenoeg dien der 21 deelen, van 1778 tot 1850, dus in een tijdvak van bijkans drie vierden eener eeuw, uitgegeven.

Alzoo ziet men eene belangrijke ontwikkeling in alle takken van wetenschap in Nederlandsch Indië, want hier mag niet voorbijgezien worden, dat naast die werken van de reeds genoemde genootschappen nog bestaan en bloeijen een Tijdschrift uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der geneeskundige wetenschappen en een Regtskundig Tijdschrift, terwijl vele wetenschappelijke onderwerpen, vroeger slechts in de wetenschappelijke periodieke geschriften besproken, hun spoedig werkend orgaan in de dagbladders hebben gevonden.

En zoo is de direktie tot de overtuiging gekomen, dat al die tegenwoordig bestaande organen voor de wetenschap de ware uitdrukking zijn van de behoeften des tijds. Smolt men al die bijzondere inrigtingen te zamen, dan zou het aan zeer grooten twijfel onderhevig zijn of één genootschap de werkzaamheden van die allen zou kunnen omvatten, en veel grond is er om aan te nemen, dat die zamensmelting eene zeer gewaagde proefneming zou zijn, waardoor der wetenschap een groote slag zou kunnen worden toegebracht, met zeer onzekere kans dat zij er iets door zou winnen.

Bovendien leidt de groote werkzaamheid, door die verschillende instellingen ontwikkeld, tot eene andere natuurlijke gevolgtrekking, t. w. deze: dat die werkzaamheid te danken is aan eene doelmatige verdeeling van den arbeid, het groote staatshuishoudkundige beginsel, aan welks toepassing de wetenschap geen minder groote verpligting heeft dan de dadelijk praktische maatschappij.

De direktie is daarom van oordeel dat, bijaldien thans nog de toestand der wetenschap in Nederlandsch Indië was als vóór tien jaren, met den meesten spoed zou behooren te worden overgegaan tot eene verdeeling van het Genootschap in klassen, doch dat thans de oprigting der wetenschappelijke instellingen, nevens haar, slechts te beschouwen is als een voldongen feit, en dat eene opheffing, of beter gezegd eene oplossing dier instellingen in eene enkele groote, voor de belangen der wetenschap als gevaarlijk te achten is.

Het zou zijn als of men in Nederland de ongeveer 50 verschillende wetenschappelijke genootschappen zou willen opheffen, om ze met de Koninklijke Akademie van wetenschappen zamen te smelten.

De akademie zou dan evenmin den op haar rustenden pligt kunnen vervullen en de vernietiging van zoo talrijke brandpunten van kennis in het moederland zou niet nalaten hare wrange

vruchten te dragen. Zeer veel zou hier nog zijn bij te voegen met betrekking tot de gevolgen, welke de onderwerpelijke zamensmelting zou hebben (wegens de van de bestaande bewerktuigingen afwijkende organisatie, welke voor het nieuwe, groote genootschap noodig zou worden geacht) op den ijver der personen, door welke de wetenschap hier tot haren tegenwoordigen bloei is gebragt. De Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië heeft die gevolgen reeds naar waarheid geschetst en alzoo vermeent de direktie daarnaar te mogen verwijzen.

2°. Zou de bedoelde zamensmelting zijn in het belang van het Genootschap?

Indien de zienswijze der direktie juist is omtrent het eerste punt, dan behooren de volgende punten niet nader te worden toegelicht, aangezien zij daarvan geheel afhankelijk zijn.

Evenwel heeft de direktie gemeend de bezwaren te moeten bloot leggen, welke tegen de zamensmelting zouden pleiten, indien die al geacht mogt worden te zullen zijn in het belang der wetenschap.

Die zamensmelting zou plaats hebben òf met behoud voor de nieuwe instelling van den naam des Genootschaps òf onder den nieuwen naam. Werd de naam des Genootschaps behouden, dan zou zeker het genootschap, door de oplossing in hetzelfde van de andere instellingen, aan krachten, intellektuele zoo wel als geldelijke, winnen en in zoo ver zou eene vereeniging voor het Genootschap als genootschap wenschelijk kunnen wezen.

Maar de direktie zou niet mogen verwachten dat de overige instellingen daarmede genoegen zouden nemen; en ze daartoe te noodzaken zou liggen geheel buiten de grenzen der billijkheid. Bovendien zou dwang ten deze niet kunnen plaats hebben, vermits b. v. de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië wel de ondersteuning van het gouvernement geniet,

maar hare fondsen grootendeels erlangt van hare leden, terwijl de Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid, zonder eenige subsidie van het gouvernement, geheel bestaat door de bijdragen harer leden.

Mogt daarentegen de naam des Genootschaps worden opgeheven en verwisseld tegen een nieuwen, dan zou de direktie en gewis geheel Nederlandsch Indië betreuren den ondergang van het Genootschap, en nimmer zou de direktie kunnen medewerken om den naam van de oudste wetenschappelijke instelling buiten Europa te doen uitwisschen.

3°. Zou de zamensmelting uitvoerbaar zijn op de grondslagen, door het gouvernement aangegeven?

In den brief van den 1sten gouvernements sekretaris wordt voor eene organisatie van het nieuwe wetenschappelijke ligchaam gewezen op het voorbeeld van het Koninklijk Instituut van Wetenschappen in Nederland met verschillende afdeelingen, doch tevens op eene hoofdleiding, uitgaande van het gouvernement.

Het Koninklijk Instituut van Wetenschappen in Nederland, eene vreemde plant, door koning Lodewijk, op voorbeeld van het fransche instituut, in Nederland gebragt, heeft nooit de sympathie der natie gehad en is eenige jaren geleden aan verval van krachten bezweken.

Waarschijnlijk is alzoo bedoeld de tegenwoordige Koninklijke Akademie van wetenschappen in Nederland.

Die Akademie is verzezen uit de asch van het Instituut, en toen zij bij koninklijk besluit werd daargesteld, bestond zij geheel en alleen uit de voormalige natuurkundige klassen van het Instituut; eerst later is daaraan eene letterkundige afdeeling toegevoegd, zoodat die akademie thans uit twee afdeelingen bestaat, eene natuurkundige en eene letterkundige.

Eene afdeeling, uitsluitend gewijd aan de belangen der nijverheid, bestaat in haar niet.

Nederland houdt daarom evenwel niet op zijne maatschappijen van nijverheid te hebben.

De Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid zou alzoo, bij eene organisatie naar het voorbeeld der Koninklijke Akademie van wetenschappen, geen afzonderlijke afdeeling uitmaken, maar opgelost moeten worden in de natuurkundige afdeeling. Overigens zou eene organisatie van het door zamensmelting te vormen ligchaam, naar het voorbeeld der genoemde Akademie, wel uitvoerbaar zijn, indien de betrokken instellingen tot derzelve oplossing wenschten te besluiten en het gouvernement, even als dat in Nederland, geheel de kosten der instelling zou willen dragen, maar dan nog zou het getal leden der nieuwe instelling zeer beperkt moeten worden en men zou moeten afzien van de medewerking van een zeer groot aantal personen, die thans door het lidmaatschap aan eenig der thans bestaande genootschappen zijn verbonden of daartoe wenschen te geraken, omdat de voorwaarden ter bekoming der onderscheiding van benoeming tot het lidmaatschap gemakkelijk zijn te vervullen.

Dit punt is door de Natuurkundige Vereeniging reeds breeder toegelicht, De onvermijdelijke uitkomst zou zijn een zeer gevoelige achteruitgang van de wetenschap; ook daarom zou de direktie des genootschaps niet tot zoodanige organisatie mogen medewerken.

4°. Zou het gouvernement, door de bedoelde zamensmelting, bereiken eene bezuiniging in de subsidiën met gelijktijdig betere ondersteuning der wetenschap?

Dit punt is in volstrekt ontkennenden zin te beantwoorden.

Eene organisatie naar het voorbeeld der Koninklijke Akademie van wetenschappen en vooral met eene opperste leiding van het gouvernement, zou met zich medebrengen dat de staat het geheel der kosten van de instelling zou dragen, zonder dat dezelve, zoo als thans voor een groot gedeelte of zoo als voor de Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid, geheel

gedekt worden door de kontributiën van de leden of de intekeningen op de uitgegeven wordende werken.

De jaarlijksche lasten des Genootschaps, volgens deszelfs tegenwoordige zeer beperkte begrooting, bedragen p. m.	f 11,500
De jaarlijksche lasten der Natuurkundige Vereeniging bedragen meer dan	" 9,500
De jaarlijksche lasten der Nederlandsch-indische Maatschappij kunnen gerekend worden op minstens "	5,200
	<hr/>
	te zamen f 26,200

Aangenomen dat het nieuw te organiseren ligchaam op denzelfden spaarzamen voet kon worden ingerigt, wat echter niet het geval is, en dat het, wat de bedoeling zou wezen, minstens even veel in het belang der wetenschap zou publiceren als de genoemde instellingen thans doen, dan zou de staat jaarlijks daarvoor moeten beschikbaar stellen eene som van f 26,200

Terwijl de tegenwoordige gouvernementen toelagen zich bepalen tot:

Voor het Genootschap.	f 2,200
Voor de Natuurkundige Vereeniging en Nederlandsch Indië.	" 4000
	<hr/>
	f 6,200

Zoodat een nadeelig verschil zou ontstaan van f 20,000 's jaars, hetwelk thans door de ingezetenen van Nederlandsch Indië ten behoeve der drie instellingen wordt opgebracht.

5°. Zou een enkel gebouw voor de verschillende genootschappen wenschelijker zijn en voor het gouvernement ekonomiescher dan een gebouw voor elk genootschap afzonderlijk?

Ook dit punt meent de direktie in ontkenningen zin te mogen beantwoorden.

Zij vereenigt zich ten deze geheel met hetgeen des betrekkelijk door de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië en de Nederlandsch-indische Maatschappij van Nijverheid is aangevoerd en meent daarnaar te mogen verwijzen. Zij is, met de direktieën dier vereenigingen, van oordeel, dat drie waardige en aan de behoeften der genoemde genootschappen beantwoordende gebouwen, kunnen worden daargesteld voor meer dan *een ton gouds minder*, dan de daarstelling van een groot algemeen, aan de behoeften beantwoordend gebouw zou vereischen.

De Direktie des Genootschaps kan alzoo in geen opzigt den raad geven, dat getracht worde eene zamensmelting der verschillende genootschappen te bewerken.

Zij acht die tegen de belangen der wetenschap in Nederlandsch Indië en, met zekere voorbehouding boven omschreven, ook tegen de belangen van het Genootschap zelf, terwijl in geen opzigt door het gouvernement zou verkregen worden eenige bezuiniging maar wel eene aanmerkelijk hoogere opvoering van uitgaven.

Zij zou alzoo adviseren, dat uwe excellentie de bestaande wetenschappelijke instellingen naar derzelver behoeften blijve ondersteunen. De prijzenswaardige najver, welke tusschen dezelve is opgewekt en niet ligt uitgedoofd zal worden, is een waarborg voor hun voortdurend nuttig werken.

De stoffelijke hulp van het gouvernement, benoodigd om de resultaten der werkzaamheden tot openbare bekendheid te brengen, zal, wat het Genootschap betreft, wel dringend eene vermeerdering behoeven, omdat 's genootschaps financiën sedert jaren aanzienlijk achteruit zijn, maar de benoodigde subsidiën aan de verschillende instellingen zullen altijd zijn zeer ver beneden het bedrag der kosten van eene instelling, zoo als zij in den gouvernements brief is aangegeven. De direktie vleit zich alzoo, dat uwe excellentie eene gunstige beschikking zal wil-

len nemen, ten einde voor het Genootschap een bepaald voor-
uitzigt worde geopend op het bezit van een doelmatig hervormd
of nieuw gebouw.

De gedelegeerden uit de Directie des Genootschaps,

G. WASSINK.

P. BLEEKER.

Het rapport bij de direktoren reeds ter lezing geweest zijn-
de, vraagt de president of een der heeren daarover het woord
wenscht te voeren.

Na eenige opmerkingen wordt het rapport goedgekeurd,
den heeren Wassink en Bleeker de dank der direktie betuigd
voor het uitbrengen daarvan en besloten den ontwerpbrief aan
het gouvernement, in het rapport bevat, vast te stellen en aan
het gouvernement te doen afgaan.

6. Een exemplaar van een werk, getiteld *Ichthyologiae
Archipelagi Indici Prodromus*, Vol. I. Siluri. Batavia. 1858. 4°.
aangeboden door den schrijver.

Den schenker wordt de dank der direktie betuigd voor de
aanbieding.

III. Wordt overgegaan tot de keuze van een bestuurslid
ter vervulling der vakature, ontstaan door de aftreding als
bestuurslid van zijne excellentie den luitenant-generaal jkhr.
F. V. A. Ridder De Stuers. Bij opening der stembiljeten blijkt
dat als zoodanig gekozen is de heer W. F. Versteeg, kapi-
tein der genie, aan wien van zijne benoeming bij brief zal
worden kennis gegeven.

Voorts worden tot gewone leden des genootschaps voorge-
steld en benoemd:

De H. Mr. H. J. W. van Lawick van Pabst, resident
van Rambang.

Mr. W. A. Hennij, kontroleur bij de landelijke inkomsten ter Sumatra's westkust.

Mr. Th. H. van Rees, president van den raad van justitie te Amboina.

G. L. Dorrepaal, chef der firma Dorrepaal te Samarang.

Wordt ook bepaald dat aan het benoemde honoraire lid des Genootschaps, zijne excellentie den luitenant-generaal De Stuers, een diploma van honorair lidmaatschap zal worden uitgereikt.

IV. De heer Weitzel betoogt het wenschelijke dat de direktie, meer algemeen dan tot nog toe het geval is, kennis drage van de beschikbare door het Genootschap uitgegevene geschriften, te meer daar 's Genootschaps geldmiddelen tot nog toe niet toelaten alle beschikbare handschriften met den wenschelijken spoed te doen drukken.

Ten deze opzigte wordt opgemerkt dat, wat de Verhandelingen des Genootschaps betreft, de daarvoor bestemde stukken steeds in vergadering zijn geweest en door de direktie zelve voor de opname in de Verhandelingen bestemd geworden.

De zorg voor 's Genootschaps Tijdschrift meer speciaal aan de daarvoor bestaande kommissie van redaktie toevertrouwd zijnde, worden de stukken, voor het Tijdschrift bestemd, uit den aard der zaak niet altijd in vergadering behandeld, hoezeer het der direktie wenschelijk voorkomt, dat ook zij kennis drage van de voor het Tijdschrift goedgekeurde stukken.

V. De heer Munnich verzoekt aanteekening te doen houden dat het javaansche gedicht Damar Woelan aan de intekenaren is verzonden.

VI. De heer Munnich berigt dat eene kist met zaden van Japan, bestemd voor den Kruidtuin te Amsterdam, sedert geruimen tijd in het entrepôt te Batavia gedeponceerd is, en geeft der direktie in overweging hem magtiging te verleen, in het belang van den Kruidtuin voornoemd, voor de verdere expeditie

dier kist zorg te dragen, ten einde de bedoelde zaden niet door bederf verloren gaan.

De direktie het regt niet hebbende de bedoelde magtiging te verleen, doch de wenschelijkheid beamende dat voor de doorzending der zaden zorg worde gedragen, keurt goed dat de heer Munnich zich aangaande deze aangelegenheid met den Kruidtuin voornoemd in betrekking stelle.

VII. Ten burele van den direktur van financiën te Batavia bevindt zich een groot, rijk met snijwerk voorzien, houten scherm, hetwelk in de tijden der Oost-indische Kompagnie schijnt vervaardigd te zijn.

Het komt voor van belang te zijn dit scherm voor de verzamelingen des Genootschaps te erlangen, eensdeels ter verrijking dier verzamelingen en ten andere om dat kunstwerk uit vroegere tijden zoo veel mogelijk tegen den tand des tijds te bewaren.

Is verstaan:

Het gouvernement in overweging te geven bedoeld scherm ten behoeve van 's Genootschaps museum af te staan.

VIII. Ter tafel worden gebracht de teekeningen van javasche oudheden, toebehoorende aan de wed. Droop en vroeger reeds in de bestuursvergaderingen besproken.

De heer Netscher deelt mede dat de genoemde weduwe die afbeeldingen wenscht terug te ontvangen, doch toestemming heeft gegeven dat daarvan kopiën worden genomen.

Die kopijen voor eene som van f 250 vervaardigd kunnende worden, geeft de heer Netscher in overweging magtiging daartoe te verleen.

Der direktie de genoemde som hoog voorkomende en de belangrijkheid van sommige der afbeeldingen twijfelachtig.

Is verstaan:

Het nieuw benoemde bestuurslid, den heer Versteeg, uit te noodigen, der direktie te willen voorlichten aangaande het mi-

nimum der kosten, voor welke de kopijen van al of van de belangrijkste der afbeeldingen zullen kunnen worden vervaardigd.

IX. De heer Netscher geeft ter bezigting eenige afteekeningen van munten uit 's Genootschaps kabinet, door hem vervaardigd, onder mededeeling dat ook de heer Van Der Chijs tot de afbeelding van gezegd kabinet medewekt.

De directeur - sekretaris,

Dr. BLEEKER.

B E R I G T E N.

Johan Maurits Mohr. —

1765. 19 Oct.

Toegestaan aan Johannes Luloffs, A. L. M., Phil. en J. U. Dr., Astronom. en Math. Prof. van 's Lands Universiteit te Leyden, om aan den in de *Portugeesche* kerk te Batavia bescheiden Predikant Johan Maurits Mohr te mogen afzenden 4 kisten gevuld met *Mathematische* en *Astronomische* Instrumenten.

1770. 15 Oct.

Aan J. Paauw toegestaan te zenden aan J. M. Mohr, Predikant te Batavia,

Een Astronomisch Uurwerk, de kist lang 6 v. 17 d.

breed 17 „.

Een paar Globes, dik 12 „.

met aanstaande jaar te verzenden.

Een Astronomisch quadrant van twee voet radius benevens deszelfs voet.

Een Instrument voor de *equales Altitudines*.

Een M..... *Paralitique*?

Een zee-octant.

1773. 19 Oct.

Aan den Heer Paauw toegestaan te zenden aan Ds. Mohr.

Een *Astronomische Verrekijker* van elf voet lang, in drie stukken.

Een Heliometrium voor de quantiteyt van 't vallend regenwater waar te nemen, staande op een pedestal.

Een windmeter en

Een peyl Compas.

(Bovenstaande extract-resolutien van Heeren XVII zijn medegedeeld door het korresponderend lid van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen P. A. Leupe. Verscheidene der genoemde instrumenten bevinden zich nog in 's Genootschaps museum. Omtrent J. M. Mohr vindt men eenige bijzonderheden in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, Jaarg. VI, deel 4, bl. 172 en Jaarg. VII, dl. 3, bl. 270.

Redaktie.

Bij de kaart van Soerakarta.— Soerakarta of Solo (Jav. *Sóló*), de hoofdplaats van de residentie Soerakarta, is tevens de rijkszetel van een der laatst overgebleven vorstendommen op Java en bekleedt als zoodanig eene belangrijke plaats in de geschiedenis van dit eiland. Hare topographische kennis is dus niet alleen nuttig voor hare tijdelijke bewoners en voor hen, die er eenige persoonlijke betrekking op hebben; maar heeft ook eene zekere geschiedkundige waarde. Wij hebben daarom gaarne gebruik gemaakt van de ons aangeboden gelegenheid om ons tijdschrift met eene schets van die plaats te verrijken en houden ons dringend aanbevolen voor meerdere bijdragen van dien aard. De tegenwoordige proeve is op steen gebragt naar een ontwerp van den heer E. Pauw, thans kapitein der infanterie, hetwelk ons, met zijne toestemming, door den heer A. B. Cohen Stuart ter plaatsing werd aangeboden. De laatste belastte zich tevens met de verbetering der drukproeven en heeft daarbij alle nadere inlichtingen, die hij bekomen kon, benuttigd om de naamspelling te zuiveren en de laatste veranderingen in kaart te brengen. Enkelen, die nog onder de

bewerking voorvielen, benevens eenige onnaauwkeurigheden, die op den steen niet wel konden verbeterd worden, geven wij, volgens aanwijzing van den heer Cohen Stuart, hieronder op.

De *pangéran ngabèki* is den onlangs (10 mei jl.) overleden *soesoehoenan* opgevolgd, onder den naam van *Pakoe Boewônó VIII*, en zijne voormalige woning is thans die van zijnen schoonzoon, die tevens tot *pangéran* verheven is, onder den naam van *Poerbó Negóró*.

De tegenwoordige kroonprins (*pangéran adipati Anom*), voorheen *pangéran Arjó Praboe Widjôjó*, woont in den *kraton*, oostelijk van de middelste *pendópó*, waarin de letter *b* staat.

De *pangéran Nótó Koesoemo* is overleden.

De *pangéran adipati Prang Wedónó* heet thans *pangéran adipati Arjó Mankoe Negóró IV*.

De naam *Poenolan* (op eenigen afstand west van den *kraton*) is verdacht; welligt door misverstand, ontstaan uit het nabijstaande *Panoelaran*, woonplaats van den *pangéran Arjó Panoelar*.

Bij den naam *Panjang* (aan den noordkant nabij den weg naar Ngawi) te voegen: of *Pandjang?*

Ook bij de namen *Patjing* (digt bij den vorigen) *Doean* (noordoost van de europesche stad A) en anderen behoorde een vraagteeken te staan.

De gelijkstelling van eene paal met eene engelsche mijl in de *Legenda* is waarschijnlijk niet geheel juist; maar de ware lengte van de oost-indische, of in 't bijzonder van de *javasche* paal, schijnt niet uitgemaakt te zijn. In den *Navorscher* van 1857, blz. 220, vindt men daaromtrent drie opgaven van verschillende personen:

- 1°. van Q. X. Z. 1 paal = 4719 rijnl. vt. = 1481,77 meters.
- 2°. van Majoor K. 1 " = 400 rijnl. rd. = 1506,94 "
- 3°. van Van Wintershoven, 1 paal = 1 eng. m. =

1 minuut van den æquator	=
20 minuten gaans	= 1851.85 meters.

De heer Cohen Stuart voegt daarbij nog eene vierde opgave, overgenomen uit een officieel verslag van de Directie der Burgerlijke openbare werken, volgens welke 1 paal = 1590 meters is. De engelsche landmijl is, volgens dezelfde opgave, als ook volgens majoor K. = p. m. 1609 meters; de eng. zee-mijl = 1 minuut van den æquator = 1851,85 meters. Volgens Q. X. Z. was deze laatste maat bestemd tot standaard van de paal, doch is daarvan, door verkeerde metingen of andere oorzaken, afgeweken. Men verzekert dat de palen op Sumatra juist gemeten zijn. Aangezien de paal in O. I. de gewone, ook officieele, afstandsmaat is, ware 't wel te wenschen, dat dit punt eens vooral tot zekerheid gebragt en de aangenomen afstandsbeplatingen, voor zoo veel noodig, verbeterd werden.

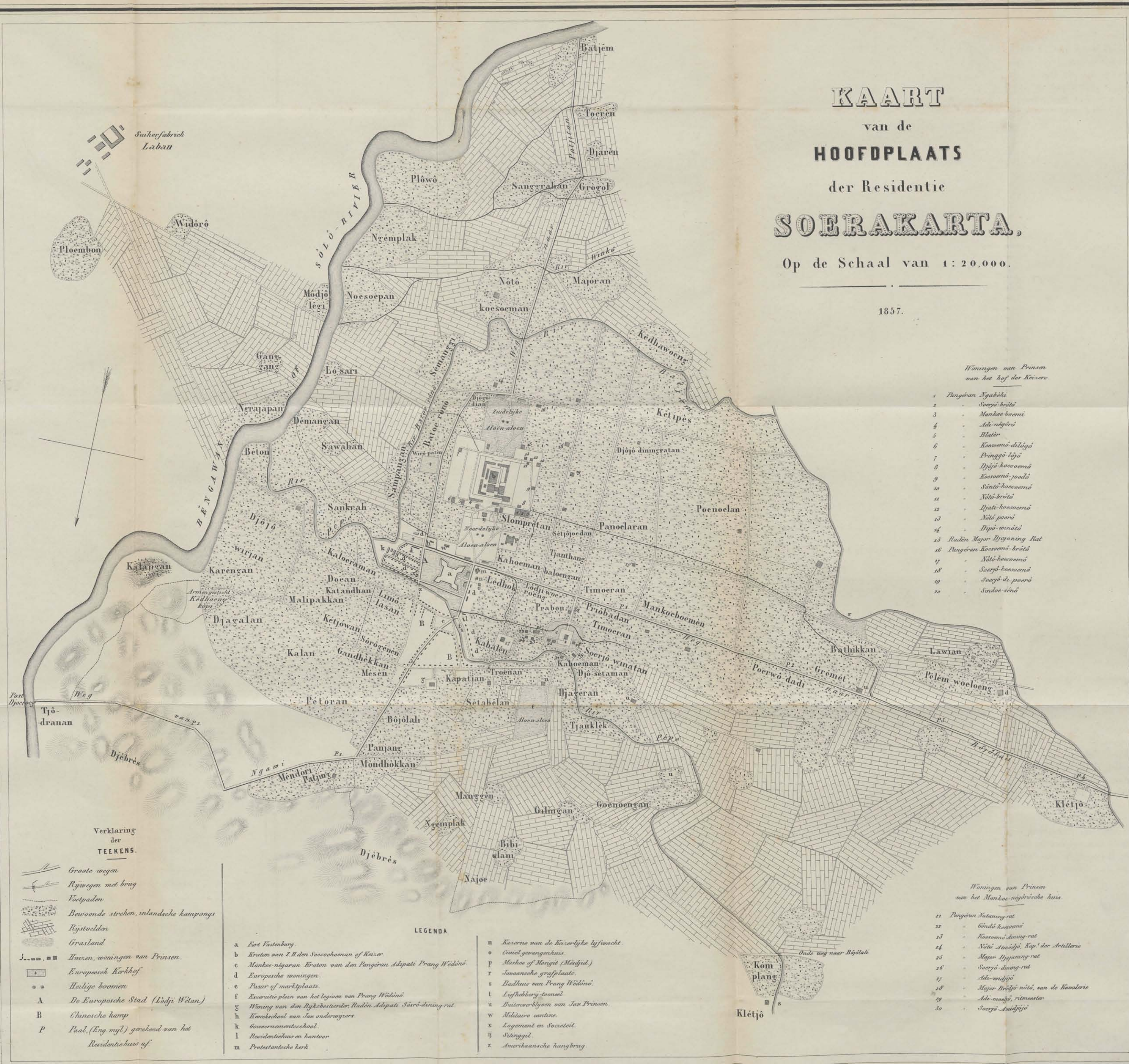
Voor meerdere bijzonderheden omtrent de plaatsbeschrijving van Soerakarta kan verwezen worden naar een anoniem opstel (van de hand van Ds. J. F. G. Brumund), voorkomende in het Tijdschrift voor Ned. Indië, Jaarg. V, deel II, bl. 453, vlgg.

Redactie.

KAART van de HOOFDPLAATS der Residentie SOERAKARTA.

Op de Schaal van 1:20.000.

1857.

Woningen van Prinsen
van het hof des Keizers

- 1 Pangéran Ngabihé
- 2 Soerjo-brété
- 3 Mantoe-boemi
- 4 Ad-nigoro
- 5 Blakir
- 6 Koesoemo-dilogo
- 7 Pranggo-tjo
- 8 Djajo-koesoemo
- 9 Koesoemo-poadé
- 10 Sinté-koesoemo
- 11 Nito-brété
- 12 Djato-koesoemo
- 13 Nito-poero
- 14 Dipó-wirito
- 15 Radén Major Djaganing Rat
- 16 Pangéran Koesoemo-brété
- 17 Nito-koesoemo
- 18 Soerjo-koesoemo
- 19 Soerjo-de-poero
- 20 Sandoe-sinó

Woningen van Prinsen
van het Mantoe-nigoro'sche huis

- 21 Pangéran Fataning-rat
- 22 Sinté-koesoemo
- 23 Koesoemo-dining-rat
- 24 Nito-Sandipo, Kap. der Artillerie
- 25 Major Djaganing-rat
- 26 Soerjo-dining-rat
- 27 Ad-wirito
- 28 Major Bréjjo-nito, van de Kavallerie
- 29 Ad-mangé, ritmeester
- 30 Soerjo-Sandipo

Verklaring
der
TEEKENS.

- Graote wegen
- Rywogen met brug
- Voetpaden
- Bewoonde streken, inlandse kampongs
- Rijstvelden
- Grasland
- Huizen, woningen van Prinsen.
- Europeesch kerkhof
- Heilige boomen.
- A De Europeesche Stad (Lodji Wétan)
- B Chinesche kamp
- P Paal (Eng. myl.) gerekend van het Residentiehuis of

LEGENDA

- a Fort Tostenburg.
- b Kraton van Z. H. den Soesoehoenan of Keizer
- c Mantoe-nigaran Kraton van den Pangéran Adipati Prang Wédinó
- d Europeesche woningen.
- e Pazar of marktplaats.
- f Exerccie-plein van het legioen van Prang Wédinó
- g Woning van den Rijkshoofderder Radén Adipati Sáro-dining-rat
- h Kansschool van Jan onderwijzers
- k Gouvernementschool
- l Residentiehuis en kantoor
- m Protestantsche kerk
- n Kaserno van de Koninklyke lijfwacht
- o Ordel-gewangenhuis
- p Moskee of Masjid (Moudjid)
- r Javaansche greppelvaats
- s Badhuis van Prang Wédinó
- t Lofthubborg-tuoncel
- u Buitengewoone van Jan Prinsen
- w Militaire cantine
- x Logement en Societeit
- ij Stierijgid
- z Amerikaanse hangbrug

16de O P G A V E

DER

BOEKWERKEN

WAARMEDE

DE BIBLIOTHEEK VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IS
VERRIJKT.

Boeken.

- * Jhr. Ph. F. von Siebold, Aardrijks- en Volkenkundige toelichtingen tot de ontdekkingen van Maarten Gerritsz. Vries in 1643 in 't oosten en noorden van Japan. Amsterd. 1850. (v. d. schr.)
- S. Keijzer, Beschouwingen over het landbezit op Java. 's Gravenh. 1853.
- L. C. D. van Dijk, Zes jaren uit het leven van Wemmer van Berchem, gevolgd door iets over onze vroegste betrekkingen met Japan. Amsterd. 1853.
- * Overzicht van den Handel en de Scheepvaart te Macasser over de jaren 1846, 1847 en 1848. Batav. (v. h. gvnt.)
- * Reglement voor het korps Pupillen. 1856. Batav. (v. h. gvnt.)
- * Algemeene afstandwijzer voor het eiland Java. Batav. 1844. (v. h. gvnt.)

- * Verzameling van kerkelijke verordeningen in N. I. Batav. 1856. (v. h. gvnt.)
- * Reglement op de uitoefening der policie enz. op Java en Madura. Batav. 1848. (v. h. gvnt.)
- * Reglement op het houden der registers van den burgerlijken stand in N. I. Batav. (v. h. gvnt.)
- * Reglement op de strafvordering enz. op Java en Madura. Batav. 1847. (v. h. gvnt.)
- * Reglement op de burgerlijke regtsvordering in N. I. Batav. 1847. (v. h. gvnt.)
- * Burgerlijk Wetboek voor N. I. Amsterd. 1846. (v. h. gvnt.)
- * Wetboek van Koophandel voor N. I. Amsterd. 1846. (v. h. gvnt.)
- * Reglement op de regterlijke organisatie enz. in N. I. Amsterd. 1846. (v. h. gvnt.)
- * Bepalingen betrekkelijk misdrijven bij faillissement, enz. in N. I. Amsterd. 1846. (v. h. gvnt.)
- * Provisioneel reglement betrekkelijk de inrigting en inzending van periodieke stukken voor N. I. Batav. 1854. (v. h. gvnt.)
- De dichtwerken van Bilderdijk. Uitg. v. da Costa. Aflev. 23 en 24. Dln IX—XIV. Haarl. 1858, 1859.
- * Initia Faunae Groninganae. Stkkn. I—VI. Uitgeg. d. h. Natuurk. gen. te Groningen. Ibid. 1825—1836. (v. h. gen.)
- * S. Stratingh Ez., Berigt omtrent eenige inlandsche siropen.
- * Id., Een zeer gemakkelijk en eenvoudig werktuig, om den phosphorus in vormen te brengen.
- * Id., Scheikundige verhandeling over eenige verbindingen van den phosphorus. Gron. 1809.
- * Id. en H. W. van Rossem, Verslag van eenige proefnemingen over de bleeking van spons, was en gomlak.
- * Id. en Th. van Swinderen, Verslag over eenige proef-

Uitgegeven d. het Natuurk. gen. te Groningen (v. h. gen).

nemingen over het donderzilver.

- * Id. en Wichers, Bericht betrekkelijk de proefnemingen van den zich onbrandbaar noemenden heer Lyonnet.
 - * Uittreksel uit een verslag van eenige proefnemingen omtrent het metalliek-, moer- of paarlemoer-blik.
 - * Van Halem, Lijst van weekdieren, welke in de Noordzee gevonden worden. 1820.
 - * P. A. Driessen, Verhandeling over de voordeelen van eenen langzamen dood. 1815.
 - * G. Kuijper en S. Stratingh Ez., Verslag van eene proefneming met het Gazlicht. 1816.
 - * Uittreksels uit brieven van de heeren Kuhl en van Hasselt enz. 1822.
- } Uitgegeev. d. h. Natuurk. genootschap te Groningen (van het gen).
- C. W. Opzoomer, Natuurkennis en Natuurpoëzie. Amsterd. 1858.
- J. H. Donker Curtius, Proeve eener Japansche spraakkunst. Leijd. 1857.
- P. Hofstede, Oost-Indische kerkzaken. Dln. I en II. Rotterd. 1779.
- * J. J. F. Wap, Geschiedenis van het Land en der Heeren Van Cuyk. Utrecht. 1858. (v. d. schr.)
- * J. Kops, Flora Batava. Afl. 183. Amsterd. (v. h. Min. v. binnenl. zak.)
- * G. F. de Bruijn Kops, Statistiek van den handel en de scheepvaart op Java en Madura sedert 1825. Dl. I. Batav. 1857. (v. d. schr.)
- Verslag van de Staats-commissie betreffende Europesche kolonisatie in Ned. Indië. 's Gravenh. 1858.
- F. A. W. Miquel, Flora van Ned. Indië. Dl. II. 4,5. Amsterd. Utr. 1857, 1858.
- G. Lauts, Geschiedenis der Nederlanders in Indië. Dl. III. Groning. 1857.
- Valentijn's Oud en Nieuw Oost-Indiën. Uitg. d. S. Keijzer.

- Afl. 20. 's Gravenh. 1856.
- Reize naar Japan in 1643 van Mrt. Gerr. Vries. Uitgegeven
d. h. Kon. Instit. v. Taal-, Land- en Volkenk. v. N. I.
Amsterd. 1858.
- L. S. P. Meijboom, Het leven van Jezus. Dl. I. Afd. 2. St. 3.
Groning. 1857.
- J. B. J. van Doren, Herinneringen en schetsen van Ned. Oost-
Indië. Dl. I. 3. Amsterd. 1858.
- J. A. Herklots, Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland.
Dl. II. Leid. 1850?
- R. Hildreth, Geschiedenis van de Vereenigde Staten van N.
Amerika. Uit h. Eng. door M. Keijzer. Dln. V, VI.
's Gravenh. 1857, 1858.
- J. van Lennep, De stichting van Batavia. Tooneelspel. Am-
sterd. 1858.
- * B. F. Matthes, Makassaarsche spraakkunst. Amsterd. 1858.
(v. d. schr.)
- R. W. J. C. Bake, Verhandeling over den hedendaagschen
opstand in Britsch-Indië. 's Gravenh. 1858.
- * P. A. Leupe, Bali 1597. (v. d. heer Leupe).
- * Id., Jan Pietersz. Coen. 1623—27. (v. denzelfden).
- * Id., Raden Mas Kareta. 1778. (v. denzelfden).
- * Der Naturen Bloeme van Jacob van Maerlant. Dl. I. Bruss.
1857. (v. d. kon. Belg. akad.)
- * Rymbybel van denzelfden. Dl. I. Bruss. 1858. (v. dezelfde).
- Encyclopédie moderne. Tom. I—XXVII. Atlas. Vol. I—III.
Paris. 1855.
- Id., Complément. Vol. V, VI. Planches. Tom. IV—VI.
Paris. 1857.
- Nouvelle biographie générale. Vol. XIX—XXIII. Paris. 1857.
- Oeuvres complètes de François Arago. Tom. IV, VII, IX.
Paris, Leipz. 1857, 1858.

- Sinibaldo de Mas, *L'Angleterre, la Chine et l'Inde*. Paris. 1858.
- E. Blanchard, *l'Organisation du règne animal*. Livr. 21—23. Paris.
- * M. A. Quetelet, *Observations des passages de la lune et des étoiles de même culmination*. (v. d. kon. Belg. akad.)
- The works of Sir William Jones. Vol. I—VI. Lond. 1799.
- Teignmouth, *Memoirs of the life etc. of sir William Jones*. Lond. 1804.
- * Ch. Lassen, *Indische Alterthumskunde*. Bd. III. 2te Hälfte. 1ste Abth. Leipz. 1857. (v. d. schr.)
- C. Ritter, *Die Erdkunde etc.* Th. XVIII. Berl. 1858.
- E. J. A. v. Reinsperg, *Interessante Nachrichten aus Ostindien*. H. 1, II. Freib.
- O. Böhlingk u. R. Roth, *Sanskrit-Wörterbuch*. Th. II. Bog. 31—40. St. Petersburg. 1857.
- W. Dunker u. H. von Meyer, *Palaeontographica*. Bd. V, 3, 4; VI, 5. Cass. 1857.
- * *Magnetische Ortsbestimmungen im Königreiche Bayern*. Th. II. Münch. 1856. (v. d. Kön. Bayer. Akad. d. W.)
- * Fr. Klee, *Om Nordens aeldste Beboere og deres efterladte Minder*. Kjöbenh. 1852. (v. d. heer E. Netscher).
- * P. Bleeker, *Ichthyologiae Archipelagi Indici prodromus*. Vol. I. Batav. 1858. (v. d. schr.)
- * *Kitab akan mengadjar permoelaän dari ilmoe boemi*. Batav. 1852. (v. h. gvnt.)
- * *Kitab pangadjaran basa Malajoe*. (v. h. gvnt.)
- * *Lajang tjarakan*. (v. h. gvnt.)
- * *Toetoeggé dongeng hisi woewoelang betjik*. (v. h. gvnt.)
- * *Dongeng hisi woewoelang betjik*. (v. h. gvnt.)
- * *Sarijos hannah hannah*. (v. h. gvnt.)
- * *Kitab ilmoe hitoengngan*. Batav. 1853. (v. h. gvnt.)
- * *Lajang dongeng nging satokewan*. Batav. 1854. (v. h. gvnt.)

- * Darmowasitho. (v. h. gvnt.)
- * Boeboekanning kawroeh hitong. (v. h. gvnt.)
- * Javaansche vertaling van een gedeelte der nieuwe wet van 1848. (v. h. gvnt.)
- * Id. in het maleisch. (v. h. gvnt.)
- * Kitab pengadjaran basa soenda (v. h. gvnt.)

ANTWOORD

OP

EENIGE OPMERKINGEN, NAAR AANLEIDING VAN HET
"ONTWERP VAN EEN MALEISCH WOORDENBOEK EN
EENE MALEISCHE SPRAAKKUNST, DOOR H. VON
DEWALL," MET EENE NIEUWE PROEVE VAN
BEWERKING VOOR HET WOORDENBOEK,
DOOR A. B. COHEN STUART,

DOOR

H. VON DEWALL.

De verhandeling van den heer Stuart heeft, zoo door de vele daarin voorkomende, voor mij nuttige wenken en diep doordachte taalkundige opmerkingen, als door de praecisie der denkbeelden en haren eleganten stijl, mijne belangstelling en ongetwijfeld ook die van alle beoefenaren der maleische taal in hooge mate tot zich getrokken. Trouwens, wij kennen reeds de produkten der pen van den bekwamen schrijver van die voordeelige zijde.

Ik ben hem dan ook zeer verplicht voor de aandacht, die hij mijn kort opstel heeft willen schenken, en voor de moeite, die hij zich door de beoordeeling daarvan wel heeft willen getroosten, ofschoon hij zich hier en daar niet heeft weten vrij te houden van een' zekeren graad van bedilzucht, bitsheid en ironie.

Eenige wederopmerkingen van *mijne* zijde, waar ik

met den heer Stuart in gevoelen verschil, zullen wel niet als kibbelarij beschouwd worden, of als eene zucht, om de eens door mij uitgesproken stellingen, zelfs tegen mijne eigene overtuiging, à tort et à travers, te verdedigen, of als een anch'io, als eene ten toon spreiding van kennis, maar als zoo vele pogingen, om het onderwerp zoo veel mogelijk te doorgronden en, langs dien weg, tot de waarheid te komen.

Ik heb mij in mijn »Ontwerp» alleen bepaald tot het maleisch-nederduitsch woordenboek, omdat dit het eerst moet bewerkt worden, als de eigenlijke mij door de regering opgedragen taak; mij voornemende, bij de nadering der bewerking van elk der andere drie deelen van het geheele werk, namelijk van het nederduitsch-maleisch woordenboek, de maleische spraak-kunst en het woordenboek der verschillende dialecten, een afzonderlijk ontwerp bekend te maken. Ik had evenwel behooren bekend te stellen — en dat verzuim wil ik hier redresseren — dat ik het maleisch-nederduitsch woordenboek en de daartoe behoorende inleiding zal trachten zoodanig in te rigten, dat daardoor ten eerste: gedeeltelijk worde voorzien in het gemis eener goede grammatica en, ten andere: bij de bewerking van het nederduitsch-maleisch woordenboek, voor eene duidelijke en volledige woordbeschrijving en het behoorlijk gebruik der woorden, met korte aanduidingen, gewoonlijk slechts behoore te worden verwezen naar dat eerste deel, zoo als de heer Stuart, p. 11, ten regte aanbeveelt.

Nederduitsche spreekwijzen met hare *maleische* vertalingen zullen echter in het nederduitsch-maleisch woordenboek worden opgenomen.

Mijn ontwerp bestaat uit twee deelen:

de inrigting en bewerking van het maleisch-nederduitsch woordenboek; en

de transcriptie der maleische en arabische woorden met nederduitsche letters.

Het eerste deel is voorzeker het gewigtigste en het is juist daaromtrent, dat de gevoelens van den heer Stuart en mij het meest uiteenloopen.

De schrijver wil de meest mogelijke beknoptheid, de meest mogelijke ineengedrongenheid, door het gebruik van enkele letters en strepen (— en —) in de plaats van woorden (waarover verder beneden), niets wat zou kunnen gemist worden, niets wat de gebruiker er zich zou kunnen bij denken, geene te ver gedreven inschikkelijkheid voor min geoefenden, tot gelukkig nadeel van de meer geoefenden, d. i., volgens den schrijver, van de *grootere meerderheid* der gebruikers. Ik daarentegen, die de *grootere meerderheid* der gebruikers reken te behooren tot de *zeer weinig geoefenden*, acht het noodig in mijn woordenboek de anders zeer aanbevelenswaardige beknoptheid en ineengedrongenheid ten offer te brengen aan de meest mogelijke duidelijkheid en gemakkelijheid van gebruik. Ziedaar dan het verschil van gevoelen tusschen den heer Stuart en mij, aangaande de bewerking en inrig-

ting van het woordenboek, hoofdzakelijk terug gebragt tot het verschil in de beoordeeling van het publiek, waarvoor ik moet schrijven.

Toen ik mijne proeve van bewerking schreef, wist ik dan ook zeer goed, dat bij een' man, als de heer Stuart, na lezing daarvan, het denkbeeld van eenen *pons asinorum* moest opkomen; dan, in weerwil van die overtuiging, heb ik haar in dien vorm het publiek bekend gemaakt. Ik heb er zelfs naar mijn eigen oordeel overtolligs in opgenomen, zoo als de passieve vormen — ^د en — ^{تر}, bij elken afgeleiden vorm, zonder dat er iets bijzonders van te zeggen is, en het vermelden van alle vormen — ^م — ^ث ook op hunne alphabetische plaats, al is het ook niet twijfelachtig, welke de grondvorm is, b. v. ^{پَلَيْغَةُ} pelēgah. Ik heb dit gedaan, meer om het oordeel van taalkenners dienaangaande uit te lokken, dan om het te doen voorkomen als bijzonderheden, die ik in het woordenboek als onmisbaar beschouw. Ook heb ik liever, dat mij van het ontbeerlijke iets wordt afgedongen, dat mij eene te ver gedreven zucht naar duidelijkheid, volledigheid en gemakkelijheid wordt verweten, dan dat men mij van het tegendeel kan beschuldigen. Nimmer echter was het mijn voornemen, zoo als de heer Stuart schijnt te onderstellen, om ook vormen als ^ف — ^ن ^م — ^ي ^د — ^م — ^ك

enz. b. v. ^{مَدَّ}^{اَفْتَكُنْ} mendāpatken, ^{مَدَّ}^{اَفْتَانْ} pendāpātan, op de م en ف te herhalen!

Ik zie er dan ook geene zwaarigheid hoegenaamd in, de conjugatieve vormen ^{بَرَّ} — ^{دَرَّ} — ^{تَرَّ} bij de afgeleide verbale vormen ^{كُنْ} — ^ي — ^{فَرَّ} — ^{كُنْ} — ^ي — ^{فَرَّ} enz. weg te laten, behalve als er iets bijzonders daaromtrent te vermelden is, en van de vormen — ^م — ^ف slechts die op hnnne alphabetische plaats bekend te stellen, bij welke het twijfelachtig kan zijn, welk het grondwoord is.

Niet even gereedelijk echter kan ik er toe overgaan, ook den met het voorvoegsel م afgeleiden conjugatieven vorm (de infinitief en het praesens) bij de zoo even genoemde verbale vormen onvermeld te laten, omdat die vormen, zonder affix of verband met andere taaldeelen, niets anders zijn dan barre, levenlooze elementen, die eene modificatie van het grondwoord te kennen geven, zonder eenige accessoire idee van geslacht (actief en passief), wijs, tijd of persoon, die zelfs niet als verbaal-substantief kunnen dienen en eerst door affixen, of eenig verband met andere taaldeelen leven en beweging moeten bekomen: vormen, waarvoor wij in het nederduitsch geene aequivalenten hebben.

In mijn ontwerp - p. 8 r. 5 v. 6. - heb ik gezegd: ”
» De verschillende beteekenissen der woorden zal ik

» met romeinsche cijfers, de afgeleide woorden met ge-
 » wone cijfers, en de van den grondvorm of van de
 » afgeleide vormen wederom afgeleide vormen en wij-
 » zen der verba met gewone letters aanduiden.” De
 schrijver spreekt zich — p. 6. r. 7 v. o. — dien aan-
 gaande op de volgende wijze uit: » Misschien ware 't
 » eigenaardiger, om, zoo als b. v. in het javaansch
 » woordenboek van Gericke en Roorda doorgaans plaats
 » heeft, de Romeinsche cijfers te bezigen tot onder-
 » scheiding van homonymen, d. i.: van woorden, die, bij
 » gelijken vorm en klank, in beteekenis niets met el-
 » kander gemeen hebben, zooals b. v. دِدْدِغْ I^o gedroogd
 » vleesch; II° wal, muur; چَابِي I^o scheuren; II° spaan-
 » sche peper; III° zekere vogel; de gewone cijfers daaren-
 » tegen voor beteekenissen, die, hoezeer onderling aan-
 » merkelyk verschillen, zich evenwel uit elkander laten
 » afleiden, of blijkbaar met elkaâr in verband staan,
 » zoo als تُو 1° oud; 2° ryp, enz. 3° donker van kleur.”
 Ik, voor mij, kan het niet eigenaardig vinden, ho-
 monymen onder éénen wortel te behandelen; woorden
 die niets in beteekenis met elkander gemeen hebben,
 moeten ook m. i. in een woordenboek niets met elkan-
 der gemeen hebben en elk afzonderlyk behandeld wor-
 den. Ik zal dus b. v. in mijn woordenboek niet schrij-
 ven فَائِكْ pākoe en فَائُوْ pākō, A. spijker, nagel;
 B. varen; maar.

فَائِكْ pākoe en فَائُوْ pākō, spijker, nagel.

فَاكُ pākoe en فَاكُو pākō, varen.

De keuze der homonymen doet hier eigenlijk niets ter zake; dan welligt is het den schrijver zelve aangenaam te vernemen:

dat دُنْدُغُ, in zijne dubbele beteekenis van *gedroogd vleesch* en *wand, beschot*, wel gelijken vorm, maar niet gelijken klank heeft; wordende dat woord in de eerste beteekenis dending (vergl. het Jav: ᮘᮞ᮪ᮒᮞ᮪ en ᮘᮞ᮪ᮒᮞ᮪), in de tweede dindig uitgesproken; en dat scheuren niet جَابِي tjābai is, maar جَابِي tjābi° of جَابِقْ tjābik.

De schrijver ziet wijders in de cijfers en letters bij de afgeleide vormen, die tot verwijzing naar de lijst in de inleiding moeten dienen, *geen het minste nut* en vraagt: »doch waartoe zal men die lijst nog raadplegen, wanneer men 't woord met zijne verklaring reeds gevonden heeft?» p. 7 r. 7 v. b. — Is het raadplegen der lijst van afgeleide woorden van geen nut meer, wanneer men het afgeleide woord met zijne verklaring reeds in het woordenboek gevonden heeft, dan is die lijst ook in de inleiding van het woordenboek volstrekt onnoodig, hetgeen de schrijver evenwel niet beweert. Dan die lijst is geen doode opsomming van vormen, maar heeft bij elken vorm de etymologische kracht zijner affixen, behoorlijk geformuleerd, en het plaatsen dier lijst in de inleiding geschiedt voornamelijk in het belang van die gebruikers van het woor-

denboek, die, ook zonder eene goede spraakkunst, de taal meer dan oppervlakkig wenschen te leeren kennen. Ik geloof ten minste, dat het aan zoodanige beoefenaren der taal niet onverschillig zal zijn, als zij, b. v. het woord كَلِهَاتِنِ ergens ontmoet en onder den wortel لِيَهْتِ gevonden hebbende 31. كَلِهَاتِنِ kalihātan gezien worden; ziglbaar; te zien, bij het naslaan der lijst, onder 31. vinden aangeteekend, dat de vorm ك—ن niet altijd eene substantieve beteekenis heeft, maar, hoewel zelden, zoo als in كَلِهَاتِنِ, primitief een verbum is, en wel, etymologisch, het zuiver passief van het javaansch transitief werkwoord-T. Roorda Jav. Gr.-; of als zij, onder den wortel أَنْقِ ānak aange- troffen hebbende 72. أَنْقِدْ anakda, of أَنْقِدْ anakanda of أَنْقِدْ anakānda, kind van vorsten of grooten, in de lijst, onder 72. vermeld vinden, dat in den vorm د—de د primitief een pronominaalsuffix van den 3ⁿ persoon en afkomstig is van, of van denzelfden oorsprong als het thans nog op Bali gebruikelijke hīda zijn, haar *; dat de vorm د— niet anders gebruikt wordt, dan van personen; dat in sommige woorden de د eene euphonische ن vóór zich neemt, zoo als in أَنْقِدْ anakānda, أَجَاهِنْدْ ajahanda, بَغِينْدْ baginda (van het sanskrit bhāgya geluk — Wilson p. 613 — met het pronominaalsuffix نْد **); en dat in het ma-

* Friederich, — Kawi an, TA uw. — ** Friederich,

leisch de vorm ٥— in alle drie personen gebruikelijk is.

De schrijver zegt verder: » Ook zal het vinden van » een' grammatikalen vorm op de lijst toch, dunkt » mij, zoo moeilijk niet vallen, dat daartoe zulke » bijzondere voorzieningen noodig zouden zijn. »

Ik geef gaarne toe, dat men, ook zonder cijfers, elken afgeleiden vorm op de lijst kan vinden en daarom, als men aan alle eischen van beknoptheid wil voldoen, de becijfering der afgeleide vormen onnoodig is; maar ik geloof hier de beknoptheid op den achtergrond te moeten stellen tegenover eene inrigting, die voorzeker tot groot gemak van den gebruiker strekt.

Het is toch, geloof ik, zeer veel gemakkelijker en minder tijdroovend, onder de meer dan 80 met cijfers voorziene afgeleide vormen b. v. de nummers 51 en 72 te vinden, dan de vormen كَ—٥ en ٥—. En laat dan ook die cijfers en letters in het geheel eenige vellen druks beslaan en daardoor het werk om eene kleinigheid duurder maken (meerdere lijvigheid is er het noodzakelijk gevolg niet van), dan ben ik overtuigd, dat de groote meerderheid der gebruikers die grootere gemakkelijkerheid gaarne met eenige centen zal willen betalen.

De heer Stuart zou voorts — p. 7, r. 12 v. b. — in stede van de door mij in acht genomen streng stelselmatige scheiding en rangschikking der afgeleide vormen, liever eene meer vrije en tevens meer zamengedron-

gene behandeling van het grondwoord met zijne afleidingen zien, als wordende daardoor niet alleen de beknoptheid, maar ook de duidelijkheid en het behoorlijk overzicht over het geheele begrip des woords aanmerkelijk bevorderd.

Om dit beter toe te lichten, treedt de heer Stuart in beschouwingen, die diep in het wezen der taal indringen en welker wetenschappelijke waarde ik volgaarne erken, die mij echter nog niet redenen genoeg opleveren, om mijne streng stelselmatige behandeling der woorden te verwisselen tegen eene behandeling, die gewijzigd is naar de behoefte van ieder woord. De Heer Stuart zegt, wel is waar, dat daarbij geen ongeregelde willekeur mag heerschen; maar waar is hier de grens tusschen gepaste vrijheid en ongeregelde willekeur? Aan een systema went zich niet alleen de bewerker, maar ook de gebruiker van een woordenboek zeer gemakkelijk. Bij eene streng systematische behandeling zal de eerste niet ligt een' afgeleiden vorm, waarvan iets te vermelden valt, over het hoofd zien; terwijl de andere, zonder lang te zoeken, den afgeleiden vorm, dien hij noodig heeft, op zijne systematische plaats zal vinden en, als het hem er om te doen is, den logischen zamenhang tusschen grondwoord en afgeleide vormen zonder moeite zelf opmaken. Ook zie ik nog niet goed in, hoe bij het eene woord door deze, bij een ander woord door eene andere volgorde der afgeleide vormen meer duidelijkheid en een beter

overzicht over het geheele begrip des woords kan verkregen worden, en dat dus tegen eene streng systematische behandeling zoo gewigtige bedenkingen, als bij den geachten schrijver, kunnen bestaan.

Volgaarne echter wil ik de woordenlijst zelve, waarin ik van de eenvoudigste vormen tot de meer zamengestelde overga, eene verandering laten ondergaan, als daardoor meer logische zamenhang verkregen wordt. Om het gevoelen van deskundigen uit te lokken, zal ik waarschijnlijk binnen kort die lijst in dit tijdschrift publiceren.

De schrijver zegt — bl. 7. r 15 v. o: — » Ieder grond-
 » woord toch heeft met al zijne afleidingen een zeker
 » begrip gemeen, hetwelk, behoudens bijzondere afwij-
 » kingen van het spraakgebruik, slechts in zijne verhou-
 » ding tot de rede door de grammatikale vormen ge-
 » wijzigd wordt. Ware 't mogelijk, om dat begrip,
 » afgescheiden van alle substantieve, adjectieve, verbale,
 » in één woord van alle grammatikale verhoudingen,
 » zuiver en volledig weder te geven, dan zou m. i.
 » tot het ideaal van een etymologisch woordenboek be-
 » hooren, om bij ieder woord eerst dat afgetrokken
 » begrip eens vooral naauwkeurig te beschrijven, en
 » vervolgens bij elk der afgeleide vormen alleen de daar-
 » aan eigene verhoudingen of bijkomende begrippen
 » aan te duiden, voor zooveel die niet uit de algemeene
 » regelen der spraakkunst bekend mogen ondersteld
 » worden.»

Ik kan mij, tot op de laatste clausule" voor zoo-
 veel enz. » (waarover hieronder meer) zeer goed ver-
 eenigen met de beschouwingen van den schrijver, maar
 zie geene kans, het aan ieder grondwoord en al zijne
 afleidingen gemeenschappelijk toekomend begrip, af-
 gescheiden van alle substantieve, adjectieve, verbale,
 in één woord alle grammatikale verhoudingen, zuiver
 en volledig weder te geven, hoezeer het maleisch, even
 als het nederduitsch, het voorregt heeft, alle taaldee-
 len, geheel afgetrokken, als substantieven te gebruiken.
 Stamvormen of themata, gelijk het sanskrit, bezit
 noch het maleisch, noch het nederduitsch. Alleen
 het grondwoord van het maleische zuivere verbum,
 dat ik, bij gebrek van beter, maar *verbaalwortel* zal
 noemen, heeft iets daarmede analoogs. Dit grond-
 woord toch duidt geheel abstract een handelen of
 een zijn (eenen toestand) aan, zoo als het zoo-
 genaamde ^{اسم الفعل} (nomen actionis) der arabische gram-
 matici, en komt overeen met het nederduitsche verbaal-
 substantief, b. v. ^{فَوَكَّلَ} pōēkoel, *het slaan*; ^{آجَرَ}
 ādjar, *het leeren*, in de beteekenis van *docere*, zoowel
 als van *discere*. Eerst door de praefixen ^{دِ} en ^{بِ}
 worden van die woorden infinitieven gevormd: ^{مَمَوَكَّلَ}
 memōēkoel, *slaan*, ^{دِ فَوَكَّلَ} di pōēkoel, *geslagen*
 worden; ^{مُعَاجَرَ} mengādjjar, *leeren, onderwijzen (docere)*
^{دِ آجَرَ} di ādjjar, *onderwezen worden (doceri)*, ^{بِ آجَرَ} belā-

djar, *leeren* (*discere*, hoogd. *lernen*). De verbaalwortels der meeste intransitieve verba hebben die praefixen niet noodig, maar zijn verbaalsubstantieven en verba te gelijk, b. v. تَوْرُنْ tōēroen, *het nederdalen* en *nederdalen*; فَرَغْتُ feri, *het heengaan* en *heengaan*; دُوْدْتُ dōēdoek, *het zitten* en *zitten*. Een groot gedeelte dier intransitieve verbaalwortels laten evenwel toe of verlangen zelfs een praefix, om infinitieven te worden. Zoo is b. v. جَالَنْ djālan *het gaan*, *het wandelen*; dan men kan niet zeggen جَمَّ جَالَنْ djam djālan, *het horologie gaat*, maar moet zeggen مَنَجَالَنْ جَمَّ djam men-djālan; men kan niet zeggen رَاجَ جَالَنْ rādja djālan, *de vorst gaat*, *wandelt*, *is op weg*, maar moet zeggen رَاجَ بِرَجَالَنْ rādja berdjālan.

Het is hier de plaats niet, om nog verder over dit onderwerp uit te wijden; het zij genoeg te zeggen, dat ik in mijne proeve getracht heb, zoo als de schrijver het verlangt, bij die verbaalwortels, vooreerst abstract en overigens zoo zuiver en volledig mogelijk, het aan den grondvorm en al zijne afleidingen gemeenschappelijk toekomend begrip weder te geven. Zoo vindt men b. v. in mijne proeve, onder آچَفْ ātjap, vooreerst het algemeen begrip van dat woord beschreven door de abstracta: *het overstromd zijn*; *het onder water staan*; *overstroming*; en daarna de verdere beteekenissen: *overstromd zijn*; *onder water staan*; enz.

de beteekenis van het woord ^{سَرَّكَ} sērgah vindt men wedergegeven alleen door de abstracta: *het aanspreken van iemand, luidkeels en op een' hoogen toon; het snaauwen; het afsnaauwen*. In de nieuwe proeve van bewerking van den heer Stuart daarentegen is het eerste woord aldus verklaard: ^{آتَجَفَّ} ātjap, spr: atjap, *onder water staan of geraken, overstroomd z. of w.; het onder water staan, enz., overstroming*, het tweede echter: ^{سَرَّكَ} sērgah, n. a. van Vb * *iemand luidkeels en op hoogen toon aanspreken, afsnaauwen*.

Bij het eerste woord begint de heer Stuart zijne verklaring met de verschillende infinitieven en eindigt met de nomina abstracta, die hij bij het grondwoord ^{سَرَّكَ} nomina actionis noemt, hoewel hij p. 7 aanbeveelt het afgetrokken begrip van het grondwoord, afgescheiden van alle grammatikale verhoudingen, eerst naauwkeurig te beschrijven. Ook schijnt de schrijver aan de abstracta *het onder water staan, het onder water geraken, het overstroomd zijn, overstroming* niet de benaming van nomina actionis (naamwoorden der handeling) toe te kennen, waarschijnlijk omdat zij geene handeling, maar eenen toestand uitdrukken. Een en ander heeft ongetwijfeld zijnen grond in het denkbeeld, dat de schrijver zich van het *abstractum, nomen actionis* en den

* d. i: het grondwoord sērgah is het nomen actionis of het naamwoord, dat de handeling van snaauwen uitdrukt, dus: het snaauwen, gesnaauw.

infinitief vormt, eenigzins afwijkende van dat, gewoonlijk en m. i. ten regte, aan die vormen toegeschreven. De schrijver toch hecht aan den *infinitief* een meer abstract begrip, dan aan het *verbaalsubstantief*; anders zou hij zijne beschrijving van het woord *اِحْف* niet daarmede begonnen hebben, in strijd met zijne zoo even aangehaalde aanbeveling. De *infinitief* echter is m. i. geenzins vrij van alle grammatikale verhouding, zoo als het *verbaalsubstantief*, maar doet noodzakelijk een subject onderstellen. Om dit te staven, kan ik wel niet beter doen, dan hier aanhalen, hetgeen Silvestre de Sacy in zijne »*principes de grammaire générale, huitième édition 1852*» over dat onderwerp zegt. Op p. 149 en 150 lezen wij het volgende:

» L'infinitif participe du verbe, en ce qu'il contient toujours l'idée de l'existence comme se trouvant dans un sujet, et à raison de cela il peut avoir différents temps, comme *lire, avoir lu, devoir lire*. Il n'a ni genres ni nombres, ni personne, parce qu'il ne se rapporte pas à un sujet déterminé, dont on puisse dire qu'il est d'un tel genre, de tel nombre ou de telle personne. Il s'assimule aux noms abstraits, puisqu'il désigne toujours une action ou une manière d'être; mais il y a cette différence entre l'infinitif et le nom abstrait, que le nom abstrait désigne l'action ou la manière d'être, sans aucune idée accessoire, et que l'infinitif la désigne comme existant dans un sujet quelconque. On sentira la différence qu'il y a entre

le nom abstrait et l'infinif, en comparant les significations des mots *amour* et *aimer*. Ils expriment l'un et l'autre la même manière d'être, la même disposition du cœur. Dans le mot *amour*, elle est considérée avec une abstraction parfaite, sans rapport à aucun sujet, et ne fait nullement la fonction d'attribut. Dans l'infinif *aimer*, qui est synonyme d'*être aimant*, cette qualité devient attributive, parce qu'elle est liée à l'idée de l'existence, et par conséquent, elle suppose nécessairement un sujet, quoiqu'il n'y en ait aucun d'exprimé." Zie ook W. von Humboldt, *über den Infinitiv*, in de »Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, von Dr. Th. Aufrecht und Dr. Ad. Kuhn,» II. B. p. 242.

Wat voorts de beteekenis van het *nomen actionis* betreft, zoo schijnt de schrijver geene andere te erkennen dan *naamwoord der handeling* (de letterlijke vertaling van *nomen actionis*), p. 59, r. 16 v. b. Deze kunstterm, de letterlijke vertaling van het arabisch ^{أَسْمُ الْفِعْلِ} *ismoe 'lfi'l*, beteekent echter ook *naamwoord van den toestand* (het *lijden* daaronder begrepen), door het verbum uitgedrukt. Ik kan hieromtrent verscheidene autoriteiten citeren:

S. de Sacy, *grammaire arabe*, seconde edition, tome I, § 619.

» Le nom, nommé par les Arabes ^{أَسْمُ الْفِعْلِ} *nom de l'action*, ^{أَسْمُ حَدَثٍ} *nom d'événement*, ou ^{مصدر} *principe*,

het arabisch, teruggegaan, dan zoude hij zeker gevonden hebben, dat nomen actionis als vertaling van *اسْمُ الْفِعْلِ* alles behalve juist is — *فِعْلٌ* toch beteekent niet alleen *actio*, *handeling*, maar ook, in grammaticalen zin, als kunstterm, *verbum*, *werkwoord*, *zegwoord* — en dat nomen *verbi*, zoo als ook Caspari heeft, *naamwoord van het verbum* (*werkwoord*, *zegwoord*), *verbaal-substantief*, eene betere vertaling is.

Ik heb hiervoren gezegd, dat ik mij niet wel kon vereenigen met de stelling van den schrijver, om, na de beschrijving van het afgetrokken begrip eens grondwoords, bij elken der afgeleide vormen alleen de daaraan eigene verhoudingen of bijkomende begrippen aan te duiden, voor zooveel die niet uit de algemeene regelen der spraakkunst als bekend mogen ondersteld worden.

De schrijver heeft die stelling in zijne nieuwe proeve van bewerking van een woordenboek in aanwending gebragt, onder anderen bij de grondwoorden *فَادَانَ* *pādan* en *لَيْغَاهُ* *lēgah*.

Hoezeer daardoor de meest mogelijke ineengedrongenheid verkregen wordt, kan ik het evenwel niet eigenaardig en nog minder gemakkelijk en duidelijk vinden, dat aangaande de beteekenis van een' afgeleiden vorm naar de spraakkunst verwezen wordt. Ook is het hier wederom zeer moeilijk te bepalen, wat men uit de algemeene regelen der spraakkunst als bekend, en wat als niet bekend mag onderstellen, han-

gende dit geheel af van de vorderingen, die de verschillende gebruikers van het woordenboek hebben kunnen of willen maken. De schrijver zelf schijnt hieromtrent in onzekerheid te verkeeren. Zoo vinden wij b. v. onder het woord ^{پَادَن} pādan (van pāda?) bij iets *passen, voegen* enz., **Ts.** (verkorting van *toestandsvorm* — ^{بِرْپَادَن} berpādan), verklaard door: *van pas zijn, enz.*; terwijl daarnaast de beteekenis van **Vb.**, (verkorting van *eerste verbale vorm, of het eenvoudig werkwoord* — ^{مِمَادَن} memādan) slechts door *ct.* (verkorting van *causatief*) beschreven is. Ik moet bekenen, dat ik mij geene voldoende reden weet te geven, waarom **Ts.** met duidelijke woorden en niet met *ts.*, en **vb.** slechts met de verkorting *ct.* is wedergegeven, te meer, daar de schrijver de twee door hem aangenomen toestandsvormen van het grondwoord ^{لِیْغَاه} lēgah (in de proeve: **Ts.** 1,2, d. i. voluit: ^{بِرْیِغَاه} ber- lēgah en ^{بِلِیْغَاه} belēgah) alleen door *ts.* verklaard heeft. Ik althans houd het er voor, dat de beteekenis van den toestandsvorm ten minste even duidelijk kan geformuleerd worden als van den causatieven vorm, hetgeen ook blijkt uit des schrijvers lijst van verkortingen voor verhoudingen van beteekenis, p. 59. Dan in het laatste geval heeft hij vermeend, de beteekenis dier vormen door een voorbeeld te moeten toelichten. Ik zoude het eigenaardiger gevonden heb-

ben, de beteekenis van den vorm (want het is er toch eigenlijk slechts één) met korte en duidelijke woorden te beschrijven, in stede van haar door ts. aan te duiden, maar toch door een voorbeeld toe te lichten.

Ik verwerp echter geenszins *korte aanduidingen*, in stede van *lange beschrijvingen*, als zij slechts duidelijk en gemakkelijk zijn, zoo als reeds blijkt uit mijne eerste Proeve en zal blijken uit de nieuwe bewerking daarvan.

De heer Stuart vraagt p. 293, waarom ik de eigennamen, die in zekeren zin tot de taal behooren, niet liever als gewone woorden in 't woordenboek zelf opneem, dan hen, zoo als mijn plan is, in een ahangsel hunne plaats te doen vinden. Voor mijne inrigting heb ik eigenlijk niets anders aan te voeren, dan het voorbeeld van vele hedendaagsche lexicographen. Ook komt het mij eenigermate gemakkelijk voor, alle eigennamen, onder de hoofden: I. van personen; II. uit de land-en volkenkunde, bij elkander te hebben. De eenvoudige vraag van den schrijver, zonder nadere beschouwingen, heeft mij wel is waar, over dat onderwerp doen nadenken, maar was niet voldoende om mij van mijn eerst plan terug te brengen. Evenwel wil ik daaraan niet stijfhoofdig vasthouden, maar liever de zaak nog onbepaald laten, dat ik te eerder mag doen, daar ik, op grond, dat ik onder het bewerken van het woordenboek, en welligt tot het laatste oogenblik toe, nog nieuwe woorden zal opdoen, genoodzaakt ben, elk woord op een afzonderlijk vel papier (een geplooid kwart

vel imperiaal) te behandelen: zoodat ik, zelfs onder het drukken, in het nog ongedrukt gedeelte nog altijd nieuwe woorden kan invoegen. Deze wijze van bewerking heeft dan ook het natuurlijk gevolg — en het is welligt hier de onregte plaats niet, belangstellenden er op opmerkzaam te maken — dat ik mijn woordenboek niet alphabetisch, letter voor letter, kan afwerken, of bij periodieke afleveringen in het licht doen verschijnen, maar met het drukken geen begin kan maken, voor en aleeer het geheele werk als voltooid te beschouwen is. Dit wordt trouwens ook reeds onmogelijk gemaakt door de omstandigheid, dat het werk aan eene examinatie en keuring onderworpen is, hetgeen toch niet gevoegelijk bij periodieke afleveringen kan geschieden.

De namen van voorwerpen uit de natuurlijke historie zal ik, gelijk de schrijver zulks zeer ten regte aanbeveelt, zoo veel mogelijk en noodig, ook met de wetenschappelijke benamingen verklaren. Ik zeg *zoo veel noodig*; want men zou het voorzeker pedantisch en belagchelijk vinden, als ik b. v. de woorden 𐎠𐎢𐎡𐎣 *kō ē da*, *paard*, en 𐎧𐎺𐎠 *sī ḡ a*, *leeuw*, nog duidelijker wilde beschrijven door de wetenschappelijke benamingen *equus caballus* en *felis leo*.

Wat de schrijver aangaande het gebruik van voorbeelden, tot opheldering van de beteekenissen der woorden — p. 295 r. 7 v. o. vlgg. — gezegd heeft, is allezins eener bijzondere oplettendheid waardig. Ik erken ook hier wederom volgaarne, dat een groot ge-

deelte der door mij aangevoerde voorbeelden, strikt genomen, kan gemist worden; maar, hoezeer ik in mijn ontwerp alleen duidelijkheid opgeef als doel der voorbeelden bij de woordbeschrijvingen, zoo was dit evenwel niet het eenige doel: ik wilde tevens den gebruikers van mijn woordenboek aanbieden eene verzameling van zuiver maleische spreekwijzen, die men te vergeefs elders zal zoeken en zich anders niet kan eigen maken, dan door het lezen van goede manuscripten en voornamelijk door een' langdurigen omgang met Maleijers, bij zeer naauwkeurige waarneming. Maar hoe zeldzaam zijn niet classicke maleische manuscripten? hoe zelden wordt niet gebruik gemaakt van zoodanigen omgang met Maleijers, tot het doen van stilistische waarnemingen? De meesten toch, die daartoe in de gelegenheid zijn, behouden hunne eens aangenomen bedorven taal, zoo als die te Batavia of elders op Java, door Europeanen en derzelve afstammelingen, en door inlandsche hoofden, geëmployeerden en bedienden (de laatste drie klassen, om zich voor de twee eersten verstaanbaar te maken) gesproken en, helaas, geschreven, gedrukt en zelfs geleerd (!) wordt. Het is al veel, als ambtenaren, die, met zoodanige grondbeginselen uitgerust, in maleische landen aange-steld worden, eenige van de ongelukkige woordjes *en, mār, dan, want, toch, vōr (per, poer!) anders* enz. (van den stijl wil ik niet eens spreken) door maleische verwisselen; althans ik beschouw het als bijna onmogelijk, dat iemand, die b. v. gewoon is te zeggen:

want anders dan toch *mār poer tjāma*, het zoo ver zal brengen, dat hij zich, in stede daaraan, aldus uitdrukt: *kārana djika tjāda, maka, tjōemālah (stjūlah) djāga*. En buitendien komen hier ook de verschillende capaciteiten der gebruikers in aanmerking; wat voor den een' alleen door de woordbeschrijving duidelijk is, daarvoor ziet een ander gaarne een voorbeeld, de toepassing. Ziedaar den overvloed van voorbeelden in mijne proeve, zoo niet verdedigd, althans opgehelderd en wellicht ook verontschuldigd. En die verontschuldiging zal wel zooveel te gereedelijker worden aangenomen, daar de schrijver mijne voorbeelden (er is slechts één citaat bij) uit een taalkundig oogpunt beschouwd, zoo gunstig beoordeelt. Ik gevoel mij evenwel gedrongen, bij de bewerking van mijn woordenboek, niet alleen verscheidene afgeleide vormen, waar zij mij minder noodzakelijk voorkomen, weg te laten, maar ook mijnen overvloed van voorbeelden te doen inkrimpen, niet, omdat het daardoor wat minder zal kosten, maar om te voldoen aan het verlangen der Indische Regering en van het Opperbestuur in Nederland, d. i. dat mijn werk zoo spoedig mogelijk het licht zie.

Als ik het voorts met den schrijver eens ben, dat een kort voorbeeld beter is, dan een lang gerekt, zoo zoude ik toch niet gaarne te veel zorg en nadenken er aan willen besteden, om elk voorbeeld in den kortst mogelijken vorm te dwingen, alzoo daardoor niet alleen veelal tijd verspild, maar ook, zoo al niet aan de duidelijkheid, dan welligt aan de rondheid van den volzin te kort

gedaan zal worden. Ik wil geenzins beweren, dat dit laatste het geval is bij de verkortingen en veranderingen mijner voorbeelden, die de schrijver in zijne proeven van bewerking heeft noodig geacht; doch van eenigen dier veranderingen kan ik het nut of het goede niet beamen, waarom de schrijver het mij voorzeker niet kwalijk zal nemen, dat ik daarbij een oogenblik stilsta.

Het eerst dan ontmoet ik, onder het grondwoord ^{آتْجَاف} ātjap, het volgend voorbeeld: — nj a s ē b r ā - p a d ā l a m n j a, *hoe diep staan zij* (de rijstvelden) *onder water?* Dit is buiten allen twijfel korter dan, en even duidelijk als mijn voorbeeld: ātjap kampong kīta tijāda bāgai tāhoen jang lāloe dālamnja, *het onder water staan van ons dorp is zoo diep niet, als verleden jaar, d. i. ons dorp staat zoo diep niet onder water, als verleden jaar; maar de vraag: is het even goed?* moet ik ontkennend beantwoorden; want het is geen maleisch: het voorvoegsel s ē vormt nimmer een vraagwoord, maar wel gelijkstellende, superlatieve en andere bijwoorden, en zoo is dan ook s ē b r a p a niet *hoeveel?* maar *zooveel als*.

Wijders is mijner aandacht niet ontgaan, dat de schrijver, onder het woord ^{كَفَارَاتْ} kafarath, mijn voorbeeld: Sī kapārat' en Sikapārat' itoe, *die ongeloofige* verbeterd heeft door: Si —! *ongeloofig! deugniet!* Ik wil hier de bijvoeging van *deugniet* (Gericke Jav. Ned. woordenboek) onaangeroerd laten, maar alleen opmerken, dat ik mij niet genoegzaam weet te verkla-

ren, waarom hij den *aangewezen* persoon veranderd heeft in een' *aangesproken*. Sī of Si is, als ik mij niet vergis, als het ware, eene soort van artikel voor benamingen van personen, veel overeenkomst hebbende met den hoogduitschen artikel *der* en *die* bij eigennamen van personen, b. v. *der* Ludwig, *die* Marie, in stede van eenvoudig Ludwig, Marie; of ook met den nederduitschen artikel bij spotnamen, zoo als: *de Roode*, *de Mottige*, waarvoor men in 't maleisch niet kan zeggen: ^{مِيرَة} jang mērah en ^{بُورِقْ} jang bōērik, maar moet zeggen: ^{مِيرَة} سِي Sī mērah of ^{مِيرَة} سَمِيرَة Simērah en ^{بُورِقْ} سِي Sī bōērik of ^{بُورِقْ} سِي سَبُورِقْ Sibōērik.

Evenmin duidelijk was het voor mij, waarom de heer Stuart, onder het grondwoord ^{لَيْغَة} lēyah, *zorgeloos*, *achteloos*, *onoplettend*, *onverschillig*, — *heid*, mijn voorbeeld dari pada *sāngat lēngahnja maka karamlah perahōēnja*, *zijn vaartuig verging door zijne groote zorgeloosheid*, heeft vervangen door *dēngan—nja djōēroe-mōēdie maka karamlah prahōēnja*, *door de achteloosheid van den roerganger is het vaartuig vergaan*. Vooreerst komt het mij voor, dat *dēngan*, in stede van *dari pada* geene verbetering is; *dari pada* toch dient meer bepaaldelijk ter aanwijzing van de oorzaak, waarom, *dēngan* meer bepaaldelijk ter aanwijzing van het middel, waardoor iets geschiedt. — En wat nut heeft voorts de uitbreiding van mijn *lēngahnja* door de bijvoeging van *djōēroe-mōēdie*, tegenover

de beknoptheid, die hier klaarblijkelijk, doch opzettelijk, is opgeofferd? Ik moet zeggen, dat ik het niet weet; maar, volgens mijn oordeel, heeft die uitbreiding het nadeel, dat daardoor aan de gebruikers minder goed (om niet te zeggen slecht) in stede van goed maleisch onder de oogen gebragt wordt. *Lēgahnja djōēroe-mōēdi* is een Javanismus, dat dient vermeden te worden, ofschoon men hem zelfs hier en daar in handschriften vindt. Slechts in zeer bijzondere gevallen kan het gebruik daarvan verdedigd worden. In 't maleisch zegt men eenvoudig *lēgah djōēroe-mōēdi*, *de achteloosheid van den roerganger*. — Waarom de schrijver *prahōēnja* vertaald heeft door *het vaartuig* in stede van *zijn*, (*haar, hun, haar*) *vaartuig* is mij almede duister.

Ingelijks heb ik mij nog geen antwoord kunnen geven op de vraag: waarom heeft de schrijver, onder hetzelfde grondwoord *لَيْقًا* *lēgah*, mijn voorbeeld *tatkāla iāja berlēgah maka dātāglaḥ mōēsohnja*, *zijn vijand kwam, toen hij zorgeloos was*, waarin van een' derden persoon gesproken wordt, veranderd in *tatkāla kīta — maka dātāglaḥ mōēsoh*, *terwijl wij in de zorgeloosheid waren (aan geen gevaar dachten), kwam de vijand*, waarin wij van ons zelven spreken? Ook kan ik nog niet goed inzien, dat in de *zorgeloosheid zijn*, zoo als de schrijver het maleische *berlēgah* vertaald heeft, duidelijker of beter hollandsch is dan mijn *zorgeloos zijn*. — En waartoe eindelijk de schrijver, anders een ijverig voorstander van beknoptheid en ineengedron-

genheid, de woorden *in de zorgeloosheid* waren nog gecommenteerd heeft met de parenthese (*aan geen gevaar dachten*), verklaar ik almede niet te begrijpen. Immers men kan aan gevaar denken, en daarom evenwel zorgeloos zijn. En welke meerdere duidelijkheid geeft die parenthese aan de beteekenis van het woord *lĕḡah*? Geene de minste toch; die is ten volle gegeven door: *zorgeloos, achteloos, onoplettend, onverschillig, — heid*, en die bijvoeging dient alleen, om, in een speciaal geval, de beteekenis van het *nederduitsche* woord *zorgeloos* nader te beschrijven. Ik heb mij over deze parenthese van den schrijver te meer gewonderd, daar mijne parenthetische verklaring in het, onder het grondwoord *آچف* *ātjap* te vinden voorbeeld: *ātjap segala lādang ōrang sepandjang sōḗḡai, alle rijstvelden (ōrang — der menschen — wordt hier niet vertaald) langs de rivier staan onder water*, waardoor toch een taaleigen van 't maleisch aangeduid wordt, heeft afgekeurd en vervangen door (*der menschen*), waarvan een beginnende zich moeilijk eenen taalregel kan abstraheren.

Waarom heeft de schrijver in mijn voorbeeld ter opheldering van *ترليڠاه* *terlĕḡah*: *samālam sahāja melihat wājajḡ, maka terlĕḡahlah sabāja*,

1. het woord *samālam* veranderd in *sēmālam*, en
2. mijne vertaling van dat woord, *gisteren*, vervangen door *gisteravond*?

Ik maak in de transcriptie een onderscheid tusschen *sa*, = *sātoe*, en *se*, een praefix, ter vorming van adverbia, ofschoon in de gewone uitspraak dat

verschil in 't geheel niet bestaat, of naauwelijks hoorbaar is. Keurt de schrijver dit af, dan had dit wel eenige opheldering verdiend.

Wat de beteekenis van het zamengestelde woord *samālam* betreft, die is door den schrijver geheel verkeerd opgevat. *Sa-mālam* toch beteekent niet, zoo als de heer Stuart schijnt te vermeenen, den *voorganden nacht*, maar *één' nacht geleden*, d. i. *gisteren* in 't algemeen, wordende de verschillende tijden van gisteren door bijvoegingen nader aangeduid, zoo als: *pāgi samālam*, *gisteren ochtend*; *teḡah-hārī samālam*, *gisteren middag*; *petayḡ samālam*, *gisteren in den vooravond* (de tijd van af na *ʿasr* tot na *magīb*); *mālam samālam*, *de geheele nacht van gisteren* (de tijd van af na *magīb* tot aan *soebhoe*).

Ik wil mij niet langer ophouden bij de beoordeeling der overige veranderingen, die onze schrijver nog vermeend heeft in mijne voorbeelden te moeten maken; het vorenstaande zal genoegzaam zijn, om aan te toonen, dat hij het niet altijd bij het regt einde heeft en hij wel had gedaan, zich met wat minder zelfvertrouwen op een voor hem eenigzins vreemd terrein te wagen.

Ik moet hier nog eenige woorden voegen bij hetgeen ik in mijn ontwerp bereids gezegd heb, aangaande het citeren van bewijsplaatsen uit maleische schrijvers. Volgens mijn inzien, moet daarvan een allerbehoedzaamst gebruik gemaakt worden, moet men niet te veel vertrouwen stellen op het geschreven woord, dat veelal, door de onwetendheid en nalatigheid van de autoren

zelve, of van de vele afschrijvers na hen, van den beginne af onzuiver, of later verminkt is. Ik erken geen één maleisch werk als classiek en als eene autoriteit, dat niet eerst aan eene strenge en autoriteit hebbende europesche kritiek is onderworpen geweest. En hoeveel bezitten wij daarvan? Zoude b. v. het gebruik van *melaṅgar*—, in stede van *melaṅkah perentah larāṅgan*, een verbod overtreden, of van *kapada*, in stede van *pada hāri bōēlan op den en dag der maand*, autoriteit verkrijgen, omdat zulke uitdrukkingen in het een of ander obscuur manuscript gevonden worden? zoude eene vaststaande etymologische wet, door eene afwijking daarvan in zoodanige manuscripten, aan het wankelen kunnen worden gebracht? Toch voorzeker neen!

Een groot inconvenient bij het aanhalen van voorbeelden uit maleische werken is wijders, dat slechts een zeer klein gedeelte daarvan gedrukt of gelitografeerd is, zoodat in de meeste gevallen alleen de titel van het werk kan worden bekend gesteld, zonder aanwijzing van pagina en regel. In zoodanig geval zal dan de gebruiker van het woordenboek, die de taal meer dan oppervlakkig wil leeren, op goed geloof moeten aannemen, dat vooreerst de lezing goed is en voorts de schrijver van het woordenboek de beteekenis van een grondwoord of van een' afgeleiden vorm goed heeft opgevat. En gesteld ook, dat hij dat gerustelijk doen mag, wat meerder gezag heeft het dan nog voor hem, als hij b. v. onder het woord ^{كافق} *kāpok*, *katoen*, ook de be-

teekenis van *schimmel* (witachtig uitslag) vindt, met aanvoering van een voorbeeld uit zeker manuscript A., waarvan zekere Intje B., welligt een verwaande, onkundige betweter, de schrijver is, dan dat hij die beteekenis door niets anders geschraagd vindt dan door de autoriteit van den schrijver van het woordenboek, die hem echter eens voor altijd de verzekering heeft gegeven, dat hij zich van de beteekenissen der woorden en het in gebruik zijn der afgeleide vormen overtuigd heeft, of zal overtuigen, door het dagelijks hooren der levende maleische taal en het raadplegen van taalkundige Maleijers? En die verzekering geef ik voor mij plegtig.

Ook moeten citaten, als bewijzen, niet alleen, zoo als de heer Stuart ten regte zegt, talrijker zijn, dan voorbeelden tot opheldering, maar soms ook schrikbarend lang, om duidelijk te zijn en goede volzinnen te vormen.

Ik hoop, dat dit een en ander voldoende zal zijn, om mijne karigheid in het citeren van maleische schrijvers te verontschuldigen.

Ik verwerp echter geenszins geschrevene werken; ik erken veelteer hun groot nut; maar ik kon niet nalaten, met een paar woorden te wijzen op de moeijeligheden, waarop men stoot, en het voorzigt, dat men noodig heeft, bij het gebruik daarvan voor bewijplaatsen.

De heer Stuart eindigt zijne bemerkingen op mijne proeve van bewerking van het woordenboek met gewigtige beschouwingen aangaande de middelen, ter

verkrijging van de meest mogelijke beknoptheid, p. 298 vlgg., hooger bereids ter loops aangestipt. Hij stelt daartoe voor :

1°. het gebruiken van algemeene benamingen, aangeduid door enkele letters, in stede van de voluiggeschrevene afgeleide vormen, en de beschrijving met woorden van andere verhoudingen b.v. et. — d. i. 1^e, *causatieve vorm*- in stede van den voluitgeschreven vorm $\text{كَم} - \text{م} \text{م} \text{ك} \text{ن}$; ts. - d. i. *toestand*- in stede van eene beschrijving met woorden van den toestandvorm — $\text{ب} \text{ر}$ her — . ;

2^e. het gebruik van verkortingen van verschillende, dikwerf voorkomende woorden, b.v. z. voor *zijn*, w. voor *worden*;

3^e. het behoedzaam gebruiken van eene enkele streep (—), in stede van een enkel pas genoemd woord, en van eene dubbele streep (— —) in stede van meer pas genoemde woorden.

De schrijver heeft deze middelen bij zijn nieuwe proeve van bewerking van het woordenboek aangewend, en ik moet bekennen, dat hij zijn doel, namelijk de meest mogelijke beknoptheid, ten volle bereikt heeft. Ook is een maleisch woordenboek, bewerkt zoo als die proeve aantoot, uitnuntend voor het gebruik van geleerden en van taalliefhebbers, die van het maleisch eene bepaalde studie maken; maar voor het gros der gebruikers komt mij zoodanige bewerking minder doel-

matig voor. Stel b. v., dat een ambtenaar, die, bij eene oppervlakkige kennis van het maleisch, lijdelijk maleisch leest — en zulke ambtenaren zijn zeldzaam — doch de lange reeks van, meest van het latijn ontleende en slechts met enkele letters aangeduide kunsttermen voor meer dan 80 afgeleide vormen en hunne beteekenissen, alsmede de overige verkortingen voor verhoudingen van beteekenis, niet van buiten heeft kunnen leeren, in een' maleischen brief, dien hij spoedig verstaan en beantwoorden wil, het hem onbekende woord **مُتَّاجِفٌ**, ontmoet. Nu weet hij wel, met zijn beetje maleisch, dat dit een afgeleid vorm is van een grondwoord **آجِفٌ** of **هَاجِفٌ** (ik onderstel hier, dat hij weet, dat van een grondwoord **كَاجِفٌ**, niet **مُتَّاجِفٌ**, maar wel **مُتَّاجِفٌ** kan afgeleid worden). Het woordenboek geeft hem dien- aangaande onmiddellijk uitsluitel: bij **مُتَّاجِفٌ** staat, zie **آجِفٌ**, en dit laatste opgezocht hebbende, vindt hij daar eene duidelijke en volledige verklaring van het begrip: *onder water staan of — geraken, overstroomd z. of — w; het onder water staan, enz., overstrooming*; maar zijn' afgeleiden vorm zoekt hij te vergeefs; want, in stede van afgeleide vormen, vindt hij niets dan enkele letters: **Vb.**; **Ps.** ps. en pot.; **Ct.** 1, 2, en **Tr.** 1, 2, ct.; **Vn.**; **Per** — an, n. a.- Welke dier letters representeert nu zijn' gezochten vorm? Daar hij zijne lange lijst van kunsttermen met hunne verkortingen niet van buiten kan, moet hij die lijst zelve raadplegen. Maar hoe nu daarop den vorm **مُتَّاجِفٌ** te vinden? want

men heeft geen overzicht over de verschillende vormen, doch wel over de hem representerende geabbrevieerde kunsttermen; de vormen zelve komen eerst voor in de verklaring dier verkortingen: hij is dus genoodzaakt, die verklaringen één voor één na te gaan, tot hij in eene daarvan kan ontdekken. Tot die verklaring dan behoort de verkorte kunstterm *ct.* (of *ct. 1*) die verduidelijkt is door: »eerste *causative vorm*, gevormd even als het werkwoord, met achtervoeging van *kan*, b. v. *tōēha. ct. mēnoehākan.*” Nu zoekt hij, onder het grondwoord آتْجَاف *ātjap*, *Ct. op*; dan, daar de schrijver van het woordenboek zich aan geene stelselmatige scheiding en rangschikking der afgeleide vormen houdt, zoo dient hij weder derzelve representanten één voor één na te gaan, tot dat hij aan *Ct.* komt. Maar daar vindt hij dan niet anders dan: *Ct. 1, 2*, en *Tr. 1, 2, ct.* — en maakt daaruit op, dat *ct.* de verklaring van den gezochten vorm *mēgātjapkan* vertegenwoordigt. Maar wat wil *ct.* zeggen? dat heeft hij alweder niet onthouden, en hij moet zijne toevlugt nu tot eene tweede lijst van verkortingen, namelijk tot die voor verhoudingen van beteekenis, nemen, die hem dan de volgende inlichting verschaft: »*ct. causatief*: de handeling of de toestand, door grond- of werkwoord uitgedrukt, *te weeg brengen, doen verrigten, doen geschieden* enz., b. v. *tōēha oud, rijp*, enz; *Ct. ct*; d. i. . . . *mēnoehākan* beteekent: *oud-, rijp-, enz., maken.*”

Die verklaring van *causatief* is nu, wel is waar, vrij duidelijk; maar nu vereischt het alweder eenig naden-

ken, om uit te maken, wat in het onderwerpelijk geval te pas komt: de *handeling* of de *toestand*; het *te weeg brengen*, het *doen verrigten*, het *doen geschieden*, of de een of andere verhouding, door enz. uitgedrukt, en om eindelijk tot de conclusie te komen, dat *مشاچفکن* beteekenen moet *doen overstromd zijn*, *onder water zetten* enz. En zoo als ik de maatschappij, met al haren vooruitgang, ken, zal er menigeen zijn, die niet eens tot die conclusie komt en zijn woordenboek wrevelig op zijde werpt.

Ik erken, dat men, door een langdurig gebruik van het woordenboek van den heer Stuart, eene zekere routine zal bekomen en niet altijd zal noodig hebben, een' zoo tijdroovenden weg te volgen, om tot de beteekenis van een' afgeleiden vorm te komen; maar ik ben overtuigd, dat zoodanig woordenboek voor het grootst gedeelte der gebruikers slechts met moeite en tijdverlies toegankelijk is en daarom door hen met tegenzin zal gebruikt worden.

Ik wil ook geenzins mijne proeve van bewerking, uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwd, met die van den heer Stuart vergelijken; maar ik geloof niet onbescheiden te zijn, als ik mijne bewerking als veel gemakkelijker en daarom voor een algemeen gebruik ook doelmatiger beschouw. Zonder moeite en omwegen toch vindt ieder regtstreeks de beteekenis van het afgeleide woord *مشاچفکن* (om bij hetzelfde voorbeeld te zijn) onder het grondwoord *آچف* *ā tjap*; de vorm is daar voluit geschreven, en daarnaast staat: *doen overstromd*

zijn, onder water zetten. Die iets meer betrekkelijk dien vorm wil weten, zoek slechts N°. 1 op de lijst van afgeleide vormen, in de inleiding van mijn woordenboek te plaatsen.

Het nut van het gebruik eener enkele en dubbele streep (— en — —) voor pas genoemde woorden is voornamelijk gelegen in de mindere moeite voor den schrijver en zetter en het vroeger verschijnen dientengevolge van het woordenboek; of daardoor ook tevens eene vermindering in het drukloon en, bij gevolg, ook in den prijs van het werk zal verkregen worden, is eene vraag, die ik ten minste niet stellig bevestigend durf beantwoorden. Het nadeel, m. i., aan dat gebruik verbonden, bestaat daarin, dat de gebruiker (ik bedoel hier den minder geoefenden en minder oplettenden) dikwijls genoodzaakt zal zijn, weder eenige regels terug te gaan en een' tijdlang te zoeken, om te zien, welke woorden met de onderwerpelijke streepen bedoeld worden: voor hem in allen gevalle eene onaangename storing en tijdverlies. Bij het aanwenden van streepen en andere verkortingen en wijzigingen, in mijne Proeve nog niet gebezigd, zal ik mij laten leiden door het streven naar duidelijkheid en gemak voor den gebruiker.

Het vertrouwen van den heer Stuart, dat ik de door hem als proeve geleverde benamingen van verschillende grammatikale vormen en verhoudingen zal aanvullen en verbeteren, is zeer vereerend voor mij. Tot het aanvullen bestaat ruimschoots gelegenheid; tot verbeteren zie ik minder kans. Alleen zoude ik eene kleine, on-

wezenlijke verandering willen voorstellen, namelijk, om den 1ⁿ *verbale vorm* (v. b. — d. i. het *eenvoudig werkwoord*, gevormd van 't grondwoord door vervoeging van *me*, met nasaalvorming, of korter: de 2^e *verbale vorm*, met nasaalvorming,— en den 2ⁿ *toestandsvorm* (t.s. 2)- d. i. de 1^e *toestandsvorm* met *be*, in stede van *ber* — niet als bijzondere vormen te beschouwen, daar zij hunnen oorsprong alleen te danken hebben aan euphonische wetten en in hunne beteekenis volstrekt niet verschillen van v. b. 2 en t. s. 1.

Tot de inrigting van het woordenboek behoort ook nog het eerste, zeer belangrijke artikel over de transcriptie van maleische en arabische woorden in europeesch schrift — p. 500 vlgg.

De schrijver acht het in de eerste plaats doelmatig, in sommige, vrij zeldzame gevallen, waar de gewone uitspraak van de eigenlijke transcriptie verschilt, naast deze laatste ook de eerste nog meer bepaaldelijk en klankbeschrijvend aan te duiden, en b. v. te schrijven *صحبَة* *sohbat* spr. (of vulgo) *sobat*.

Het komt mij voor, dat de schrijver aan dezen, oppervlakkig beschouwd, zeer doelmatig schijnenden regel te veel gewigt hecht en de aanwending daarvan met veel omslag verbonden is. Ik wil eens voor een oogenblik toegeven, dat zoo als de schrijver zegt, b. v. *ماكن* beter (d. i. meer overeenkomstig de gewone schielijke uitspraak) uitgedrukt wordt door *mākan* (doch volstrekt niet *makkan*), dan door *mākan*, dan is dit onderscheid toch, dunkt mij, te gering, om er in een

woordenboek opzettelijk op te wijzen. En wilde men nauwkeurig op zulke kleine klankschakeringen letten, dan zouden de gevallen, waarin men eene tweede, klankbeschrijvende transcriptie zoude noodig hebben, niet vrij zeldzaam zijn, zoo als de schrijver onderstelt, maar dan zoude hun naam legio zijn; want zij zijn velen. Dan toch zouden ook niet alleen de min of meer wezenlijke zamentrekkingen van twee syllaben tot ééne niet onvermeld mogen blijven, en zoude men b. v. moeten zeggen: ^{بَرَس} beras, spr. bras; ^{پَرَاه} pē-rāhoe, spr. prāu (praauw) enz., maar dan zoude in vele gevallen ook de klemtoon moeten aangegeven worden, omtrent welk een en ander ik echter hier niet in verdere beschouwingen wil treden.

Maar het zware toonteeken, met zijne gewone kracht, geeft, boven eene a geplaatst (à) m. i. aan die letter evenmin als ā den juisten eigendommelijken a-klank in de eerste syllabe van het woord ^{مَآكِن} mākan, dien ik niet anders kan beschrijven, dan door hem te noemen *een' openen a-klank, iets langer dan de a in dag, maar kort afgebeten*. Wilde men het zware toonteeken speciaal gebruiken, om het eigendommelijke van den a-klank in mākan, dat ook aan andere klinkers eigen is, aan te duiden, en dus b. v. in het woordenboek zeggen ^{مَآكِن} mākan (spr. mākan), ^{تَوَكَّعْ} tōēkang (spr. tōekang), ^{تَوَكَّعْ} tōkong (spr. tōkong), ^{اِيكِن} īkan (spr. ikan), dan zoude men ook nog meer teekens voor andere klankschakeringen moeten uitvinden,

b. v. voor den a- en oe-klank in ^{مَاءُ} māōe (māu, māuw), welke beiden zeer hoorbaar door den neus uitgesproken worden; voor den a-klank in woorden als ^{بَغِي} bagi, ^{بَادَا} pada enz., die noch overeenkomt met onze a in *daden* noch met die in *dag*, noch met de à in *màkan*; voor den a-klank in de eerste syllabe van ^{بَاهَا} pāha, *dij*, die gelijk is aan eene lange a (ā) — zie mijn ontwerp p. 556 —; en zoo welligt in een' doolhof van bijzonderheden en subtiliteiten geraken.

Ik zie er daarom zwaarigheid in, eene klanknabootsende transscriptie van zuiver maleische woorden naast de letterlijke in mijn woordenboek op te nemen. Er zijn echter woorden, waarvan de uitspraak in de omgangstaal wezenlijk van die der boektaal verschilt b. v. ^{سَتَلَهْ} setelah, ^{پَرْغِي} pergi, die gewoonlijk *serta* en *pegi* uitgesproken worden, en van zoodanige woorden acht ik het noodig, ook de gewone uitspraak in de omgangstaal aan te geven. Daar zij echter veelal ook volgens die gewone uitspraak geschreven worden, zoo is *serta* voor *setelah*, en *pegi* of *pegī* voor *pergi*, geene klanknabootsende transscriptie meer, maar eene letterlijke transscriptie van de in de omgangstaal meer gebruikelijke vormen ^{سَرْت} en ^{پَرْغِي} of ^{پَرْغِي} waarom ik mij dan ook voorstel, zulke woorden aldus in mijn woordenboek op te nemen: ^{سَتَلَهْ} setelah, gew. ^{سَرْت} *serta*, en den afwijkenden vorm ook nog op zijne alphabetische plaats bekend te stellen.

Wat aangaat de gebrekkige uitspraak der meeste Maleijers van arabische woorden, waarvan de schrijver het woord ^{سَوْبَاتٌ} sobath tot voorbeeld aanhaalt, dat gewoonlijk sobat zou uitgesproken worden, moet ik opmerken, dat die, voor zoo ver zij afhankelijk is van het onvermogen, om eenige aan 't arabische eigene klanken uit te spreken, zoo standvastig is, dat eenige regels in de inleiding toereikende zullen zijn, om haar voor alle gevallen aan te duiden: waarom ik het als overtollig beschouw, die uitspraak nog klankbeschrijvend bij de letterlijke transcriptie te voegen, en zulks te meer, omdat het beschaafd gedeelte der Maleijers, dat zijn die, welke op school zijn geweest en den koran hebben leeren lezen, er gewoonlijk eene eer in stellen, de arabische woorden zuiver uit te spreken, en dit dan ook in der daad doen, met uitzondering van de sibilant *f*, die ook bij hen veelal als de maleische *p* luidt. Eene klankbeschrijving wil ik echter zeer gaarne toestaan, en acht ik zelf noodig, bij arabische woorden, die met veranderde uitspraak en spelling in 't maleische ingeburgerd zijn. Zulke woorden zal ik dan, gelijk de heer Stuart- p. 322- en in zijn proeve onder ^{كَفَرَاتٌ} aanbeveelt, volgens de oorspronkelijke spelling rangschikken en de afwijkende schrijfwijzen daarbij voegen en op hare alphabetische plaatsen daaraan verwijzen. Ik zal daarbij een onderscheid maken tusschen woorden, die *gewoonlijk*, en zulke, die *altijd* anders gespeld uitgesproken worden, welke laatste eigenschap aangeduid wordt door het ontbreken van *gew*: ^{كَفَرَاتٌ} kaparat, arb., mal. ^{كَفَارَاتٌ} kapārat of ^{كَفَارَاتٌ} kapārat, ^{جِنْسٌ} djins, arb., mal. ^{جِنْسٌ} djinis of ^{جِنْسٌ} djenis ^{أَصْلٌ} aṣl, arb., mal. ^{أَصْلٌ} aṣal.

Ten opzichte van het arabische woord ^{صَحْبَة} ṣohbath veroorloof ik mij nog de volgende bemerking. Dit woord, oorspronkelijk *maatschap* (*consortium*), *riendschap*, heeft in 't maleisch de beteekenis van *viend* bekomen, en wordt op Java sobat, of liever sōbat uitgesproken, welke uitspraak de schrijver als de gewone opgeeft. Nu is het wel niet moeilijk, om van *riendschap* tot *viend* te komen, zoo als wij ook in onze germaansche talen zien; en toch moet ik de schrijfwijze ^{صَحْبَة} ṣohbath als eene verkeerde beschouwen. De Maleijer, namelijk, gebruikt *sprekende*, voor *viend* doorgaans het woord ṣahābath, dat niets anders is, dan het arabische ^{صَاحِبَة} ṣahābath, de plur. van ^{صَاحِب} ṣāhib, *viend*; ook zal hij, het *geschreven* woord ^{صَحْبَة} ṣohbath lezende, als het *viend* moet beteekenen, b. v. in het gewone ^{صَحْبَة كَيْت} ṣohbath kīta in maleische brieven, altijd ṣahābath uitspreken. Daar het nu niets ongewoons is, dat de Maleijer arabische woorden in den plur., in stede van in den sing., in zijne taal overneemt, b. v. ^{مَلَائِكَة} malāikath, *engelen*, in stede van ^{مَلَك} malak (eig. ^{مَلَائِك} malāk) *een engel*, ^{كُفْرَة} kafarath, *ongeloovigen*, in stede van ^{كَافِر} kāfir, *een ongeloofige*, zoo vermeen ik te mogen besluiten, dat ^{صَحْبَة} ṣohbath, als het *viend* moet beteekenen, eene verkeerde schrijfwijze van ^{صَاحِبَة} ṣahābath, is. Sommige geletterde Maleijers gebruiken ook altijd ^{صَاحِبَة} ṣahābath in stede van ^{صَحْبَة} ṣohbath. Daarentegen is ^{بِرْصَحْبَة} berṣohbath, *in vriendschap zijn*

(met iemand), zeer goed; بِرْصَحَابَةِ bersahābath is vrienden hebben.

De Maleijer spreekt wel eens een' Chinees van de mindere klasse met het woord sōbat aan en noemt hem zelfs (doch dit doen alleen minder beschaafden) eenen sōbat, van zoodanigen chinees sprekende; doch dit verzwakt mijne stelling niet.

De schrijver treedt voorts in beschouwingen, aangaande het overtollige, in de meeste gevallen, eener stelselmatige transcriptie der maleische woorden in europeesch schrift, als men, ten eerste, als algemeenen regel aanneemt, dat overal, waar de uitspraak niet uitdrukkelijk is aangeduid, de fatha voor *a*, de dlamma voor *oe*, de kasra voor *i* geldt, en voorts besluiten kon, om de *e* in 't arabisch schrift door een bijzonder teeken aan te duiden.

Ik ga zelfs nog verder, dan de schrijver voorstelt, om alle transcriptie ontbeerlijk te maken: Ik onderscheid niet alleen (men heeft het in dit opstel bereids opgemerkt) de doffe *e* (*e*) van de *a*, maar ook de *o* van de *oe* en de *e* (zachtlang in opene, scherpkort in geslootene lettergrepen) van de *i*, en wel door een en hetzelfde teeken *r* (de arabische 2) bij de respectieve klinkers te voegen: — $\overset{r}{e}$, — $\overset{r}{e}$ (zachtlang), — *o*. Aan

dit teeken geef ik den naam van $\overset{r}{\text{إمالة}}$ *arḡka-imālah*, d. i. *cijferteeken van afwijking*. Gebruik en naam komen mij voor geautoriseerd te zijn door de Arabieren, die zich van een dergelijk diakritisch teeken, onder den naam van $\overset{r}{\text{إمالة}}$ *imālah*, *neiging, afwijking*,

bedienen, om de *alif* naar de *jā*, en de *fatha* maar de *kasra* toe af te wenden.—Silvestre de Sacy, Gramm. Ar. t. I p. 40.—En de met dat teeken voorziene klinkers zoude men dan gevoegelijk بَرِسْ بِرَامَاةٌ *bāris berimālath (h)* klinkers met *imālath (h)*, dus — $\text{فَتْحَةٌ بِرَامَاةٌ}$ *fathath (h) berimālath (h)*, — $\text{كَسْرَةٌ بِرَامَاةٌ}$ *kasrath (h) berimālath (h)* en — $\text{ضَمَّةٌ بِرَامَاةٌ}$ *dlammath (h) berimālath (h)* kunnen noemen.

Ik realiseer daardoor een reeds lang door mij gekoesterd denkbeeld. Maar ofschoon nu daardoor eene transcriptie volstrekt onnoodig is geworden, beschouw ik haar in een maleisch woordenboek toch als zeer nuttig. De schrijver zelf geeft toe, dat de transcriptie, eens vooral, bij ieder grondwoord voor sommigen zijn nut kan hebben, maar kan hoegenaamd geen nut zien in de herhaalde bijvoeging der transcriptie bij iederen afgeleiden vorm.

Ik stel mij, wel is waar, van mijn woordenboek geene gebruikers voor, die in 't geheel geen maleisch schrift kennen, maar ik stel er mij eene massa voor, die het in het lezen van maleisch schrift nimmer verder brengen, dan tot eene bedroevend geringe hoogte en voor de meesten van welke het gemakkelijker, aangenaamer, minder vervelend en minder tijdroovend zal zijn, naast ieder maleisch woord, zelfs bij afgeleide vormen, het equivalent met hollandsche letter te vinden, dan zich de transcriptie zelf te moeten maken. Ook komt hierbij nog in aanmerking, dat vele maleische

geschriften, voornamelijk brieven van inlandsche ambtenaren, oorspronkelijk met hollandsche letters geschreven zijn, en als dan iemand, die tot die massa behoort, b. v. het hem onbekende persergāhan ontmoet, maar nog al ver genoeg is, om te weten, dat hij dat woord onder ^{سرگانه} sergah moet opzoeken, dan vindt hij daar zonder twijfel gemakkelijker en in minder tijd persergāhan dan ^{سرگانه} En voor de zulken, die in 't geheel geen maleisch schrift kunnen lezen en ten behoeve van welke de schrijver een register der woorden naar de europesche schrijfwijze voorstelt, zou eene transcriptie, ook van de afgeleide vormen onmisbaar zijn.

Zoodanig register komt mij allerdoelmatigst voor; ik althans beschouw het als geen bezwaar, dat daardoor de contributie der meer geoefenden ten behoeve der minder geoefenden aanmerkelijk zal verhoogd worden; echter zoude ik de becijfering der grondwoorden, van 1 tot p. m. 16,000 gaarne willen vermeden zien, en stel ik in de plaats daarvan voor, in het register naar de pagina van het woordenboek, waarop het woord voorkomt, te verwijzen, welke inrigting m. i. hetzelfde gemak oplevert.

Ik zelf zal geen tijd kunnen vinden, om mij met dien nuttigen arbeid te belasten; waarom ik het indisch gouvernement te zijner tijd zal voorstellen het aan een ander op te dragen. Bijzondere kennis van het maleisch wordt daartoe niet vereischt.

Ik kom nog even eens terug op de transcriptie. Het komt mij, namelijk, voor—en ik geloof, dat ik mij niet bedrieg, — dat door eene transcriptie der maleische woorden met hollandsche letters in een maleisch woordenboek meer liefhebbers voor het grondig leeren dier nuttige taal zullen worden aangeworven, dan zonder dat. Velen toch zijn er — dit zegt de heer Stuart zelf—die verbazend tegen het leeren van maleisch schrift opzien. Maar het zijn niet de maleische *letters*, die zoo schrikbarend zijn — die leert toch iemand in een' of twee dagen, — maar het is het *lezen* zelf, dat in der daad moeilijk is; en het leeren daarvan wordt zeer gemakkelijk gemaakt door het gebruik van een woordenboek, waarin het maleisch ook in hollandsch schrift uitgedrukt is; dat gaat dan spelender wijs. En zijn eerst de moeilijkheden van het lezen eenigermate overwonnen, dan gaat men al ligt tot eene meer grondige studie der taal over.

Ik moet hier nog melding maken van eene verandering, die ik, uit eigen beweging, in mijn primitief plan van bewerking van het maleisch-nederduitsch woordenboek gemaakt heb. Ik zal namelijk mijn woordenboek afwerken, zonder mij met de afstamming der maleische woorden uit het sanskrit en hunne verwantschap met polynesische talen in te laten, daar dit toch slechts voor weinigen van belang is en mij een' kostbaren tijd zou rooven, welke laatste omstandigheid, bij het algemeen groot verlangen naar een nieuw maleisch woordenboek, niet uit het oog mag verloren worden, en mij bepalen tot

het bekendstellen der levende vreemde (d. i. niet polynesische) talen, waaruit sommige woorden zijn overgenomen. Wanneer het woordenboek eens gereed is, dan kan, als het mogt verlangd worden, die leemte nog altijd, welligt door meer bekwame handen dan de mijne, worden aangevuld. De hoogleeraar T. Roorda en dr. Pijnappel zijn insgelijks van oordeel, dat ik aan taalvergelijking maar niet te veel moeite moet besteden.

Het is hier welligt niet te onpas, het oordeel dier taalkundigen omtrent mijne proeve van bewerking van het maleisch-nederduitsch woordenboek, uitgebragt op uitnoodiging van den Minister van Koloniën, mede te deelen. Ik hoop, dat het mij niet als ijdelheid zal worden toegerekend. De volgende woorden zijn gevloeid uit de pen van den heer Pijnappel, en de heer T. Roorda heeft verklaard, zich geheel daarmede te vereenigen.

»Het is mijne overtuiging, uit dit laatste gedeelte (de proeve van het woordenboek) opgedaan, dat het zeer wenschelijk is, dat de heer Von Dewall met de bewerking van een maleisch-nederduitsch woordenboek belast blijve.

»Twee hoofdvereischten om het zamen te stellen, komt hij mij voor geheel te bezitten: voldoende kennis der maleische taal tot het leveren van een werk, waarbij de tot hiertoe bestaande woordenboeken dier taal verre zullen achterblijven in volledigheid, en verder zulk eene gave van opmerking, dat men vertrouwen mag, dat hij niet alleen het juiste verschil in betekenis van grondwoorden, die daarin naauw met elkander verwant zijn, maar ook den waren zin van het

grondwoord zelf, in tegenoverstelling van zijne afgeleide vormen, met naauwkeurigheid zal weten op te geven. Bij de schroomlijke verwarring, welke in dat opzigt in alle andere woordenboeken der maleische taal heerscht, zal dit eene groote verdienste zijn. Ik voel mij dus niet bezwaard, om de wenschelijkheid nit te spreken van het bezit van een woordenboek, bewerkt op eene wijs, als waarvan hier eene proeve geleverd is."

Na dit gunstig oordeel der heeren T. Roorda en Pijnappel, nopens de inrigting van mijn woordenboek, het publiek te hebben bekend gemaakt, mag ik dan ook niet verzwijgen, dat het er ver van is, dat die heeren het in alle opzigten met mij eens zouden zijn, of mij even gunstig beoordeelen: hunne gevoelens omtrent letterlijke en klankbeschrijvende transscriptie, omtrent het afschaffen of behouden van de arabische letters voor de maleische taal, verschillen hemelsbreed van de mijne; zij hebben geen hoogen dunk van mijne geschiktheid tot het zamenstellen eener maleische grammatika, enz; — verschillen, die eene beantwoording mijnerzijds hebben ten gevolge gehad, officieel het indisch Gouvernement aangeboden. Daar een en ander een eenigzins polemiek karakter heeft en in verband staat met eene vroegere officiele briefwisseling van een' wetenschappelijken aard, zoo ben ik niet bevoegd, dien-aangaande bijzonderheden mede te deelen.

Niettegenstaande nu genoemde taalkundigen niets hebben aangemerkt op mijne wijze van inrigting van het woordenboek, zoo ben ik er evenwel ver van, daarop

steunende, die inrigting als onverbeterlijk te beschouwen; integendeel, ik wil mij ten nutte maken de vriendelijke bemerkingen van den heer Stuart, voor zoover ik die kan overeenbrengen met mijne wijze van zien, betrekkelijk het doel van het woordenboek, en het publiek, waarvoor het geschreven wordt.

Welke veranderingen ik dientengevolge in mijne primitieve inrigting heb gemaakt, blijkt uit het voorgaande; een beter overzicht daarvan zal geven eene nieuwe proeve van bewerking, hierbij gevoegd.

Ik mag niet nalaten, hier opmerkzaam te maken op een door mij beganen en later ontdeekten misslag in de Proeve van bewerking. Deze betreft de verwisseling van het woord ^{قَرْتَوَة} pertōēwah of ^{قَدْوَة} petōēwah-p. 564. r. 6. v. b.— met het arabische woord ^{فَتْوَى} of فتوا fatwā, *uitspraak van een' regtsgeleerde*, dat in 't maleisch nog de volgende beteekenissen heeft aangenomen: *uitspraak in 't algemeen; uitspraak of meening van een' heiligen, geleerden of door zijn geluk* (^{قَدْوَة} tōēwah) *bekenden persoon; van daar eene nuttige, heilzame leering; een goede raad.* De Maleijer spreekt het arabische woord ^{فَتْوَى} volstrekt zoo uit, als of er stond ^{قَدْوَا} petōēwā; voeg daarbij de verwantschap van begrippen, dan zal men dit qui-pro-quo welligt eenigzins verschoonbaar vinden, even als men het verschoonbaar zal vinden, dat de heer Stuart in zijne uitlegging van petōēwah nog veel verder gaat, dan ik zelf. Als ik mij bepaal tot: »iets dat geluk, heil, aanbrengt, ver-

oorzaakt; eene nuttige, heilzame leering; een goede raad," weidt de heer Stuart in de volgende bewoordingen uit: »gunstige invloed van iemands goed geluk op zijn lot en dat van anderen, die hij met zijne wenschen ondersteunt; de zegen, die ondersteld wordt van hem uit te gaan ten behoeve van allen, die zijne gunst of bescherming genieten, zijne onderhoorigen, enz." Ook de vertaling mijner voorbeelden is naar die uitlegging gewijzigd: *mintas petōēwah tōēwan*, *ik verzoek een' heilzamen raad van U*, vertaalt de heer Stuart, (*ik*) *verzoek uw' zegen, de ondersteuning van uw goed geluk; dengan petōēwah tōēwan maka saḥāja lapas* (de heer Stuart verbetert hier *lêpas*, welligt, omdat men het woord op Java zoo uitspreekt?), *met* (lees door) *uwe heilzame leering ben ik vrij gekomen*, is bij onzen schrijver vertaald: »*door uw' zegen ben ik vrij gekomen*, en voorts nog gecommenteerd door: »zegt b. v. iemand, die aan een schipbreuk ontkomen is, uit beleefdheid tot een' aanzienlijke, die misschien niets van zijn' gevaar geweten, of hem zelfs vroeger nooit gezien heeft."

Eenige verbeteringen van minder belang in Schema en Proeve behoeven hier niet vermeld te worden.

Ik kom nu tot de beantwoording der aanmerkingen van den heer Stuart, aangaande de door mij voorgestelde transcriptie van maleische en arabische woorden. Is het onderwerp ook van minder gewigt, dan de bewerking van het woordenboek, het is daarom toch even interessant en mag niet onbesproken blijven.

De bemerkingen van den heer Stuart van p. 501--504 zijn bereids overwogen en beantwoord.

De schrijver ziet wijders in het gebruik van de letters c q x en y, die aan de spelling van zuiver nederlandsche woorden vreemd zijn, zooveel bezwaar niet, als ik.

Had ik die letters noodig gehad, of waren zij duidelijker geweest voor de klanknabootsing, dan onze hollandsche letters, voorzien van diakritische teekens, dan voorzeker zoude ook ik geen oogenblik geschroomd hebben, mij daarvan te bedienen. Ware b. v. de q een betere representant voor de ç geweest, dan de k, dan zoude ik haar behouden hebben; maar waar de hollandsche letters dezelfde dienst doen, al is het ook met een diakritisch teeken, zie ik geen eene reden, om tot het vreemde mijne toevlugt te nemen.

Daar de schrijver niet opgeeft, op welke wijze de eene of andere dier letters met voordeel had kunnen gebezigd worden, zoo wil ik ook niet langer hierbij stilstaan.

De schrijver zou de zachtkorte e, die ik door e heb wedergegeven, liever vertegenwoordigd zien door ê , omdat het teeken voor korthed meer bekend is, dan het ondergeplaatste punt.

Ik zelf heb mij van den de ë lange jaren bediend en heb er ongaarne afscheid van genomen; maar door haar te behouden zou ik te kort gedaan hebben aan eenvoudigheid, die ik mij bij het vaststellen der transcriptie tot grondregel heb gesteld. Ook heb ik het teeken ° , dat gelijken vorm met de djazma heeft, elders noodig — p. —.

De gevolgtrekking, die de schrijver maakt uit hetgeen ik gezegd heb aangaande de *ḡ*, is wat ver gezocht. Als ik gewag heb gemaakt van eenige exemplaren van javaansche koranvertalingen met arabisch karakter, waarin de *ḡ* voorkomt, zoo was dit niets anders, dan eene antiquarische mededeeling, die geenszins moest dienen, om te bewijzen, dat die letter oorspronkelijk in 't maleisch alphabet behoort, en nog veel minder, dat woorden als *dāsar*, *pondok*, *tanda* eigenlijk met de *ḡ* behooren geschreven te worden. Ook heb ik niet gezegd, dat die woorden *behooren*, maar dat zij *eigenlijk dienden* zoo geschreven te worden—voorwaar een groot verschil. En dat de *ḡ* oorspronkelijk in 't maleisch alphabet behoort, daartoe is geen ander bewijs noodig, dan de omstandigheid, dat zij nog steeds in de lettertafels der Maleijers voorkomt: eene waarheid, die ik niet aan Marsden, maar aan eigene waarnemingen te danken heb. Dat de *ḡ* niet voorkomt op de lettertafel in het maleische schoolboekje van Rādja 'Ali Hādji, in 1857 op het eiland Penjengat (Mars) gelithographieerd, is, zoo als ik mij bij den schrijver zelve heb overtuigd, eerder aan vergissing, dan aan opzettelijke weglating toe te schrijven. Ik zou daarbij nog kunnen aanvoeren, dat men mij verzekerd heeft (gezien heb ik het niet), dat men haar in oude handschriften van Malaka gebezigd vindt.

Maar ik begrijp niet, waarom de schrijver, in parentheses, van eene mogelijkheid spreekt, dat ik hier op het gezag ven dien geleerde steun; immers ik ben ge-

noegzaam in de gelegenheid geweest, om zelf te zien en te hooren. En nog veel minder begrijp ik de volgende woorden van den schrijver:

» Maar, al moest men dan ook voor uitgemaakt houden, dat de \dot{d} eene oorspronkelijke Maleische verscheidenheid van de d vertegenwoordigt, men zou het gebruik van dat letterteeken toch in 't eigenlijk Maleisch bezwaarlijk kunnen invoeren of herstellen, tenzij enz.»

Een *invoeren* of *herstellen* dier letter is mij ook nog geen oogenblik in mijn hoofd gekomen, en in mijn ontwerp staat er ook geene syllabe van. Daar staat niets anders, dan: » Ik heb de \dot{d} (د) — de linguale javaansche (د) (d) — in het schema opgenomen, omdat die letter, hoezeer van lieverlede uit het maleisch schrift verdwenen, in de maleische scholen toch nog altijd hare plaats in het alphabet behoudt.” En verder: » Woorden als pondok, tanda, dāsar, dādoe en meer anderen dienden eigenlijk geschreven te worden قندق, تند, داسر, دَاد.” Vindt men het nu oneigenaardig, eene letter in een alphabet te hebben, waarvan geen gebruik gemaakt wordt, ik zie er geen bezwaar hoegenaamd in, der \dot{d} haren paspoort te geven; wij hebben het maleisch alphabet toch reeds verminkt. Evenwel kan ik niet onvermeld laten, dat Crawford, in zijn » Grammar and Dictionary of the Malay language (1852)”, haar nog als eene bijzonder letter behandelt.

In de grammatica — p. 3 — zegt hij daarvan. » The second d, distinguished by a dot, is a palatal, sometimes called a cerebral and corresponds with the

European letter. It occurs but seldom in Malay, compared with the dental, and, in ordinary writing, is not distinguished from it." — In het woordenboek is die onderscheiding stelselmatig volgehouden; men vindt er 46 grondwoorden op de d°.

Wat de schrijver aangaande de transcriptie der ξ zegt, van p. 506. r. 8 v. o. tot p. 508 r. 6 v. b., is volkomen waar, en ik ben hem zeer verplicht voor zijne bemerkingen, waardoor hij mij van een dwaalspoor teruggebracht heeft. Ik heb dan ook geen oogenblik gearzeld, de door hem aanbevolene transcriptie aan te nemen, met dat klein onderscheid, dat ik de gedjazmeerde hamza (ξ), aan het einde van lettergrepen, nu aanduid door de djazm zelve ($^{\circ}$), in stede van door eene apostrophe, omdat ik dit laatste teeken elders noodig heb. — Zie verder p. . . .

Zonder mijn' misslag ook in de verte te willen verdedigen, kan ik evenwel niet nalaten, hier mede te deelen, hoe hij ontstaan is. Hij heeft zijn' oorsprong niet te danken aan gebrek aan kennis mijnerzijds van de kracht en natuur der ξ ; ik ben een van die weinige Europeanen, waarvan de schrijver spreekt, die de ξ kunnen uitspreken, en weet dus zeer goed het verschil van klank, hoe subtiel en onmerkbaar voor een europeesch oor dan ook, b. v. tusschen $\overset{\cdot}{\xi}$ $\overset{\cdot}{a}$ en $\overset{\circ}{\xi}$ $\overset{\circ}{a}$; maar bij het opmaken van mijn schema dacht ik, dat $\overset{\cdot}{a}$ zoowel voor $\overset{\cdot}{\xi}$ als voor $\overset{\circ}{\xi}$ kon dienen, omdat in het woordenboek het arabische woord en zijne transcriptie naast elkander staan en daardoor alle onduidelijk-

heid zou zijn weggenomen. Dan, hoe dit ook zijn moge en hoe weinig in getal ook de gevallen zijn mogen, waar eene verwisseling zou kunnen plaats hebben, mijne transcriptie der ξ deugt op geene wijze, en ik heb mij dan ook zeer gehaast haar, tegen de betere van den heer Stuart te verwisselen.

De heer Stuart vraagt—p. 508— » Waarom geeft de S (in r. 5) $\xi\alpha\lambda$ weder door $\acute{a}a\text{dath}$ en niet door $\acute{a}dath$ of $\acute{a}dath$? Was het slechts ter vermindering van eene moeilijkheid in de drukkerij, dat het gewone teeken van verlenging hier door de verdubbeling van de vokaal vervangen is? In dat geval zou die afwijking wel eenige opheldering verdienen.” Toen ik $\acute{a}adath$ schreef, in stede van $\acute{a}dath$, deed ik dit niet alleen met het oog op de moeilijkheden, die de tweede schrijfwijze in de drukkerij zou veroorzaken, en op de phonetische kracht der ξ , die dier schrijfwijze niet in den weg stond, maar ook en wel hoofdzakelijk uit aanmerking van het wanstaltige van die torenachtige opeenstapeling van teekens in het nederduitsch schrift. Ik zou, om dezelfde reden, ook $\acute{o}oed$ geschreven hebben, in stede van $\acute{o}ed$, en $\acute{i}is$, in stede van $\acute{i}s$. Dat ik van die afwijking in de ophelderingen geene melding heb gemaakt, is zeker laakbaar. Door de schrijfwijze van den heer Stuart zijn nu alle zwarigheden uit den weg geruimd, en schrijf ik thans $\acute{s}adath$, $\acute{s}oed$ en $\acute{s}is$.

Als ik nu de verzekering geef, dat de schrijfwijze $\acute{a}adath$ geene andere reden heeft, dan de zoo even op-

gegevene, zoo wil ik daarmede echter geenszins ontken-
nen, dat mijne zienswijze aangaande de natuur der ξ
eenigzins verschilt van die van den schrijver. Hetzelf-
de is het geval met de λ . De schrijver noemt beiden
eenvoudige (dat wil zeggen: *niets anders dan*) *consonanten*
(ik spreek hier niet van de verlengingsletter λ) en ik ken
aan beiden een *vokalisch* element toe. Het is waar,
ook de Arabieren beschouwen hen tegenwoordig als
consonanten; maar dit is m. i. eene spitsvindigheid der
arabische grammatici; en als men de natuur en het ge-
bruik der letters onderzoekt, zal men vinden dat die
voorstelling onjuist is.

De schrijver vermeent, dat de λ consonant zich des
noods zou laten omschrijven door *spiritus lenis*, *stomme*
h, of iets dergelijks. Beiden zijn echter *explosieven*, ter-
wijl de λ de zuivere, onbelemmerde uitademing der lucht
is, sterk genoeg, om door de spraakorganen tot klan-
ken gemodificeerd te worden; beiden kunnen syllaben
beginnen, dat de λ niet kan, zonder van de explosieve
hamza voorzien te zijn ($\overset{\circ}{\lambda}$): beiden hebben dus eene
geheel andere natuur, dan de λ ; aan de *gehamzeerde*
alif echter wil ik gaarne de kracht van *spiritus lenis*
toekennen. En uit de omstandigheid, dat de λ geene
syllabe kan beginnen, volgt dan ook, dat zij geen con-
sonant kan zijn, want ieder consonant kan dat. Daar
zij buitendien tot verlenging der fatha (a) dient, moet
haar m. i. eene groote overeenkomst met de a toegekend
worden, welke bewering ondersteund wordt door het-
geen wij bij Silvestre de Sacy lezen, in zijne *Grammaire*
Arabe, I § 5:

» Il est assez vraisemblable que, parmi les lettres des
 » Arabes, ainsi que parmi celles des Hébreux, il y en
 » a eu autrefois qui ont fait, au moins dans certains
 » cas, les fonctions de voyelles: cela paraît même cer-
 » tain de l'*élif*, du *waw* et du *ya*, qui, dans le système
 » actuel de l'écriture arabe, semblent faire encore cet-
 » te fonction. Le *waw* et le *ya* sont même souvent
 » prononcés, dans le langage arabe vulgaire, lorsqu'ils
 » se trouvent au commencement d'un mot, comme
 » nos voyelles *ou* et *i*.— In de arabische gramma-
 » tika van Tychsen vinden wij— § 10—: Sie (dat zijn
 » de و, ي) waren anfangs die einzigen Vocalbuch-
 » staben für die Laute *a* (*ae*), *u*, *i*, und das *»* ge-
 » wissermaszen *e*. Nach dem die Sprache sich ausgebil-
 » det und eine Menge Formen entstanden war, ver-
 » loren sie zum Theil ihre Vocalbedeutung und kön-
 » nen auch mit anderen Lauten gesprochen werden,
 » als Consonanten." Ik teeken hier aan, dat Tychsen
 zelfs door S. de Sacy geciteerd wordt.

Ziedaar de reden, waarom ik het gewaagd heb,
 de *l* in mijn schema door *a* weder te geven; want
 het was mijn streven, om voor elke arabische of ma-
 leische letter een' representant te hebben. Overigens
 ben ik niet in gebreke gebleven, in de ophelderingen,
 na de, hierboven nogmaals herhaalde definitie der *l*,
 te zeggen, *dat de l niets analoogs in onze europesche*
alphabetten heeft.— Op gelijke wijze heeft de geleerde
 S. de Sacy gehandeld: in de kolom » valeur des lettres"
 van zijn" alphabet arabe" vertegenwoordigt hij de *l* door

a; maar hij zegt in de ophelderingen:” »L'élif, dépourvu
 »de hamza, n'a pas de prononciation propre; il ne
 »sert qu'à alonger la voyelle a qui le précède.”

Wat de ξ betreft, ik moet haar, naast haar sterk
 gutturaal *consonantisch* element, ook nog een *vocalisch*,
 en wel een a-element toekennen. Men beproeve slechts
 de ξ zonder eenigen klinker uit te spreken, en men zal
 altijd, na eenige inspanning, eene onduidelijke, krassen-
 de a voortbrengen. In heb haar daarom, in de Op-
 helderingen op mijn Schema, aldus gedefinieerd: »De
 ξ op zich zelve, is de aan de l eigene uitademing
 der lucht, op haren weg echter door de vernaau-
 wing van het keelgat gemodificeerd.” En zoodanige
 uitspraak der ξ moet altijd plaats hebben, wanneer zij
 eene syllabe sluit, of de laatste syllabe van een woord
 eene ξ met eene nunnatie ($\overset{s}{-} \overset{s}{-} \overset{s}{-}$) is en men,
 zoo als gewoonlijk, die nunnatie niet uitspreekt, zoo
 als b. v. in de woorden $\overset{s}{\text{ب}}\overset{c}{\text{ع}}\overset{d}{\text{د}}$ boe^sd, $\overset{s}{\text{م}}\overset{c}{\text{و}}\overset{c}{\text{ع}}$ mau-
 dli^s, en voornamelijk in woorden als $\overset{s}{\text{ج}}\overset{c}{\text{ز}}\overset{c}{\text{ع}}$ djiz^s, $\overset{s}{\text{م}}\overset{c}{\text{ع}}$
 dam^s enz., in welke de ξ door eene geslotene sylla-
 be wordt voorafgegaan. En die, in dergelijke geval-
 len, in de uitspraak hoorbare a-klank der ξ heeft,
 zoo het schijnt, den geleerden Lane aanleiding gege-
 ven, b. v. het woord $\overset{s}{\text{ب}}\overset{c}{\text{ع}}\overset{d}{\text{د}}$ (volgens de transcriptie
 van den heer Stuart, en thans ook van mij, boe^s-
 doen of bo^sdoen) boadun te transcriberen en
 dus de ξ door a te vertegenwoordigen.—Zeitschr.
 d. Deutschen morg. Gesellsch. IV p. 182.

Deze mijne opvatting van de natuur der ξ wordt ook wederom gerugsteund door Silvestre de Sacy, op de zoo even aangehaalde plaats, waar hij zegt: »Peut-être le *ain* a-t-il aussi été employé anciennement comme voyelle; il paroît même encore aujourd'hui, dans le langage vulgaire, réunir le son d'une voyelle, et le plus ordinairement celui de la voyelle *a*, à son articulation particulière. (Ainsi le mot أَيْد ^s se prononce *aid*).” — De geleerde orthoëpist G. A. Wallin, in zijne verhandeling »Ueber die Laute des Arabischen und ihre Bezeichnung” in den 9^{en} band van de Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, noemt de ξ den *Vocal-Consonanten der Mittelkehle*.

En deze natuur der ξ gaf mij, geloof ik, eeniger mate het regt, haar in mijn Schema, waarin ik mij nu eens voorgesteld had, van alles representanten te hebben, analoog met de wijze waarop ik de λ uitgedrukt had, door $\overset{s}{a}$ weder te geven. Ik heb echter niet nagelaten, in de ophelderingen te zeggen, dat voor dien gutturalen klank geen aequivalent in het nederduitsch bestaat, evenmin als in de andere europesche geschrevene talen. Hier pleit weder het gezag van S. de Sacy voor mij: hij geeft de waarde der ξ door 'a, maar zegt: »l'articulation particulière au ξ ne peut être exprimée par aucune des lettres usitées chez les peuples de l'Europe, cette articulation leur étant absolument inconnue.

Na deze uiteenzetting, zal men hoop ik, mijne

zonde, dat ik, in de kolom *waarde*, d. j. *phonetische kracht*, van mijn schema, de ʾ door a, en de ع door ā heb wedergegeven, voor menig een welligt eene zonde tegen de philosophie der wetenschap, eenigzins verschoonbaar vinden. Evenwel heb ik, naar aanleiding der bemerkingen van den heer Stuart, de zaak rijper overwogen en ben ik tot het besluit gekomen, in een nieuw Schema, hier achter te voegen, de kolom *waarde* te vervangen door eene kolom *transscriptie* en daarin de ʾ door niets, en de ع door ^s te representeren.

Wat den naam der غ betreft, bij mij rīn, bij anderen rain, zoo wil ik den schrijver volgaarne toegeven, dat ik te ver gegaan ben, door rīn den eenigen goeden naam voor de ع te noemen. Op de aanmerking namelijk van den schrijver, dat men ook in 't arabisch woordenboek van Freytag, *op gezag van een' arabisch schrijver*, غَيْن en niet غَيْن als den naam van de letter غ vermeld vindt, heb ik dat lexicon geraadpleegd (ik had dat vroeger niet gedaan) en heb ik dan ook, zoo als te verwachten was, gevonden: » غَيْن; Alphabeti littera غ Gain. *Kam.*'' Dit *Kam.*, dat de heer Stuart een' *arabisch schrijver* noemt, is eene verkorting van het arabische woord kāmōēs (قَامُوس) *ocean*, den naam van het beroemde arabische lexicon van den beroemden Moeħammad ibn Ja'kōēb ibn Moeħammad al Sjirāzī al Fīrōēzabādī (gewoonlijk eenvoudig Fīrōēzabādī), het orakel der arabische grammatici; en als nu Freytag zegt, dat hij

in dat werk ^سغين gevonden heeft, dan is dat reeds voldoende, om mijn' zeilen te strijken; maar dit heeft mij ook aanleiding gegeven, om den *kāmōēs* zelve te raadplegen, en die verklaart dan niet alleen ^سغين *rain* als den *eenigen goeden*, maar ook ^سغين *rīn* als een' *verkeerden* naam voor de letter غ. Maar dan blijft het mij onverklaarbaar, dat ik, gedurende meer dan twintig jaren, noch bij Arabieren, noch bij Maleijers, een' anderen naam dan *rīn* heb gehoord of zien geschreven. Zou men hieruit ten minste niet kunnen opmaken, dat beide namen naast elkander bestaan? Zeker en de afkeuring van *rīn* bevestigt dit nog meer. Ik kan daarom die benaming in mijn Schema ten behoeve van een *maleisch* woordenboek, nog niet opgeven, hoezeer ik, zoo sterk mogelijk, intrek mijne bewering, dat die naam de eenige goede is.

De schrijver zegt— p. 310. r. 15 v. b.: »wat hij verder op blz. 551 laat volgen, dat »bij het vormen van den naam der غ de fathath (of de klinker *a*) noodig was, om haar consonantisch element in beweging te brengen,» schijnt mij weder zamen te hangen met de boven besproken voorstelling van غ door *ā*: anders is 't mij al te diepzinnig! Ik kan er volstrekt niet uit begrijpen, waarom de غ niet even goed عین *in* zou kunnen heeten, als b. v. *feest* in het Arabisch عید *īd* heet, om slechts één te noemen uit de tallooze woorden van gelijken vorm, die men in ieder Arabisch woordenboek op de غ vinden kan.»

Ik vergeef den schrijver het nog al vrij bitse, dat in die aanmerking, met haar spottend uitroepsteeken, ligt, en wil mij liever bepalen tot eene bedaarde uiteenzetting, dan dat bitse te reciproceren, waartoe anders hier schoone gelegenheid ware.

Dat en op grond van wat, ik aan de ξ een zeker a-element toeken, is hierboven reeds besproken en behoeft dus hier geene verdere uitlegging; en daarmee hangt dan ook zamen mijne hypothese aangaande het vormen van de namen der ξ en ξ . Het *diepzinnige*, dat anders voor den schrijver daarin zou hebben gelegen, heeft dus plaats gemaakt voor meerdere duidelijkheid. Maar daaruit kan de schrijver volstrekt niet begrijpen, waarom de ξ niet even goed عین s in zou kunnen heeten, als b. v. *feest* عيد s id heet.

Ieder, die de phonetische kracht der ξ kent en haar kan uitspreken (zij wordt diep in de keel gevormd) beproeve eens, om van dien keelklank tot de lange i (\bar{i}) te komen, die bij de tanden gevormd wordt, en hij zal vinden, dat dit onmogelijk is, zonder een' vrij merkbaren doorgang door de a, en dat is zonder twijfel de reden, waarom alle woorden van den vorm ... عِي (s \bar{i} ...) in de gewoone taal s ai... worden uitgesproken.

» Ainsī le mot عيد s se prononce *aid*” zie p. 583. Maar buitendien, er bestaat een a-element in de ξ (ik geloof niet, dat er iemand nog aan kan twijfelen) en in den naam van iedere letter

wordt duidelijk hare phonetische kracht gehoord: daarom *kon* men de ع niet عَيْن ^{ʿīn} in noemen.

Ik heb overigens te vergeefs gezocht naar die *tal-looze* woorden van gelijken vorm als عِيد, die men, volgens den schrijver, in ieder woordenboek op de ع vinden kan.

Ik vind, wel is waar, in Freijlag *twee en dertig* woorden, waarin de syllabe ... عِيد ^{ʿī} ... voorkomt; maar daaronder is slechts *een enkel grondwoord*, عَيْص ^{ʿīṣ}; de overige zijn *afgeleide* vormen daarvan of van de volgende grondwoorden, zonder de syllabe عِيد ^{ʿī}: عَاد ^{ʿāda}, عَادَا ^{ʿāda}, عَاط ^{ʿāṭa}, عَايَا ^{ʿāya}, عَاب ^{ʿāba}, عَاد ^{ʿāda}, عَارَا ^{ʿāra}, عَاشَ ^{ʿāša}, عَاط ^{ʿāṭa}, عَاكَ ^{ʿāka}, عَالَ ^{ʿāla}, عَامَا ^{ʿāma}, عَانَ ^{ʿāna}, en عَاهِي ^{ʿāhi}: vormen, die de ع achter de ع aannemen, meestal volgens vaste regelen der arabische etymologie, en dus niet in aanmerking kunnen komen bij de vraag: is de syllabe عِيد ^{ʿī} menigvuldig of schaars in 't arabisch? En omdat het zoodanige afgeleide vormen zijn, heeft de eene lexicograaf meer, de andere minder daarvan in zijn woordenboek opgenomen: Meninski *twintig*, Golius *tien*, Richardson *zes*, Scheidius *twee*. — Ziedaar alles, wat ik heb kunnen vinden van die *tal-looze* woorden van gelijken vorm als عِيد, die de schrijver in ieder woordenboek op de ع vindt. Welligt heeft hij meer volledige woordenboeken, dan ik.

De beschouwingen van den schrijver aangaande de

transscriptie der ξ hebben mij bewogen de r tegen de bloote hollandsche g te verwisselen, ofschoon de transscriptie r aanbevolen wordt door Wallin, in zijne hierboven reeds geciteerde verhandeling, waarin hij zegt: »Hierbei müssen wir uns aber erinnern, dass, da ξ ein continuirlicher Laut ist, der also nicht mit einer Explosive anfangen darf, das g eigentlich nicht mit zur Articulation gehört, sondern nur zur Andeutung der Verengerung des Schlundgewölbes von uns gebraucht wird. Das dem g folgende, im Gaumensegel schnarrende \grave{a} macht die eigentliche Articulation dieses Lautes aus, und da diess dem tiefen schnarrenden r , das im Französischen, Englischen und auch im Norddeutschen vorkommt, im Klange sowohl als im Organe sehr nahe liegt, hat man in unserer Zeit nicht ohne Grund angefangen, das arabische ξ mit einen r zu transscribiren.»

De schrijver zou zich — zegt hij p. 512 — *des nood's en bij gebreke van beter*, wel kunnen vereenigen met mijn voorstel, om de gehamzeerde letters in دَابُّ — بُودُوٌّ — بَادِيٌّ — مِنتَاٌّ — مَوْسِنٌ — أَيْتَرٌ door eene enkele hamza, achter de vokaal geplaatst, te vertegenwoordigen, en alzoo da^hb, i^tzar, mint^á enz: te schrijven, schoon hij de apostrophe verkiezen zou, vooral indien de ξ mede door \acute{z} uitgedrukt wordt.

De woorden *des nood's en bij gebreke van beter* staan bijna gelijk met, en zijn in mijn oog zelfs gevoeliger,

dan eene stellige afkeuring. Het spreekt van zelf, dat, als de ξ door ζ weder gegeven wordt, de ζ niet meer geschikt is, om de gehamzeerde letters te vertegenwoordigen; maar toen de heer Stuart dit schreef, wist hij nog niet, of ik zijne voorgestelde transscriptie der ξ al dan niet zou aannemen, en evenwel verkiest hij de *apostrophe* boven de *hamza*; want de woorden vooral indien de ξ mede door ζ uitgedrukt wordt bewijzen genoegzaam, dat die voorkeur der *apostrophe* niet alleen haren grond heeft in die eventuele transscriptie der ξ , maar dat zij onvoorwaardelijk is. Ik had m. i. met regt mogen verwachten, dat de heer Stuart die eenigzins scherpe woorden met een enkel woord had toegelicht; dat hij de gebreken had opgegeven, die der transscriptie met de *hamza* aankleven; dat hij de voordeelen had vermeld, aan het gebruik der (') *apostrophe* verbonden—dit toch behoort tot eene gezonde en opregte kritiek,—maar de heer Stuart zwijgt daarover.

Ik zou mij ook des noods kunnen vereenigen met eene transscriptie der gehamzeerde letters door eene *apostrophe*, ware het niet, dat ik haar gebruikt heb, om het uitvallen in de uitspraak van verschillende letters in arabische woorden aan te duiden—ontwerp p. 558 en 559—. Ik ben zelfs van oordeel, dat zij daar eigenaardiger geplaatst is. De heer Stuart, die toch zeker gezien heeft, dat ik aan de *apostrophe* die functie heb gegeven, geeft niet op, door welk ander teeken de *apostrophe* in die gevallen zou kun-

nen vervangen worden, bij aldien dat teeken wierd ge-
bezigd tot het vertegenwoordigen der gehamzeerde
letters.

Daar ik nu de door den schrijver voorgestelde trans-
scriptie der ζ door s , en wel volgaarne, heb aangeno-
men en de apostrophe moet behouden voor de aandui-
ding van het uitvallen van letters, zoo is mij het
doelmatigst voorgekomen, zoo als ik boven reeds gezegd
heb, de gehamzeerde letters te beteekenen door de
djazm ($^{\circ}$) en dus b. v. te schrijven $da^{\circ}b$, $i^{\circ}tzar$,
 $mo e^{\circ}min$ enz.

Wijders *begrijpt* de schrijver *al weder volstrekt niet*,
hoe ik beweren kan, dat »in allen gevalle het
naauwkeurigst” zijn zou, gehamzeerde letters, die
ik toch zelfs sluitmedeklinkers noem, door a^s , ae^s , i^s ,
enz. weder te geven, en dus, met verdubbeling der
vocalen, te schrijven $daab$, $iitzar$, enz., tenzij ook
hier dezelfde onjuiste voorstelling van de waarde der
 $\dot{\imath}$ ten grondslag ligt, die hij boven meent te hebben
aangetoond.

Ook ik vermeen te hebben aangetoond, dat mijne
voorstelling van de waarde der $\dot{\imath}$ zoo onjuist niet is,
als het de schrijver doet voorkomen. Maar ik dien
den schrijver nu nog begrijpelijk te maken, waarom
ik vermeen, dat $daab$, $iitzar$ enz. te schrijven, het
naauwkeurigst zijn zou.

De schrijver zegt, dat de $\dot{\imath}$ (gehamzeerde alif) in
ons schrift in den regel (en ook in mijne transcriptie)

niet vertegenwoordigd, maar haar aanwezen alleen aangeduid wordt door het ontbreken van eene andere consonant vóór de vokaal. Had hij gezegd, dat zij door geen bijzonder teeken vertegenwoordigd wordt, dan zou ik hem gelijk geven, maar toch altijd de aanmerking maken, dat dit ook geheel overtollig zou zijn; zoo echter vind ik de stelling niet juist: de $\overset{\circ}{\text{ا}}$, van vokalen voorzien, is *volkomen* vertegenwoordigd door onze nederduitsche vokalen, die *volkomen* de kracht der consonantische, explosieve $\overset{\circ}{\text{ا}}$ en der arabische vokalen in zich vereenigen. Als wij b. v. eene a uitspreken, dan merken wij twee verschillende geluiden op; het explosieve geluid, dat ontstaat door het keelgat eerst te sluiten en dan plotseling met eenen luchtstoot te openen, dat iedere vokaal voorafgaat en zonder welk geen vokaal kan uitgesproken worden, = $\overset{\circ}{\text{ا}}$, en den aan de a eigenen klank, = $\overset{\circ}{\text{ا}}$ (fatha). De $\overset{\circ}{\text{ا}}$ kan, evenmin als de $\overset{\circ}{\text{ا}}$, op zich zelve uitgesproken worden; beiden vereenigd ($\overset{\circ}{\text{ا}}$) zijn *volkomen* gelijk aan onze a. Maar de $\overset{\circ}{\text{ا}}$ is geheel iets anders, dan de sluitende $\overset{\circ}{\text{ا}}$, voorafgegaan door eene fatha (a) zoo als in $\overset{\circ}{\text{ا}}\overset{\circ}{\text{ب}}$, en deze $\overset{\circ}{\text{ا}}$ heeft dan m. i. wel degelijk de kracht eener a, door het plotseling sluiten van het keelgat kort afgebroken, eene vorming, juist tegenovergesteld aan die der $\overset{\circ}{\text{ا}}$. Zoo-danige $\overset{\circ}{\text{ا}}$ heb ik in mijn ontwerp een' *sluitmedeklinker*

genoemd, in tegenoverstelling der verlengingsletter a; ik had beter gedaan—en ik verbeter dit hier—haar eene *sluitende vokaal-consonant* te noemen, daar zij eene half consonantische en half vokalische natuur heeft: en daarom heb ik gezegd, dat het geluid eener ^أ, voorafgegaan door eene fatha, het naauwkeurigst zou uitgedrukt zijn door ^أ. Geheel analoog deze redenering, beschouw ik het insgelijks als het naauwkeurigst, de sluitende vokaal-consonanten ^و en ^ي door ^ي en ^و weder te geven. Maar als ik nu dienovereenkomstig ^{دَاب} door da^أab, ^{أَيْتَزَار} door iit^يzar, ^{مُوَمِّن} door moe^وmin wil wedergeven, dan zijn die tweede, van de hamza voorziene a i en oe geene verdubbelingen der vokalen a i en oe, zoo als de schrijver heeft begrepen, en nog minder verlengingsletters, maar alleen de representanten der vokaal-consonanten ^أ — ^ي — ^و.

De schrijver noemt ^أ als transcriptie der ^أ, voorafgegaan door eene fatha, al zeer ongeschikt. Ik vermeen, zoo even te hebben bewezen, dat daartoe eenige reden bestaat. Wijders gelooft de schrijver, dat de arabische schrijfwijze der woorden ^{مُوَمِّن} en ^{أَيْتَزَار} het best zou worden nagebootst door moew^وmin, ijt^يzar. De heer Stuart houde het mij ten goede, dat ik die schrijfwijze minder eigenaardig en minder

naauwkeurig kan vinden, dan moe'oëmin en iitzar. De sluitende ^و en ^ى, voorafgegaan door eene dlamma en kasra, zijn toch geheel iets anders, dan eene ^و en ^ى, aan het begin van een woord, zoo als in ^وزير wazīr, ^ىقین jakīn, of aan het einde van syllaben, zoo als in ^ومقوض moefawwadl, ^ىطيب tajjib: ik vermeen te hebben aangetoond, dat die letters, even als de ^أ, voorafgegaan door eene fatha, een vocalisch element hebben, welk beweren nog gestaafd wordt door de zeer juiste aanmerking van den schrijver zelve, dat in de gewone uitspraak de ^و en ^ى in zulke gevallen haar *consonantisch* karakter verliezen en in eene eenvoudige klankverlenging (vokaalverlenging) overgaan, hetgeen niet kon plaats hebben, als die letters in die gevallen niet tevens een *vokalisch* karakter hadden. Maar waarom bepaalt de schrijver die eigenschap tot de ^و en ^ى, met uitsluiting van de ^أ? Deze laatste toch verandert, even goed als de ^و en de ^ى, in de aangevoerde gevallen, in de analoge verlengingsletter. Silvestre de Sacy, gr. ar. I. § 187, zegt daaromtrent: » Le hamza ou élif hamzé étant quiescent au milieu » d'un mot, peut être changé en un ^و, un ^ى, ou un ^أ quiescent, conformément à la voyelle dont il est » précédé, l'articulation du hamza étant tout-à-fait sup- » primée. Exemples: ^ورأس pour ^أرأس, ^واستاجر pour

استاجر, بوس, pour بوس, ذيب, pour ذيب. » Buitendien heeft de uitspraak der woorden أنثر en مؤمن niets hoegenaamd van eene w en j. En om de aangevoerde redenen vermeen ik, dat moeóemin en iítzar te schrijven juister en eigenaardiger is, dan moewmin en ijtzar. Ik veroorloof mij nog eene bemerking. Als het waar is, zoo als de schrijver beweert, dat أنثر en مؤمن het best zou worden nagebootst, door te schrijven moewmin, ijtzar, waarbij de و en de ی gerepresenteerd zijn door w en j dan dient er toch ook, vermeen ik, een analogon voor de ا te zijn in woorden als دأب enz; want anders gaat m. i. die schrijfwijze mank: en dan komt men van zelf tot de vokaal-consonant a, de schrijfwijze, die ik als de naauwkeurigste beschouw, doch om geheel andere redenen.

Men vergete overigens niet, dat ik de schrijfwijze daáb, moeóemin, iítzar geenszins aanbeveel voor de transcriptie van arabische woorden, maar dat ik alleen heb beweerd, dat zij in allen gevalle de naauwkeurigste zou zijn. Dat, en waarom ik mijne primitief aangenomen schrijfwijze dáb, moémin, ítzar verwisseld heb tegen dáb, moémin, ítzar, is hierboven reeds gezegd.

Het is eene zeer juiste opmerking van den schrijver, dat de hamza in de maleische woorden — مننأ — بادي — بودو, als men naauwkeurig schrijven wil, boven de sluitletter moet staan (بادي — بودو — مننأ) en niet daarneven; maar ik heb die schrijfwijze nog nergens aangetroffen, en men moet de eerste beschouwen als eene, door een langdurig en algemeen gebruik gewettigde afwijking van de arabische orthographie, waartoe echter welligt de Arabieren zelven aanleiding hebben gegeven, die ook wel eens aan het einde van woorden, de hamza, die boven eene der zwakke letters و ا behoort te staan, er naast schrijven, b. v. ^{تفتأ} voor ^{تفتأ} — ^{مبتدأ} voor ^{مبتدأ}. — T. Roorda, § 25; S. de Sacy, I. no. 191. — Welligt ook heeft men de eigenlijke schrijfwijze niet aangenomen omdat het suffix ^ي, na eene verlengingsletter, ook wel eens ^ي geschreven wordt, dat dan niet meer ī is, maar i, gelijk aan de syllabe i in het arabische woord ^{قائل} kāïloen, ofschoon hier de ^ي om geheel andere redenen staat. — S. de Sacy, gr. ar., I, no. 127.

Nadat de schrijver *al weder volstrekt niet had kunnen begrijpen*, dat ik moeoeimin als de naauwkeurigste transscriptie van ^{مومين} houd, kwam het mij eenigermate vreemd voor, dat hij, eenige regels verder, de schrijfwijze moû'-mi-nî-na van Silvestre de Sacy,

voor ^{مومنين} *mumînîn*, tracht te verdedigen, en wel met zeer zwakke gronden. Die verlengde letter ou, met eene apostrophe er achter (!), had toch m. i. in het oog van den schrijver veel erger moeten zijn, dan mijn moeoemin. Maar de schrijver onderstelt, dat de schrijfwijze moû'-min van de Sacy, die ik volgens den schrijver, misschien wat al te stellig afkeur, ten doel heeft, om de *gebruikelijke uitspraak* tegelijk met de etymologische vorming en de daarop gegronde spelling te doen uitkomen. Ware dit inderdaad zoo, dan zou zoodanige bizarre caprice alleen aan eenen de Sacy te vergeven zijn, en dan had hij er stellig melding van gemaakt; maar het is gelukkig niet zoo; want dan zou hij ^{دَاب} ook da'-bon moeten transcriberen—zie zijne eigene zoo even aangehaalde stelling—p. 593—; maar hij schrijft da'-bon—gr. ar. I. no. 50—. En het was juist die inconsequentie van de Sacy, die mij het meest is opgevallen: ^{دَاب} schrijft hij da'-boen, en ^{مومنين} geeft hij door moû'-mi.ni.na weder.

Ik heb zoo even de woorden *gebruikelijke uitspraak* door cursief doen uitkomen, om er nog eens op terug te komen. Ik geloof namelijk niet, dat die uitdrukking geheel juist is. S de Sacy zegt: »Le hamza ou *élif* hamzé étant quiescent au milieu d'un mot, peut être changé en un و, ou un ع quiescent enz;

bij T. Roorda, gr. arabica § 29 vind ik: » Littera ^أ,
 » aut in ejus locum succedens ^و vel ^ى, si syllabam
 » claudit, quam etiam inchoat ^أ, ex multorum opinio-
 » ne plane desinit esse consonans, ideoque sine Ham-
 » za aut Djezmate scribitur, ut in ^{ايمان}, pro ^{ايمان},
 » ^{اومن} pro ^{اومن}. Conferatur § 55.—Atqui idem facere
 » licet, etsi aliâ litterâ syllaba inchoatur; velut in ^{راس},
 » pro ^{راس} ^{بوس} pro ^{بوس}, ^{ذيب} pro ^{ذيب}.—Cas-
 » pari en Tychsen zwijgen geheel over deze afwijking
 » van den regel, die de arabische grammatici van den
 » nieuweren tijd hebben ingevoerd.—Men maakt daar-
 » van dan ook geen gebruik in met zorg geschrevene
 koranmanuscripten.

Het zal hier wel niet ondienstig zijn, aan te halen,
 wat S. de Sacy zelf omtrent de uitspraak en de trans-
 scriptie der hamza als sluitletter, en de transcriptie-
 der verlengingsletters zegt.

» De là vient encore que, comme toute autre con-
 sonne, il peut terminer une syllabe *composée* ou *arti-
 ficieuse* (no. 83 et 85), et qu'on dit *da'-bon* (je re-
 presente le *hamza* par l'apostrophe), comme on dit
bar-don ^{برد}.

» Quand *l'elif*, marqué du hamza, termine ainsi une
 syllabe artificieuse (no. 85), on fait sentir le hamza par
 une sorte de césure, comme si l'on reprenait sa respi-
 ration entre la syllabe terminée par le hamza et la

syllabe suivante. C'est en petit la même articulation que celle du ع (no. 45), — gr. ar. I. No. 50—.

»2. Je n'ai point, en général, exprimé *l'élif* hamzé ni le *ain*, faute de signes qui puissent en indiquer, même par approximation, la valeur (no. 29 et 45); je me suis donc contenté d'exprimer la voyelle avec laquelle on doit les articuler. Cependant quand l'une ou l'autre de ces lettres et djezmée, c'est-à-dire, termine une syllabe artificielle (no. 9), je l'ai indiqué par une apostrophe placée après la voyelle, ainsi le mot ^{نعم} *ni-ma-tan*.»- gr. ar.- I, no. 163 (modèle de Lecture- observations).

3. Un accent circonflexe sur l' *a*, l' *i*, ou l' *u*, indique la présence d' une lettre de prolongation."

De beschouwingen van den schrijver aangaande de transscriptie der *š*, hoe oordeelkundig ook, hebben mij niet kunnen bewegen, van de schrijfwijze *th* af te zien. De schrijver zegt ten regte, dat in de meeste, uit het arabisch overgenomen woorden de *š* in 't maleisch altijd als eene *t* uitgesproken en behandeld wordt. S. de Sacy zegt zelfs, dat die letter altijd als eene *t* uitgesproken, behalve in de volkstaal, waar zij geheel wegvalt. Ik zal de weinige in 't maleisch overgenomen woorden waarin de *š* als *th* uitgesproken wordt, aanduiden door eene *h* in parenthesi achter de transscriptie te voegen, ^{قهوة} *kahwath* (*h*).

Ofschoon ik nu de *t^h* voor de transscriptie der *ط* niet verlies, dat zou geschied zijn, bijaldien ik de *š*, wan-

neer zij als t uitgesproken wordt, door th zou weder geven, zoo wil ik die letter toch liever schrijven, zoo als de schrijver voorstelt, dat is t: dat teeken is niet alleen, zoo als de schrijver ten regte opmerkt, duidelijker, maar ook eenvoudiger.

De bemerkings van den schrijver, aangaande de kasra, als zij eene zachtlange e representeert, en hare transscriptie, zijn zeer juist, tot op de zinsnede »al »gaat de ي door verplaatsing van den klemtoon verloren.»

Dit vereischt eenige opheldering. De ي gaat niet verloren door verplaatsing van den klemtoon, maar de klemtoon, wordt eenigzins gemodificeerd door het verloren gaan der ي. De eerste uitwerking der suffixen كَن ken, ي — ī, ن — an, ن nja, ك koe, ل lah, ت tah, ك kah, op grondwoorden, die op eene opene syllabe eindigen, is: dat zij de vokaal dier syllabe verlengen en de eventueel in 't grondwoord aanwezige lange vokaal doen verloren gaan: b. v. van بَنْت bantoe komt بَنْتُوكَن bantōēken, بَنْتُوي bantōēi, بَنْتُونِ perbantōēan, بَنْتُونِ bantōēnja enz; van سِوِو sēwa سِوَاكِن sewāken, سِوَايِ sewāi, پِرسِوَاانِ persewāan, سِوَاانِ sewānja, van آد āda آدَاكَ adākah, enz. De suffixen ن — an en ي — ī oefenen, omdat zij met eene vokaal beginnen, dezelfde kracht ook

uit op woorden, die op eene geslotene syllabe eindigen, en in dat geval wordt de sluitmedeklinker van het grondwoord de beginletter van het suffix met de analoge vokaal: b. v. van ^{تیدر} tīdor komt ^{تیدوری} tidōrī ^{پرتدورن} pertidōran, van ^{سنگت} sangkoet ^{سنگوتی} sangkōtī, ^{کسنگوتن} kasangkōtan; terwijl de overige suffixen zoodanige woorden onveranderd laten: ^{سنگتکن} sangkōtken, ^{سنگتن} sangkōtjnja ^{سنگتله} sangkoetlah, ^{تیدرکن} tīdorkan, ^{تیدرن} tīdornja, ^{تیدرکه} tīdorkah, enz.

Maar dat verspringen der verlengingsletter naar, of ontstaan in de voorlaatste syllabe van grondwoorden, heeft in de meeste woorden op den klemtoon geenen, of toch slechts zeer geringen invloed, dat is: de klemtoon is in die gevallen niet inhaerent aan de lange vokaal. De Maleijer in 't algemeen behoudt in al die gevallen den oorspronkelijken klemtoon en spreekt; bāntoe, bāntoeī, perbāntoean, bāntoenja, enz. Séwa, séwaken, séwaī, perséwaān, séwanja, enz. Daar echter bij den geletterden Maleijer veelal eene zucht bestaat, om de uitspraak van het volk te wijzigen naar het geschreven woord, zoo drukt hij ook, in zekere mate, op de syllabe, die de lange vokaal heeft, zoodat, als het ware, twee klemtoonen ontstaan: een sterke of voorheerschende, de natuurlijke klemtoon van het grondwoord, en een zwakke,

de grammatische klemtoon op de lange vokaal. De schakeringen, tusschen sterk en zwak zijn zeer menigvuldig, zoo in de verschillende woorden, als bij de verschillende individuen, en een vaste regel bestaat er niet; er zijn zelfs woorden, doch zeer zeldzaam, waarin, door het verspringen of ontstaan van de lange klinker, ook de natuurlijke klemtoon van het grondwoord geheel verloren gaat en alleen de grammatische overblijft, b. v. كَاتَان katānja van كَات kātā, تَمْبَانِغَان tambāngan van تَمْبِغ tambaḡ; doch hoort men ook tāmbaḡan.

Op grond van die beschouwingen, wil ik dan ook volgaarne, zoo als de schrijver voorstelt, de *zachtlange e*, in woorden, zoo als بَدَان - سَوَاكِن dat zijn woorden, waarin, door het aannemen van suffixen, de kasra hare verlengingsletter verloren, doch desniettegenstaande den klemtoon behouden heeft, door é aanduiden, en dus schrijven séwākan, bédānja; dan ik doe dit niet, om haar van de *scherpkorte* en *zachtkorte e* te onderscheiden, maar ter aanduiding van den voorheerschen den natuurlijken klemtoon. Daar dus hier het teeken (´) voor mij geen *klank-* maar een *toon-teeken* is, zoo moet ik ook verder gaan en niet alleen de fatha en dlamma, als zij, in soortgelijke gevallen, met behoud van den natuurlijken klemtoon, hare verlengingsletter verliezen, van hetzelfde klank-teeken voorzien en alzoo b. v. schrijven: پَرَكَاتَانْ perkatāän, تَوْرَتِي tóerētī,

^{فمبوهوشن} pēmbóhōngān, maar ook den natuurlijken klemtoon op *gesloten* syllabes, bij het *ontstaan* van lange klinkers in de voorlaatste syllabe, als *voorheerschende* aanduiden en b. v. transscribieren: ^{قربنتوئن} perbântōēan, ^{بنتوئي} bântōēī, ^{انگاتن} àngkātan, ^{لندوشي} lindōēngī, ^{سرگاهي} sērgāhī, ^{کئنداهن} kaēndāhan, ^{تمباکي} tēmbākī.

In 't algemeen zal ik mij van de teekens (') en (˘) boven vokalen bedienen, ter aanduiding van den klemtoon, respectievelijk in *opene* en *geslotene* syllaben, als mij dit, om de eene of andere reden, doelmatig mogt voorkomen.

Ik kom nu tot een artikel in de kritiek van den heer Stuart, dat mij eenigzins bevreemd heeft en dat ik, om het zonderlinge daarvan, hier in zijn geheel moet overnemen. Op blz. 516 en 517 staat.

» Blz. 500. Marsden zegt in zijne Mal. spraakkunst (blz. 14 (*) van de vertaling van Elout), dat de teekens ^چ ^ث ^غ ^ف ^ک ^ن, die ten behoeve van 't Mal. aan 't Arb. alfabet zijn toegevoegd, door Maleijers achter al de overige, eigenlijk Arabische, letters plegen te worden opgenoemd; dat hij echter, ten gemakke van de alfabetische inrigting in 't gebruik der woordenboeken, gemeend heeft het voorbeeld der Perzen te moeten volgen, door elke van die toegevoegde letters te plaatsen achter de verwante Arabische ^{ف ک ن} (†).

(*) 4.

(†) Evenwel heeft Marsden de ن niet achter de ن, maar, aan 't einde van 't alfabet, achter de ي laten volgen!

ع د ع Die schikking noemt onze *S. onordeelkundig, eigenmagtig, onnoodig*, en even *ongerijmd*, als of men in ons alfabet de *p* achter de *b*, de *v* achter de *f* enz. wilde overbrengen. Ik voor mij vind die afkeuring geheel ongegrond, de vergelijking te eenenmale valsch, en acht het eene wezenlijke dienst, door Marsden aan alle latere beoefenaars van 't Maleisch bewezen, dat hij door zijn voorbeeld onze woordenboeken behoed heeft voor de leemte, die daarin, misschien voor altijd, zou ontstaan zijn, indien hij zich had laten leiden door de hoogst onbeduidende omstandigheid, dat de Maleijers (aangenomen zelfs dat het werkelijk een algemeen gebruik bij hen is) hunne additioneele letters eerst na al de echt Arabische *plegen op te noemen*. Daar de *S.* zich evenwel ten slotte, schoon met verklaarden tegenzin, genoodzaakt erkent, om mede dat voorbeeld van Marsden te volgen, zal ik mij, zonder verdere uitweiding, tot deze bloote uitdrukking van mijn gevoelen bepalen."

En dit laatste, deze *bloote uitdrukking van zijn gevoelen*, is het juist, wat mij zoo vreemd is voorgekomen in eene kritiek, waarin de schrijver gewoon is, de onderwerpen zoo veel mogelijk te doorgronden en zijn beweringen met bewijzen te staven. Ik wil niet vallen over het bitse, ik zou bijna willen zeggen krenkende in de bewoordingen, waarin de schrijver zijn gevoelen heeft geuit—daaraan ben ik al gewoon; maar mij dunkt toch, dat de door den schrijver aangevoerde om-

standigheid, dat ik mij genoodzaakt erken, het voorbeeld van Marsden te volgen, voor hem geene reden mogt zijn, mij zijn gevoelens maar zoo *tout cru* voor de voeten te gooijen. - Het zoude mij onmogelijk zijn, mijne stelling te verdedigen, of die van den schrijver te bestrijden, zonder in denzelfden hatelijken toon te vallen, dien ik, tegenover den heer Stuart, zoo mogelijk, wil vermijden, om de vriendschappelijke betrekkingen te bewaren, die ik het genoegen heb gehad, met den heer Stuart aan te knoopen: en daarom bepaal ik mij tot de eenvoudige bekendstelling, dat ik bij mijn gevoelens blijf volharden, ofschoon mij zeer goed bekend is het onderscheid tusschen ons alphabet en het maleische-arabische, op grond waarvan de schrijver gezegd heeft, dat mijne *vergelijking te eenen male valsch is*. Het onderwerp zelf is ook van te weinig belang, om er nog meer woorden over te verspillen; doch vermeen ik den heer Stuart, in zijn eigen belang, den welmeenenden raad te mogen geven, bij het bestrijden en wederleggen van stellingen van anderen, een' minder bitsen en scherpen, maar een' meer welwillenden stijl aan te nemen. Scherp en bits zijn is geene kunst; dat kan iedereen; maar dat is de ware kritiek niet. Zoodanige stijl moge te pas komen bij radicalen nonsens, waanwijsheid of geleerde opgeblazenheid.

Van meer belang, dan de rangschikking der maleische letters, is hetgeen de schrijver omtrent de kracht en het gebruik der madd (̃) zegt en waarmede hij Ro-

binson bestrijdt in zijne stellingen betrekkelijk dat onderwerp, uitgesproken in zijne »Proeve tot opheldering van de gronden der maleische spelling (vertaling van E. Netscher)» Hij beroept zich in zijne beschouwingen op het gezag der arabische grammatica van T. ROORDA, de eenige, die hij kon raadplegen, doch waarvan hij, in zijne opmerkingen over het zoo evengenoemd werkje van Robinson—r. 1 v. o. vlgg.—zegt: »Het zou kunnen zijn, dat er in 't gebruik der mad verscheidenheden en afwijkingen bestaan, die in de aangehaalde, zeer beknopte, grammatica geene plaats konden vinden etc.”. En daarom juist kan ik dan ook den schrijver niet van een' zekeren graad van ligvaardigheid vrijspreken, dat hij, alleen op grond van het voorkomende in de zeer beknopte grammatica van T. Roorda, de stellingen van Robinson bestreden heeft, al houdt hij ook een' slag om zijn' arm, door dadelijk daarop te laten volgen: »maar indien 't rigtig gebruik van dat teeken zich werkelijk bepaalt tot hetgeen daar geleerd wordt, dan is de schrijfwijze خَالِقٌ chālīqoen en vooral مَوْمِنُونَ (waarom dan ook niet مَوْمِنُونَ?) volstrekt onverdedigbaar; en dan vervalt tevens de geheele benaming van *hoeroef mad*, zoo als zij in 't werkje van Robinson bestendig voorkomt.”

Het is geenszins mijn voornemen, de voorstelling van Robinson in haar geheel te verdedigen, en nog minder, haar aan te bevelen, of zelf op te volgen;

ook ik beschouw de schrijfwijze der arabische woorden *مومنون* — *خالق* en *خليفة*, als ik mag oordeelen, volgens de mij uit de grammatiken van S. de Sacij, T. Roorda, Tychsen en Caspari bekend gewordenen ortograpische regelen, als verkeerd; dan, Robinson maakt die schrijfwijze tot geen' regel; hij zegt alleen: »Een *mad* kan worden geplaatst boven elke zwakke letter, wanneer die is *hoeroef mad*», hetgeen evenwel tegen de arabische grammatica aandruischt; en verder: »Door de Maleijers wordt *mad* zelden gebezigd.» De heer Stuart gaat echter zeker te ver, als hij ook de benaming *hoeroef mad* voor de zwakke letters *ي و*, wanneer zij tot verlenging der homogene vokalen dienen, afkeurt. Hij heeft in Freytag's arabisch woordenboek wel gevonden de woorden *مد* (maddoen) en *مدّ* (maddatoen), die daar verklaard worden door: »teeken, dat aanduidt, dat de elif lang is»; maar hij zelf heeft ook, in hetzelfde woordenboek, onder het woord *حرف* (harfoen), gevonden: *حروف المدّ واللين* (of, met klinkers enz.; *حروف المدّ واللين*, *hoe-ræfoe 'lmaddi wa 'llaini*), verklaard door: »de letters *ي و* wanneer zij door eene vokaal worden voorafgegaan, *dewijl zij alsdan die vokaal verlengen* en zacht worden uitgesproken—zie Bemerkingen, p. 520, r. 11 v. b.—Het is mij niet duidelijk, waarom de schrijver, na deze definitie van Freytag, die hij zelf citeert, nog kan aarzelen, aan de letters *ي و* den

naam van hoerāf mad toe te kennen. Hoeroef mad, of voluit hoerōēfoe 'lmaddi, toch, beteekent letterlijk *letter van verlenging* of *verlengings-letters* — *lettres de prolongation*, S. de Sacy—. Maar hoe ver- taalt onze schrijver dan hoeroef mad? Het schijnt *gemaddeerde letters* (passage voor dit woord!), d. i. letters van eene mad voorzien; want anders zou hij in zijne Opmerkingen over het werk van Robinson— p. 6—niet kunnen zeggen, dat als de schrijfwijze خَالِقٌ chāliqoen en vooral مَوْمِنُونَ mōminōna on- verdedigbaar is, daardoor tevens de geheele be- naming van hoeroef mad vervalt (!) Hij denkt dus, dat de و en ي in de woorden خَالِقٌ مَوْمِنُونَ en خَلِيفَةٌ eerst hoerāf madd worden door het plaatsen eener madd er boven. Hieruit moet men alweder opma- ken, dat de schrijver aan مَوْ maddoen geene andere beteekenis toekent dan »teeken, dat aanduidt, dat de elif lang is'' zoo als hij bij Freytag gevonden heeft. Hij heeft dan *niet* gevonden (en dus Freytag niet goed geraadpleegd) dat مَوْ maddoen ook *extensio* en *productio* (*uitbreiding, verlenging*) beteekent. Dit staat er wel niet met diezelfde duidelijke woorden, maar toch op eene wijze, die voor iemand, die in een lexi- con van verkortingen houdt en een vijand is van alles wat kan gemist worden, zoo als onze schrijver, even verstaanbaar moet zijn. Wij vinden er dan, geheel aan het begin der beschrijving van het grondwoord:

» ف. o. n. a. د.) Trahendo extendit, produxit, *rem* dat is, met andere woorden: »het grondwoord madda (3^e persoon masc. praeter. van den 1ⁿ vorm), dat een futurum op 0 heeft, en waarvan het nomen actionis (verbaalsubstantief) maddoen is, beteekent: *hij heeft door trekken uitgebreid, verlengd* (een ding): dus beteekent maddoen of het nomen actiones (verbaalsubstantief) *uitbreiding, verlenging* (van een ding) *door te trekken.*» Ook bij Meninski vindt men de be teekenissen *extensio, productio, prorogatio.*

Het komt mij wijders voor, dat de schrijver de door hem aangehaalde verklaring van hoeræfoe 'lmaddi wa 'llaini van Freijtag niet goed begrepen heeft, daar hij zijne vertaling daarvan onmiddellijk laat volgen door: »Hier schijnt dus hoeræfoe 'llain ten naaste bij synoniem met hoeræfoe 'lmadd te zijn; of welligt is het laatste meer bepaaldelijk op de ا het eerste op de ي toe passelijk.» Daar ik de gevolgtrekking niet juist vind, zal ik den latijnschen text van Freijtag hier weder geven. » حروف المد واللين *apud artis metricae peritos ita appellantur* Litterae ا و ي , quando vocalis praecedit, quia vocalis antecedens iis longior fit et ipsae leniter enunciandae sunt. » Ik voor mij kan er geene synonymie van hoeræfoe 'llain en hoeræfoe 'lmadd in zien en er niets anders uit opmaken, dan dat de letters ا و ي twee eigenschappen hebben: 1. dat zij, voorafgegaan door eene vokaal, die vokaal verlengen, en 2. dat zij zelve, in dat geval, zacht moeten uitge-

spoken worden. Hoe nu den heer Stuart de mogelijkheid in de gedachte is kunnen komen, dat de eigenschap van de voorafgaande vokaal te verlengen meer bepaaldelijk op de *l*, en de eigenschap van zacht te moeten uitgesproken worden op de *w*, en *ي* toepasselijk zou kunnen zijn, weet ik mij niet te verklaren.

Blijkt nu uit Freijtag, dien de schrijver heeft kunnen raadplegen, reeds, dat de benaming van hoeræf mad voor de letters *ل* و *ي*, waanneer zij door hunne homogene vokaal voorafgegaan worden, geenszins eene uitvinding is van Robinson, of van de Maleijers, die hij geraadpleegd heeft, Silvestre de Sacy drukt er zich zoo duidelijk over uit, dat ook geen zweem van twijfel meer bestaan kan. » Les lettres *ل*, و *ي* se nomment حروف اللين (hoeræfoe 'llaini) *lettres douces*, حروف المد (hoeræfoe 'lmaddi) *lettres de prolongation* ou حروف الزوائد (hoeræfoe 'zzawāidi) *lettres d'augmentation ou augmens*, et enfin حروف العلة (hoeræfoe 'l'illati) *lettres infirmes*. Nous donnerons plus loin la raison de les dénominations. » gr. ar. T. I no. 58—.

» Les lettres *ل*, و *ي* ne servent souvent qu'à allonger le son de la voyelle qui les précède. Ces lettres se nomment alors حروف المد (hoeræfoe 'lmaddi), 'c est-à-dire, *lettres de prolongation*; dans ce cas l'*elif* doit être précédé d'un *fatha*, le *waw*, d'un *dhamma*, et le *ya*, d'un *kesra* enz.— no. 86—.

» Outre les noms de *lettres de prolongation* حُرُوفُ الْمَدِّ et *lettres d'augmentation* حُرُوفُ التَّرْوِاقِدِ qu'on donne aux lettres ا, و, ي, quand elles sont quiescentes après les voyelles analogues, et qu'elles ne servent qu'à en étendre ou prolonger le son, on les nomme encore, dans le même cas, *lettres douces* حُرُوفُ اللَّيْنِ parce que leur prononciation n'exige aucun effort de l'organe vocal, et *lettres infirmes* حُرُوفُ الْعِلَّةِ (no. 58). Suivant quelques grammairiens, on leur a donné ce dernier nom, parce que le mot وَايَ, interjection qui exprime le sentiment de la douleur, et qui s'échappe souvent de la bouche des malades, est formé de la réunion de ces trois lettres. Je croirais plus volontier qu'on les a appelées ainsi, à cause des fréquentes permutations ou altérations auxquelles elles sont sujettes, et qu'on a pu assimiler aux altérations qu'éprouve la constitution des hommes dans l'état de maladie » — No. 69—.

De vier verschillende benamingen der letters و, ا, ي beteekenen even zoo veel verschillende eigenschappen, en het blijkt dus ook hieruit, dat aan eene synonymie hoerāfoe 'llain en hoerāfoe 'lmadd, zoo als het den schrijver voorkomt, niet te denken valt.

Laten wij nu zien, wat T. Roorda van de madd zegt en welke gevolgtrekkingen onze schrijver daaruit maakt. Wij lezen dan:

» § 52. Ex orthographiae lege, quam suprà memo-

ravimus (§ 21), vice consonantis ʾ post ʾ, quod longam vocalem designat, semper sola Hamza scribitur. Verum tunc ʾ illud, quod in serie litterarum omissum est, scribi solet super altero ʾ inter lineas, et, quia spatium inter lineas ut plurimum angustius est, in transversum, sive in latus conversum, hoc modo: جَاءَتْ, جَاءَتْ. Fit hoc, ut videtur, propterea, quod Hamza et vocalis, quae litterae ʾ superscribendae essent, saepe ob angustiam spatii, quod inter lineas est, post eam scribuntur; velut in تَقَاتٍ pro تَقَاتٍ (§ 25). Ut igitur declararetur, vocalem a non, ut in hac voce (taphta'u), brevem, sed longam esse; vel potius, ut significetur, Hamzâ non indicari, litteram ʾ, cui adscripta sit, consonantem esse, sed eam litterae ʾ, quae non scripta sit, vicem explere, istiusmodi transversum ʾ adscribitur.—Tale autem transversum ʾ a grammaticis *Medda* (sive *Madda*, vel *Mèdd* sive *Madd*) nuncupatur.»

» § 55. Ob eandem orthographiae legem longa vocalis à nunquam litterâ ʾ designatur, si syllabam inchoat consonans ʾ sive ejus vicaria Hamza: atque etiam tunc huic consonanti ʾ superscribi solet Medda, omissis etiam Hamzâ et Phat'hâ, quippe quas in hoc casu scribere haud necesse est atque ut plurimum vix permittit angustum inter lineas spatium. Scribitur igitur تَامَرُوا pro تَامَرُوا sive تَامَرُوا (ut supra scripsimus § 51) ذَائِبٌ pro ذَائِبٌ sive ذَائِبٌ, الآخر pro الآخر sive الآخر. Pariter, quando ʾ, quod syllabam claudit, post

alterum), quod syllabam inchoat, desinit esse consonans

(§ 29); velut in ^اآمن pro ^االمن, et hoc pro ^االمن.— Ceterum in his casibus idem significari potest Phat-ham ad perpendicularum scribendo (§ 7): ^اآمن, ^اتأَمروا *.

* Op grond van de boven vermelde orthographische wet (§ 21) [dat is, dat de Hamza soms ook in het midden van woorden in de plaats der]

consonant staat, zoo als in ^ايسألون voor ^ايسألون, ^ايبئس voor ^ايبئس
^اسواء voor ^اسواء, ^امقروا voor ^امقروا], schrijft men, in de plaats der

] consonant, na eene], die de lange vokaal a voorstelt, altijd eene enkele hamza. Doch dan pleegt men die, in de rij der letters weggelaten

ten] boven de andere] tusschen de regels te schrijven, en wel omdat de ruimte tusschen de regels meestendeels wat naauw is, dwars of

zijwaarts gekeerd, op deze wijze, ^اجَاءَتْ, ^اجَاءَتْ. Dit geschiedt zoo het schijnt, omdat men de hamza en de vokaal, die boven de letter

] zouden behooren geschreven te worden, wegens de weinige ruimte tusschen de regels, dikwerf na dezelve schrijft: zoo als in ^اتَفَنَّا voor ^اتَفَنَّا

(§ 25). Om dan aan te toonen, dat de vokaal a niet, zoo als in dit woord (taphat'u), kort, maar lang is; of liever, om te kennen te geven, dat door de hamza niet wordt aangewezen, dat de letter], waarbij zij staat, eene consonant is, maar dat zij de plaats vervult der letter], die niet geschreven is, zoo voegt men er eene dwarsliggende] bij.— En zoodanige dwarsliggende wordt door de grammatici *medda* (of *madda*, ook *mèdd* of *madd*) genoemd.

§ 33. Volgens dezelfde orthographische wet, wordt de lange vokaal à nimmer door de letter] beteekend, als de] consonant, of de hare plaats vervangende hamza, eene syllabe begint: ook dan pleegt men boven die] consonant eene medda te schrijven, met weglating insgelijks van de hamza en phat-ha, als welke te schrijven in dat geval niet noodig is en ook meestendeels de weinige ruimte tusschen de regels naauwe-

lijks toestaat. Daarom schrijft men ^اتَأَمروا voor ^اتَأَمروا, of ^اتَأَمروا

De zeer beknopte grammatica van T. Roorda zegt in die twee paragrafen meer, dan de overeenstemmende paragrafen in de werken van Caspari, Tychsen (die overigens niet minder beknopt zijn) en zelfs in het uitgebreide werk van S. de Sacy, en wel omdat T. Roorda tracht aan te toonen, op welke wijze het gebruik der madd ontstaan is, (ik bedoel hier niet den vorm), een punt, dat de drie andere schrijvers onbesproken laten, de anders uitvoerige en scherpziende de Sacy waarschijnlijk, omdat hij geene kans zag, om er iets goed over te zeggen. T. Roorda heeft dit beproefd, en met het zoo even gezegde wil ik ook geenszins beweren, dat die proeve niet goed is; in allen gevalle is zij interessant, ofschoon zij mij wat gewaagd voorkomt; inzonderheid is het mij niet regt duidelijk, waarom de plaats tusschen twee regels schrift niet even goed voldoende is voor eene hamza met klinker, behoorende boven eene ا , die in het midden of aan het einde van een woord staat, als voor diezelfde teekens, behoorende tot eene ا , aan het begin van een woord,

(zoo als wij hierboven, § 31, geschreven hebben), ذَاآئِبٌ voor ذَاآئِبٌ
 of ذَاآئِبٌ, ذَاآئِبٌ, ذَاآئِبٌ voor ذَاآئِبٌ, ذَاآئِبٌ, ذَاآئِبٌ. Hetzelfde heeft plaats, wanneer eene ا , die eene syllabe sluit, na eene andere, die eene syllabe begint, ophoudt consonant te zijn (§ 29); zoo als in آمِنٌ voor آمِنٌ,
 en dit voor آمِنٌ. Overigens kan in die gevallen hetzelfde worden aangeduid door de fhat-ha loodregt te schrijven (§ 7): آمِنٌ, آمِنٌ.

waar zij toch geene andere plaats mogen innemen, dan boven de ا , en men dus niet even goed schrijven kan تَفَاتًا als أَمَّةٌ . Van de loodregte fatha boven de ا en ل zoo als in de woorden تَسَامَرُوا (schrijfwijze van T. R.) عَلَى اللَّهِ enz., wil ik niet eens gewag maken.

Heeft nu T. Roorda een tiental regels meer besteed, dan S. de Sacy, in de twee paragraphen, waarin de twee voornaamste wetten omtrent het gebruik der madd beschreven worden (in § 54 maakt hij ook nog gewag van het gebruik der madd boven enkele letters, ter vervanging van geheele woorden), de overige regelen aangaande dat ortographisch teeken laat hij onaangeroerd.

S. de Sacy voert nog verscheiden andere gevallen aan, waarin de madd gebruikt wordt. Ik zal alleen die aanhalen, die hier te pas komen.

» L'usage du *medda* a lieu dans beaucoup d' autres cas, et est bien plus frequent dans certains manuscrits de l'Alcoran: on le distingue en *medda conjoint* مُتَّصِلٌ (moetassiloen), et *medda disjoint* مُتَفَصِّلٌ (moenfasi-loen). Le *medda* conjoint a lieu toutes les fois que le *hamza* est précédé, dans le même mot, d' une lettre de prolongation, quelle qu'elle soit; exemples: جِيٌّ , نَسَاءٌ , نَسْوَةٌ . Le *medda* disjoint s'emploie, lorsqu'un mot qui commence par un ا , est précédé d'un autre mot dont la dernière lettre est une lettre de prolongation: on place alors le *medda* sur cette lettre de prolongation, mais on le figure en encre rouge; ex.

فِي أَمْرٍ — gr. ar. T. I no. 147.

» On distingue encore le *medda nécessaire* لَازِمٌ (lā-zimoen), et le *medda accidentel* عَارِضٌ (āridloen). Le *medda nécessaire* est celui qui a lieu l'orsqu'une lettre de prolongation est suivie immédiatement, dans le même mot, d'une autre lettre djzmée, ex. مَادٌ (māddoen) — ib: no. 148.

Volgens deze laatste wet zou men dus de maleische woorden پُون pōn en نُون nōn, *ginds*, met klinkers en al, قُون en نُون kunnen schrijven.

Ik heb hiervoren reeds gezegd, dat en op welke gronden ik de schrijfwijze خَالِقٌ, مَوْءُونٌ en خَلِيقَةٌ als verkeerd beschouw; evenwel heb ik er over nagedacht, wat Robinson daartoe zou hebben kunnen bewegen.

Ik geloof dan, dat het meest daartoe heeft bijgedragen de onjuiste voorstelling, die Robinson van het gebruik der madd heeft. Hij geeft de volgende verklaring van dat schrijfteeken: » Het arabisch woord » *mad* beteekent *uitbreiding*, en wanneer dat spellings-teeken over eene der zwakke letters, dat is te zeggen, de و of ي is geplaatst, dan toont het aan, » dat die letter is *hoeroef mad*, of, in andere woorden, dat de klank van de lettergreep, waarin het » voorkomt, moet worden verlengd. »

Hieruit en uit hetgeen Robinson nog verder zegt, blijkt m. i. ten duideljkste, dat hij zich de madd voorstelt als in het arabische schrijfstelsel te zijn in-

gevoerd, alleen om, des verkiezende, onvoorwaardelijk boven elke der zwakke letters و ى te worden geplaatst, ter aanlooning, dat die letter eene hoerœf madd is; maar er blijkt ook tevens uit, dat, om eene madd boven zich te ontvangen, het noodig is, dat de zwakke letter bereids eene hoerœf madd zij, doch niet, dat zij het door de madd eerst *worde*.

Moet nu ook Robinson's voorstelling van het gebruik der madd als onjuist worden verworpen, zijne voorstelling van de beteekenis van *hoerœf madd* is juister, dan die van den heer Stuart—zie hierboven p. 404 vlg. Ik kan dan ook uit al hetgeen Robinson, in zijn vaak aangehaald werk, over de madd gezegd heeft (hoezeer er nog meer verkeerde stellingen in voorkomen, die echter hier niet te huis behooren), volstrekt niet opmaken, hetgeen de heer Stuart er uit opmaakt en waarmede hij, volgens mijn oordeel, Robinson een groot onrecht heeft gedaan. In de bemerkingen van den heer Stuart, p. 57. r. 10. v. o. lezen wij: »Volgens Robinson behoort dat teeken te »staan of wordt verondersteld te staan op de half »consonanten و ي , zoo dikwijls zij eene lange vokaal voorstellen, of liever tot verlenging van de »overeenkomstige vokaal dienen, *en dragen die teekens »alsdan den naam van hoeroef mad.*»

Ik heb met cursief geschreven, wat ik in deze bewering als lijnrecht strijdig beschouw met hetgeen Robinson gezegd heeft.

Robinson heeft zijne onjuiste voorstelling van het

gebruik der madd welligt bewaarheid gevonden in het gebruik maken in Koran-manuscripten van de, door de Sacy beschreven *medda conjoint*, *medda disjoint*, en *medda nécessaire* — pag. 415 —, zonder op te merken, dat, om de medda conjoint of disjoint te gebruiken, het noodig is, dat er eene *hamza* onmiddellijk op volgt, en dat voor het gebruik der medda nécessaire vereischt wordt, dat de daarop volgende letter *gedjazmeerd* zij.

Daar hij nu evenwel in die koran-manuscripten ook moet opgemerkt hebben, dat de zwakke letters, waar zij eene voorafgaande vokaal verlengen, ook zonder madd geschreven worden, zoo heeft hij het gebruik der madd boven die letters niet als *verplichtend*, maar als *facultatief* beschouwd en daarom gezegd: »Een »*mad* kan worden geplaatst boven elke zwakke letter, »wanneer die is *hoer oef mad* enz.”. Welligt heeft de verwantschap van denkbeelden tusschen ⁵ madd, *verlenging*, en حُرُوفُ الْمَدِّ hoerœfoe 'Imadd, *letters van verlenging*, ook het hare er toe bijgedragen. Overigens vind ik een maleisch handschrift غلام حكاية (hikājath goelām) het gewoonlijk تَشَاوَن geschrevene arabische woord met eene *mad* en de voorafgaande *hamza* boven de , geschreven: تَشَاوَن.

Ik moet hier nog, in 't voorbijgaan, de vraag in parenthesi van den heer Stuart beantwoorden, die hij doet, ten opzichte van Robinson's schrijfwijze van het

woord ^{مومنون} en die aldus luidt: »(waarom dan ook
 » niet ^{مومنون?})”. Vooreerst kan dit een drukfout zijn,
 óf in 't origineel van Robinson, óf in de vertaling van
 E. Netscher. Ten andere zou het mogelijk kunnen
 zijn, dat die schrijfwijze ten doel heeft, om door de
 weglating der madd boven de eerste, in 't schrift te
 doen kennen, dat مومنون een, naar de gewone uit-
 spraak gewijzigde vorm van den zuiver etymologischen
 vorm ^{مومنون} is. Als dit werkelijk het geval is, dan
 komt mij die weglating der madd niet zonderlinger
 voor, dan de toevoeging van het verlengingsteeken ˆ
 boven de ou in de Sacy's transcriptie mou'minina van
 het woord ^{مومنين}, waarvan de heer Stuart onder-
 stelt, » dat zij ten doel heeft, om de gebruikelijke
 » uitspraak tegelijk met de etymologische vorming en
 » de daarop gegronde spelling te doen kennen.”—zie
 hierboven, p. 596.—

Onze schrijver zegt—bemerkingen, p. 517, r. 5 v.
 o.—, dat, volgens de grammatica van T. Roorda » de
 » medda als verlengingsteeken, (als men het zoo noe-
 » men mag) alleen gebezigd wordt boven de ˆ, en wel
 » alleen ter vervanging van een' tweeden alif (hetzij
 » consonant of vokaal), die anders neven den eersten
 » zou moeten staan, b. v. in ^{آمن} voor ^{آمن} āmana,
 » en in ^{تأَمَرُوا} voor ^{تَأَمَّرُوا} taāmarœ; zoodat b. v. ^{خَالِق}
 » niet, zoo als Robinson beweert, chālik, maar chaä-

»lik (of chāālik, zoo als يَا مِير for بِالْمِير jāāmīr)
» zou moeten luiden.»

In de eerste parenthese van dezen volzin, trekt de schrijver in twijfel, of men de madda wel *verlengings-teeken* mag noemen. — En waarom niet? Deze twijfel schijnt mij te zamen te hangen met de hierboven reeds besprokene eenzijdige opvatting van de natuur der madd, door den schrijver opgedaan in de grammatica van T. Roorda.

T. Roorda geeft dan ook in't latyn geen aequivalent voor de arabische benaming مَد maddoen; maar dat doet hij evenmin voor تَشْدِيد tasjdīdoen, هَمْز hamzoen of هَمْزَات hamzatoen en وَصَل wasloen, al welke woorden eene, aan de natuur van het schrijfteeken, waaraan zij den naam hebben gegeven, beantwoordende beteekenis hebben. Uit analogie alleen reeds moet men opmaken, dat ook مَد maddoen eene benaming voor het schrijfteeken ˆ is, die, zonder eene juiste definitie daarvan te zijn, althans eene eigenschap daarvan aanduidt. Wijders hebben wij hierboven — p. 406—7 gezien, dat Freytag مَد maddoen ten eerste verklaart door *uitbreiding, verlenging*, en daarna door, *teeken dat aanduidt, dat de alif lang is*.

Analogie in Freytags lexicon zou m. i. al voldoende zijn, om de benaming van *verlengingsteeken* te autoriseren; maar ook Caspari— § 22—noemt het bepaald *verlengingsteeken* (signum productionis); S. de Sacy zegt—

gr. ar. I no. 144— dat het teeken () ^س م maddoen, ^س م maddatoen en ^س ط maddatoen heet, dat zoo-
veel is als verlenging.

Ik kom tot de *tweede* parenthese, waardoor de schrijver, in verband met de zinsnede, waartoe zij behoort, beweert, dat volgens T. Roorda, madd als verlengingsteeken alleen gebezigd wordt boven de), en wel ter vervanging van eene tweede), die zoowel *consonant als vokaal kan zijn*.

Ik heb T. Roorda's verklaring der madd gelezen en herlezen, en nog eens gelezen; maar ik heb er niet in kunnen vinden, wat de schrijver met zijne parenthese beweert. T. Roorda spreekt wel van eene *letter)* maar met geene syllabe van eene *vokaal)*, die door de madd vervangen wordt. Het is mij niet duidelijk, wat de schrijver onder de *vokaal)* verstaat, en dit te minder, daar hij—p. 509, r. 11 v. b.—aan de) alle vokaalnatuur ontzegt en haar beschrijft als eene bijzondere *consonant*, vertegenwoordigende de uitademing of uitstooting van de lucht, waarmede de uitspraak onzer vokalen vergezeld gaat. Ook heb ik bij T. Roorda niet kunnen vinden, dat de madd dient ter vervanging van eene) *consonant*. De schrijver geeft ons van dien regel geen voorbeeld, dat m. i. wel had behooren te geschieden; maar waarschijnlijk heeft hij bij die bewering op het oog gehad de omstandigheid, dat het woord ^س م alsook ^س م kan geschre-

ven worden; maar als hij goed overweegt, wat T. Roorda, aan het slot van § 33, daaromtrent zegt, dan zal hij met mij moeten toestemmen, dat in dat geval de madd eigenlijk niet dient ter vervanging van eene *consonant*, maar van eene *verlengingsletter*. Ik herhaal hier T. Roorda's woorden: » Hetzelfde heeft » plaats, wanneer eene *h*, die eene syllabe sluit, na » eene andere *h*, die eene syllabe begint, *ophoudt con-* » *sonant te zijn* (§ 29); zoo als in *آمن* voor *المن*, en » dit voor *المن*.” Het is dus noodig, dat de *h* *op-* » *houdt consonant te zijn, dus eene verlengingsletter wordt,* om door eene madd te kunnen vervangen worden.

De zoo even aangehaalde § 29 luidt: » Littera *h*, aut » in ejus locum succedens *u* vel *y*, si syllabam clau- » dit, quam etiam inchoat *h*, ex multorum opinime » plane desinit esse consonans, ideoque sine Hamzâ » et Djezmate scribitur, ut in *إيمان* pro *أيمان*, *أومن* pro » *أومن*, conferatur § 33.—Atqui idem facere licet, » etsi aliâ litterâ syllaba inchoartur; velut in *رأس* pro » *رأس* pro *رأس*, *ذئب* pro *ذئب*. » (*) S. de

(*) Als eene *h*, of eene in hare plaats komende *u* of *y*, eene syllabe sluit, die ook met eene *h* begint, dan houdt, volgens de meening van velen, die letter ten eenen male op, consonant te zijn, en

Sacy — zie hierboven, p. 596. — zegt daaromtrent, dat de hamza of gehamzeerde alif, wanneer zij eene syllabe sluiten (dus ء of ا) in de verlengings letters و, ی, ى kunnen veranderen, overeenkomstig de voorafgaande vokaal. Het is dus niet verplichtend, رَأْسٌ voor رَأْسٌ te schrijven; maar zoodra ik die geoorloofde wijziging wil toepassen op woorden, die met eene ا consonant beginnen, zoo als أَمِّنٌ, en de ا van hare consonantische natuur berooven, dan is het op die wijze gevormde woord أَمِّنٌ onderworpen aan den, door T. Roorda, in § 33, beschrevene regel, aangaande het gebruik der madd — zie hierboven, p. 411 — en moet آمِنٌ geschreven worden. آمِنٌ heeft dus den tusschen-vorm آمِنٌ noodig, om آمِنٌ te worden.

Heb ik nu trachten te bewijzen, (men noeme dat niet spitsvindig, in de beantwoording eener kritiek, die niets over het hoofd ziet) dat uit T. Roorda niet is op te maken, dat eene ا consonant door eene madd kan worden vervangen, ik beschouw het als mijn' pligt dan ook aan te voeren, wat ter verdediging der stelling van

wordt daarom zonder hamza en djazma geschreven, zoo als in إِيْمَانٌ

voor إِيْمَانٌ, أَوْسٌ voor أَوْسٌ. Vergelijk § 33. — Ook kan men hetzelfde doen, ofschoon de syllabe met eene andere letter begint; zoo als in ذَنْبٌ voor ذَنْبٌ, بُوْسٌ voor بُوْسٌ, رَأْسٌ voor رَأْسٌ.

onzen schrijver strekt. S. de Sacy—Gr. ar. I no. 145—zegt: »En général, le *medda* est employé, pour indiquer l'absence d'un *élif* hamzé ou de prolongation, radical, ou accidentel.»

Ik voor mij houd den onderwerpelijken regel juister en scherper beschreven bij T. Roorda, dan bij S. de Sacy.

Alvorens tot de beoordeeling der *derde* parenthese over te gaan, moet ik eene stelling van den schrijver in overweging nemen, waaraan die parenthese tot toelichting dient. De schrijver beweert namelijk—p. 518, r. 5. v. b.—dat خَالِقٌ, zoo als dat woord volgens Robinson *kan* geschreven worden, niet chālik, maar chaālik zou moeten luiden. Ik zie daarvan de reden nog niet in. Uit T. Roorda zou men dit, door het aanwenden van logica, *des nood*s kunnen afleiden, als men het, in § 52 beschrevene *ontstaan* der madd, in woorden als جَاءَ voor جَاءَ, جَاءَتْ voor جَاءَتْ als juist aanneemt. Uit S. de Sacy, Tychsen en Caspari blijkt dit echter niet, hoezeer er ook evenmin uit blijkt, dat men خَالِقٌ schrijven mag. Bij geen' een' hunner vind ik iets, dat mij de gevolgtrekking zou kunnen veroorloven, dat de natuur der consonant, volgende op eene van de madd voorziene verlengingsletter, eenigen invloed uitoefene op de uitspraak der voorafgaande consonant en verlengingsletter als *eene* of als *twee* syllaben. Ik herhaal het: ik keur de schrijfwijze خَلِيفَةٌ, مَوْمِدُونَ, خَالِقٌ

enz., af, maar vind ook geen grond, om b. v. خَالِقٌ chaälik te lezen, even als men تَامَرًا taāmarā leest. En تَامَرًا is dan toch ook geheel iets anders, dan خَالِقٌ; de ت t in het eerste woord is een *crement* of *augment* (زِيَادَةٌ, zijādatoen), dus *serviel*; terwijl de خ ch in خَالِقٌ *radikaal* is; en men behoeft juist niet zeer ver in 't arabisch te zijn, om te weten, dat خَالِقٌ (als men dat woord in een slecht handschrift eens op die wijze mogt geschreven vinden) niet staat voor خَالِقٌ, even als تَامَرًا staat voor تَامَرًا, en dat men dus خَالِقٌ niet chaälik, maar chālik, en تَامَرًا niet tāmarā maar taāmarā moet lezen. (Mijn woordenboek en zijne gebruikers blijven hier natuurlijk geheel buiten de kwestie). Maar wat meer is, ik vind zelfs in het arabisch analoga, niet voor de schrijfwijze خَالِقٌ, maar voor de uitspraak chālik van het zoo geschreven woord, en wel in de gebruikelijke zamentrekkingen van de interjectie يَا جَا, O! met eenige woorden, die met a beginnen, zoo als يَا مِيرَ jāmīr, voor يَا أَمِيرَ jā amīr, o vorst! يَا آلَ jāla, voor يَا آلَ jā āla of يَا آلَ jā ala, o volk! woorden, die volmaakt denzelfden vorm hebben als خَالِقٌ.

En zoo ben ik dan tot de derde parenthese gekomen, waarmede de schrijver beweert, dat, als men خَالِقٌ niet chaälik leest, dat woord dan chāälik

zou moeten luiden, even als *يَامِير*, staande in de plaats van *يَاآمِير*, *jāāmīr* moet worden uitgesproken. Ik wenschte voor den heer Stuart van harte, dat ik over dat onderwerp kon heenstappen; maar dan zou men kunnen denken, dat ik mij met deze zijne stelling vereenigde, er althans niets tegen te zeggen had. *Excentrisch* is de zachtste uitdrukking, die ik er voor kan vinden. Hoe is het *mogelijk*, zelfs aan de *mogelijkheid* te denken, dat de *آ* in het woord *خَالِق* in tweeën zou kunnen gesplitst worden, waarvan een deel zou moeten dienen ter verlenging van de *fatha* (a) die boven de *خ* staat, en het andere deel ter voortbrenging van de tweede a in het woord *chāālik*? Het antwoord van den schrijver op die vraag is in de parenthese zelve gegeven: »zoo als *يَامِير* voor *يَاآمِير* *jāāmīr*. » Dit is echter weder eene dwaling; *يَامِير* wordt niet *jāāmīr*, maar *jāmīr* uitgesproken. Freijtag zegt daaromtrent, sub voce *يَا jā.* » *Quod si sequitur nomen, cujus prima littera ʾ est,* » *interdum contrahitur ex. gr. يَاَل مازن* O gens Masen! » (pro *يَاال مازن* et *يامير* pro *يالمير*.” Het ligt m. i. in den aard der zaak, dat de *zamentrekking*, die Freijtag hier bedoelt, in de taal en niet in 't schrift haren grond heeft en dus eerst in de uitspraak moet plaats hebben en vrij algemeen zijn geworden, alvo-

rens zij ook in 't schrift te voorschijn komt, en dat daarom aan eene uitspraak van het samengetrokken woord *يَا مِير*, zoo als onze schrijver wil, ook in de verte niet te denken valt.

Ter staving zijner, aan de grammatika van T. Rooda ontleende, voorstelling van de natuur der madd, voert de schrijver nog aan de omstandigheid, dat die voorstelling, voor zooveel hij weet, geheel in overeenstemming is met de algemeen gebruikelijke schrijfwijze in gedrukte arabische werken; dan hij laat er onmiddellijk op volgen: »Men zou als eene afwijking » kunnen beschouwen, dat b. v. het woord *سُوِّ* *kwaad*, » *onheil* (Freytag) door sommigen met de medda *سُوِّ* » geschreven wordt (zoo in Flügel's uitgave van den » Koran, III. 168 en elders);" en deze afwijking tracht hij op de volgende wijze te verklaren:" doch dit » laat zich ligtelijk varklaren, dewijl *سُوِّ* schijnen kan » voor *سُو*, en dit voor *سَا* (even als *سُوَال* voor *سَال*) » te staan." De wijze, waarop de schrijver zich hier uitgedrukt heeft, geeft alleen reeds een' maatstaf ter beoordeeling van de waarde dier verklaring: *het kan schijnen*, zegt hij; doch, als iets nog niet eens *den schijn heeft*, maar nog slechts *kan schijnen*, is dan eene verklaring met zoo iets wel geoorloofd? Ik geloof neen. Maar onze schrijver verklaart met eene zoodanige *mogelijkheid van een' schijn, ligtelijk*, waarom Flügel, in zijne uitgave van den Koran, *سُوِّ*, d. i.

met eene madd boven de و, schrijft. Doch laten wij dien *schijn* nader beschouwen: سُؤ kan schijnen voor سُو, en dit voor سَا te staan. Ten eerste zijn سُو en سَا geheel denkbeeldige vormen; want niet alleen, dat ik niet zou weten, hoe سَا uit het grondwoord سَاء sãä waartoe سُو sēöen behoort, zou kunnen ontstaan, maar ook is in de geheele arabische taal geen enkel woord, dat iets analoogs met den vorm سَا heeft. Ten tweede, maar al bestond er ook een woord سَا, dan kan toch, ten minste volgens den regel, waarop de schrijver hier steunt, nog niet سُو daarvan worden gemaakt. Uit de parenthese" (even als سُؤال voor سُال)" blijkt namelijk, welken regel van T. Roorda hij hier op het oog heeft gehad; maar onbegrijpelijker wijze heeft hij hier weder T. Roorda niet begrepen. In § 24 lezen wij » Scribi denique Hamza quoque » solet super litteris و et ی, quando hae in locum » consonantis) succedunt. Quod obtinet, in mediis » vocibus, * quando proxime antecedit vel consequi- » tur vocalis u vel i: nam tunc sponte sua non spiri- » tus lenis, sed aut longa vocalis ú vel i, aut loco » spiritus scinivocalis littera و vel ی profertur. Scri- » bitur igitur سُؤ pro سُو, سُؤال pro سُال . . . » .**

* Ook cursief in het origineel.

** Eindelijk pleegt men de Hamza ook over de letters و en ی te

» Maar alweder toegegeven, dat سا in سو kan veranderen, dan is er toch geen regel, die den heer Stuart ook maar den flauwsten schijn van regt geeft, in سو de و tot verlengingsletter der voorafgaande vokaal — te maken en de hamza met hare nunuatie van boven de و naar achter de و te verplaatsen. Wat zou Flügel wel zeggen, als hij zag, hoe zijne schrijfwijze سو door den heer Stuart uitgelegd wordt? — De madd boven de و is niets anders, dan de *medda conjoint*, voor welker gebruik S. de Sacy in I, No. 147 den regel heeft opgegeven — zie hierboven p. 414 —.

De schrijver beweert — p. 319 — dat, indien chālik moest of slechts kon geschreven worden خالِق, in dat geval de madd juist de kracht verliezen zou, welke haar in 't bekende schrijfsgebruik eigen is, en in تَامَرَو niet meer zou kunnen dienen, om taāmarē van تَامَرَو tāmarē te onderscheiden, en dat men dit dan niet anders zou kunnen doen, dan door تَامَرَو of تَامَرَو te schrijven.

schrijven, wanneer zij in de plaats der } consonant staan, hetgeen plaats heeft, in 't midden van woorden, wanneer de vokaal oe of i (de y) onmiddellijk voorafgaat of (er op) volgt, want dan spreekt men van zelf niet den spiritus lenis, maar de vokaal oe of i, dan wel, in stede van den spiritus, de halfvokaal و of ي uit. Dus schrijft men سوومس voor

سوومس, سوومس voor سوومس.

Ik moet hier nog eens herhalen, dat Robinson nergens gezegd heeft, dat *chālik* moet of *slechts kan*, maar eenvoudig, dat het *kan* geschreven worden خَالِق. Maar dit staat in geen verband met de verwarring van tāāmarōē en tāmarōē, die ontstaan kan, als men dit laatste, even als het eerste, تَأْمَرُوا schrijft. De vier arabische grammatiken, die ik bezit en die niets van eene schrijfwijze خَالِق voor *chālik* en تَأْمَرُوا voor *tāmarōē* enz. weten, geven natuurlijk ook geen' regel op, hoe zoodanige verwarring kan voorgekomen worden; maar de koranmanuscripten laten ons te dien opzichte niet in de steek: in woorden als tāāmarōē schrijven de meesten eene hamza zonder klinker of tusschen de madd en de l b. v. تَأْمَرُوا, of vóór de l b. v. تَأْمَرُوا, ten teeken, dat met de l eene syllabe begint. Er zijn dus wel degelijk nog andere schrijfwijzen, om die onzekerheid weg te nemen, dan de door onzen schrijver als de twee eenige opgegevene. De eerste daarvan تَأْمَرُوا is de oorspronkelijke etymologische vorm van het woord en kan zeker niet anders, dan tāāmarōē uitgesproken worden; de tweede تَأْمَرُوا is zeker eene drukfout, hoezeer ik haar op de lijst van errata niet heb gevonden; anders is zij het wonderlijkste, wat ik ooit van dien aard gezien heb; dit toch kan niemand anders uitspreken, dan ta - ā - ā - ma - rōē. Maar welligt behoort de ء, die vóór de eerste l staat, er *boven* te staan, تَأْمَرُوا, en dan wordt die alif,

in stede van verlengingsletter, consonant. Ik voor mij zie er alsdan geen bezwaar in dit te lezen taāmarcē; maar dan zou het mij al weder zeer vreemd voorkomen, dat de heer Stuart, die nog zoo even beweerd heeft, dat خَائِقٌ niet chālik, maar chaālik of chāālik zou moeten luiden, voor het ondersteld geval, dat chālik moest of slechts kon geschreven worden تَأَمَّرُوا naast خَائِقٌ, dat geheel voldoende is, ook nog تَأَمَّرُوا, dat hij zelf toch niet anders dan ta-a-ā-marē of zelfs ta-ā-a-marē kan uitspreken, heeft kunnen uitvinden, om taāmarcē van tāmarcē te onderscheiden.

Na deze beschouwingen omtrent de beteekenis in het gebruik der madd, vindt de schrijver — p. 319 — zich gedrongen, aan mij de vraag in bedenking te geven, of het, naar aanleiding daarvan, niet raadzaam zou zijn, Robinson's leer omtrent de madd voorloopig in zijne Proeve te laten berusten, althans beter inlichting af te wachten, alvorens zijne voorstelling en de benaming van *hoeroef mad*, in den zin waarin hij die bezigt, voor goed in de maleische spraakkunst op te nemen, eer ik mijne medewerking leene, om in de maleische orthographie beginselen in te voeren, die voor 't minst nog onder de verdenking liggen, van uit onkunde omtrent het arabisch schriftstelsel voort te spruiten. De aanleiding tot die vraag vindt de heer Stuart in eenige omstandigheden, door hem — p. 319, r. 8 v. o. —

op de volgende wijze beschreven: » In het schema van » onzen S. wordt de madd overeenkomstig het gevoelen » van Robinson, omschreven als het teeken van » »ver- » lenging van klinkers” ” in het algemeen, en ten aanzien » der benaming *hoeroef madd* gaat de heer Von » Dewall zelfs nog verder dan Robinson, door de teekens » ا. و. ي. *met de voorafgaande vokaalletters* onder die » benaming zamen te vatten en daaronder alzoo de tee- » kens (of liever vereenigingen van teekens) ا — و — ي — » beantwoordende aan onze lange vokalen ā, ē, ī, te ver » staan.” Ook heeft de schrijver hierbij op het oog gehad, dat ik het gewaagd heb, in de proeve van bewerking van mijn woordenboek, *مَشَأَجَف* in stede van *مَشَأَجَف* te schrijven, waarvan hieronder. — Ik moet hier vooreerst aanteekenen, dat ik, in 't algemeen, geen groote voorstander ben van de Proeve van Robinson, zonder daarom evenwel het daarin voorkomende goede te miskennen. Zoo keur ik, onder anderen, ook geenszins Robinsons leer van de madd, in haar geheelen omvang, goed, en veel minder nog is het mijn voornemen, zoo als de schrijver onderstelt, die leer voor goed in de maleische spraakkunst op te nemen. Ik heb mij dan ook bij het opstellen van mijn ontwerp en al wat er toe behoort, op geenerlei wijze laten leiden door Robinson, maar heb andere autoriteiten — S. de Sacy, Freytag, Tychsen — geraadpleegd, zonder hen daarom slaafs te volgen, en daarnevens ook eigene ondervinding en nadenken te baat genomen. De door mij gekozen benaming *verlenging van klinkers* voor de madd, heeft

haren grond in de hierboven— p. 414. vlgg.— aangehaalde regels van de Sacy omtrent de *medda conjoint*, *medda disjoint* en *medda nécessaire*, en is daardoor, geloof ik, genoegzaam verdedigd.— Als de schrijver zegt, dat ik zelfs nog verder ga dan Robinson, door de teekens ا , ى met de voorafgaande vokaalletters onder de benaming *hoeroef mad* zamen te vatten enz. enz; dan gaat hij zeker te ver. Hij had mij hier, met alle regt van onduidelijkheid in beschrijving mogen beschuldigen, maar toch niet van bepaalden onzin. Hij moet mij toch, dunkt mij, zooveel kennis van 't arabisch klankstelsel en zooveel gezond verstand toekennen, dat ik *verbindingen* van klinkers die geene *hoerāf*, maar *harakat* zijn, met *letters* (*hoerāf*) niet zal noemen *hoerāf* (*letters*). Hij zou ook zeker niet zoo ver gegaan zijn, als hij de beteekenis der door mij gebezigde verkortingen ا — و — ى — beter opgevat had, dan hij gedaan heeft. De streepen toch in die verkortingen, vertegenwoordigen alle mogelijke arabische en maleische consonanten (die wijze, om zich algemeen uit te drukken, is toch zoo vreemd niet), en de onderwerpelijke verkortingen zelven beteekenen dus: *elke consonant, voorzien van eene vokaal en gevolgd door de homogene zwakke letters, d. i. syllaben*. En *syllaben* zal ik immers niet *letters* noemen?! Bij eenig nadenken zal dan ieder ook begrijpen (en de heer Stuart heeft het zeker ook gedaan), dat in mijn schema de benaming van *hoeroef mad*, in de kolom »naam” niet van toepassing is op de combinatiën ا —

وَيَ، in haar geheel, maar alleen op de zwakke letters, die ik getracht heb, door deze combinatiën op eene korte zichtbare wijze in de verhouding te plaatsen, waarin zij *hoeræf mad* (verlengingsletters) worden. In de kolom »waarde” (beter »transcriptie”) was het nu volstrekt onmogelijk, de vokalen en hare analoge verlengingsletters van elkander te scheiden en moest ik, nolens volens, de *verlengde* vokalen voor die combinatie behouden. Dat ik overigens *verlengde vokalen* niet verwar met *verlengingsletters*, blijkt duidelijk uit mijn Ontwerp—p. 554 r. 7 v. o.—waar ik de *ou*, in het woord *mou’-mi-ni-na* van S. de Sacy een’ *verlengden* klinker noem. De consonanten vertegenwoordigende streep (—) had in de kolom »waarde” evenmin mogen weggelaten worden, als in de kolom »vorm”. Dit verzuim zal hersteld worden. De onduidelijke beschrijving in de kolom »naam”, welligt te verontschuldigen met de tabellarische inrigting van het schema, zal ik in mijn nieuw schema vervangen door »de letters و ي zijn in die gevallen *hoeræfoe ’lmadd.*”

Hetzelfde moge als antwoord dienen op de aanmerking van den schrijver op de *hoeræf ’llain* in de combinatiën و-au en ي-ai, met bijvoeging, dat ik de dipthongen vormende و en ي onderscheiden heb door de benaming *hoeræfoe’ llain*, op het gezag van S. de Sacy—gr. ar. I no. 105: . . . » Quelques grammairiens appliquent spécialement, dans ce cas- là, aux » letters و et ي, formant avec les voyelles qui les

» précédent, une diphthongue, la dénomination de *let-*
tre douce حَرْفٌ اللِّينِ (harfoe 'llaini).”

Het hierop volgend artikel van den heer Stuart — p. 520. r. 8. v. o. vlgg. — staat in het naauwst verband met de natuur en het rigtig gebruik der madd, zoo- even in 't breede besproken. De schrijver gispt daarin mijne schrijfwijze فُؤُتَاچِفُّ voor peng-ā-tjap, en zegt dat zij weder geheel in overeenstemming is met de leer van Robinson, maar juist daarom, zoo hij zich niet bedriegt, in strijd met het arabisch schrijfsgebruik. Alvorens in beschouwingen daaromtrent te treden, wil ik eerst openhartig mededeelen, hoe die schrijfwijze ontstaan en waarom zij niet in de Errata verbeterd is. Toen ik فُؤُتَاچِفُّ schreef, liep mij, naast de in ko- ran-manuscripten voorkomende schrijfwijze تَسَاوَرَا — zie p. 103. —, ook nog de onjuiste voorstelling door het hoofd, dat, daar hier door het voorvoegsel geene klank- wijziging der eerste letter van het grondwoord آچِفُّ plaats had, die letter in het afgeleide woord ook hoe- genaamd geene verandering mogt ondergaan: daarom liet ik der) hare madd (آ). Daar echter ook, vol- gens eene zuivere maleische spelling, eene hamza voor de eerst letter van het grondwoord niet kon wegblij- ven, zoo gaf ik ook aan dat teeken zijne gewone plaats. Toen ik nu het geschreven woord فُؤُتَاچِفُّ zag, kwam die schrijfwijze mij zelve eenigzins vreemd, doch geenszins absurd of van allen grond ontbloot voor, en, daar wij aangaande het gebruik der madd door de

Maleijers slechts weinig met zekerheid weten, zoo liet ik فُعَّاجَف eens op goed geluk de wereld ingaan. Het kon dan ook niet missen, of een heldere systematische kop, als de heer Stuart, moest die zonderlinge schrijfwijze opmerken en er over nadenken. Hij vond haar verkeerd en had de bijzondere beleefdheid, alvorens zijne Bemerkingen te laten drukken, mij den raad te geven, haar in eene lijst van errata te verbeteren; dan, de gronden, waarop hij die schrijfwijze afkeurde, kwamen mij niet voldoende voor, en ik liet فُعَّاجَف staan, ofschoon ik het verkeerde daarvan begon in te zien, doch op andere gronden, dan de heer Stuart.

Ik moet den schrijver volkomen gelijk geven, als hij beweert, dat de schrijfwijze فُعَّاجَف geheel in overeenstemming is met de leer van Robinson (=R^s خَالِق), als hij namelijk hier onder *leer van Robinson* niets anders verstaat, dan de door Robinson aan elke verlengingsletter toegekende bovoegdheid, om de madd boven zich te ontvangen: eene leer, die ik overigens afkeur, en die er ook geheel onschuldig aan is, dat ik فُعَّاجَف geschreven heb. Ook bedriegt hij zich niet, als hij haar verklaart in strijd met het arabisch schrijfgebruik; om de madd boven de آ (آ) volgens dat schrijfgebruik te wettigen, zoude het noodig zijn, dat de op آ volgende letter eene hamza of gedjazmeerde letter ware. Deze omstandigheid op zich zelve is nu wel voldoende, om eene soortgelijke schrijfwijze in arabische woorden te yeroordeelen, maar m. i.

niet voldoende, om dat afkeurend oordeel zich ook op maleische woorden te doen uitstrekken. De voorwaarden toch, onder welke de arabische grammatica het gebruik der madd toelaat, zijn zoo subtiel, dat slechts zeer weinige Maleijers die kennen. Het zou dus mogelijk kunnen zijn, dat de Maleijers, even als ik bereids hooger—p. . . .—ten opzichte van Robinson heb opgemerkt, in hunnen koran de woorden شَاءَ—جِيَّ—سَوَّءَ vindende en daarmede de beteekenis van مَدّ madd, d. i. *verlenging*, en van حُرُوفُ الْمَدِّ hoeræfoe 'Imadd, d. i. *letters van verlenging*, in verband brengende, tot de verkeerde gevoltrekking zijn gekomen, dat de madd ook over alle hoeræf madd (حُرُوفُ الْمَدِّ) kon geplaatst worden. Dit zou althans niet de eenige afwijking der Maleijers van de arabische orthographie zijn.

Dan de maleische handschriften laten ons daarover geheel in het duister; ik herinner mij niet, ooit in maleische manuscripten eene madd te hebben aangetroffen, behalve in de daarin voorkomende arabische citaten. Zelfs in eene maleische vertaling van den Koran vind ik de madd niet gebezigd; niet eens de ʾ in het woord ājer is daar van eene madd voorzien—men vindt er eenvoudig أَيْرُ.— Zou het ontbreken van de vokaal a (ʾ) hier dienen in stede van de madd? want andere woorden, die ook met eene lange a beginnen, zoo als ātas, āmat, āpī enz., vind ik أَتَسُ — أَمَتُ — أَپِي geschreyen. Hieruit nu blijkt voor mij ten duidelij-

ste, dat de Maleijers in hunne geschriften zoo goed als geen gebruik van de madd maken en er dus ook geene vaste regelen voor kunnen hebben. En daarom ben ik het dan ook geheel met den schrijver eens, dat het gebruik der madd in maleische woorden, strijdig met het arabisch schrijfsgebruik, zoo als in خَالِقٌ en مَفْجَافٌ als verkeerd moet verworpen worden. Maar ik kan den schrijver niet toestemmen, dat مَفْجَافٌ niet anders kan gelezen worden, dan met vier syllabes, peng-aätjap of peng-äätjap (!). Ik verwijs hieromtrent naar p. 423. vlgg., waar over de uitspraak van خَالِقٌ is gehandeld en ik heb trachten aan te toonen, dat خَالِقٌ wel kan maar niet moet uitgesproken worden chaälik, nimmer echter chäälik kan luiden. Met مَفْجَافٌ is het hetzelfde geval. Maar daarom beschouw ik toch die schrijfwijze, ook uit een etymologisch oogpunt, als verkeerd, en wel om de volgende reden. De oorspronkelijke vorm van het grondwoord is أَجْفٌ; dit is, volgens eenen regel der arabische grammatica, zamengetrokken tot أَجْفٌ; daar nu, volgens een' vaststaanden regel eener zuivere maleische spelling, in woorden, die met ʾ beginnen, als zij het praefix مَعْ meng of مَعْ peng aannemen, de ʾ van het praefix graphisch verbonden wordt met de tweede letter van het grondwoord, de ʾ in ʿ verandert en die ʿ boven de verbindingslijn tusschen de ʾ en de tweede let-

ter van het grondwoord, die men daartoe een weinig rekt, geplaatst wordt, b. v. ^ممَمِيلٌ van ^ممِيلٌ — ^ممَمْتَعٌ van ^ممْتَعٌ — ^ممَمْتَعٌ van ^ممْتَعٌ enz.: zoo moet dien vereenkomstig de ^م van het woord ^مأَجْفٌ als het ^ممَغٌ of ^ممَغٌ aanneemt, weder in hare elementen ^م) gedecomponeerd worden, om de ^م op de aangetoonde wijze als ^م te kunnen plaatsen. Met het ontstaan der ^م verdwijnt alzoo de madd en blijft de ^م als tweede letter van het grondwoord over: dus schrijft men de afgeleide woorden ^ممَمْتَجِفٌ en ^ممَمْتَجِفٌ, zoo als ook de schrijver zeer juist onder zijne vier verschillende schrijfwijzen opgeeft. De eerste daarvan ^ممَمْتَجِفٌ is ook goed, als men met den schrijver aanneemt, dat de ^م ng niet tot het praefix, maar veeleer, als eene nasale wijziging van de oorspronkelijke ^م, tot het grondwoord zelf behoort. Met ^ممَمْتَجِفٌ kan ik mij niet vereenigen, daar hier de ^م ng tot het praefix is getrokken en in dat geval de ^م te voorschijn moet komen. Nog minder kan ik goedkeuren de vierde schrijfwijze van den heer Stuart, ^ممَمْتَجِفٌ d. i. zonder eenig teeken op de ^م, omdat eene consonant zonder eenig teeken in 'tarabisch zowel als in 't maleische ondenkbaar is.

Ik stel mij voor het gebruik der madd in maleische woorden, wanneer men met vocalen en alle andere

ortographische teekens schrijft, den volgenden eenvoudigen regel: als de eerste syllabe van een woord in de uitspraak eene lange a is en dus eigenlijk آ behoort te worden geschreven, dan schrijft men daarvoor eene alif, van niets anders dan de madd voorzien (آ), b. v. آبَع ābang, آتْجَاف ātjap enz. Eene lange a in 't midden van woorden, die, volgens het arabisch schrijfstelsel, eene madd zouden vereischen, zoo als كَادَان kaādān, لَاوَت lāōët, بَايْكَ bāik, schrijf ik zonder madd.

Dat ik, als grondwoorden, die met آ beginnen, het praefix م me of پ pe aannemen, de daardoor ontstaande ع ng niet beschouw als eene nasale wijziging der آ van het grondwoord, maar als een' aanwas van het praefix, blijkt genoegzaam uit het zoo even gezegde; ik stel hier tevens bekend, dat ik in dergelijke afleidingen, als het grondwoord met eene ك k begint, de ع ng als eene wijziging der ك k beschouw. De daardoor ontstaande schrijfwijzen b. v. der woorden مَنْجَاتْجَاف meng-ātjap overstroomen (iets) en مَنْجَاتْجَاف me-ngātjip, met eene pinangschaar snijden, laten, zelfs zonder klinkers en djazma geschreven, alleen door het aanwezen of ontbreken der س achter de ع ng, geen' den minsten twijfel over, dat het grondwoord van het eerste met eene آ begint, dus آتْجَاف is, het tweede echter met eene ك , dus كَاتْجَاف is: zoodat men onmiddellijk weet, waar die woorden in het woordenboek te vinden zijn. Ik vind geene aanlei-

ding genoeg, om aangaande een en ander hier in nadere beschouwingen te treden.

Uit mijn ontwerp, uit de opmerkingen van den heer Stuart daarop en uit mijne wederopmerkingen zal aan elk onbevooroordeelde, die met eenige kennis van zaken kan oordeelen en die stukjes met aandacht gelezen heeft, gebleken zijn, dat en ik en de heer Stuart, van hoeveel waarde velen zijner opmerkingen ook zijn mogen, gefaald heeft en dat noch ik, noch de heer Stuart, met hoeveel ijver en goed gevolg hij zich ook op taalkunde moge toeleggen, op den naam van *taalgeleerde* aanspraak kan maken. En als dat waar is, dan hebben wij ook geene reden, om van uit de hoogte op elkander neder te zien, of door bitse beoordeelingen elkander te krenken, maar alle reden, die beoordeelingen bescheiden, bedaard en zonder bitsheld voor te dragen. Dat dit laatste voor mij, in de beantwoording der kritiek van den heer Stuart, moeilijker is geweest, dan voor hem, in die kritiek, is wel aan geen' twijfel onderhevig. De lezer moge beoordeelen, in hoever het mij gelukt is. Krenkend heb ik nergens willen zijn.

Riouw, Junij 1858.

Wegens gebruik aan tijpen voor de combinatie †, voor § heeft men bij het drukken van dit stuk daarvoor gebezigd ta.

AANWIJZING *der in de Proeve van bewerking*

voorkomende verkortingen en teekens.

adj.	adjectief	metath.	metathesis, letterver-
adv.	adverbium		zetting
afz.	afzonderlijk	ms.	manuscript
alg.	algemeen	nam.	namelijk
ar.	arabisch	n. a.	nomen actionis
bv.	bij voorbeeld	obj.	object
cf.	conferatur	part.	participium
chin.	chineesch	pass.	passief
comp.	compositum	perf.	perfectum
contr.	contractie	pl.	pluralis
d. i.	dat is	pleon.	pleonastisch
der.	derivatum	pos.	positief
dir.	direct	praep.	praepositie
eig.	eigenlijk	r.	radix, wortel
el.	elisie	skr.	sanskrit
enz.	en zoo voorts	s.	substantief
euph.	euphonisch	sch. w.	scheepswoord
fig.	figuurlijk	sing.	singularis
gew.	gewoonlijk	s. v.	sub voce
int.	intensief	sync.	syncope
intr.	intransitief	tr.	transitief.
inz.	inzonderheid	voorn.	voornamelijk
mal.	maleisch	vulg.	vulgair

— vertegenwoordiging van pas genoemde woorden.

.... — vertegenwoordiging van nog te noemen woorden.
-| Einde der verklaring van eene woordsoort, wanneer dezelfde vorm in 't mal. meer dan ééne woordsoort in 't nederl. omvat.

= gelijk aan

() parenthese, betrekking hebbende op het laatste woord of eenvoudig gezegde.

[] parenthese, achteruit betrekking hebbende op alles, tot aan het eerste kommapunt.

// // parenthese, achteruit betrekking hebbende op alles, tot aan het eerste punt.

— — parenthese in eene parenthese.

PROEVE VAN BEWERKING.

آثر ātoer, het rangschikken, het scharen, het opzetten (van een spel), het regelen, het in orde brengen, het beredden. — a. مُمَاثِر mengātoer, rangschikken enz. — b. بَرَاتِر berātoer, rangschikking enz. hebben; in rangschikking enz. zijn. — Dōēdoek berātoer, volgens rang of ouderdom zitten. — Berdjālan berātoer, volgens rang of ouderdom, één voor één, achter elkander gaan. — c. دَاتِر diātoer, pass. van a. — koersī itōēpōn diātoer ōranglah, de stoelen werden in orde gezet. d. تَرَاتِر terātoer, in rangschikking enz. gebracht, gerangschikt enz.; kunnende — worden.

1. اَتْرِكِن ātoerken. — a. مُمَاثِرِكِن mengātoerken, r. a., int.
2. اَتْوِرِي ātōērī. — a. مُمَاثِرِي mengātōērī, 1.
3. فَرَاتِر perātoer. — a. مَمْفَرَاتِر memperātoer, 1 en 2.
4. فَرَاتِرِكِن perātōērken. — a. مَمْفَرَاتِرِكِن memperātoerken, 1 en 3, int.
5. فَرَاتْوِرِي perātōērī. — a. مَمْفَرَاتْوِرِي memperātōērī, 2 en 3, int.
34. بَرَاتْوِرَان berātōēran, bezig zijn met rangschikken enz. (van velen).
40. بَرَاتِرَانْوِرَان en بَرَاتِرَان berātoer-ātōēran, wederkeerig bezig zijn met rangschikken enz. — Maka berātoer-ātōēranlah marika itoe akan tjideranja itoe, en zij regelden onderling hunne geschillen.

42. **أَتُونَ** átōēran, rangschikking, regelmaat, orde, overeenstemming, verband; verordening, voorschrift.

45. **فُعَاتِر** pengütoer, de persoon, die de handeling van r. a. verrigt.

46. **فُعَاتُونَ** pengütōēran, het te weeg brengen van 42, handeling van 45.

48. **فُرَاتُونَ** perätōēran, rangschikking enz. (42), als resultaat van 46.

أَتُونَ átōēran, zie **أَتِر** ātoer, 42.

أَتِيرِي átōērī, zie **أَتِر** ātoer, 2.

أَدْجَاكِن ódjāken, zie **هَدْجَا** hidjā, 1.

أَتْجَآپَان átjāpan, zie **أَتْجَآف** ātjap, 42.

أَتْجَآپِي átjāpī, zie **أَتْجَآف** ātjap, 2.

أَتْجَآف ātjap, het overstroomd zijn, het onder water staan, overstroming (toestand). — **Ātjap** kampoeng kīta tijāda bāgai tāhoen jang lāloe dālamnja, het onder water staan van ons dorp is zoo diep niet, als verleden jaar, *d. i.* ons dorp staat zoo diep niet onder water, als verleden jaar. — **Dari** mānātah dātang ātjap sebesar īni? van waar komt eene zoo groote overstroming? — **Overstroomd** zijn, onder water komen. — **Ātjap** segala lādang ōrang sepandjang sōēngai, alle akkers (der menschen, ōrang) langs de rivier staan, onder water. — **Tijāda** pernahlah ātjap negerī kīta, djikālau hōēdjan bagaimāna sekālīpōn, onze stad komt nimmer onder water, hoe het ook moge regenen. — **a.** **مَنْجَآف** mēngātjap, overstroomen (tr.), onder water zetten. — **Bah** mēngātjap segala kampoeng

kelak, de vloed (van boven) zal alle dorpen overstromen.—b. **براجف** berätjap, overstroming hebben, onder water staan.—Tijāda berätjap kīta tāhoen jang tādi, wij hebben verleden jaar geene overstroming gehad.—c. **داجف** diätjap, pass. van a.—d. **تراجف** terätjap, overstroemd, onder water gezet; kunnende—worden, overstroombaar.—Tijāda terätjap tānah itoe, dat land is onoverstroombaar,—kan niet onder water gezet worden.

1. **اچفکن** atjapken.—a. **مغچفکن** mengätjapken; r. a., int.
2. **اچافی** atjāpī.—a. **مغچافی** mengätjāpī, 1.
3. **فراجف** perätjap.—a. **ممبراجف** memperätjap, 1. en 2.
4. **فراجفکن** perätjapken.—a. **ممبراجفکن** memperätjapken, 1. en 3., int.
5. **فراجافی** perätjāpī, 2 en 3, int.
42. **اچان** atjāpan, overstroming (toestand).
45. **فغچاف** pengätjap, middel tot overstroming, overstromende vloeistof.
46. **فغچان** pengätjāpan, het te weeg brengen van overstroming (42), handeling van 45.
48. **فراجان** perätjāpan, overstroming (42), als uitwerking van 46.

آد āda, en **آء** ada, het zijn, het wezen, het bestaan.—Terlampau besar ādānja, het wezen daarvan is al te groot, *d. i.* het is al te groot.—Dit ādānja staat meest altijd aan het slot van brieven, hoofdstukken, paragraphen enz., veelal zonder dat het in eenig grammaticaal verband met een voorgaand woord staat. In die gevallen moet men onderstellen, dat demikijanlah uitgelaten is, en dan beteekent ādānja: zoo is het, namelijk met betrekking tot den geheelen inhoud van brief, hoofdstuk enz. Keurige schrijvers laten dat woord dan

ook niet ligt uit. Soms echter staat het ook grammaticaal juist, en dan duidt het het wezen of de hoedanigheid van het laatste subject aan, b. v. *sopāja sedjahatera tōēwan hamba diperlandjoetken djōēwa ādānja*, op dat het welvaren (*eig.* het wezen of bestaan van het welvaren) van mijnen gebieders moge verlengd worden. — Zijn, bestaan, aanwezig—, voorhanden zijn.—*Āda*, met de praep. *pada*, *با* *bagi* of *اکن* *akan* en een s., beteekent: hebben, bezitten.—*Ada pada sahāja saēkor kōēda*, ik heb (*eig.* aan mij is—est mihi—) een paard.—a. *مغاد* *mengāda*, doen zijn, —aanwezig zijn, scheppen, voortbrengen, berokkenen, schaffen, leveren.—b. *براد* *berāda*, hebben.—*Sijāpa jang berāda wang sebānjaḡ itoe?* Wien is er, die zooveel geld heeft?—d. *تراد* *terāda*, part perf. pass. van a., geschapen, enz.; kunnende—worden.

1. *اداکن* *ādāken*.—a. *مغاداکن* *mengādāken*, r. a., *int.*—b. *داداکن* *diādāken*, pass. van a.—*Perāhoe berāpa hālōēan diādākennja?* hoeveel vaartuigen werden door hem geleverd?—*Sapōēloh pōn tijāda terādāken*, zelfs geen tien was hij in staat te leveren.
4. *قراداکن* *perādāken*.—a. *مقراداکن* *mempērādāken*, 1, *int.*
6. *براداکن* *berādāken*, doen hebben (r. b.).
8. *تراداکن* *terādāken*, doen geschapen enz. (r. d.). *zijn*, verwezenlijken, bewerkstelligen.—*Disōērohnja bēta mengādāken dōēwa rātoes perāhoe*, maka seperti kahandaḡnja itoe tijādalah bēta *terādāken*, hij beval mij, twee honderd vaartuigen te leveren, maar ik verwezenlijkte zijn verlangen niet.
44. *کادآن* *kaādāān*, het wezen, het bestaan, het aanwezig.—*Bermōēla kaādāānmoe itoe āda perhimpōēnan šifat allah*, uw wezen is eene vereeniging der eigenschappen Gods.

أداكن *ádāken*, zie آدا *āda*, 1.

آدن *ādon*, het mengen tot deeg.—a. مغاندن *mengādon*, tot deeg mengen.—b. برادن *berādon*, bezig zijn met a.—c. دادن *diādon*, pass. van a.—d. ترادن *terādon*, tot deeg gemengd; kunnende—worden.

1. ادنکن *ādonken*.—a. مغاندنکن *mengādonken*, r. a, int.

2. ادوني *ādōnī*.—a. مغاندوني *mengādōnī*, 1.

42. ادونن *ādōnan*, deeg, beslag.

ادونن *ādōnan*, zie آدن *ādon*, 42.

ادوني *ādōnī*, zie آدن *ādon*, 2.

أرواح *arwāh*, ar., pl. v. روح *r. راح*, geesten, zielen, *in 't mal. gebezigd in de beteekenis van ons zaliger*, bij het noemen van geëerde of geliefde afgestorvenen.—Arwāh Soeltān, de Sultan zaliger.—De gebeden en doodenmalen, die, ter eere van een' afgestorvene, op den 3^{en}, 7^{en}, 40sten, en 100sten dagna het overlijden, soms ook nog jaarlijks, als wanneer zij meer bepaaldelijk كندوري

kandōerī genoemd worden, geschieden; zielmis.—Mākan arwāh, van gebeden vergezeldde doodenmalen houden,—vieren.—b. برارواح *berärwāh*, arwāh hebben,—houden,—vieren.—Berärwāh ĩja, maka tijāda dātang, hij heeft—houdt—, viert arwāh, daarom komt hij niet.—d. ترارواح *terärwāh*, met arwāh herdacht.

1. ارواحکن *arwāhken*.—a. مغانرواحکن *mengärwāhken*, met arwāh herdenken.—c. دارواحکن *diarwāhken*, pass. van a.

4. قرارواحکن *perärwāhken*.—a. ممبرارواحکن *memperärwāhken*, 1. int.

أضباط *idlbāt*, ar., r. ضبط *ضبط*, het voorzien van een woord van klinkers en de djazm, vocalisatie.

1. اِضْبَاطِكُن idlbāṭken.— a. مَعْدِبَاطِكُن mengidlbātken, een woord van klinkers en de djazm voorzien (mal: membōēboh bāris pada...).— c. اِضْبَاطِكُن diidlbāṭken, pass. van a.

اَعْنَقُ anggok, en اَعْنَقُ anggo°, het knikken met het hoofd (van slaperigheid, ouderdom, als teeken van toestemming, goedkeuring, bevestiging, groet, of als uitnoodiging om te naderen); het stampen (van een vaartuig—sch. w.—).— a. مَعْنَقُ menganggok, met het hoofd knikken; stampen, „als bij r.“.— b. بَرَعْنَقُ beranggok, in den toestand zijn van a; de eigenschap hebben van a.— Kāpal pōn beranggok, ook was het schip aan 't stampen.— d. تَرَعْنَقُ teranggok, in den toestand gebragt van a; gedwongen zijn, de handeling van a. te verrigten.

1. اَعْنَقِكُن anggokken.— a. مَعْنَقِكُن menganggokken, doen met het hoofd knikken;—stampen, „als bij r.“.— Bōēkan āngin, hānjālah gelombang djōēga jang menganggokken perāhoe, niet de wind, maar de golven doen een vaartuig stampen.— c. دَاعْنَقِكُن dianggokken, pass. van a.

13. رَعْنَقُ anggok-anggok, het aanhoudend knikken met het hoofd, het knikkebollen, schuddebollen; het aanhoudend stampen, „als bij r.“; het voor anker rijden (sch. w.).— En zoo alle der.— d. تَرَعْنَقُ teranggok-anggok, bij contr. ook تَعْنَقُ tanggok-anggok.— Beranggok-anggok tertāwa, schudden van 't lagchen.— Setelah berlāboh, lāloe teranggok-anggoklah kīta, hingga djāhoe mālam, zoodra waren wij niet ten anker, of wij raakten aan 't rijden, tot laat in den nacht.

45. فَعْنَقُ penganggok, iemand, die de gewoonte heeft van met het hoofd te knikken, een knikkebol, een schuddebol; een vaartuig, dat de gewoonte heeft van te stampen; de oorzaak der handeling van r. a.

^{اڠگال} **anggal**, ligt geladen (van een vaartuig), het tegenovergestelde van ^{سارَت} *sārat*.—Anggal djōēga kǎpal itoe, soenggoh penoeh, dit schip is ligt geladen, ofschoon het vol is.—Het ligt geladen zijn (van een vaartuig).

1. ^{اڠگالکن} **anggalken**.— a. ^{مڠڠگالکن} *mengānggalken*, de hoedanigheid van ligt geladen geven (aan een vaartuig); ligten (een vaartuig).— c. ^{ڠڠگالکن} *dianggalken*, pass. van a.
4. ^{ڠڠگالکن} **perānggalken**.— a. ^{مڠڠڠگالکن} *memperānggalken*, 1. int.

^{اڠگو} **anggo**^o, zie ^{اڠگوک} *anggok*.

^{آپ} **āpa**, iets, dat, datgeen; wat? welk?—Āpa jang... datgeen wat... (hetgeen...).—Segala āpa, al datgeen.—Bārang āpa, iets, onverschillig wat.—Bārang āpa jang dikahēndākinja, berīkenlah ōlehmoē, wat hij ook moge verlangen, geef het.—Djikālau āpūpōn, wat het ook zijn moge.—Tijāda āpa, niets.—Kārana āpa? of āpa kārana? waarom?—Bīla āpa? of āpa bīla? ten welken tijde? wanneer?—Kāla āpa? of āpa kāla, het vorige.—Āpa hargānja? wat is de prijs er van?—Āpa besar? hoe groot?—Āpa bānjak? hoeveel?—Toch (aandringend, na een' imp.).—Līhatlah āpa of līhat āpālah, zie toch.—Karoenijāken āpālah kirānja akan hamba sōērat sepōētjoek, begunstig mij toch—moge het kunnen geschieden—met een' brief. *Comp.* (zie elk afzonderlijk): ^{آپبیل} *apabīla*; ^{آپکال} *apakāla*; ^{آپالڠ} *apalāgi*; ^{آپتاپ} *boetāpa*; ^{آپای} *sijāpa*.— a. ^{مڠڠڠاپ} *mengāpa*, *oorspr.*: iets voortbrengen, eenige uitwerking hebben, iets doen met iets, voor iets (d. i. niet voor niets) achten,—houden. *En van daar zijn afgeleid de betee-*

kenissen: iets zijn, van belang zijn, er aan gelegen zijn, er op aan komen. Het staat gewoonlijk negatief of vragend, even als b. c. en d.—Tijāda *mengāpa* ītoe, dat doet niets (dat is niets, dat komt er niet op aan).—*Mengāpa*? wat is 't? wat is er? waarom?—*Mengāpa* maka *bagitoe*? waarom is dat zoo?—

b. *برآف* *berāpa* (*ber-āpa*), *bij el. en in weerwil van den hiatus*, ook *beāpa* (*be-āpa*) *uitgesproken*, dat men *برآف* zou moeten *schrijven*, bezig zijn met iets, iets hebben, eene zekere hoedanigheid hebben, waarde hebben; iets zijn, iets op eene zekere wijze zijn, van belang zijn, van waarde zijn.—*Sī foelān lāgi berāpa*? waarmede is N. N. nog bezig?—*برآف* *berāpa* (*be-rāpa*), zie dat.—c. *دآف* *diāpa*, pass. van a. *oorspr.*, eenige handeling lijden.—*Diāpa* orang ītoe? wat moet er met dien persoon gedaan worden?—d. *ترآف* *terāpa*, de handeling van a. *oorspr.* geleden hebbende; kunnende.—Tijāda *terāpa* orang ītoe, met dien persoon kan niets gedaan worden.

1. *آفآکن* *āpāken*.—a. *مغآفآکن* *mengāpāken*, a. *oorspr.*, int.—Tijāda *djōēga diāpāken* *ākoe*, men doet mij toch niets.
13. *آف* *apa-āpa*, r, in een' hoogerem graad van onbeaaldheid en hoeveelheid. *En dien analoog alle der.*—Tijāda *apa-āpa*, niets hoegenaamd.—b. *برآف* of *برآفآف* (*ter onderscheiding van برآف* *berāpa-berāpa*—zie *برآف*—) *berāpa-āpa* of ook *beāpa-āpa*.—*Lāgi bersīsir*, *lāgi berbedak*, *lāgi berāpa-āpa*, (zij) is nog bezig met zich te kammen, te blankeppen en ik weet niet met wat al.
45. *فغآف* *pengāpa*, wat iets doet zijn, de grond waarom iets is, geschiedt of voor iets gehouden wordt; het belang—, gewigt eener zaak.—*āpātah pengāpānja*,

wat is er de grond van?—Hāl itoe besar pengāpānja, die zaak is van groot belang.

1. ^{فَعْمَاكِن} pengāpāken.—a. ^{مَمْعَمَاكِن} mēmpengāpāken, iets de grond doen zijn, waarom iets is, geschiedt of voor iets gehouden wordt, iets het belang—, het gewigt eener zaak doen zijn.—Itōēlah jang dipengapākennja, dit deed hij er de grond van zijn.

^{أَفَاكِن} āpāken, zie ^{آف} āpa, 1.

^{أَبِيلَا} apabīla, (comp. van ^{آف} āpa en ^{بِيلَا} bīla), wanneer, ten tijde dat (meest in de toekomst), toen (zelden).—Apabīla telah dātang kāpal-āpi, bahārōēlah kīta berlājar, wanneer de stoomboot zal gekomen zijn, dan eerst gaan wij onder zeil.—Apabīla (*beter tatkāla of setelah*) genaplah tōēdjoh hāri, toen de zeven dagen voltallig waren.

^{أَفْع} āpoeng, al wat in het water drijft en zonder leven is, drijfhout, drijfhand.—Āpoeng nīpah itoe dikātāken perāhoe belājar, die drijvende nīpahstruik zagen zij voor een zeilend vaartuig aan.—a. ^{مَعْفَاع} mēngāpoeng, zich als een āpoeng voordoen.—Āpātah gārāngan, jang mēngāpoeng di tepī lāngit itoe? wat is dat toch, dat zich aan den gezigteinder daar als een āpoeng voordoet? Bōēkannja āpoeng, pērāhoe, het is geen āpoeng, het is een vaartuig.—

^{أَفِيك} āpik, zindelijk, rein, net, kiesch (ook in het eten).—

Āpik soenggoh ānaḵ dāra itoe memelihārāken pākājannja, die maagd is zeer zindelijk op hare kleeding.—Zindelijkheid, reinheid, netheid, kieschheid.

^{أَفَكَالَا} apakāla, (comp. van ^{آف} āpa en ^{كَالَا} kāla) wanneer, ten tijde dat (meest in de toekomst), toen (zelden).—Apakāla īja berāngkat, wanneer hij ver-

trekt.—Dan āpakāla (*beter* tatkāla) dilīhatō-
leh ibōēnja isterī ānaḡnja itoe, en toen de
moeder de vrouw van haren zoon zag.

أَفَلَا تَ apalāgi, (comp. van أَفَ apa en لَا تَ lāgi),

wat dan nog? hoeveel te meer (*of* minder) dan nog? [vra-
gen, waarop geen antwoord verwacht wordt].—Se-
lang perentah tōēwan tijāda diēndahken, ā-
palāgi perentah sahāja? zelfs om uwe bevelen
geeft hij niet, en wat dan nog (hoeveel te minder
dan nog) om de mijne?

أَلَابَ ālab, wijd uit elkander in tijd, niet kort op elkan-
der, in lange tusschenpoozen, langzaam.—Ālab! roept
de roeijer, op wien de anderen zich regelen, als wan-
neer het geheel in eene langzamere maat begint.—
Het roepen van ālab!, het maken van ālab.— a.
مَنْعَالَبَ mēngālab, iets langzamer doen; ālab!
(r.) roepen, ālab maken.— b. بَرَّالَبَ berālab, ā-
lab maken.— Dōēwa djam ākoe mēngēddjar pe-
rompak itoe sekālīpōn tijāda berālab, twee
uren vervolgde ik de zeeroovers, zonder eene enkele
keer ālab te maken.

أَلْوَرَّ āloer, langwerpige verdieping, vore, groeve; kil,
vaarwater, geul.—Maka perāhoe pōn berlāboh
di tepī beting itoe, lāloe disōērohnja sam-
pan tōendānja mēntjahāri āloer, en het vaar-
tuig ankerde dicht bij de bank en zond zijne sloop op
sleep, om de geul te zoeken.—Āloer terḡol, de
gangen in den loop eener buks, als zij regt zijn.

42. أَلْوَرَّ ālōēran, kil, vaarwater, geul.

أَلْوَرَّ ālōēran, zie أَلْوَرَّ āloer, 42.

أَمْبُوت oemboet, het hart in de kroon van alle palmboo-
men, de palmiet.—Oemboet pīnang, de palmiet van
den pīnangboom.— a. مَمْبُوتَ mēngōemboet,
een' boom van zijne palmiet berooven.— b. بَرَامْبُوتَ

beröemboet, eene palmiet hebben (van boomen).—
 c. **دامبت** dioemboet, pass. van a.—d. **ترامبت**
 teröemboet, de handeling van a. ondergaan hebbende:
 kunnende — ondergaan.

أمثدل ampedal, *zie* **همثدل** hampedal.

أمثس ampas *en* **همثس** hampas, overblijfsel, bezinksel,
 drab, dik, moer.— Ampas kahwath (*h*), koffijdik.—
 Ampas tebōē, het uitgeperste of uitgekauwde sui-
 kerriet.

أمثل oempil, het voortbewegen van een' last, door mid-
 del van eene handspak of dergelijk werktuig; het
 roeijen met eene pagaai, waarbij deze op het vaartuig
 rust, de roeijer den hefboom van zich af stoot en het
 blad niet uit het water ligt, maar in het water scherp
 draait en zoo weder naar voren brengt.— a. **مثمثل**
 mengöempil, een' last voortbewegen, als bij r.; roei-
 jen, als bij r., intr. en tr.— Mengöempil sampan,
 een bootje roeijen, als bij r.—b. **برامثل** beröempil,
 bezig zijn met a.—c. **دامثل** dioempil, pass. van a.,
 tr.—d. **ترامثل** teröempil, voortbewogen, als bij r.;
 geroeid, als bij r.; kunnende — worden.

1. **أمثلكن** oempilken.— a. **مثمثلكن** mengöempilken,
 r. a. tr., int.
45. **ثمثمثل** pengöempil, de persoon, die de handeling
 van r. a. verrigt; het werktuig, dat daartoe dient.—
 Pengājoeh pengöempil, de pagaai, die tot de
 handeling van r. a. dient.

أمثولو ampōeloer, de pit of het merg van allerhande ge-
 wassen, als het niet korrelig of meelachtig is; de stronk
 van zekere vruchten, zoo als de tjempedaḡ, de
 nangka, de serī-kāja, enz.— Ampōeloer koempai,
 de pit van de koempai—bies, waarvan men
 lamppitjes maakt.

^{عَنَاب} ^{عَنَاب}
 انابى ènnābī, zie انب ènnab, 2.

^{عَنَاب}
 انب ènnab, het bezinken, het zich zetten [van een troebel vocht].— Kōērang lāma ènnabnja, het is nog niet lang genoeg bezonken.— Bezonken, zich gezet hebbende [van een troebel vocht].— Didījamkennjālah sebentar ājer keroh ītoe, lālōēlah ènnab īja, zij lieten dat troebele water een oogenblik staan en het was terstond bezonken.— Bezinksel, afzetsel, grond, dik.— Ènnab kahwat_h (h), koffijdik.— a. ^{مَعْنَب} mengènnab, bezinken, zich zetten [als bij r.].— b. ^{بِرَانِب} berènnab, aan het bezinken enz. zijn.

1. انبكن ènnabken.— a. ^{مَعْنَبِكُن} mengènnabken, doen bezinken enz.— c. ^{دَانِبِكُن} diènnabken, pass. van a.
2. انابى ènnābī.— a. ^{مَعْنَابِي} mèngènnābī, 1.
3. قرانِب perènnab, 1 en 2.
4. قرانِبكن perènnabken.— a. ^{مَمْعِرَانِبِكُن} memperènnabken, 1 en 3. int.
5. قرانَابِي perènnābī.— a. ^{مَمْعِرَانَابِي} memperènnābī, 2 en 3 int.
45. ^{فَعْنَب} pengènnab, het middel, om troebel vocht te doen bezinken enz.— Āpa kīta membōēwat pengènnabnja? wat zullen wij gebruiken, om het te doen bezinken?

^{عَنْتَالِي}
 انتالي èntālī, zie ^{عَنْتَال} oental, 2.

^{عَنْتَال}
 oental, bolletje, om ongekaauwd ingeslikt te worden, pil.— a. ^{مَعْنَتَال} mèngøental, tot pillen maken.— c. ^{دَانْتَال} dioental, pass. van a.— d. ^{تِرَانْتَال} terøental, tot pillen gemaakt; kunnende— worden.

1. انتالكن oentalken.— a. ^{مَعْنَتَالِكُن} mèngøentalken, r. a., int.
2. انتالي èntālī.— a. ^{مَعْنَتَالِي} mèngøentālī, 1.
3. قرانتَال perøental.— a. ^{مَمْعِرَانْتَال} memperøental, 1 en 2.

4. ^{قرانتلكن} peröntalken.— a. ^{ممبرانتلكن} memperöntalken, 1 en 3, int.

5. ^{قرانتالي} peröntālī.— a. ^{ممبرانتالي} memperöntālī, 2 en 3, int.

45. ^{قشنتل} pengöntal, pillenmaker, pillendraaijer.

^{انچق} antjak, eene kleine vierkante horde, met lage, of ook zonder boorden, vroeger dienende tot borden en schotels, thans, om eene kleine offerande te ontvangen, waarmede zij ergens opgehangen wordt.

^{اندابي} òndāpī, zie ^{انداف} endap, 2.

^{اندام} āndām, pers., in 't maleisch ook ^{اندام} andam, juiste—, nette zamenvoeging, evenredigheid.— Ramboetnja terlampau bāgoes āndāmja, haar haar was allersierlijkst opgemaakt.— a. ^{مغندام} mengāndām, met juistheid—, met netheid zamenvoegen, in evenredigheid brengen, in orde brengen.— Mengāndāmlah djanggoetnja, bragt zijnen baard in orde.— b. ^{براندام} berāndām, āndām hebben, met juistheid—, met netheid zamengevoegd zijn, in evenredigheid—, in orde gebracht zijn; bezig zijn met a.— c. ^{داندام} diāndām, pass. van a.— d. ^{تراندام} terāndām, met juistheid—, met netheid zamengevoegd, in evenredigheid—, in orde gebracht; kunnende— worden.

1. ^{اندامكن} āndāmken.— a. ^{مغندامكن} mengāndāmken, r. a., int.

2. ^{اندامي} āndāmī.— a. ^{مغندامي} mengāndāmī, 1.

3. ^{قراندام} perāndām.— a. ^{ممبراندام} memperāndām, 1 en 2.

4. ^{قراندامكن} perāndāmken.— a. ^{ممبراندامكن} memperāndāmken, 1 en 3 int.

5. ^{قراندامي} perāndāmī.— a. ^{ممبراندامي} memperāndāmī, 2 en 3 int.

42. ^{اندامن} āndāman, s. van r. a.

45. **فَعْنَدَام** pengəndām, de persoon, die de handeling van r. a. verrigt.

أَنْدَر

oendoer, het achteruitgaan, het teruggaan, het aftrekken, het heengaan, het deinzen, het wijken, het afwijken, het afgaan (van iets).— Achteruitgaan, teruggaan, aftrekken, heengaan, deinzen, wijken, afwijken, afgaan (van iets); pas gedaan hebben met iets (*het fransche venir de.*). Segala dājang-dājang itōēpōn oendoer kalōēwar, dōēdoek di bālik tīrai, al de hofjuffers trokken zich naar buiten terug en zetten zich achter de gordijn neder.— Oendoerlah dari pada nījatnja, ging van zijn voornemen af.— Sahāja oendoer mākan, ik heb pas gegeten.— Oendoer mandī, bāik berdjālan-djālan, het is goed, na het bad wat te wandelen. b. **بِرْأَنْدَر** berōendoer, achteruitgaande enz. zijn.— Kāmī berōendoer īni hendaklah djāga bāik-bāik, wij dienen, achteruitgaande, ter dege op onze hoede te zijn.

1. **أَنْدَرَكِن** oendoerken.— a. **مَعْنَدَرَكِن** mengōendoerken, doen achteruitgaan enz.— c. **أَنْدَرَكِن** dioendoerken, pass. van a.— Dioendoerkennja mōēsohnja, hij dreef zijnen vijand terug.
2. **أَنْدَوْرِي** òendōērī.— a. **مَعْنَدَوْرِي** mengōendōērī, 1.; achteruit zetten.
34. **بِرْأَنْدَوْرَان** berōendōēran, achteruitgaande enz. zijn, (van velen).
40. **بِرْأَنْدَرَانْدَوْرَان** of **بِرْأَنْدَرَان** berōendoer-òendōēran, 34., van weerskanten.
42. **أَنْدَوْرَان** òendōēran, de achteruitgang, de teruggang, de aftogt, de deinzing, de wijking, de afwijking.
45. **فَعْنَدَر** pengōendoer, wat 42 te weeg brengt.— Maska hōēdjan rīboet itōēpōn mendjadīlah pengōendoernja, en die regen met storm werd de oorzaak van hunnen terugtogt.

أَنْدَع

andang, toorts, om er iets mede in brand te steken, brandfakkel.

اندڠ اندڠ andang-andang, ra (sch. w.). *

اندڠ endap, het zich onttrekken aan het gezigt, het zich verschuilen [door zich te bukken of achter iets te gaan staan].— a. مڠندڠ mengëndap, zich onttrekken aan het gezigt, zich verbergen, zich verschuilen [als bij r.].— Mengëndaplah di bālik pāgar, verborg zich achter de heining.— b. براندڠ berëndap, zich bevinden —, zich begeven in den toestand, door a. te weeg gebracht, schuilen (intr.)— d. تراندڠ terëndap, gebracht in den toestand, door a. te weeg gebracht; kun-nende — worden.

1. اندڠڤڠ endapken.— a. مڠندڠڤڠ mengëndapken, verbergen, verschuilen [als bij r.— tr.].— c. داندڠڤڠ diëndapken, pass. van a.— Maka diëndapken-njalah ānaknja di bālik pintoe, en zij ver-school haar kind achter de deur.
2. اندڠڤي endāpī.— a. مڠندڠڤي mengëndāpī, 1.
3. ڤراندڠڤڠ perëndap.— a. مڠمڠراندڠڤڠ mēmperëndap, 1 en 2.
4. ڤراندڠڤڠڤڠ perëndapken.— a. مڠمڠراندڠڤڠڤڠ mēmperëndapken, 1 en 3, int.
5. ڤراندڠڤي perëndāpī.— a. مڠمڠراندڠڤي mēmperëndāpī, 2 en 3, int.
13. راندڠڤڠ endap-endap, voortdoring van r.— En zoo alle der.
34. براندڠڤڠ berëndāpan, r. b., van velen.
40. براندڠڤڠاندڠڤڠ berëndap-ëndāpan, 34, van beide zijden.
45. ڤڠندڠڤڠ pengëndap, de persoon of het voorwerp,

* Eene verwantschap tusschen اندڠ اندڠ andang-andang en اندڠ اندڠ andang heb ik niet kunnen ontdekken.

dat de handeling van 1. a. verrigt; wat dient, om de handeling van r. a. en 1. a. te verrigten; schuilplaats.—Tjjang itōēlah, jang djādi pengēndapnja, die pilaar was het, die hem verberg.—Tempat pengēndap, schuilplaats.

^{اندَم} andam, zie ^{اندَام} àndām.

^{اندورن} òendōēran, zie ^{اندِر} oendoer, 42.

^{اندوري} òendōērī, zie ^{اندِر} oendoer, 2.

^{اولق} ōlak, het draaijen, het warlen; het zijwaarts afwijken van eene aangenomen rigting, ten gevolg van tegenstand // van vloeistoffen//; draaijing, warling enz.—Ōlak ājer, draaikolk, maalstroom, neer.—Ājer ōlak, water in zoodanige draaijing enz., draaikolk enz.—Ōlak āngin, draaijing of wending van den wind door den loop eener rivier, de strekking van een bosch, een berg enz.—Āngin ōlak, wind in zoodanige draaijing enz.—a. ^{مَنْوَلَقْ} mengōlak, eene draaijende beweging of zijwaarts afwijkende rigting aannemen,—maken, neeren // van vloeistoffen//.—Di ōēdjoeng pōēlau nōēn nistjāja āngin mengōlak kelak, bij gindsch punt van het eiland zal de wind voorzeker afwijken.—b. ^{براولق} berōlak, in eene draaijende of zijwaarts afwijkende beweging zijn, neeren; draaijingen—, warlingen—, neeren hebben // van vloeistoffen//.—Di lōbok īni sōēngai berōlak, in deze bogt neert de rivier.

- ^{اولقكن} ōlakken.—a. ^{مَنْوَلَقْ} mengōlakken, eene draaijende, warlende of zijwaarts afwijkende beweging doen aannemen (van vloeistoffen).—c. ^{داولقكن} diōlakken, pass. van a.
- ^{قراولق} perōlak.—a. ^{مَمْوَلَقْ} memperōlak, het vorige.

4. **ٲرولاقن** perōlakken. — a. **مٲرولاقن** memperōlakken, 1 en 3, int.

41. **ٲنٲولاق** pengōlak, wat eene draaijing, warling of zijwaarts afwijkende beweging eener vloeistof te weeg brengt.— **آدالاه باتوبesar**, jang djādi pengōlak, er is een groote rots, die de warling veroorzaakt.

اٲج ōdja, zie **هٲج** hidjā.

بٲك bāka, oorsprong, afkomst, stam, geslacht, slag, ras [van menschen en dieren].— **Berāni bākānja**, zij zijn een moedig geslacht.— **Bāgoes bāka kōēda itoe**, het is een schoon ras van paarden.

بٲاٲ beāpa, zie **آٲ** āpa, b.

بٲاٲ boetāpa (comp. van **بٲت** bōōwat en **آٲ** āpa); waarvoor, hoe, op welke wijze, hoedanig [pos. of vragend].— **ٲerġilah engkau memeriksa**, boetāpa ħālnja, ga onderzoeken, hoe het er mede gelegen is.— **Boetāpa ħalnja?** hoe is het er mede gelegen?— **Boetāpa dāpat?** hoe is het mogelijk?— **Het waarvoor enz.**

41. **كٲتٲان** kaboetāpāän, de wijze waarop iets gedaan wordt of is, en van daar: hoedanigheid in dien zin (quomodeitas).— **Kaboetāpāän soempah**, wijze waarop de eed gedaan wordt.— **Kaboetāpāän soekd**, de hoedanigheid eener overeenkomst.

بٲرٲاٲ beberāpa, zie **برٲاٲ** berāpa, b.

برٲاٲ berāpa, is hetzelfde woord als **برٲاٲ** berāpa (zie **آٲ** āpa b), met, waarschijnlijk langzamerhand, gewijzigde syllabering, waarmede het tegelijk ook zijne verbale natuur heeft afgelegd en de beteekenis aangenomen van: eenig, ettelijk, hoeveel, hoeveel ook, zoo-

veel; hoe menig? hoeveel?—Hattā berāpa hārī lamānja, na verloop van eenige dagen.—Berāpa engkau dāpat, engkau sembelehlah, hoeveel gij er ook krijgt, slagt ze.—Berāpa bānjak? hoeveel?—Berāpa tāhoen? hoeveel jaar?—Berāpa lāgi? hoeveel nog? ook hoeveel te meer (of minder) dan nog? (eene vraag, waarop geen antwoord verwacht wordt).—Tōēwānkoe pōn lāri, berāpa lāgi pātjal-pātjal? Zelfs mijn gebieder vlood, hoe veel te meer dan nog zijne slaven.—b. ^{بربراف} berberāpa, zich bevinden in eene zekere hoeveelheid, eene zekere hoeveelheid uitmaken, eenigen—, ettelijken zijn.—Tōēwan berberāpa? met zijn hoevelen zijt gij?—Tijāda djōēga berberāpa kīta, wij zijn juist niet met ons velen.—^{ببراف} beberāpa, bij el. uit het vorige, heeft gewoonlijk in dien verkorten vorm zijne verbale natuur verloren en staat weder volmaakt gelijk met r. pos.—Hattā beberāpa (= berāpa) hārī lamānja, na verloop van eenige dagen.—Beberāpa (= berāpa)īja meneggahken ānaknja, tijāda djōēga goénānja, hoeveel zij haar kind ook tegenging, het hielp toch niet.

13. ^{براف} berāpa-berāpa, gew. berāpa-rāpa, r, in een' hoogerem graad van onbepaaldheid. En dien analoog alle der.—Entah berāpa-rāpa rīboe laksa, ik weet niet, hoeveel duizenden en tien duizenden ook.

^{بيلنج} beling, porselein, spec. chineesch.

^{تيدوري} tidōri, zie ^{تيدور} tīdor, 2.

^{تنگوک} tanggok-anggok, zie ^{انگوک} anggok,
13. d.

^{تنگو} ^{انگوك} ^{تنگو} ^{انگوك} tanggo°-anggo°, zie ^{انگوك} anggoḵ, 13. d.

^{تمشق} tampok, de stoel of het schelpachtig omhulsel, dat aan den steel van verschillende vruchten zit, zoo als van de kokosnoot, de pinangnoot, de manggis enz., en het bovenste gedeelte der vrucht bedekt.—Tampok lāboe, de stoel van eene kalabas; lesbische liefde, het plegen van—. Berbōewat tampok lāboe en bertampok-lāboe, lesbische liefde plegen.

^{تو} tōēwa, zie ^{تو} tōēha.

^{توا} tōēwa, zie ^{تو} tōēha.

^{تواكن} tōewāken, zie ^{تو} tōēha, 1.

^{تو} tōēwah, geluk, voorspoed [als bestendige hoedanigheid].—Tijāda berōbah tōēwahnjase°oemoer hīdoepnja, zijn geluk wankelt niet, zoolang hij heeft. b. ^{برتو} bertōēwah, geluk enz. hebben, gelukkig—, vrij van tegenspoed zijn.— Bertōēwahlah īja, hij is gelukkig, het loopt hem mede.

^{تو} tōēha, ook ^{تو} en, zonder klinkers geschreven, ook ^{توا} tōēwa. Dit woord heeft verscheidene, doch in onderling verband staande beteekenissen:

- I. adj. toekennende aan personen of voorwerpen de eigenschap, verkregen door den eenvoudigen verloop van een' relatieven tijd en algemeen werkende invloeden: oud, bedaagd, bejaard; tijdig, rijp, volwassen [van vruchten, hebbende dien graad van volkomenheid, dat zij door liggen murw-māsak-kunnen worden]; voldragen (van ligchaamsvruchten).— Ōrang tōēha, een oude, oude lieden; een der ouders, de ouders; oudste, hoofd.— Rōēmah jang tōēha, eene oude woning.— Ānak tōēdjoh bōēlan tōēha, ānak delāpan bōēlan mōēda,

een kind (foetus) van zeven maanden is voldragen; een kind van acht maanden is onvoldragen. — Oudheid, ouderdom, bedaagdheid; rijpheid; oudste, hoofd. — Belom djōēga berāpa tóehanja, zijn ouderdom is zoo veel ook nog niet, d. i. hij is zoo oud ook nog niet. — Di mánātah tōēha kampoeng? waar is het dorps hoofd? — b. برتوہا bertōēha, een' oudste-, een hoofd hebben. — Tijāda kāmī bertōēha, wij hebben geen hoofd.

1. تہاکن tóehāken. — a. منتہاکن mentóehāken, tot hoofd aanstellen. — c. دتہاکن ditóehāken, pass. van a.
3. پرتوہا pertōēha. — d. ممبرتوہا mēmpertōēha, als hoofd behandelen, - beschouwen, - erkennen. — c. دپرتوہا dipertōēha, pass. van a. — Jang-diperōēha, die als hoofd erkend wordt, een hoofd.
4. پرتوہاکن pertóehāken. — a. ممبرتوہاکن mēmpertóehāken, 3. int.
44. کتہان katóehān, oudheid, ouderdom, bedaagdheid,
61. پنتوہا pentōēha, oudste, hoofd.
69. پارتوہا paratōēha, de oudsten, de hoofden.

II. adj., toekennende aan voorwerpen de eigenschappen; verkregen door den relatieven duur van het gebruik, dat daarvan gemaakt wordt; gebruikt, oud, gesleten, versleten. — s., aanduidende die eigenschappen.

1. تہاکن tóehāken. — a. منہاکن menóehāken, voorwerpen die eigenschappen doen verkrijgen. — c. دتہاکن ditóehāken, pass. van a.
4. پرتوہاکن pertóehāken. — a. ممبرتوہاکن mēmpertóehāken, 1., int.

III. adj., toekennende aan voorwerpen de eigenschappen; verkregen door de verschillende uitwerkingen der hitte (koken, braden, bakken, branden, blaken, zengen, schroeijen, droogen enz.) op dezelve, waardoor zij hunne bestemming naderbij worden gebragt: van brei, dik,

bondig; van brood uitgebakken, hard gebakken; enz.—
Kawath (*h*) kōērang tōēha bākarnja, de kof-
fij is niet sterk genoeg gebrand.—s., aanduidende die
eigenschappen.—Belom sampai tóehānja, het
heeft den vereischten graad van eene dier eigenschap-
pen nog niet.—Mīnjak belom sampai tóehā-
nja, de olie is nog niet lang genoeg gekookt.

1. ^{تَهَاكِن} tóehāken.—a. ^{مَنْهَاهَاكِن} menóehāken, iets
een' zekeren graad eener eigenschap doen verkrijgen,
door het aan een' van die invloeden te onderwerpen.—
Menóehāken mīnjak jang tengik, sterke olie
door koken verbeteren.—c. ^{دَتْهَاهَاكِن} ditóehāken,
pass. van a.
4. ^{فَرْتَهَاهَاكِن} pertóehāken.—a. ^{مَمْفَرْتَهَاهَاكِن} mēmpertóe-
hāken, 1. int.

IV. adj., toekennende aan zekere stoffen, voorn: metalen,
eene betrekkelijke zuiverheid, d. i. het niet vermengd
zijn met vreemdsoortige stoffen van mindere waar-
de: zuiver, fijn.—E mas tōēha, fijn goud.—Besī
tōēha, fijn ijzer.—Zuiverheid, fijnheid [van stoffen
voorn. metalen].

1. ^{تَهَاكِن} tóehāken.—a. ^{مَنْهَاهَاكِن} menóehāken, zui-
veren, fijn maken, louteren [van stoffen, voorn. me-
talen].—c. ^{دَتْهَاهَاكِن} ditóehāken, pass. van a.
4. ^{فَرْتَهَاهَاكِن} pertóehāken.—a. ^{مَمْفَرْتَهَاهَاكِن} mēmpertóe-
hāken, 1. int.

V. donker (van kleuren).—Mērah tōēha, donkerrood.—
Het donkere (van kleuren).

1. ^{تَهَاهَاكِن} toéhāken.—a. ^{مَنْهَاهَاهَاكِن} menóehāken, don-
ker doen zijn,—maken [kleuren].—c. ^{دَتْهَاهَاهَاكِن} ditóe-
hāken, pass. van a.
4. ^{فَرْتَهَاهَاهَاكِن} pertóehāken.—a. ^{مَمْفَرْتَهَاهَاهَاكِن} mēmpertóe-
hāken, 1. int.

^{تَهَاهَاكِن} tóehāken, zie ^{تَوَهَاهَا} tōēha, 1. (I. II. III. IV. V.)

تیدر tīdor, het slapen, de slaap.—Terlampau njen-
njak tīdornja, zijn slaap was zeer vast.— Slapen.
Tīdorlah di bālik dinding, sliep achter het
beschot.— Djāngan dibāwa tīdor dahōēloe,
ga vooreerst nog niet slapen.— b. بتیدر bertīdor,
slapende zijn.— d. ترتیدر tertīdor, in den toestand
van slapen gebracht, ingeslapen.

1. تیدرکن tīdorken.— a. منیدرکن menīdorken,
doen slapen; te slapen leggen.— Ditīdorkennja
ānaknja, zij legde haar kind te slapen.— Tijāda
tertīdorken, kon niet in slaap gebracht worden.
2. تیدوری tīdōrī.— a. منیدوری menīdōrī beslapen;
op iets slapen.
4. فرتیدرکن fertīdorken.— a. ممبرتیدرکن memper-
tīdorken, 1. int.
5. فرتیدوری fertīdōrī.— a. ممبرتیدوری memper-
tīdōrī, 2. int.
31. کتدوران katīdōran, r. d.
44. کتدوران katīdōran, slaappleats, slaapstede.— Bīlik
katīdōran, slaapvertrek.— Sekatīdōran, allen die
op ééne slaapstede slapen; een slaapkameraad, een bijslaap.
45. فنیدر penīdor, iemand, die de gewoonte heeft, veel
te slapen, slaper, slaapkop; wat slaap verwekt, slaap-
middel.— Ōbat penīdor, slaapmiddel.
46. فندوران penīdōran, de gewoonte, veel te slapen.
48. فرتدوران fertīdōran, 44.

دجورج djōrong, eene beteldoos van een bijzonder maaksel
en gewoonlijk van metaal.— Als de djōrong van
hout is, wordt dit altijd uitdrukkelijk vermeld: djō-
rong kājoe, eene houten djōrong.

چارت tjāroet, het vuilbekken; onzedelijke, vuile praat;
vuiligheden.— a. منچارت mentjāroet, vuilbekken.

1. چارتکن tjāroetken.— a. منچارتکن mentjāroet-

ken, met vuiligheden beleedigen. — c. ^{دچارتنکن} ditjāroetken, pass. van a.

2. ^{چروتي} tjārōētī. — a. ^{منچرتي} mentjārōētī, 1.
 34. ^{نرچروتن} bertjārōētan, bezig zijn met vuilbekken (van velen).
 40. ^{برچارتنچروتن} en ^{برچارتن} bertjāroet-tjārōētan, 34, van beide zijden.
 42. ^{چروتن} tjārōētan, r.
 45. ^{پنچارت} pentjāroet, een vuilbek.
 46. ^{پنچروتن} pentjārōētan, de handeling van 45.
 48. ^{پرتچروتن} pertjārōētan, 42., als resultaat van 46.

^{چاون} tjāwan, drinkvat, kopje [zonder voet]. — Pinggan, ālas tjāwan, het schoteltje, dat bij een kopje behoort. — Tjāwan kahwath(h), een koffij-kopje. — Kahwath(h) setjāwan, een kopje koffij.

^{چراتن} tjèrrātan, zie ^{چرت} tjèrrat, 42.

^{چرت} tjèrrat en ^{چرت} tjèrat, het aftappen van een vocht, door middel van een' tap. — Tap, deuvik, kraan. — a. ^{منچرت} mentjèrrat, aftappen, als bij r. — b. ^{برچرت} bertjèrrat, bezig zijn met a. — c. ^{دچرت} ditjèrrat, pass. van a. — d. ^{ترتچرت} tertjèrrat, afgetapt, als bij r.; kunnende — worden.

1. ^{چرتکن} tjèrratken. — a. ^{منچرتکن} mentjèrratken, r. a., int.
 42. ^{چراتن} tjèrrātan, aftapping.
 45. ^{پنچرت} pentjèrrat, de persoon, die de handeling van r. a. verrigt, aftapper; het werktuig, dat tot de handeling van r. a. dient, tap, deuvik, kraan.

^{چروتن} tjārōētan, zie ^{چارتن} tjāroet, 42.

^{چروتي} tjārōētī, zie ^{چارتن} tjāroet, 2.

^{چشکر} tjangkir, drinkvat met een' voet, kelk. — Tjang-

kir anggor, een wijnglas, met een' voet. — Anggor setjangkir, een glas (kelk) wijn.

^{مُجَلِّد} ^{مُجَلِّد}
 چلر tjellor en چلر tjel^وor, het indompelen-, het indoo-
 pen in kokend heete vloeijende zelfstandigheden,
 zoo als kokend water, kokende olie, gesmolten metalen
 enz., waardoor de oppervlakte van het ingedompelde ze-
 kere verandering ondergaat of beschadigd wordt; spe-
 ciaal zoodanig indompelen van de hand van personen,
 die van eene zware misdaad beschuldigd worden, als
 eene soort van godsoordeel. — Tjellor tīmah, zoo-
 danig godsoordeel met gesmolten tin of lood. — a. ^{مُنْجَلِر}
 mentjellor, indompelen-, indoo- pen in heete vloeijen-
 de zelfstandigheden, broeijen. — Metjellor ājam,
 hoenders met heet water broeijen. — b. ^{بِرْچَلِر} bertjel-
 lor, zoodanig godsoordeel ondergaan. — Bertjellor
 mīnjak, zoodanig godsoordeel ondergaan, door de
 hand in kokende olie te steken. — c. ^{دِچَلِر} ditjellor,
 pass. van a. — d. ^{تِرْچَلِر} tertjellor, ingedompeld-, in-
 gedoopt in heete vloeijende zelfstandigheden; kunnen-
 de — worden.

1. ^{چَلِرْکِن} tjellorken. — a. ^{مُنْجَلِرْکِن} mentjellorken;
 r. a., int.
3. ^{پِرْچَلِر} pertjellor. — a. ^{مَمْچِرْچَلِر} mempertjellor, 1.
4. ^{پِرْچَلِرْکِن} pertjellorken. — a. ^{مَمْچِرْچَلِرْکِن} memper-
 tjellorken, 1. en 3., int.
45. ^{پُنْچَلِر} pentjellor, de heete vloeistof, die tot indom-
 peling dient.

^{مُجَلِّف} ^{مُجَلِّف}
 چلّف tjellop en چلّف tjel^وop, het indompelen-, het in-
 doopen-, het soppen in vocht in 't algemeen, en speci-
 aal van lijnwaden of andere stoffen, in vloeijende verf-
 stoffen; het verwen. — Tōēkang tjellop, verwer. —
 a. ^{مُنْجَلِّف} mentjellop, indompelen-, indoo- pen, sop-
 pen in vocht in 't alg., en spec. lijnwaden of andere stof-
 fen in vloeijende verfstoffen; verwen. — b. ^{بِرْچَلِّف} ber-

- tjellop, bezig zijn met a. — c. **دچلف** ditjellop; pass. van a. — d. **ترچلف** tertjellop, de handeling van a. ondergaan hebbende; kunnende — ondergaan.
1. **چلڤکن** tjellopken, a. **منچلڤکن** mentjellopken, r. a. int. — Maka ānaknja ditjellopken njālah kadālam ājer seddjoek, en zij dompelde haar kind in koud water.
 2. **چلوڤي** tjèllōpī. — a. **منچلوڤي** mentjèllōpī, 1.
 3. **ڤترچلف** pertjellop. — a. **مڤترچلف** mēmpertjellop, 1. en 2.
 4. **ڤترچلڤکن** pertjellopken. — a. **مڤترچلڤکن** mēmpertjellopken, 1 en 3, int.
 5. **ڤترچلوڤي** pertjèllōpī. — a. **مڤترچلوڤي** mēmpertjèllōpī, 2 en 3, int.
 42. **چلوڤن** tjèllōpan, wat door het soppen in vloeijende verfstoffen gevefde is; spec. gevefde lijnwaden; verwing.
 45. **ڤنچلڤ** pentjellop, de persoon, die de handeling van r. a. verrigt, verwer; allerlei gereedschap, dat tot de handeling van r. a. dient.
 46. **ڤنچلوڤن** pentjèllōpan, handeling van 45; allerlei gereedschap, dat tot de handeling van r. a. dient. — **Perkākas pentjèllōpan**, verfgereedschap.
 48. **ڤترچلوڤن** pertjèllōpan, het voortbrengsel der handeling van 45; het gevefde; de plaats, waar de handeling van r. a. verrigt wordt, verwerij.
- چلڤ** tjellok en **چلڤ** tjelok, het grijpen in-, het steken in-; het halen uit eene holte, gat of opening. — a. **منچلڤ** mentjellok en **مڤلڤ** menjellok, grijpen in-, steken in eene holte, gat of opening [in 't mal. tr. met betrekking tot holte, gat of opening]; halen uit eene holte, gat of opening. — **Mentjelloklah tempat dáwāth dengan teloendjoeknja**, stak met zijn wijsvinger in den inktpot. — **Mentjellok gōē-**

la dari pada bidjāna dengan sōēdoek, met een' lepel suiker uit den pot halen.—b. برچلق bertjellok, bezig zijn met a.—c. دچلق ditjellok, pass. van a.—d. ترچلق tertjellok, de handeling van a. ondergaan hebbende; kunnende—.

1. چلقن tjellokken.—a. منچلقن mentjellokken en مېلقن menjellokken, met iets grijpen in-, iets steken in eene holte, gat of opening [tr. met betrekking tot het werktuig].—Teloendjoeknja ditjellokkennjalah kadālam tempat dāwāth, stak zijn wijsvinger in den inktpot.
2. چلوکي tjellōkī.—a. منچلوکي mentjellōkī, en مېلوکي menjellōkī, grijpen in—, steken in eene holte, gat of opening [als bij r. a.—int-].

چلوښن tjellōpan, zie چلق tjellop. 42.

چاروي tjellōpī, zie چلق tjellop, 2.

چلوکي tjellōkī, zie چلق tjellok, 2.

چماتي tjemmatī, zie چمت tjemmat, 2.

چمت tjemmat en چمت tjemat, het verhalen-, het voorttrekken van een vaartuig of ander drijvend ligchaam.—Sāoeh tjemmat, werpanker.—a. منچمت mentjemmat, verhalen, voorttrekken [een vaartuig of ander drijvend ligchaam].—b. برچمت bertjemmat, bezig zijn met a.—Dari koewāla sampai kakampoeng bertjemmat sahādja kita, van de monding tot aan het dorp deden wij niets dan verhalen.—c. دچمت ditjemmat, pass. van a.—d. ترچمت tertjemmat, verhaald, voortgetrokken [van een vaartuig of ander drijvend ligchaam]; kunnende—

worden. — Rākitītoe tijāda tertjemmatōrang sapōēloh, dat vlot kan door geen tien man voortgetrokken worden.

1. تچمتکن tjemmatken. — a. منچمتکن mentjemmatken, r. a. int.
2. تچماتی tjèmmātī. — a. منچماتی mentjèmmātī, 1.
3. تچمت pertjemmat. — a. مشرچمت memper-tjemmat, 1. en 2.
4. تچمتکن pertjemmatken. — a. مشرچمتکن memper-tjemmatken, 1 en 3, int.
5. تچماتی pertjèmmātī. — a. مشرچماتی memper-tjèmmātī, 2 en 3, int.
45. تچمت pentjemmat, het werktuig, dat tot verhalen dient. — Sāoeh pentjemmat, werpanker. — Tāli pentjemmat, werptros, jaaglijn. — Disōōroh tjemmatken perāhoe īni; maka tāāda tāli pentjemmat; orang pentjemmat pōn tāāda, dat vaartuig moet verhaald worden; maar er is geen werptros; zelfs geen volk is er, om te verhalen.

تچورڠ tjōrong, het leiden van vloeistoffen of korrelige zelfstandigheden door eene buis, pijp of trechter. — Buis, pijp [tot het leiden van vloeistoffen enz.], trechter. — a. منچورڠ mentjōrong, door eene buis enz. leiden, als bij r. — b. بچورڠ bertjōrong, bezig zijn met a. — c. تچورڠ ditjōrong pass. van a. — d. تچورڠ ter-tjōrong, door eene buis enz. geleid, als bij r.; kun-nende — worden.

1. تچورڠکن tjōrongken. — a. منچورڠکن mentjōrongken, r. a., int.
45. تچورڠ pentjōrong, buis enz. (r.) — Pentjōrong āsap, schoorsteen.

تچوراک tjōrak, verscheidenheid van kleuren, bontheid, het bonte. — b. بچوراک bertjōrak, verscheidenheid van kleuren hebben; veelkleurig —, bont zijn. — Pelā-

ngi bertjōrak tōēdjoh, de regenboog heeft zeven verschillende kleuren.— Bandēra walanda bertjōrak tīga, de hollandsche vlag heeft drie verschillende kleuren.— Ginggang tānah mērah, bertjōrak hītam, ginggang, met zwarte streepen, op rooden grond.

حَارِسٌ hāris, ar. r. حَرَسَ, wachter, bewaker. *De Maleijers gebruiken dat woord in 't schaakspel, om aan te duiden, dat door het verplaatsen van een stuk, dat tot dus ver een ander stuk (koningin, kasteel of raadsheer) belemmerde (bewaakte), het aldus bewaakte stuk vrij geworden is en alsnu zijn invloed op een stuk van de tegenpartij uitoefent.*

رَچَچَ rettjik en رَچَچَ rettji°, ook رَچَچَ rentjik en

فَرجَچَ pørtjik, spat, sprenkel; het spatten, tr. en intr., het bespatten, het besprenkelen, het besproeijen, het sprengen (van alle vloeibare of weeke zaken, dik of dun).— Rettjik ājer, eene spat water.— Rettjik loempoer, eene spat slijk.— a. مَرجَچَ merettjik, spatten, tr. en intr., tr. met betrekking tot de vloeistof; bespatten, besprenkelen, besproeijen, sprengen.— Loempoer pōn merettjik kaātas, en het slijk spatte naar boven.— b. بَرجَچَ berettjik, in den toestand zijn van spatten; bezig zijn met spatten tr., bespatten enz.— c. دَرجَچَ direttjik pass. van a. tr.— d. تَرجَچَ terettjik, gespat, bespat enz.; kunnende — worden.

1. رَچَچَ rettjikken.— a. مَرجَچَ merettjikken, r. a. tr. int.— Ājer māwar itōēpōn direttjik kennjālah katōēbohnja, en hij spatte dat rozewater op haar ligchaam.— Tōēbohnja pōn direttjikken dengan ājer māwar, en hij bespatte haar ligchaam met rozewater.

3. ^{فِرْجِقْ} perettjik. — a. ^{مَمْفِرْجِقْ} memperettjik, 1.
 4. ^{فِرْجِقْكِن} perettjikken. — a. ^{مَمْفِرْجِقْكِن} memperettjikken, 1 en 3, int.
 47. ^{فِرْجِقْ} perettjik, spat, sprenkel, [resultaat der handeling van 1].

^{رَجِي} rettji, zie ^{رَجِي} rettjik.

^{رَنْجَاسِي} ranggāsī, zie ^{رَنْجَسْ} ranggas. 2

^{رَنْجَسْ} ranggas, ontbladerd en dor tevens (van getakte gewassen). — Een ontbladerde, dorre boom of tak. — a.

^{مَرَنْجَسْ} meranggas, zich ontbladeren en dor worden; ontbladeren en dor maken; zich als eene ranggas voordoen. — Pōēlaukah, jang meranggas itoe?

is dat een eiland, dat zich daar als ontbladerde boomen voordoet? — b. ^{بَرَنْجَسْ} beranggas, in den toestand zijn van zich ontbladeren en dor worden; van ranggas voorzien zijn. — c. ^{دِرَنْجَسْ} diranggas ontbladerd en

dor gemaakt worden. — d. ^{تَرَنْجَسْ} teranggas, ontbladerd en dor gemaakt; kunnende - worden.

1. ^{رَنْجَسْكِن} ranggasken. — a. ^{مَرَنْجَسْكِن} meranggasken, zich doen ontbladeren en dor worden.
 2. ^{رَنْجَاسِي} ranggāsī. — a. ^{مَرَنْجَاسِي} meranggāsī, ontbladeren en dor maken (r. a.), int.

^{رَنْجَسْ} rengges en ^{رَنْجَسْ} rengges-rengges, schaars,

dun gezaaid [van vruchten of bladeren, die zich nog aan de gewassen bevinden]. — Rengges-rengges sa hādja segala bōēwah-bōewāhan, tāhoen īni, alle vruchten zijn slechts dun gezaaid (aan de boomen), dit jaar. — a. ^{مَرَنْجَسْ} merengges, zich schaars of dun gezaaid laten zien (als bij r.); zich ont-

bladeren; ontbladeren, tr.—Adālah pōko° kājōē, jang merengges, maka ādālah pōēla, jang tijāda merengges, er zijn boomen, die zich ontbladeren, en er zijn er, die dit niet doen.—b. برعشكس berengges, in den toestand zijn van zich te ontbladeren.—c. رعشكس direngges, ontbladerd worden.—d. ترعشكس terengges, ontbladerd; kunnende—worden.

1. رعشكسken, renggesken.—a. مرعشكس merenggesken, zich doen ontbladeren.
2. رعشكسي rēnggēsī.—a. مرعشكسي merēnggēsī, ontbladeren (r. a.), int.

رعشكسي rēnggēsī, zie رعشكس rengges, 2.

رنجس rindjis, spat, sprenkel; het spatten, tr. en intr., het bespatten, het besprenkelen, het besproeijen, het sprengen (alleen van dunne waterachtige vloeistoffen).—a. مرنجس merindjis, spatten, tr. en intr., tr. met betrekking tot de vloeistof; bespatten, besprenkelen, besproeijen, sprengen.—Ājer kahwatnja pōn merindjis kakāinnja, en hare koffij spatte op haar kleedje.—b. رنجس berindjis, in den toestand zijn van spatten; bezig zijn met spatten tr., bespatten enz.—c. رنجس dirindjis, pass. van a. tr.—d. ترنجس terindjis, gespat, bespat enz.; kunnende—worden.

1. رنجسken, rindjisken.—a. مرنجسken merindjisken, a. tr., int.—Dirindjisken ājer kapada mēdja, spatte water op de tafel.—Mēdja dirindjisken dengan ājer, bespatte de tafel met water.
3. رنجس perindjis.—a. ممرنجس memperindjis, 1.
4. رنجسken perindjisken.—a. ممرنجسken memperindjisken, 1 en 3, int.

47. **فرندجس** perindjis, spat, sprenkel [resultaat der handeling van 1.].

رنتجك rentjik, *zie* **رنتجك** rettik.

رويغ rōējoeng, hout der palmboomen, in tegenoverstelling van het merg (goembar). — Rōējoeng nīboeng, het hout van de nīboeng-palm. — Pāgar rōējoeng, eene omheining van zoodanig hout; de naam der hoofdplaats van Menangkābau.

ريج rēdja, snipper, wegwerpsel. — Rēdja-rēdja kāin, snippers van lijnwaad. — Rēdja-rēdja ājam, het wegwerpsel van hoenders, zoo als pooten, de punten der vlerken, enz.

ريغ rījang, het strijken met de riemen, sch. w. — strijken. — Rījang kīri! pāhoet kānan! strijken, bakboord! haal op, stuurboord!

ساكَل sākāl, schraal, voorlijk [van den wind]. — Āngin hendak bergīlir kabārat-dāja; makin lāma makin sākāl, de wind wil naar het zuidwesten overslaan; hij wordt hoe langer hoe schraalder. — Het schrale, het voorlijke, schraalheid, voorlijkheid [van den wind]. — Tijāda dāpat berlājar lāgi, oleh kārana hāroes dan sākāl āngin, men kon niet meer zeilen, wegens den stroom en de schraalheid van den wind.

ساگوه sāgoe, de meelachtige zelfstandigheid, in allerlei planten, voornamelijk in het merg der palmboomen (goembar), sago. — Sāgoe rambīja, sago van de rambīja-palm. — Sāgoe pīsang, sago van den pīsang stam. — b. **برساگوه** bersāgoe, sago hebben, — inhouden [van planten]. — Pōhon-kājoe jang bersāgoe iloe besar fāidahnja bagi mā-

noesīja, de sagohoudende boomen zijn van groot nut voor de menschen.

- سَالَعٌ sālāng, het ter dood brengen, door den lijder met eene keris-pandjang van de regter bovensleutelbeensholte naar het hart toe te steken. — a. مِجَالَعٌ menjālang, iemand op die wijze ter dood brengen. — c. دِسَالَعٌ disālāng, pass. van a. — d. تِرْسَالَعٌ tērsālāng, op die wijze ter dood gebracht; kunnende — worden.
1. سَالَعَانٌ sālāngken. — a. مِجَالَعَانٌ menjālangken, r. a., int.
 2. سَالَانِيٌّ sālāngī. — a. مِجَالَانِيٌّ menjālāngī, 1.
 3. فِرْسَالَعٌ persālāng. — a. مِمْفِرْسَالَعٌ mempersālāng, 1. en 2.
 4. فِرْسَالَعَانٌ persālāngken. — a. مِمْفِرْسَالَعَانٌ mempersālāngken, 1 en 3., int.
 5. فِرْسَالَانِيٌّ persālāngī. — a. مِمْفِرْسَالَانِيٌّ mempersālāngī, 2. en 3., int.
42. سَالَانٌ sālāngan, allerlei gereedschap, dat tot de handeling van r. a. behoort. — Perkākās sālāngan, sālāng-gereedschap.
45. فِجَالَعٌ penjālang, de persoon, die de handeling van r. a. verrigt; het werktuig, dat daartoe dient. — Keris penjālang, de keris, die tot de handeling van r. a. dient. — Tempat penjālang, de plaats van het ligchaam, waar de handeling van r. a. ten uitvoer gebracht wordt, d. i. de regter bovensleutelbeensholte.
48. فِرْسَالَانٌ persālāngan, allerlei gereedschap waarmede —, de plaats, waar de handeling van r. a. geschiedt.
46. فِجَالَانٌ penjālāngan, de handeling van 45. — Tempat penjālāngan, de plaats van het ligchaam, waar die handeling ten uitvoer gebracht wordt, d. i. de regter bovensleutelbeensholte.

سِرَاوَلٌ serāwal, zie سَلْوَارٌ sjalwār.

سِرْگَاهَن sèrgāhan, zie سِرْگَاهَ sergah, 42.

سِرْگَاهِي sèrgāhī, zie سِرْگَاهَ sergah, 2.

سِرْگَاهَ sergah, het aanspreken van iemand, luidkeels en op een' hoogen toon, het snaauwen, het afsnaauwen.—Tijāda berhingga lāgi sergahnja, zijn snaauwen heeft geen einde.—a. مَنجِرْگَاهَ menjergah, aanspreken als bij r., afsnaauwen.—b. بَرَسِرْگَاهَ bersergah, bezig zijn met a, aan 't snaauwen zijn.—Dālam ija bersergah, terwijl hij aan 't snaauwen was.—c. دِسِرْگَاهَ disergah, pass. van a.—Tijāda bijāsa ākoe disergah orang, ik ben niet gewoon, afgesnaauwd te worden.—d. تَرَسِرْگَاهَ tersergah, aangesproken als bij r., afgesnaauwd; kundende—worden.—Tijāda tersergah orang itoe, die man kan niet afgesnaauwd worden,—laat zich niet afsnaauwen.

1. سِرْگَاهَكَنَ sergahken.—a. مَنجِرْگَاهَكَنَ menjergahken, r. a., int.
2. سِرْگَاهِي sèrgāhī.—a. مَنجِرْگَاهِي menjergāhī, 1.
3. پَرَسِرْگَاهَ persergah.—a. مَمْپَرَسِرْگَاهَ mempersergah, 1 en 2.
4. پَرَسِرْگَاهَكَنَ persergahken.—a. مَمْپَرَسِرْگَاهَكَنَ mempersergahken, 1 en 3, int.
5. پَرَسِرْگَاهِي persèrgāhī.—a. مَمْپَرَسِرْگَاهِي mempersèrgāhī, 2 en 3, int.
40. بَرَسِرْگَاهَ سِرْگَاهَن bersergah-sèrgāhan, elkander afsnaauwende zijn.
42. سِرْگَاهَن sèrgāhan, de handeling van r. a., de snaauw.
45. پَنجِرْگَاهَ penjergah, iemand, die de gewoonte van snaauwen heeft, een snaauwer.

46. ^{پنجرگاہن} penjèrgāhan, de handeling van 45.

48. ^{پرسرگاہن} persèrgāhan, het voortbrengsel —, de inhoud van 46, het snaauwsel (als men dat woord gebruiken mogt).

^{سالان} salāngan, zie ^{سالنگ} sālāng, 42.

^{سالانگی} sālāngī, zie ^{سالنگ} sālāng, 2.

^{سلائنگ} selangka, het sleutelbeen.

^{سلبان} selembāna, * het liggen voor een uitgeworpen anker, dat geen' grond heeft, bij zwaar weer en hooge zee, als men niet kan ankeren, of het voor anker niet kan uithouden, ten einde het afdrijven te verminderen. Membōewat selembāna, selembāna maken, d. i. dien toestaand te weeg brengen, het anker op die wijze uitwerpen. — b. ^{برسلبان} berselembāna, in dien toestand zijn; zich in dien toestand begeven. — Marīlah, kīta berselembāna, kom, laten wij selembāna maken.

^{سلوار} selōēwar, zie ^{شلوار} sjalwar.

^{سوامنگات} soemāngat en ^{سمانگات} semangāt, levensvuur, levenskracht, levensgeest, ziel, opgewektheid, volkomen bewustzijn. — Hīlang soemāngat, zijn bewustzijn verliezen, door iets onverwachts, speciaal door schrik of vreugde. — Koer! soemāngatnja, kom terug! levensgeest van hem (die zijn bewustzijn verloren heeft) — een zeer gewone uitroep bij plotselinge ontsteltenis van iemand, spec. van kinderen. Soms is het ook slechts eene uiting van belangstelling in of mede-

* Welligt van ^{سلم} selam, duiken, dompelen, en het sanskritsche wāna, hooge zee, deining.

tijden met personen of zaken, bij het hooren of verhalen van berigten, die hen betreffen, gunstig of ongunstig, en staat dan ongeveer gelijk met onze wenschen: dat het hem welga! God zij met hem! en dergelijke, of met het gewone maleische kāsēhan! b. v. ānaknja saōrang lapas dari pada bahāja, koer! soemāngatnja, haar kind alleen is aan den ramp ontkomen. God zij met hem!—b. برسماغت bersoemāngat, levensvuur enz. hebben; bekomen van bewusteloosheid, veroorzaakt door schrik of vreugde; in opgewektheid verkeeren; in rep en roer zijn.—Maka tōēbohja pōn mengelettarah, bāgai bōēdak bersemāngat lākōēnja, zijn ligchaam beefde, als een kind, dat van den schrik bekomt.—Segenap negerī pōn bersoemāngatlah, en de geheele stad was in rep en roer.

1. سماءتکن soemāngatken. — a. مپماءتکن menjoe-
māngatken, in rep en roer brengen. — c. دسماآتکن
disoemāngatken, pass. van a.

سماپان sāmpan, zie سماء sampang, 42.

سمپورنا semporna, * volkomen, volmaakt, voltooid. — Vol-
komenheid. — a. مپمپورنا menjemporna, volkomen ma-
ken, volmaken, voltoojen. — b. برسپورنا bersempor-
na, volkomenheid enz. hebben. — c. دسپورنا disemp-
orna, pass. van a. — d. ترسپورنا tersemporna, vol-
komen enz. gemaakt; kunnende- worden.

1. سمپورناکن sempornāken, — a. مپمپورناکن menjem-
pornāken, r. a., int.

* Van het sanskr. pōerna, vol. volkomen, volmaakt, met het pra-

efix س se en ingeschoven nasaal م m; = het mal. سچوگت

setjōekoep.

2. سَمْفَرْنَآيِ sempòrnāī. — a. مِمْفَرْنَآيِ menjempòrnāī, 1.

42. سَمْفَرْنَآنِ sempòrnāän, volkomenheid, volmaaktheid.

44. كَسَمْفَرْنَآنِ kasempòrnāän, 44.

45. فَيْمْفَرْنَآنِ penjempòrna, wie of wat 42. te weeg brengt.

46. فَيْمْفَرْنَآنِ penjempòrnāän, het te weeg brengen van 42. (handeling van 45).

48. فَرْسَمْفَرْنَآنِ persempòrnāän, volkomenheid, volmaaktheid [resultaat van 46].

سَمْفَرْنَآنِ sempòrnāän, zie سَمْفَرْنَآ سَمْفَرْنَآ سَمْپَرْنَآ سَمْپَرْنَآ 42.

سَمْفَرْنَآيِ sempòrnāī, zie سَمْفَرْنَآ سَمْپَرْنَآ 2.

سَمْفَرْنَآكَنِ sempòrnākən, zie سَمْفَرْنَآ سَمْپَرْنَآ 1.

سَمْفَافِ sampang, het roeijen en roeiende sturen met eene pagaai door den man, die op den voorstevē zit. —

a. مِمْفَافِ menjampang, roeijen en roeiende sturen, als bij r. — Menjampang berkangkang ītoe lārāngan rādja, met eene pagaai roeijen, schrijdelings op den voorstevē zittende, is een verbod (voorregt) van den vorst. — b. بَرْسَمْفَافِ bersampang, bezig zijn met a.

45. فَيْمْفَافِ penjampang, de persoon, die de handeling van r. a. verrigt; het werktuig, dat daartoe dient. — Pengājoeh penjampang, de pagaai, die tot de handeling van r. a. dient.

سَمْفَافِ sampang, verlak, vernis. — a. مِمْفَافِ menjampang, verlakken, vernissen. — b. بَرْسَمْفَافِ bersampang, van verlak of vernis voorzien zijn; verlakt —, governist zijn. — c. دَسَمْفَافِ disampang, pass. van a. — b. تَرْسَمْفَافِ tersampang, verlakt, governist; kunnende — worden.

1. سَمْفَافِكَنِ sampangkən. — a. مِمْفَافِكَنِ menjampangken, r. a., int.

42. سَمْبَانْ sàmpāngan, verlakt (verlakt werk), ge-
vernist werk.

45. پَنْجَامَنْجَڠْ penjampang, verlakker, vernisser; verlakstof,
verlak; vernisstof, vernis.

سَمْبُولْ sampoeel, overtreksel, sloop, kap. — Sampoeel
bantal, kussensloop. — Sampoeel djam, horologie-
zakje. — Sampoeel sōērat, omslag van een' brief. —
a. مَمْجَامُولْ menjampoeel, van een overtreksel enz.
voorzien, overtrekken. — b. بَرْسَمْبُولْ bersampoeel,
een overtreksel enz. hebben, in een — zitten. — Keris
ītoe bersampoeel settera, die kris zit in een
zijden overtreksel. — c. دِسَمْبُولْ disampoeel, pass.
van a. — d. تَرْسَمْبُولْ tersampoeel, overtrokken met
een overtreksel enz.; kunnende — worden.

1. سَمْبُولْكَنْ sampoeelken. — a. مَمْجَامُولْكَنْ menjampoeel-
ken, r. a., int.

2. سَمْبُولِيْ sampōēlī. — مَمْجَامُولِيْ menjampōēlī, 1.

3. پَرْسَمْبُولْ persampoeel. — a. مَمْپَرْسَمْبُولْ mempersam-
poeel, 1 en 2.

4. پَرْسَمْبُولْكَنْ persampoeelken. — a. مَمْپَرْسَمْبُولْكَنْ mem-
persampoeelken, 1 en 3, int.

5. پَرْسَمْبُولِيْ persampōēlī. — a. مَمْپَرْسَمْبُولِيْ memper-
sampōēlī, 2 en 3, int.

سَمْبُولِيْ sampōēlī, zie سَمْبُولْ sampoeel, 2.

سَنْتِيَّاسْ sentijāsa, zie نَنْتِيَّاسْ netijāsa.

سَنْنَنْتِيَّاسْ senentijāsa, zie نَنْتِيَّاسْ netijāsa.

سَوَّاءْ sōēwā, zie سَوَّاقْ sōēwak.

سَوَّاقْ sōēwak, en سَوَّاءْ sōēwā, inham in eene rivier. —
a. مَمْجَوَّاقْ menjōēwak, eene inham of inhammen vor-
men (van eene rivier). — b. بَرْسَوَّاقْ bersōēwak, in-
hammen hebben (van eene rivier).

سَوَةٌ sōēwah, vulg. = ^{سَوَةٌ} پرنه pernah, immer, ooit. *Het komt gewoonlijk met eene negatieve partikel, of in eene vraag voor.*—Belom sōēwah, nog nooit.—Adākah sōēwah tōēwan melihat jang demik ijan itoe? hebt gij ooit zoo wat gezien?

سَيَّافِ sijāpa (comp. van سِي sī en آف āpa), wie, degeen welke; wie?—Sijāpa jang menoentoet silmoe, maka hendaklah ija... wie naar wetenschap streeft, moet...—Bārang sijāpa, onverschillig wie, wie het ook zij, al wie, een iegelijk.—Tijāda sijāpa, niemand.—Sijāpa engkau? wie zijt gij?

13. r سَيَّافِ sijāpa, sijāpa, r, in een' hoogerem graad van onbepaaldheid.—Entah sijāpa-sijāpa, onzeker, wie.

سَيِّلِ sijal, het tegenloopen, tegenspoed (niet als bestendige hoedanigheid, maar als eene toevallige gebeurtenis bij ondernemingen).—Terlampau pōēla sijal ākoe ini, deze mijn tegenspoed is dan toch ook al te groot.—Kenna sijal, door tegenspoed getroffen worden.—a. مَيِّيلِ menjījal, tegenspoed te weeg brengen.—b. بَرَسِيْلِ bersījal, tegenspoed ondervinden.—Tijāda berāni lagi berlajar; kārana dōēwa kāli ini bersījallah sahādja sahāja, ik durf niet meer varen; want de twee laatste keeren heb ik niets dan tegenspoed ondervonden.

45. پَنجِيْلِ penjījal, wie of wat tegenspoed te weegbrengt.—Pembōenōēhan itōēlah jang mendjādi penjījalnja, die moord werd de oorzaak van zijn' tegenspoed.

48. فَرَسِيَّالانِ persijālan, tegenspoed (resultaat van 45.).

شَلْوَارِ sjalwār, pers., eene soort van onderbroek, Daarvan

hebben de Mal. ^{سَلْوَر} selōēwar, en bij metath.

^{سِرَاوَل} serāwal gemaakt, met de beteekenis van broek in 't algemeen. Welligt is dit laatste ook eene verbastering van het ar., insgelijks bij metath., uit het pers. afgeleide ^{سِرَاوِيل} serāwīl ontstaan.

^{طَاعُون} tã'ōēn, ar., r. ^{طَعْن} , pest, bij de Mal. de benaming voor de cholera morbus. — Penjākit tã'ōēn, hetzelfde.

^{عَدْر} 'oedzr, ar., r. ^{عَدْر} , in 't mal. gew. ^{عَدْر} 'oedzoer, ontschuldiging, verbidding, weigering, voorwendsel. — Nistjāja āda 'oedzoernja, maka tijāda dātang, hij heeft voorzeker eene ontschuldiging, dat hij niet komt. — In 't mal. heeft het ook veelal de beteekenis van zwakheid, afgeleefdheid, ziekelijkheid, en van zwak, afgeleefd, ziekelijk. — 'Oedzoer benar ōrang itoe, soenggoh mōēda, die man is zeer afgeleefd, schoon hij jong zij.

1. ^{عَدْرِكُن} 'oedzoerken. — a. ^{مَعْدْرِكُن} meng 'oedzoerken, ontschuldiging enz. veroorzaken; tot ontschuldiging —, tot voorwendsel nemen. — c. ^{دَعْدْرِكُن} di 'oedzoerken, pass. van a. — Maka penjākit ānaknja itoe di 'oedzoerkennjālah, en hij nam die ziekte van zijn kind tot ontschuldiging.

^{غَالِب} gālib. ar., r. ^{غَلَب} , de overhand hebbende, overwinnende, zegevierende, zegelijk; het overwinnen, het zegevieren. — Het beter gedeelte van iets. — Fī'lālib, ar. = mal. pada gālibnja, hoofdzakelijk, voornamelijk, gewoonlijk, meest. — Pada gālibnja sekāli sātoe djoem'ath, gewoonlijk eens in de week. — a. ^{مَغَالِب} megālib, de overhand hebben over, overwinnen, tr., zegevieren over. — b. ^{بِرْغَالِب} bergālib, de overhand hebbende, overwinnende. —

zegevierende zijn.—c. **دِغَالِب** digālib, overwonnen worden.—d. **تَرْغَالِب** tergālib, overwonnen; kunnende overwonnen worden.

1. **غَالِبِكُن** gālibken.—a. **مَغَالِبِكُن** megālibken, overwinnen, tr.
2. **غَالِبِي** gālībī.—a. **مَغَالِبِي** megālībī 1.

غَالِبِي gālībī, zie **غَالِب** gālib, 2.

فَتَوَا fatwā, zie **فَتَوِي** fatwā.

فَتَوِي en **فَتَوَا** fatwā, ar., r. **فَتَا**, uitspraak van een' regtsgeleerde (spec. van den moefti).—*Dit woord heeft in 't mal. nog de volgende betoekenissen aangenomen: uitspraak in 't algemeen, in alle soorten van zaken; uitspraak of meening van een' heiligen, geleerden of door zijn geluk (تَوَّاه) tōēwah) bekenden persoon; nuttige, heilzame leering, goede raad.*—Minta° fatwā tōēwan, ik verzoek om uwe uitspraak, - een' heilzamen raad van u.—Dengan fatwā tōēwan, maka sahāja lapas, door uwe heilzame leering ben ik vrij gekomen.

1. **فَتَوَاكُن** fatwāken.—a. **مَمْفَتَوَاكُن** memfatwāken, uitspraak doen in eene zaak.

فَادَانَ pādan, passend, voegzaam, voegelijk, overeenkomstig, evenredig, in evenredigheid.—Tijāda pādan kalākōēannja dengan martābatnja, zijn gedrag is niet overeenkomstig zijnen rang.—Het passende enz.—Bāiklah kīta mentjahāri pādanja, laat ons het daartoe voegzame zoeken.—a. **مَمَادَانَ** memādan, passend enz. doen zijn, - maken.—b. **بِرْفَادَانَ** berpādan, passend enz. zijn.—c. **دِفَادَانَ** dipādan, pass. van a.—**تَرْفَادَانَ** terpādan, passend enz. gemaakt; kunnende - worden.

1. **فَادَانِكُن** pādanken.—a. **مَمَادَانِكُن** memādanken,

r. a., int.—Oepahnja dipādanken dengan pekérdjāannja, zijn loon moet overeenkomstig zijn werk gesteld worden.

2. پادانی pādānī.—a. ممدانی memādānī 1.
3. پَرپادان perpādan.—a. مَمپرپادان memperpādan, 1 en 2.
4. پَرپادانکن perpādanken.—a. مَمپرپادانکن memperpādanken, 1 en 3, int.
5. پَرپادانی perpādānī.—a. مَمپرپادانی memperpādānī, 2 en 3, int.
44. کپادانن kapādānan, gepastheid, voegzaamheid, evenredigheid.

فَار pāra, zoldering, zolder, spec. eene kleine zoldering of horde, boven den haard, tot berging van kookgereedschappen, eetwaren enz.—Ārang pāra, roet.

پادانی pādānī, zie پادان pādan, 2

پَدال pedal, zie هَمپَدال hampedal.

پَرتیدوران pertidōran, zie تیدر tidor, 48.

پَرتجک pertjik, ontstaan uit پَرتجک perettjik, (رَجِقْ retjik, 47) en als wortel beschouwd, met dezelfde beteekenis als رَجِقْ: spat, sprenkel enz.—*Flexiën en*

derivata = aan de analoge van رَجِقْ.—a. مَمرتجک memertjik.—b. بَپرتجک bepertjik.—c. دَپرتجک dipertjik.—d. تَپرتجک tepertjik.

1. پَرتجککن pertjikken.—a. مَمپَرتجککن memertjikken.

De der. 3, 4 en 47 zijn niet gebruikelijk.

35. کَمَرتجک kemerettjik en گَمَرتجک gemerettjik,

کمرنچق kemerentjik en گمرنچق gemerentjik,
کمریتچق kemeritjik en گمریتچق gemeritjik, een
geluid geven, als opspattend of klotsend water.

پرسیجان persijalan, zie سیدل sijal, 48.

پرلنگاهان perlêngahan, zie لیغه lêngah, 48.

پورنام poernāma, * of pleon. بولن پورنام bōēlan poer-
nāma, volle maan. — Pāsang poernāma, hoog tij,
bij volle maan.

پنگاتور pengātoer, zie آتور ātoer, 45.

پنگاتچاپ pengātjap, zie آچف ātjap, 45.

پنگاپا pengāpa, zie آف āpa, 45.

پنگاتوهران pengātōēran, zie آتور ātoer, 46.

پنگاتچاپان pengātjapan, zie آچف ātjap, 46.

پنگاپاکن pengāpaken, zie آف āpa, 45, 1.

پنگامپاران pengāmpāran, zie همپار hampar, 46.

پنگامپار pengāmpar, zie همپار hampar, 45.

پنگوئمپیل pengōempil, zie ائمپیل oempil, 45.

پنگوئناب pengōennab, zie انب ennab, 45.

پنگوئنتال pengōental, zie ائنتال oental, 45.

* Sanskr. pōernāmā, de dag van volle maan, van pōernā, vol,
en mā, maan.

پښندام pengāndām, zie اندام āndām, 45.

پښندوړ pengōendoer, zie اندوړ oendoer, 45.

پښنداپ pengēndap, zie انداپ endap, 45.

پښندام pengāndam, zie اندام āndām, 45.

پښولق pengōlak, zie اولق ōlak, 45.

پښوږيت pengōeīt, zie هوږيت hōēīt, 45.

پښاږير pengābir, zie کابږ kabir, 45.

پښکس pegas, vĕer (werktuig, dat, wanneer het gebogen wordt, eene terugwerkende kracht heeft).—Pegas djam, horologieveer.

پښلهار pelihāra, het hoeden, het behoeden, het sparen, het beveiligen, het beschermen, het bewaren, het aan zich houden, het zorg dragen, het koesteren, het grootbrengen, het fokken, het kweeken, het besturen, het handhaven.—Sampai djōēga pelihārānja, de zorg, die hij er voor draagt, is wel voldoende.—a. مملهار memelihāra, hoeden, behoeden, sparen, beveiligen, beschermen, bewaren, aan zich houden, zorg dragen voor, koesteren, grootbrengen, opbrengen, aanfokken, aankweeken, besturen, handhaven.—Memelihāra kōēda, paarden houden.—b. برقلهار berpelihāra, de handeling van a. verrigtende zijn, zich daarmee bezig houden.—Berpelihāra itik, zich bezig houden met eenden te fokken.—c. دقلهار dipelihāra, pass. van a.—d. ترقلهار terpelihā-

ra, de handeling van a. ondergaande of ondergaan hebbende; kunnende de handeling a. ondergaan.—Lā-loe terpelihārālah oleh orang tōēha itoe, en werd voort door dien grijsaard opgebracht.

1. **pelihārāken.**—a. **memelihārāken.** راکن مملی راکن. rāken, r. a., int.—Memelihārāken negerī, een land besturen.—Memelihārāken rahasīja, een geheim bewaren.—Maka Goewernement Hindija Nēderland pōn memelihārāken haknja membōēka gālī-gālīān di dālam karādjāān Poentijānak, bārang di māna dikahendakīnja kelak, het Nederlandsch Indisch Gouvernement houdt aan zich het regt, in het rijk Poentijānak mijnen te openen, overal, waar het zal verkiezen.—Memelihārāken hoekoem, de wet handhaven.—Memelihārāken dirīnja dari pada dōsa, zich voor zonde wachten.—Jang dipelihārāken Allah kirānja dari pada segala bahāja, dien God tegen alle gevaar moge behoeden.
2. **pelihārāī.**—a. **memelihārāī.** رایی مملی رایی. rāī, het vorige.
42. **pelihārāān,** hoede, behoeding, beveiliging, bescherming, bewaring, zorg, koestering, grootbrenging, opbrenging, het fokken, kweeking, besturing; het obj. der handeling r. a.—Dān ādālah īja di dālam pelihārāān Allah ta^sāla dari pada sjaitān, en hij is in de hoede van God den allerhoogste, tegen den satan.—Ījāpōn pelihārāān Soeltān Djōhor, en hij wordt (is) grootgebracht door den Sultan van Djōhor.
45. **pemelihāra,** de persoon of de zaak, die de handeling r. a. verrigt.—^sAzīmath itōēpōn djā-di pemelihārānja, en die talisman was zijn beschermer.

46. **مَمْلِهَارَانْ** pemelihārāän, de handeling van 45.—
Akoe ini di dālam pemelihārāän hoekoem
is sta onder de bescherming der wet.

48. **پَرپَلِهَارَانْ** perpelihārāän, fokkerij, kwekerij.—
Perpelihārāän kōēda stoeterij.

پَلِهَارَانْ pelihārāän, *zie* **پَلِهَار** pelihāra, 42.

پَلِهَارَايْ pelihārāi, *zie* **پَلِهَار** pelihāra, 2.

پَلِهَارَاكَنْ pelihārākən, *zie* **پَلِهَار** pelihāra, 1.

پَمَلِهَارَا pemelihāra, *zie* **پَلِهَار** pelihāra, 45.

پَمَمَلِهَارَانْ pememlihārāän, *zie* **پَلِهَار** pelihāra, 46.

پَمَانْتِكْ pemantik, *zie* **پَنْتِكْ** pantik, 45.

پَمَهَاكْ pemēhak, *zie* **پَهَاكْ** pēhak, 45.

پَنْتِكْ pantik, het wrijvend slaan van (tr.) of met (intr.)

een hard ligchaam tegen een ander, zoo als b. v. staal (tr.) of met staal (intr.) tegen steen, het schielijk wrijven van (tr.) of met (intr.) een hard ligchaam over een ander, zoo als b. v. een' lucifer (tr.) of met een' lucifer (intr.) over eene ruwe vlakke.—
a. **مَمَانْتِكْ** memantik, wrijvend slaan, schielijk wrijven [tr. en intr., als bij r.].—Memantik bōēlōh temījang kapada tambēkar beling, (een stuk) temījang bamboe wrijvend tegen eene porseleinscherf slaan (eene wijze, om vuur te slaan).—b. **بَرْپَنْتِكْ** berpantik, bezig zijn met a.—c. **دَنْتِكْ**

dipantik, pass. van a. tr.—Bādja dipantik kapada bātōe, maka meretjikhlah āpi, wanneer staal wrijvend tegen steen geslagen wordt, dan spat er vuur uit.—d. ترنتق terpantik, wrijvend geslagen, schielijk gewreven [als bij a. tr.]; kunnen- de — worden. — Hōēdjan pōn lebbat, tijāda terpantik āpi, en er viel een digte regen, zoo- dat er geen vuur kon geslagen worden.

1. فنتقن pantikken, — a. ممنتقن memantikken, r. a. tr. int.
 45. فمنتق pemantik, de persoon, die de handeling van r. a. verrigt; het gereedschap, dat daartoe dient. — Pemantik āpi, vuurslag.

فنتوة pentōēha, zie توة tōēha, 61.

فندورن penidōran, zie تيدور tidor, 46.

فندور penidor, zie تيدور tidor, 45.

فهاكي pēhākī, zie فيهق pēhak, 2.

فيهق pēhak (= ar. جهة djihath—r. وجه —, maar geen

ar., zoo als men in de woordenboeken vindt), kant, zijde, ligging, rigting; afdeeling (klasse), het afge- zonderde; wijze, betrekking, opzigt.—Dari pada pēhak, van den kant.—Dari pada kadōēwa pēhak, van weerskanten.—Pada pēhak kapā- la koeboer, aan het hoofdeinde van het graf.—Ātas pēhak jang tertentoe, op eene be- paalde (voorgescreven) wijze.—a. ميهق memēhak en ميهق mempēhak (zelden) op zijde doen, al- leen doen, afzonderen.—b. ديهق dipēhak, pass. van a.—c. ترهق terpēhak, op zijde gedaan enz.; kunnende — worden.

1. ^{فِيهَكَكِن} pēhākken. — a. ^{مَمِيهَكَكِن} memēhākken en ^{مَمِيهَكَكِن} mempēhākken (zelden), r. a., int. — Oenſoer hāwa dāpat dipēhākken, de elementen der lucht kunnen van elkander afgezonderd worden.
2. ^{پَهَاكِي} péhākī. — a. ^{مَمِيهَاكِي} meméhākī en ^{مَمِيهَاكِي} mempéhākī, 1.
45. ^{پَمِيهَاك} pemīhāk, en ^{مَمِيهَاك} mempēhāk (zelden), de persoon, die de handeling van r. a. verrigt; het middel of werktuig, dat daartoe dient.

^{پَنْجَالَان} penjālang, zie ^{سَالَان} sālang, 45.

^{پَنْجَرْجَاهَان} penjergāhan, zie ^{سَرْجَاه} sergah, 46.

^{پَنْجَرْجَاه} penjergah, zie ^{سَرْجَاه} sergah, 45.

^{پَنْجَالَان} penjālāngan, zie ^{سَالَان} sālang, 46.

^{پَنْجَمْپُورْنَا} penjemporna, zie ^{سَمْپُورْنَا} semporna, 45.

^{پَنْجَمْپُورْنَان} penjempornāan, zie ^{سَمْپُورْنَا} semporna, 46.

^{پَنْجَمْپَان} penjampang, zie ^{سَمْپَان} sampang, 45.

^{پَنْجُونْجُوت} penjōnjot, zie ^{نْجُونْجُوت} njōnjot, 45.

^{پَنْجِيَال} penjījal, zie ^{سِيَال} sījal, 45.

^{كَابِر} kābir, het naar zich toe scheppen met eene pa-gaai, waarbij het steunpunt in de hand van den roeijer ligt. — a. ^{مَنْغَابِر} mengābir, naar zich toe scheppen, als bij r., intr.; bijhalen door r., tr. — b. ^{بَرْكَابِر} berkābir, bezig zijn met a. — c. ^{دِكَابِر} dikābir pass. van a. tr. — Dikābirnja sampan kapada

tangga, zij haalden door r. het bootje bij den trap. — d. **تركابير** terkābir, bijgehaald door r.; kunnende — worden.

1. **كابيركن** kābirken. — a. **مغابيركن** mengābirken, r. a. tr., int.

45. **فغابير** pengābir, de persoon, die de handeling van r. a. verrigt; het werktuig, dat daartoe dient.

كالس kālas, een roeistrop, die zoowel aan de roeipen, als aan den riem vastzit.

كادان kaādān, zie **آدا** āda, 44.

كاتدورن katidōran, zie **تيدور** tidor, 31 en 44.

كاتوهان katóehān, zie **توه** tōeha, 44.

كو koer, een woord, waarmede men de hoenders terug — of bijeenroept. — Koer! soemāngat, kom terug! levensgeest (van hem, die hem verloren heeft).

كفرة kafarath, ar., pl. v. **كافر** kāfir, r. **كفر**, onge-

loovigen, in 't mal. gew. **كفارة** of **كفارت** kapārat, in den sing. zoowel als in den plur.; een zeer gebruikelijk scheldwoord, een van die scheldwoorden, die men veelal schertsenderwijs geeft. — Maka tītah batāra Madjapāhit: tijāda berakal sika-pārat itoe, toen zeide de vorst van Madjapāhit: die ongeloovige heeft geen verstand. — b. **بكفرة** berkafārat enz., kafārat schelden. — Berkapārat sahadjālah ija, hij deed niets dan kapārat schelden. — **تركفرة** terkafārat enz., voor kafarat gescholden; kunnende — worden.

1. **كفرتكن** kafāratken enz. — a. **مغفرتكن** mengafāratken enz., iemand voor kafārat schelden. — c. **دكفرتكن** dikafāratken enz., pass. v. a. — Sete-

lah, lāloe dikapāratkanjnālah oleh laksamāna, zoodra hij aankwam, werd hij door den laksamāna voor kapārat uitgeschieden.

2. کفرانی kafarātī.— a. مغفرائی mengafārātī, 1.

کفارات kapārat, zie کفرة kafarath.

کفارة kapārath, zie کفرة kafarath.

کفدانی kapādānan, zie فدان pādan, 44.

کلیبات kelībat, eene dubbele pagaai, d. i. met een blad aan ieder einde.— b. برکلیبات berkelībat, van eene dubbele pagaai voorzien zijn; met eene dubbele pagaai roeijen, intr.— Sampan berkelībat, een bootje, dat met eene dubbele pagaai geroeid wordt.— Menjeberang telok, berkelībat sahādja, de baai oversteken, alleen eene dubbele pagaai gebruikende.

1. کلیباتکن kelībatken.— a. مکلپبتکن mengelībatken, met eene dubbele pagaai roeijen, tr.— c. دکلیبتکن dikelībatken pass. van a.— Sampan ini ta'dāpat dikelībatken, kārana terlampau besar bókānja, die boot kan niet met eene dubbele pagaai geroeid worden; want zij is te breed.

کلیکر kelīkir, een kraanstrop.— Kelīkir dājoeng, een losse roeistrop.

کمرچق kemerettjik, zie فرچق pertjik, 35.

کمرچق kemerentjik, zie فرچق pertjik, 35.

کمرچق kemeritjik, zie فرچق pertjik, 35.

كوسم kōsam, dof, mat, zonder glans.—Kātja jang
kōsam apamnja, mat geslepen glas.

كومي kōmai, randversiersels, door insnijdingen, waar-
door verdiepingen (voren) en verhevenheden ontstaan.—
Tepī mēdja īni diberī kōēmaikah? Moet de
rand van die tafel van insnijdingen voorzien worden?—
b. برکومي berkōēmai, van randversiersels als bij
r. voorzien zijn.

کیل kīli-kīli, wartel.—Kīli-kīli rantai sāoeh,
wartel van een' ankerketting.—Kīli-kīli dājoeng,
roeidol, die los in het boord zit.

گاده gādoh, het tieren, het maken van geweld,—leven,
het verontrust zijn; getier, geweld, leven, onrustig-
heid, drokte.—Terkedjoeet segenap īsi rōē-
mah, melihat gādohnja terlampau sāngat,
het geheele huisgezin schrikte, bij het zien van zijn
geweldig getier.—Tieren, geweld—, leven maken,
verontrust zijn, het drok hebben.—Djānganlah
gādoh dahāloe; belom djōga tentoe cha-
bar, maak maar vooreerst geen leven; de tijding
toch is nog niet zeker.—a. مڠگاده mēnggādoh, tie-
ren, geweld—, leven maken, onrustigheid—, drokte
aan den dag leggen, zich onrustig voordoen.—b. برگاده
bergādoh, in den toestand zijn van a.

1. گادهکن gādohken.—a. مڠگادهکن mēnggādohken,
veronrusten, storen, hinderen, plagen; zich ongerust
maken om iets, het drok hebben met iets [in 't mal.
met dir. obj.].—c. دیگادهکن digādohken, pass. van
a.—Djānganlah digādohkennja; bānjak pe-
kērdjāännja, stoor hem niet; hij heeft veel te
doen.—Itōlah jang digādohkennja, dat was
het, waarom hij zich ongerust maakte.

2. گَدُوْهِی gádōhī.—a. مَمْعَدُوْهِی menggádōhī, verontrusten, storen, hinderen, plagen.
4. فَرْگَادُوْهَكْنَ pergādohken.—a. مَمْعَرْگَادُوْهَكْنَ mempergādohken, 1, int.
5. فَرْگَادُوْهِی pergádōhī.—a. مَمْعَرْگَادُوْهِی mempergádōhī, 2, int.
13. رَسَادُوْهِی gādoh-gādoh een hogere graad van r.—
34. بَرْگَادُوْهَنْ bergádōhan, in den toestand zijn van r. a. (van velen).
40. بَرْگَادُوْهِی en بَرْگَادُوْهِی bergādoh-gádōhan, een hogere graad van 34, zoo ten opzichte van intensiteit, als van omvang, ook 34 van beide zijden.
42. گَادُوْهَنْ gádōhan, getier, geweld, leven, onrustigheid.
45. فَعْگَادُوْهِی penggādoh, de persoon of de zaak, die r. veroorzaakt, een rustverstoorder, een levenmaker.
46. فَعْگَادُوْهَنْ penggádōhan, de handeling van 45.
48. فَرْگَادُوْهَنْ pergádōhan, 42; voorwerp, waarom men tiert enz. (r. a.) of zich ongerust maakt (l. a.).

گَارُوْ gārau, zwaar, diep, vol [van geluiden].—Gārau soewárānja, hij heeft eene zware—, eene basstem.— Het zware, het diepe, het volle [van geluiden].

گَادُوْهَنْ gádōhan, zie گَادُوْهِی gádoh, 42.

گَادُوْهِی gádōhī, zie گَادُوْهِی gádoh, 2.

گَالِيْكَ goeliga, eene steenaardige verharding tusschen vel en vleesch van eenige diersoorten (voorn. van de *Simia longimanus* en het stekelvarken), door verwonding te weeg gebracht, doch geene vorming in de maag (bezoarsteen).

گَمْبَرْ goembar, het merg der palmgewassen.

گَمْرِيْكَ gemerettjik, zie فَرْجِيْكَ pertjik, 35.

گمريچق گمريچق gemerentjik, zie قرچق pertjik, 35.

گمريچق گمريچق gemeritjik, zie قرچق pertjik, 35.

گندي گندي gandi, * handboog, voetboog, arborst.

گهار گهار gahāra, ** uit twee vorstelijke ouders gesproten, van zuiver vorstelijk bloed. Ānak gahāra = anak koesōtēma, kinderen van den bloede.—Pada ādath anak gahāra sahādja jang bōleh memakai makota, volgens gebruik mogen alleen kinderen van den bloede de kroon dragen.

لساکن لساکن lésāken, zie ليس lōsa, 1

لکک لکک en لکک لکک lekkok en lekkok, kuil, holte, holligheid, indrukking, deuk; harten, in het kaartspel.—Lekkok māta, de oogholte.—Lekkok lēher, de strotgroeve.—Hol, oneffen, met kuilen enz.—Māta Lekkok, holle oogen.—Pinggan lekkok, een diep bord.—Tānah lekkok, oneffen grond.—a. ملک melekkok, kuilen enz., aannemen, —krijgen.—b. برلکک berlekkok, kuilen enz. hebben.

1. لکککک lekkokken.—a. ملککک melekkokken, kuilen enz. doen hebben, induwen, inbuigen.—c. لکککک dilekkokken, pass. van a,
3. قرلکک perlekkok.—مقرلکک memperlekkok, het vorige.—d. تقرلکک teperlekkok, ingeduwd, ingebogen; kunnende — worden.
4. قرلکککک perlekkokken.—a. مقرلکککک memperlekkokken, 1 en 3, int.

* Sanskr gāndīwa, boog.

** Sanskr. gaura, wit, geel, rein, zuiver, enz.,

68. لَقَقَ لَقَقَ lekkaḳ-lekkaḳ, kuilen enz. in menigte en naar alle rigtingen.—

لَمْبَاهِي limbāhī, zie لَمْبَاهٍ limbah, 2

لَمْبَابٍ lembab, vochtig (van zelfstandigheden).—Kāin jang lembab, een vochtig kleed.—Kartas jang lembab, vochtig papier.—Het vochtige, vochtigheid.—Belom hīlang lembabnja, de vochtigheid daarvan is nog niet weg.—a. مَلْمَبٍ melembab, vochtig maken.—b. بَرَلْمَبٍ berlembab, vochtig zijn.—c. دَلْمَبٍ dilembab, pass. van a.—d. تَرَلْمَبٍ terlembab, vochtig gemaakt; kunnende — worden.

1. لَمْبَابِكُنْ lembabken.—a. مَلْمَبِكُنْ melembabken. r. a.

4. بَرَلْمَبِكُنْ perlembabken.—a. مَمْتَرَلْمَبِكُنْ memperlembabken, het vorige, int.

45. قَلْمَبٍ pelembab, de oorzaak van vochtig worden.—Āpa pelembabnja? wat heeft het vochtig gemaakt (waardoor is het vochtig geworden)?

لَمْبَاهٍ limbah en لَمْبَاهٍ limbah, eene laag gelegene plaats, waarin het water zich verzamelt en slijkerigen grond vormt, modderkuil, eene plaats, waarin zich wilde varkens, buffels enz. leggen.—a. مَلْمَبَاهٍ melimbah, zich tot eene limbah vormen, eene limbah worden.—Pada mōēsīn hōōdjān kebon kīta melimbah, in den regentijd wordt onze tuin eene limbah.—b. بَرَلْمَبَاهٍ berlimbah, limbahs hebben, van limbahs voorzien zijn.—Hōetan īni berlimbah, dit bosch is van limbahs voorzien.—c. دَلْمَبَاهٍ dilimbah, tot limbah gemaakt worden.—d. تَرَلْمَبَاهٍ terlimbah tot limbah gemaakt; kunnende — worden.

1. لَمْبَاهِكُنْ limbahken.—a. مَلْمَبَاهِكُنْ melimbahken, eene limbah doen worden.

2. لمبَاهِن lmbāhī.—a. مَلْمِبَاهِي melimbāhī, 1.
 3. قَلْمِبَاهٍ pelimbah.—a. مَمْقَلْمِبَاهٍ memperlimbah,
 1 en 2.
 4. قَلْمِبَاهِكُنْ perlimbahken.—a. مَمْقَلْمِبَاهِكُنْ memperlimbahken, 1 en 3, int.
 5. قَلْمِبَاهِي perlimbāhī.—a. مَمْقَلْمِبَاهِي memperlimbāhī, 2 en 3, int.
 45. قَلْمِبَاهٍ pelimbah, middel tot het maken eener limbah (de vloeistof).
 46. قَلْمِبَاهِنِ pelimbāhan, de plaats, waarop het vuile water uit de keuken gegoten wordt, waardoor daar slijk ontstaat.

لَنْتَوْرٍ

- lentoer, het buigen, zoo als een boog, eene tak door zwaarte der vruchten.—Bāgoes lentoer tōpang kīta itoe, onze tōpangmast buigt mooi.—a. مَلَنْتَوْرٍ melentoer, buigen, als bij r., intr. en tr.—Tijāda māoe melentoer lāgi tījang itoe; kārana terlampau besar ādānja, die mast wil niet verder buigen; want hij is te dik.—b. بَلَنْتَوْرٍ belentoer, in den toestand zijn van a. intr.—c. دَلَنْتَوْرٍ dilentoer, pass. van a. tr.—d. تَلَنْتَوْرٍ terlentoer, gebogen, als r., kunnende—worden.
 1. لَنْتَوْرِكُنْ lentoerken.—a. مَلَنْتَوْرِكُنْ melentoerken, doen buigen, als bij r.
 2. لَنْتَوْرِي lentōrī.—a. مَلَنْتَوْرِي melentōrī, r. a. tr, int.
 3. قَلَنْتَوْرٍ perlentoer.—a. مَمْقَلَنْتَوْرٍ memperlentoer, 2.
 4. قَلَنْتَوْرِكُنْ perlentorken.—a. مَمْقَلَنْتَوْرِكُنْ memperlentorken, 1, int.
 5. قَلَنْتَوْرِي perlentōrī.—a. مَمْقَلَنْتَوْرِي memperlentōrī, 2 en 3, int.
 45. قَلَنْتَوْرٍ pelentoer, het werktuig, dat dient, om iets te buigen, als bij r.

^{لانتق} lantak, het indrijven, het inheijen; het bevestigen (ook fig.).—a. ^{ملنتق} melantak, indrijven, inheijen; bevestigen (ook fig.).—Menlantak pākœ, een' spijker inslaan.—b. ^{برلنتق} berlantak, bezig zijn met a.—c. ^{دلنتق} dilantak, pass. van a.—Tengkoe itō-pōn dilantak jang-dipertōwan, en die Teng-koe werd door den heerscher bevestigd.—d. ^{ترلنتق} terlantak, ingedreven enz.; kunnende worden.—Terlampau besar pelōroe itoe, tijāda terlantak, die kogel is te groot, hij kan niet ingedreven worden.

1. ^{لانتقن} lantakken.—a. ^{ملنتقن} melantakken, r. a., int.
3. ^{قرلنتق} perlantak.—a. ^{مقرلنتق} mepperlantak, 1.
4. ^{قرلنتقن} perlantakken.—a. ^{مقرلنتقن} mepperlantakken, 1 en 3, int.
45. ^{قلنتق} pelantak, gereedschap, waarmede ingedreven enz. wordt: laadstok, aanzetter; heiblok.

^{لنتوري} lëntōri, zie ^{لنتور} lëntoer, 2

^{لانتج} lantjang, een mal. oorlogsvaartuig van een bijzonder maaksel, van de pendjādjab, voornamelijk daardoor onderscheiden, dat het geen' spiegel en andere versierselen (dandan) heeft.

- ^{ليس} lēsa, het sturen met een riem, bij den voorsteven van een vaartuig.—a. ^{مليس} melēsa, sturen, als bij r.; intr. en tr.—b. ^{برليس} berlēsa, bezig zijn met a.—c. ^{دليس} dilēsa, pass. van a. tr.—d. ^{ترليس} terlēsa, gestuurd, als bij r.; kunnende—worden.
1. ^{لساكن} lēsāken.—a. ^{ملساكن} melēsāken, r. a. tr., int.
 45. ^{پليس} pelēsa, de persoon, die de handelingen van r. a. verrigt; het werktuig, dat daartoe dient.

لَيْغَه lēngah, zorgeloos, achteloos, onoplettend, onverschillig.—Djānganlah lēngah, djōeroemōēdi, wees niet achteloos, roerganger.—Zorgeloosheid, onoplettendheid, onverschilligheid.—Dari pada sāngat lēngahnja, maka karamlah peráhōēnja, zijn vaartuig verging door zijne groote zorgeloosheid.—a. مَلِيغَه melēngah, zich zorgeloos enz. gedragen.—b. بَرَلِيغَه berlēngah, zorgeloos enz. zijn.—Tatkāla tija berlēngah, maka dātanglah mōēsohnja, zijn vijand kwam, toen hij zorgeloos was (zich aan zorgeloosheid overgaf).—d. تَرَلِيغَه terlēngah, in den toestand van zorgeloosheid enz. gebragt, zorgeloos enz. geworden, door zorgeloosheid enz. overvallen.—Semālam sahāja, melihat wājang, maka terlēngahlah sahāja, gisteren zag ik de wājang en werd toen zorgeloos (en toen overkwam mij zorgeloosheid).

1. لِيغَه لِيغَه lēngahken.—a. مَلِيغَه لِيغَه melēngahken, zorgeloos enz. doen zijn,—maken, iemand zijn zorgen doen vergeten.—warta pembōhong itōēlah jang melēngahken sahāja, die leugenachtige tijding was het, die mij zorgeloos maakte.—melēngahken dirinja, eene onverschillige houding aannemen, zich houden als of men geen het minst belang stelt in het rondom gebeurende.—Zorgeloos, enz. behandelen, veronachtzamen, verwaarloozen.—c. دَلِيغَه لِيغَه dilēngahken, pass. van a.—Pekerdjāan rādja tijāda pātoet dilēngahken, 'skonings dienst moet niet veronachtzamd worden.
3. قَرَلِيغَه perlēngah.—a. مَمَقَرَلِيغَه mēperlēngah, 1.
4. قَرَلِيغَه لِيغَه perlēngahken.—a. مَمَقَرَلِيغَه لِيغَه mēperlēngahken, 1 en 3, int.—Soenggoh berat segala hāl-ahwālnja, maka di perlēngahken njālah djōēga, ofschoon zijne zaken van gewigt waren, verwaarloosde hij ze toch.

45. فليغاه pelēngah, een zorgeloze, achteloze, onplet-
tende, onverschillige, verwaarloozer. — verdrijving van
zorg; tijdverdrijf, tijdkorting; het voorwerp, dat daar-
toe dient. — Apātah pelēngah ōrang sakit
ītoe, tijdāda dāpat tīdor semālam-mālā-
man? welke tijdkorting is er voor dien zieke, die
den geheelen nacht niet kan slapen?

46. فليغاهان peléngāhan, zorgeloos enz. gedrag, zorge-
looze enz. inborst, zorgeloosheid, achteloosheid, onplet-
tendheid, onverschilligheid. —

ليو lījō en ليو lījō-lījō, chin., het wrikken van
een vaartuig, door middel van een' riem, die achter uit
het vaartuig ligt. — a. مليو melījō, wrikken (een vaar-
tuig). — b. برليو berlījō, wrikkende zijn, wrikken. —
Berlījōē sahādja kīta, bergīlir-gīlir, wij
deden niets dan wrikken, beurt om beurt. — c. دليو di-
lījōē, pass. van a. — d. ترليو terlījōē, gewrikt; wrik-
baar.

1. ليوكن lījōken. — a. مليوكن melījōken, r. a.

4. فترليوكن perlījōken. — a. ممبرليوكن mēmpērlījō-
ken, 1, int.

45. فليو pelījō, wrikker (de man, die wrikt); werktuig,
om te wrikken, wrikriem.

مغآتور mengātoer, zie آتور ātoer, a.

مغآتجاف mengātjap, zie آتجاف ātjap, a,

مغآدا mengāda, zie آدا āda.

مغآدون mengādon, zie آدون ādon, a.

مغآپا mengāpa, zie آپا āpa, a.

مَنْعُفٌ *mengūpoeng*, zie *أَفْعُ* āpoeng, a.

مَنْعَالِبٌ *mengūlab*, zie *أَلَبٌ* ālab, a.

مَنْعُجَاكِنٌ *mengēdjaken*, zie *هَجَاةٌ* hidjā, 1. a.

مَنْعُتَجَافِيٌّ *mengūtjāpī*, zie *أَتَجَفٌ* ātjap, 2. a.

مَنْعُأَدَاكِنٌ *mengādāken*, zie *أَدَا* āda, 1. a.

مَنْعُأَدُونِيٌّ *mengādōnī*, zie *أَدُونٌ* ādon, 2. a.

مَنْعُأَرَوَاحِكِنٌ *mengārwāhken*, zie *أَرَوَاحٌ* arwāh, 1. a.

مَنْعُأِدْبَاطِكِنٌ *mengīdlbātken*, zie *أِدْبَاطٌ* idlbāt, 1. a.

مَنْعُأَنْغُوكٌ *mengāngok*, zie *أَنْغُوكٌ* anggok, a.

مَنْعُأَنْغَالِكِنٌ *mengānggalken*, zie *أَنْغَالٌ* anggal, 1. a.

مَنْعُأَنْغُوكُوٌّ *mengānggo*, zie *أَنْغُوكٌ* anggok, a.

مَنْعُأَنْبَاكِنٌ *mengāpāken*, zie *أَنْبَا* āpa, 1. a.

مَنْعُأَنْبُوتٌ *mengōemboet*, zie *أَنْبُوتٌ* oemboet, a.

مَنْعُأَنْبَارِيٌّ *mengūmpārī*, zie *أَنْبَارٌ* hampar, 2. a.

مَنْعُأَنْبَارٌ *mengāmpar*, zie *أَنْبَارٌ* hampar, a.

مَنْعُأَنْبِيلٌ *mengōempil*, zie *أَنْبِيلٌ* oempil, a.

مَنْعَبِيّ mēngēnnābī, zie أَنْب ʿannab, 2, a.

مَنْعَب mēngēnnab, zie أَنْب ʿannab, a.

مَنْعَلِيّ mēngēntālī, zie أَنْتَل ʿoental, 2, a.

مَنْعَل mēngōental, zie أَنْتَل ʿoental, a.

مَنْعَدَائِيّ mēngēndāpī, zie أَنْدَث ʿendap, 2, a.

مَنْعَدَام mēngāndām, zie أَنْدَام ʿāndām, a.

مَنْعَدْرِكِن mēngōendoerken, zie أَنْدَر ʿondoer, 1, a.

مَنْعَدَف mēngēndap, zie أَنْدَث ʿendap, a.

مَنْعَدَام mēngāndam, zie أَنْدَام ʿāndām, a.

مَنْعَدَوْرِيّ mēngōendōērī, zie أَنْدَر ʿoendoer, 2.

مَنْعَوْلَق mēngōlak, zie أَوْلَق ʿōlak, a.

مَنْعَوَيْت mēngōwit, zie هَوَيْت hōit, a.

مَنْعَدَج mēngēdja, zie هَدَجَا hidjā, a.

مَنْعَابِر mēngābir, zie كَابِر kābir, a.

مَنْعَفَرَاتِكِن mēngafāratken, zie كَفْرَة kafarath 1, a.

مَشْفَرَاتِكُنْ mengaparatkan, zie كَفْرَةٌ kafarath, 1. a.

مَغْلِبَتِكُنْ mengelibatkan, zie كَلِبَاتٌ kelibat, 1. a.

مَمَادَانْ memādan, zie فَادَانْ pādan, a.

مَمَادَانِي memādānī, zie فَادَانْ pādan, 2. a.

مَمَرْتَجِكْ memertjik, zie فَرَجِيْقْ pertjik, a.

مَمَلِهَارَا memelihāra, zie فِلِهَارْ pelihāra, a.

مَمَلِهَارَائِي memelihārāī, zie فِلِهَارْ pelihāra, 2. a.

مَمَلِهَارَاكُنْ memelihārākun, zie فِلِهَارْ pelihāra, 1. a.

مَمَانْتِكْ memantik, zie فَنْتِكْ pantik, a.

مَمَوَائِي memōāī, zie مَوَائِي mōāī, a.

مَمَهَاكِي meméhākī, zie فِهِيْقْ pēhak, 2. a.

مَمَهَاكْ memēhak, zie فِهِيْقْ pēhak, a.

مَنْتَرِي menterī (1.) raadsman van den vorst, minister.—

Perdāna (2.) menterī, de eerste minister.

(1.) Sanskr. mantri. — (2.) Sanskr. pradāna.—

69. ^{پَرَمَنْتَرِي} paramenterī (3.), gew. ^{پَرَمَنْتَرِي} permenterī, de afdeeling der raadslieden, de gezamenlijke raadslieden.—
Segala paramenterī, pleon. het vorige.

^{مَنْدَاكِي} mēndākī, zie ^{مَنْدَقْ} mendak, 2.

^{مَنْدَقْ} mendak, het zich zetten van een troebel vocht.—
Belom sampai mendaḅnja, het is nog niet genoeg bezonken.—Bezinken, zich zetten [van een troebel vocht].—Mēngapātah tijāda māoe mendak ājer keroh itoe? waarom wil dat troebele water toch niet bezinken?—Bezinksel, afzetsel, grond, dik.—Mēndaḅ ḅah wath (h), koffijdik.—b. ^{بِرْمَنْدَقْ} bermendak, aan het bezinken enz. zijn.

1. ^{مَنْدَاڭكَنْ} mēndaḅken.—a. ^{مَمْمَنْدَاڭكَنْ} memēndaḅken, doen bezinken enz.—c. ^{دِمْمَنْدَاڭكَنْ} dimēndaḅken, pass. van a.
2. ^{مَنْدَاكِي} mēndākī.—a. ^{مَمْمَنْدَاكِي} memēndākī. 1.
3. ^{پَرْمَنْدَاڭ} permēndaḅ.—a. ^{مَمْپَرْمَنْدَاڭ} mempermen-
daḅ, 1, en 2.
4. ^{پَرْمَنْدَاڭكَنْ} permēndaḅken.—a. ^{مَمْپَرْمَنْدَاڭكَنْ} mempermen-
daḅken, 1, en 3, int.
5. ^{پَرْمَنْدَاڭكِي} permēndākī, 2, en 3, int.
45. ^{پَمَنْدَاڭ} pemēndaḅ, het middel, om troebel vocht te doen bezinken enz.—Tāwas itōlah pemēndaḅ ājer keroh, aluin is een middel, om troebel water te doen bezinken.

^{مَنْدَوْرِي} mēnidōrī, zie ^{تَيْدَر} tīdor, 2, a.

^{مَنْوَاڭكَنْ} mēnōwāken, zie ^{تَوَا} tōēha, 1, a.

(3.) Kw. *am* para, deel; pers. ^{پَارَه} pārah, id. (pars).

منهباكن menóehāken, zie توه tōha, 1, a. (I. II. III. IV. V.)

منيدوركن menīdorken, zie تيدر tīdor, 1, a.

موي mōai, het rijzen (van deeg); het zich uitbreiden; het grooter worden [van vuur].—a. موي memōai, rijzen (van deeg); zich uitbreiden, grooter worden [van vuur].—b. بروي bermōai, in den toestand zijn van a.—Lāgi bermōai ādōnan kīta, onze deeg is nog aan 't rijzen.—

1. مويكن mōaikēn,—a. مويكن memōaikēn, doen rijzen (van deeg); zich doen uitbreiden, doen grooter worden [van vuur].—Āngin tīmoer pōn memōaikēn āpi, en de oostewind deed het vuur zich uitbreiden.

منجال منجال menjālang, zie سالف sālāng, a.

منجركاهي menjērgāhī, zie سرکه sergah, 2, a.

منجركه menjērgah, zie سرکه sergah, a.

منجال منجال menjālāngī, zie سالف sālāng, 2, a.

منجلق menjellok, zie چلق tjellok, a.

منجلوكي menjellōkī, zie چلق tjellok, 2, a.

منجوعمانگاتكن menjoemāngatken, zie سمانت soemāngat, 1, a.

منجپورنا menjemporna, zie سمبرن semporna, a.

مَنْجَمْپَرْنَآيْ menjempornāi, zie سَمْپَرْنَ سemporna,

2, a.

مَنْجَمْپَرْنَكَانْ menjempornaken, zie سَمْپَرْنَ سemporna, 1, a.

مَنْجَمْپَنْجْ menjampang, zie سَمْپَنْجْ sampang, a.

مَنْجَمْپَوْلْ menjampoel, zie سَمْپَوْلْ sampoel, a.

مَنْجَمْپَوْلِيْ menjampōēli, zie سَمْپَوْلْ sampoel, 2, a.

مَنْجَمْوَآءْ menjawā, zie سَمْوَآءْ sawak, a.

مَنْجَمْوَآءْ menjawak, zie سَمْوَآءْ sawak, a.

مَنْجَمْوَيْتْ menjōnjot, zie نَمْوَيْتْ njōnjot, a.

مَنْجَمْيَلْ menjījal, zie سَيْلْ sijal, a.

نَنْتِيَّاسْ netijāsa * (de i is in de uitspraak niet te hooren)

of, meer gebruikelijk, met de euph. ingeschoven dentale nasaal ن n, نَنْتِيَّاسْ nentijāsa, altoos, geduriglijk, eeuwiglijk.—Nentijāsa tijāda, nooit, nimmer.—Nentijāsa tijāda īja berōbah kalākān-nja.—De duur.—Nentijāsa hāri, de duur van den dag.

81. سَنْتِيَّاسْ sentijāsa (bij contr. uit سَنْتِيَّاسْ senentijāsa) of سَنْتِيَّاسْ senentijāsa, zoo lang (in duur) als, gedurende; zoo lang als er duur is, geduriglijk, eeuwiglijk.—Sentijāsa hāri, zoo lang

(*) Sanskr. nityāsa.

als de dag, gedurende den dag.—Hīdoep senti-
jāsa, eeuwiglijk leven.

نانتیاس nantijāsa, zie نتیاس netijāsa.

هجا hidjā ar, n. a. van هجا, het verbinden van letters
tot syllaben, om daaruit woorden te vormen, het
spellen, spelling. *De Maleijers hebben daaruit* ايج
ēdja *gemaakt.*—Āpa édjānja? hoe is de spelling
daarvan?—a. مئھجا mēnghidjā en مئھج مئھج mēngē-
dja spellen.—c. د هجا dihidjā en د ايج diēdja
pass. van a.—d. ترهجا terhidjā en تر ايج terēdja,
gespeld; kunnende—worden.—Tijāda terēdja nā-
ma orang itoe, de naam van dien man kan niet
gespeld worden.

همپاران hampāran, zie همپار hampar, 42.

همپاری hampārī, zie همپار hampar, 2.

همپدل hampedal, امپدل ampedal en قدل pedal,
de maag der vogels.—Hampedal ājam, de tui-
melaar aan 't slot van een geveer.

همپار hampar, het uitspreiden, het ontvouwen, het plat
of vlak leggen.—| Uitgebreed, plat, vlak.—Bātoe
hampar; platte, vlakke rots, spec. de platte rots,
die, wanneer de goudgravers er op stoten, voor deze,
een teeken is, dat op die plaats geen goudbevattende
grond meer gevonden wordt.—a. مئهمپار mēnghame-
par en مئهمپار mēngāmpar, uitspreiden, ontvou-
ven, plat of vlak leggen.—b. برهمپار berhampar-
bezig zijn met a.—c. د همپار dihampar pass. van
a.—d. ترهمپار terhampar, uitgespreid, ontvouwd,

plat of vlak gelegd; kunnende — worden. — Bōēmi dān lāngit terhamparlah lillahī, de aarde en de hemel zijn door God uitgespreid geworden.

1. ^{هَمْپَارِكِنْ} hamparken. — a. ^{مَنْهَمْپَارِكِنْ} menghamparken, en ^{مَنْهَمْپَارِكِنْ} menghamparken, r. a. int. — Menjōeroehken orang menghamparken hampāran dari pada sōf, beval aan het volk, tapijten van kamelot te spreiden.
2. ^{هَمْپَارِي} hampārī. — a. ^{مَنْهَمْپَارِي} menghampārī en ^{مَنْهَمْپَارِي} menghampārī, 1.
3. ^{پَرْهَمْپَار} perhampar. — a. ^{مَمْپَرْهَمْپَار} memperhampar, 1 en 2.
4. ^{پَرْهَمْپَارِكِنْ} perhamparken. — ^{مَمْپَرْهَمْپَارِكِنْ} memperhamparken, 1, en 3, int.
5. ^{پَرْهَمْپَارِي} perhampārī. — a. ^{مَمْپَرْهَمْپَارِي} memperhampārī, 2, en 3, int.
34. ^{بَرْهَمْپَارَان} berhampāran, uitgespreid, enz. zijn [van velen].
42. ^{هَمْپَارَان} hampāran, wat dient, om uitgespreid te worden; het uitgespreide, spreidse.
45. ^{پَنْهَمْپَار} penghampar en ^{پَنْهَمْپَار} pengampar, de persoon, die de handeling r. a. verrigt, uitspreider, ontvouwer.
46. ^{پَنْهَمْپَارَان} penghampāran en ^{پَنْهَمْپَارَان} pengampāran, de handeling van 45.
48. ^{پَرْهَمْپَارَان} perhampāran, de uitwerking van 46.

^{هَمْپَاس} hampas, zie ^{اَمْپَاس} ampas.

^{هَوَيْت} hōit, het van zich af scheppen met eene pa-gaai, waarbij het steunpunt in het vaartuig ligt. — a. ^{مَنْهَوَيْت} menhōit, van zich af scheppen, als bij r., intr.; afscheppen door r., tr. — Mengōit hālōan sampan, den voorstevan van een bootje afscheppen. — b. ^{بَرْهَوَيْت} berhōit, bezig zijn met a. — c. ^{دِهَوَيْت} dihōit, pass. van a. tr. — d.

ترهویت *terhāit*, afgeschept door *r*; kunnen de—
worden.

1. هويتکن *hāitken*.—a. مشويتکن *mengāitken*,
r. a. tr., int.

45. فغويت *pengāit*, de persoon, die de handeling
van *r. a.* verrigt; het werktuig, dat daartoe dient.

نويوت *njōnjot*, het rekken, *tr. en intr.*—a. مويوت
menjōnjot, rekken, *tr. en intr.*—*Menjōt tāli*,
touw rekken.—*Tāli itoe menjōnjot*, *lāgi ba-*
hāroe, dat touw rekt, dewijl het nog nieuw is.—
b. بويوت *bernjōnjot*, rekkende zijn *tr. en intr.*—
Bernjōnjot tāli, bezig zijn met touw te rekken.—
Tāli bernjōnjot, het touw is aan 't rekken.—c.
ديويوت *dinjōnjot*, gerekt worden.—d. تريويوت
ternjōnjot, gerekt; rekbaar.

1. نويوتکن *njōnjotken*.—a. مويوتکن *menjōnjotken*, doen
rekken, rekken, *tr.*

3. فويوت *pernjōnjot*.—a. مومفويوت *mempornjo-*
njot, rekken, *tr.*

4. فويوتکن *pernjōnjotken*.—a. مومفويوتکن *mempornjō-*
njotken, 1 en 3, *int.*

45. پنويوت *penjōnjot*, de persoon, die rekt; het werk-
tuig, dat daartoe dient; een zuigend kind, dat de ge-
woonte heeft, den tepel van de borst te rekken.

SCHEMA voor de transcriptie van Maleische en Arabische woorden met Nederduitsch schrift,
ten behoeve van een Maleisch-Nederduitsch Woordenboek.

Vorm der letters, teekens en combinatiën.	N A A M.		TRANSCRIPTIE.	OPHELDERINGEN.
	Arabische uitspraak.	Maleische uitspraak.		
1	ا	alif.	alif.	Is, op zich zelve, alleen als verlengingsletter (60) in de transcriptie zichtbaar.— cf. 49—54, 65, 66, 67, 70, 77—.
2	ب	bā.	ba.	b.
3	ت	tā.	ta.	t.
4	ث	tzā.	tza.	tz.
5	ج	djīm.	djim.	dj.
6	ح	—	tja.	tj.
7	هـ	hā.	ha.	h.
8	خ	chā.	cha.	ch.
9	د	dāl.	dal.	d.
10	ذ	dzal.	dzal.	dz.
11	ر	rā.	ra.	r.
12	ز	zā; zāj	zal.	z. Meninski heeft zā en zāj.
13	س	sīn.	sin.	s.
14	ش	sjīn.	sjin.	sj.
15	ص	ṣād.	ṣad.	ṣ.
16	ض	dlād.	dlad.	dl.
17	ط	tā.	ta.	ṭ.
18	ظ	dlā.	dlā.	ḍl.
19	ع	ʿain.	ʿain.	ʿ. Iets boven de lijn: عَادَة ʿādat; عَدَّتْ la ʿnaṭ.
20	غ	gain.	gin.	g.
21	ف	—	ngā.	ng.
22	ق	fā.	fa.	f.
23	ك	—	pa.	p.
24	كاف	ḵāf.	ḵaf.	k.
25	كاف	kāf.	kaf.	k.
26	گ	—	ga.	g.
27	ل	lām.	lam.	l.
28	م	mīm.	min.	m.
29	ن	nōen.	noen.	n.
30	و	wāu.	wau.	w. cf. 58, 63, 64, 68, 73, 74.
31	هـ	hā.	ha.	h.
32	ي	jā.	ja.	j. cf. 59, 61, 62, 69, 71.
33	نـ	—	nja.	nj.
34	ء	hamz, hamzath (h).	hamza; hamzath (h).	Is, op zich zelve, in de transcriptie niet zichtbaar.— cf. 49, —59, 70—74—.
35	ء	hā marbōṭ; tā marbōṭ.	ha marboet; ta marboet; ta bersimpel; ta bōlat.	Als t uitgesproken, th; als h uitgesproken, th (h).
36	ا	fathath. (h).	fathath (h); bāris dijātas.	— a;—a. cf. 49, 60, 65, 68, 69, 70. . . . a is de finale a in maleische woorden.

[Zie Ommezijde]

Vorm der letters, teekens en combinatiën.	N A A M.		TRANSSCRIPTIE.	OPHELDERINGEN.
	Arabische uitspraak.	Maleische uitspraak.		
37		fathath (<i>h</i>) <i>berimālath</i> (<i>h</i>).	— e. cf. 50.	e. is de zacht korte e.—zie p. 367.
38	kasrath. (<i>h</i>).	kasrath (<i>h</i>); <i>bāris</i> di <i>bā-wah</i> .	— i. cf. 51, 61, 66, 71.	
39		kasrath (<i>h</i>) <i>berimālath</i> (<i>h</i>).	— e. cf. 52, 62.	zie p. 367.
40	dammath (<i>h</i>).	dammath (<i>h</i>); <i>bāris</i> di <i>hādāpan</i> (verk. <i>bāris</i> di <i>dāpan</i>).	— e. cf. 53, 63, 67, 73.	
41		dammath (<i>h</i>) <i>berimālath</i> (<i>h</i>).	— o. cf. 54, 64, 74.	zie p. 367.
42			— an. cf. 55.	In de meeste gevallen niet getranscribeerd.
43	tanwīn.	tanawīn.	— in. cf. 56.	
44			— oen. cf. 57.	
45	djazm; soekān.	djazm; <i>sóekoen</i> ; <i>bāris mātī</i> .	Is, op zich zelve, in de transcriptie niet zichtbaar.—cf. 68—74—.	
46	tasjīd; sjadd;	tasjīd; sjaddoe.	Verdubbeling van letters.—cf. 78—.	De Maleijers gebruiken bij voorkeur de benaming sjaddoe.
47	wasl.	wasal.	Is, op zich zelve, in de transcriptie niet zichtbaar.—cf. 78—.	
48	madd; maddath (<i>h</i>).	mad.	Is, in de transcriptie, alleen dan door een bijzonder teeken vertegenwoordigd, wanneer zij boven eene <i>l</i> staat, in de plaats eener tweede <i>l</i> , verlengingsletter (60) der eerste (<i>l</i> voor <i>l</i>), en wel, even als die <i>l</i> verlengingsletter, door eene dwarsstreep (—).	De Maleijers gebruiken bij voorkeur de benaming sjaddoe.
			Boven verlengingsletters (60, 61, 63) wordt zij niet vertegenwoordigd.—cf. 65, 66, 67—.	b. v. أَكِلُونِ voor أَكَلُونِ <i>akiləna</i> .
49			a.	
50			e.	
51			i.	
52			e.	
53			œ.	
54			o.	
55			an. cf. 42.	
56			in. cf. 43.	In de meeste gevallen niet getranscribeerd.
57			oen. cf. 44.	
58			œ.	b. v. رُفٍ <i>raʔef</i> ; لُؤتٍ <i>lāʔet</i> .
59			i.	b. v. فَايِلٍ <i>fāil</i> ; بَايِلٍ gew. <i>bāik</i> .
60			—ā.	
61			—i.	
62	De letters وى zijn in die combinatiën hoerəfoe 'lmad	hoerəf mad.	—ō.	
63			—œ.	Verlengingsletters.
64			—ō.	

Vorm der letters, teekens en combinatiën.	N A A M.		TRANSSCRIPTIE.	OPHELDERINGEN.
	Arabische uitspraak.	Maleische uitspraak.		
65			—ā.	b. v. جَانٍ <i>djān</i> ; جَانَا <i>djāna</i> .
66			—ī.	b. v. جِي <i>djī</i> .
67			—ō.	b. v. سَوَا <i>sōwa</i> .
68	De letters وى zijn in die combinatiën hoerəfoe 'lmain.		—au.	
69			—ai.	
70			—a°.	Men vindt ook أَوَّأَوَّأَوَّ
71			—i°.	Men vindt ook يِيِيِيِيِيِي
72			—e°.	Men vindt ook يِيِيِيِيِيِي
73			—œ°.	Men vindt ook وَوَوَوَوَوَوَو
74			—o°.	
75		angka; angka dəwa.	...—... d. i. verdubbeling van woorden, door de koppelstreep (76) verbonden.	b. v. لَامِ لَامٍ <i>lama-lāma</i> .
76			—, de koppelstreep, dient tot het verbinden der delen van alle soorten van composita.	b. v. جَرَمُونِ <i>djəroe-mədi</i> ; لَمَامِ of لَمَامٍ <i>lama-lāma</i> ; جَرَمُونِ <i>djəroe-bahāsaken</i> , vertolken.
77			— het trema, aanduiding van het begin eener syllabe.	b. v. كَدَانِ <i>kaādān</i> ; قَرَانِ <i>korān</i> , niet Ko-rān.
78			°, apostrophe, aanduiding van het uitvallen, in de uitspraak: a. eener letter aan het einde eener syllabe, volgens de regelen voor het gebruik der euphonische tasjīd, in welk geval de uitvallende letter in het schrift hare <i>djazma</i> (45) verliest; b. eener gehamzeerde alif (أ) aan het begin van een woord, volgens de regelen voor het gebruik der wasla (47), in welk geval de alif hare hamza en vokaal verliest en de wasla boven zich meent (أ); c. van het arabische lidwoord ال <i>al</i> , door de vereeniging der regelen voor het gebruik der euphonische tasjīd en der wasla.	b. v. مِرْرَبِيهِ <i>mirrabīhi</i> ; أَرَاتِ <i>arāttoe</i> .
				b. v. تَمَّتِ الْكَلَامِ <i>tammatoe 'Ikalām</i> .
				b. v. عِبْدِ الرَّحْمَانِ <i>'abdoo 'rrahmān</i> .
				b. v. سَوَاكِي <i>səwāke</i> .
79			°, aanduiding, in bijzondere gevallen, van den klemtoon op eene opene syllabe.	b. v. بَنْتَوْنِ <i>perbāntəan</i> ; بَنْتَوْنِ <i>təntəken</i> .
80			°, aanduiding, in bijzondere gevallen, van den klemtoon op eene gesloten syllabe.	

AANMERKINGEN.

De **ي**, waarmede het suffix ^s i gewoonlijk geschreven wordt, wanneer men zich niet van de klankteekens bedient, is geene verlengingsletter, maar staat duidelijkshalve in de plaats van de kasra (—) en de i mag dus in de transcriptie het verlengingsteeken niet boven zich hebben. In de vormen op - leze men derhalve overal i in stede van ī.

Men zal in deze *proeve* hier en daar, bij wijze van noot, de afstamming van een woord van, of zijne verwantschap met het sanserit opgegeven vinden. Daaruit is niet op te maken, dat het *woordenboek* ook zoo zal ingerigt worden; die noten dienen alleen, om het letterkundig publiek te doen zien, dat desnietteenstaande, de studie dier taal niet geheel door den schrijver verwaarloosd wordt.

Tot de noot op p. XXV.—Men zou ook, en welligt nog natuurlijker, **سَم**, kant en klaar en met dezelfde betekenis, uit het sanskrit kunnen overnemen: samp^ārna, uit p^ārna en het intensitieve sam.—Wilson.

1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

ERRATA.

- Op pag. 328 regel 1 v. o. staat p. 11 lees p. 297
- » » 331 » 2 » » » p. 8. r. 3. v. 6 » p. 542 r. 3 v. b.
- » » 332 » 7 v. b. » p. 6 » p. 292.
- » » 333 » 11 v. o. » p. 7 » p. 293.
- » » 335 » 4 » » » » » » » »
- » » 337 » 12 v. b. » » » » » » »
- » » 340 » 14 » » » » » » » »
- » » 342 » 10 v. o. » p. 59 » » 325.

F A H E

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

